UDK 81+82 ISSN 1512-9357

PISMO

Journal for Linguistics and Literary Studies
Zeitschrift für Sprach- und Literaturwissenschaft

X/1

Published by
Herausgegeben von:

BOSNIAN PHILOLOGICAL SOCIETY
BOSNISCHE PHILOLOGISCHE GESELLSCHAFT

SARAJEVO, 2012

UDK 81+82 ISSN 1512-9357

PISMO

Časopis za jezik i književnost

GODIŠTE 10, BROJ 1

SARAJEVO, 2012.

Izdavač:
Bosansko filološko društvo,
F. Račkog 1, Sarajevo
www.bfd.ba

Savjet:
Esad Duraković (Sarajevo), Dževad Karahasan (Graz – Sarajevo),
Svein Mønnesland (Oslo), Ivo Pranjković (Zagreb), Angela Richter (Halle)

Redakcija:
Munir Drkić, Adnan Kadrić, Sanjin Kodrić, Ksenija Kondali,
Munir Mujić, Ismail Palić, Vahidin Preljević i Amela Šehović

Glavni urednik:
Ismail Palić

Sekretari Redakcije:
Azra Hodžić-Čavkić i Nehrudin Rebihić

UDK
Senada Dizdar

Časopis izlazi jedanput godišnje.

Sadržaj

I. RASPRAVE I ČLANCI

JEZIK

Emira Mešanović-Meša
Refleks jata u zakonima na bosanskome standardnom jeziku 11

Mirela Omerović
Supstantivne sintagme s načinskim značenjem u bosanskome jeziku 25

Ivo Pranjković
Upitno, pojačajno, namjerno i uvjetno li 33

Ismail Palić
Da li je apozicija održiv sintaksički pojam? 44

Meliha Hrustić
O statusu gerundiva u njemačkom jeziku 69

Azra Hodžić-Čavkić
Pragmasemantička analiza konceptualnih metafora u dijalozima ekspresionističkih likova Ahmeda Muradbegovića 84

Munir Drkić
Zašto je Dželaluddin Rumi napisao Mesneviju *na perzijskom jeziku?* ... 99

KNJIŽEVNOST

Namir Karahalilović
O tematsko-motivskom utjecaju prvog gazela Hafizovog Divana *na jedan gazel Zijaije Mostarca na perzijskom jeziku*..... 115

Mubina Moker
Omer Hajjam: hakīm ili gnostik 137

Tatjana Bečanović
Struktura narativne instance u romanu Derviš i smrt *Meše Selimovića* 153

Vesna Vukićević-Janković
De(kon)strukcija individualne i kolektivne memorije u Pekićevom Antropološkom eposu 174

Šeherzada Džafić
Čin(ovi) pričanja – fakcija, fikcija i fantastika 188

Ksenija Kondali
Mapiranje identiteta i prostora u romanu Gazela i kosac *Margaret Atwood*..... 205

II. PRILOZI

Lejla Tekešinović
O translativima u Tesnièreovoj translaciji drugog stepena 223

III. OSVRTI I PRIKAZI

Adna Smajlović
Manfred Geier (2003): Orientierung Linguistik. Was sie kann, was sie will (2. Auflage, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH)..... 237

Džana Zahirović
Elisabeth Wehling & George Lakoff (2009): Auf leisen Sohlen ins Gehirn – Politische Sprache und ihre heimliche Macht 241

Linda Prugo-Babić
Važan prilog istraživanju slavenske etnolingvistike (E.S. Uzenjova /2010/: Bugarska svadba. Etnolingvističko istraživanje /Moskva: Indrik/) 245

Vlado Sučić
Paul Louis Thomas – Vladimir Osipov (2012): Gramatika bosanskog/ crnogorskog/hrvatskog/srpskog jezika (Paris: Institut D'etudes Slaves, 621 str.)..... 250

Munir Drkić
Namir Karahalilović (2012): Kritičko izdanje djela Svjetiljka srcima (Serāğ al-qolūb) *autora Quattāna Ġaznawīja (Sarajevo: Naučno-istraživački institut "Ibn Sina")* 255

Azra Hodžić-Čavkić
Sarajevski filološki susreti I:
Zbornik radova, knjiga I (ur. Ismail Palić) 260

Nehrudin Rebihić
Pisci, kanoni, tradicije i kulture
(Sarajevski filološki susreti I, Zbornik radova, knj. II,
ur. Sanjin Kodrić, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2012) 267

Dijana Hadžizukić
O književnoj prošlosti, kulturi i pamćenju
(dvije knjige Sanjina Kodrića) 271

Nehrudin Rebihić
Održana međunarodna naučna konferencija Sarajevski filološki susreti II
(Sarajevo, 13. i 14. 12. 2012) 280

Lejla Kodrić Zaimović
In memoriam prof. dr. Emina Memija 283

IV. BIBLIOGRAFIJA

Senada Dizdar – Lejla Hajdarpašić – Alma Mešić
Bibliografija radova objavljenih u časopisu Pismo 2003–2012 291

Podaci o autorima 325

Upute za autore 327

I. RASPRAVE I ČLANCI

JEZIK

UDK: 811.163.4*3'26
811.163.4*3'272

Emira MEŠANOVIĆ-MEŠA

REFLEKS *JATA* U ZAKONIMA NA BOSANSKOME STANDARDNOM JEZIKU

KLJUČNE RIJEČI: *jat*, *imenica*, *glagol*, *izvedenica*, *prefiks*, *suglasnička skupina*, *sonant r*

Bosanski jezik jedan je od tri službena jezika u Bosni i Hercegovini i stoga se u službenim glasilima objavljuju zakoni, uredbe, rješenja, pravilnici i drugi akti i na bosanskoj, pored hrvatske i srpske verzije.[1] Ti bi tekstovi trebali biti reprezentativni u predstavljanju norme jednog standardnog jezika. Kako bi se pratila praksa i imao potpuniji uvid u prihvatanje ili odbijanje pojedinih formi koje nudi norma, valja analizirati i ovaj vid upotrebe jezika, poprilično zanemaren i potisnut u dosadašnjim istraživanjima. No, ne smije se zaboraviti ni to da svaki registar (u ovom slučaju administrativni) gradi svoju vlastitu normu, koja nekada, više ili manje, odstupa od standarda. Zbog toga je korisno sagledati kako je u ovim tekstovima na bosanskom jeziku riješeno pitanje koje je, pored upotrebe glasa *h* i nekih leksičkih uputa, vjerovatno izazvalo ponajviše polemike među bosanskohercegovačkim lingvistima i onima koji su smatrali da je time povrijeđen njihov "osjećaj za jezik", a to je refleks glasa *jat*. Postavlja se pitanje da li je u ovim dokumentima u potpunosti prihvaćena ponuđena norma ili je ovaj registar na putu da izgradi svoju vlastitu normu.

Izlaskom *Pravopisa bosanskoga jezika* (1996) postavljena su osnovna pravila koja se tiču upotrebe refleksa *jata* pri tvorbi imenica od glagola koji počinju sa *pre-*, u riječima sa skupinom *suglasnik* + *sonant r* i u riječima nastalim od glagola *teći* i *taći* u bosanskom standardnom jeziku. Naime, u *Pravopisu* su izdvojene imenice koje imaju dvosložni prefiks[2], naporedni likovi

1 U *Službenom glasniku Republike Srpske* ovi jezici su imenovani kao "jezik bošnjačkog naroda, jezik hrvatskog naroda i jezik srpskog naroda".

2 Riječ je o 24 imenice: *prijeboj*, *priječnica*, *priječnik* (poprečna daska), *priječnjak*, *prijedlog*, *prijedor*, *prijeglas*, *prijegor*, *prijehod*, *prijeklad*, *prijekop*, *prijekor*, *prijelom*, *prijenos*, *prijepor*, *prijesad*, *prijesto*, *prijetop*, *prijetvor*, *prijevjes*, *prijevod*, *prijevoj*, *prijevor*, *prijevoz*.

s dvosložnim i jednosložnim prefiksom[3], uz preporuku da je "pri kolebanju između likova s *prije-* i onih s *pre-* bolje upotrijebiti likove s *prije-*" (Halilović 1996:129), kao i imenice koje dolaze samo s jednosložnim prefiksom[4]. Potom je ostavljena mogućnost da će, ukoliko budu češće upotrebljavani, oblici sa *je* (od jata) iza *suglasnika + r* naći svoje mjesto u pravopisnom rječniku (Halilović 1996:125), a istaknuta je i jasna razlika pri tvorbi riječi od glagola *teći* i *taći*: "prema osnovnom glagolu *teći* glagoli i izvedenice imaju *-tjecati*, a prema *taći*, *taknuti* stoji *-ticati*" (Halilović 1996:130).

Drugačiji stav prema imenicama sa dvosložnim i jednosložnim prefiksom iskazan je u *Gramatici bosanskoga jezika*: "U kolebanju između oblika sa *prije-* i sa *pre-* unaprijed ne treba davati prednost ni jednima ni drugima. Tu se, prije svega, treba oslanjati na vlastiti jezički osjećaj, s tim što u principu i jedni i drugi oblici imaju književnojezičku vrijednost" (Jahić – Halilović – Palić 2010:162). Isti odnos prema oblicima sa suglasnikom iza kojeg se nalazi *r* ponovljen je i u *Gramatici*: oblici u kojima se bilježi *je* u tim slučajevima ne mogu se smatrati nepravilnim – mada oni nisu još precizno ni normirani (Jahić – Halilović – Palić 2010:166/167), kao i prema izvedenicama od glagola *teći* i *taći* (Jahić – Halilović – Palić 2010:167).

I, konačno, *Rječnik bosanskoga jezika* (2010) za svaki primjer posebice određuje njegov status u bosanskom standardnom jeziku. Tako su imenice koje su u *Pravopisu* potvrđene samo sa dvosložnim prefiksom *prije-* dobile dublete sa jednosložnim prefiksom, s tim da ti dubleti nisu podjednako stabilizirani i poznati, prednost imaju imenice sa *prije-*, ali se prihvataju i likovi sa *pre-*[5]; pojedini primjeri nisu dobili svoj dubletni oblik i javljaju se samo sa dvosložnim prefiksom[6]; dubleti koji su *Pravopisom* bili prihvaćeni s naznakom da je bolje upotrijebiti likove sa *prije-* označeni su kao podjednako stabilizirani i poznati, sa jednakim statusom[7]; no, i likovi sa jednosložnim prefiksom izgubili su svoj

3 Ovdje pripada 19 parova: *priječnik* / *prečnik* (promjer), *prijegled* / *pregled*, *prijegon* / *pregon*, *prijekid* / *prekid*, *prijeklop* / *preklop*, *prijekup* / *prekup*, *prijelaz* / *prelaz*, *prijelaznica* / *prelaznica*, *prijelet* / *prelet*, *prijemaz* / *premaz*, *prijepis* / *prepis*, *prijepjev* / *prepjev*, *prijeplet* / *preplet*, *prijerez* / *prerez*, *prijesjek* / *presjek*, *prijeskok* / *preskok*, *prijestup* / *prestup*, *prijevara* / *prevara*, *prijezir* / *prezir.*

4 Ove imenice su: *prebol*, *pregib*, *premjer* i *pretres*, i pri njihovoj upotrebi nema nikakve dileme, te o njima nećemo ni diskutirati u ovom radu.

5 To se odnosi na imenice tipa: *prijevod* i *prevod*, *prijevoj* i *prevoj*, *prijevoz* i *prevoz*, *prijestup* i *prestup*, *prijelaz* i *prelaz*, *prijenos* i *prenos* itd.

6 Govorimo o sljedećim primjerima: *prijekor*, *prijeglas*, *prijegor*, *prijehod*, *prijelom*, *prijesto* itd.

7 Npr.: *prijeklop* i *preklop*, *prijekup* i *prekup*, *prijemaz* i *premaz*, *prijepis* i *prepis*, *prijepjev* i *prepjev*, *prijeplet* i *preplet*, *prijestup* i *prestup*, *prijezir* i *prezir* itd.

dubletni lik sa dvosložnim prefiksom i prihvaćeni su samo sa *pre-*[8]. Kada je riječ o oblicima sa suglasnikom i sonantom *r*, u *Rječniku* su pribilježeni samo bez *j* od *je* iza sonanta[9], dok su izvedenice od glagola *teći* ipak prihvaćene i u liku sa *-tic-*, mada se likovima sa *-tjec-* daje prednost.

Kako su upute iz *Pravopisa* i *Gramatike* prihvaćene, te koliko su se rješenja iz tekstova podudarila sa novim rješenjima iz *Rječnika*, vidjet ćemo na primjerima iz 10-ak zakona objavljenih tokom 2010. godine u *Službenom glasniku Bosne i Hercegovine*.

1. Tvorba imenica od glagola s prefiksom *PRE-*

a) *Prijenos ili prenos*

Podsjetit ćemo se da je imenica *prijenos* u *Pravopisu* navedena samo sa dvosložnim prefiksom (Halilović 1996:129), u *Gramatici* kao dublet *prijenos* / *prenos* (Jahić – Halilović – Palić 2000:162), a u *Rječniku* se liku *prijenos* daje prednost (Halilović – Palić – Šehović 2010: 1015, 1038).

U našim izvorima pronalazimo često ovu imenicu sa dvosložnim i tek sporadičan primjer sa jednosložnim prefiksom, što se najviše podudara sa rješenjima iz *Rječnika* (nećemo izgubiti iz vida da su tekstovi, iako izašli iste godine kada i *Rječnik*, objavljeni prije njega).

> Prijenos
> *c) prodaja ili stavljanje na raspolaganje drugima obavlja kao dio ugovora za* prijenos *prava na pravne nasljednike*; (…) (Izvor 3, str. 6) (Prijenos *oplemenjivačkog prava*) (Izvor 3, str. 6) Prijenos *prava iz st. (1) i (2) ovog člana ostvaruje se putem ugovora i upisuje u Registar prenesenog oplemenjivačkog prava.* (Izvor 3, str. 9) *(Zabrana* prijenosa*) (1) Registrirano ime porijekla i registrirana geografska oznaka ne mogu biti predmet ugovora o* prijenosu *prava, licenci, zalogu, franšizi i slično.* (Izvor 7, str. 8) *(*Prijenos *prava) (1)* Prijenos *registriranog industrijskog dizajna, odnosno prava iz prijave može se izvršiti na osnovu ugovora o* prijenosu *prava, kao i na osnovu statusne promjene nosioca industrijskog dizajna, odnosno podnosioca prijave, sudske ili administrativne odluke.* (Izvor 8, str. 54)

8 Samo je: *pregled*, *prečnik*, *prelet*.
9 Dakle, *Rječnik* jedino nudi: *bregovi*, *crepovi*, *povreda*, *sprečavati*, *vrednota*, *zapreka* itd.

Prenos
Ko prenosom *ili otuđenjem imovine, gašenjem privrednog subjekta ili na drugi način onemogući naplatu prijavljenog poreza propisanog poreznim zakonodavstvom Bosne i Hercegovine,...* (Izvor 1, str. 11)

b) *Prijevoz*

Ova je imenica u *Pravopisu* ubrojana u grupu imenica koje imaju samo dvosložni prefiks (Halilović 1996:129), u *Gramatici* u grupu naporednih oblika sa jednosložnom i dvosložnom zamjenom *jata* u prefiksu (Jahić – Halilović – Palić 2000:162), a u *Rječniku* su prihvaćena oba lika, s tim da lik sa *prije-* ima prednost (Halilović – Palić – Šehović 2010:1029, 1039).

Jedino se duži lik ove imenice koristi u tekstovima zakona na bosanskom jeziku, kao i pri upotrebi izvedenica od nje, što ukazuje na to da je *Pravopis* imao veliki utjecaj na upotrebu imenice *prijevoz* u ovim izvorima.

Prijevoz
Prijevozno *sredstvo je svako plovilo, vozilo i letjelica, kao i bilo koje drugo sredstvo koje se može koristiti za* prijevoz *u suhozemnom, vodenom ili zračnom saobraćaju, bez obzira na vrstu pogona.* (Izvor 1, str. 3) *Predmeti i* prijevozna *sredstva upotrijebljena za izvršenje djela bit će oduzeti, a objekti koji su korišteni u svrhu trgovine ljudima mogu se privremeno ili trajno zatvoriti.* (Izvor 1, str. 8) *Predmeti ili* prijevozna *sredstva upotrijebljena za izvršenje djela bit će oduzeti."* (Izvor 1, str. 8) *U stavu (5) riječ "vozila" zamjenjuje se riječima: "*prijevoznog *sredstva".* (Izvor 1, str. 11) *Lice koje se otpušta iz zavoda ima pravo na troškove* prijevoza *do svog ranijeg prebivališta...* (Izvor 2, str. 64) *Izuzetno na obrazložen zahtjev lica koje se otpušta, odobrit će mu se troškovi* prijevoza *do drugog mjesta po izboru na teritoriji BiH.* (Izvor 2, str. 64) *Troškove* prijevoza *snosi zavod.* (Izvor 2, str. 64) *...tražiti od nosioca prava da položi osiguranje za troškove pohranjivanja i* prijevoza *robe,...* (Izvor 3, str. 12)

c) *Prijevod*

Isti je slučaj i sa ovom imenicom: *Pravopis* navodi samo *prijevod* (Halilović 1996:129), *Gramatika* dublet (Jahić – Halilović – Palić 2000:162), *Rječnik* oba lika, uz prednost lika sa *prije-* (Halilović – Palić – Šehović 2010:129, 1039), a u našem korpusu upotrebljava se samo duži lik, podudarno s *Pravopisom*.

Prijevod
Ako prijavu podnosi strano lice, zahtjev iz stava (1) ovog člana mora da sadrži i javnu ispravu koju izdaje nadležni organ u državi porijekla kojom se potvrđuje da je ime porijekla, odnosno geografska oznaka priznata u državi porijekla, kao i ovjereni prijevod *te javne isprave na jedan od jezika u službenoj upotrebi u BiH.* (Izvor 7, str. 3) *f) bilo koje korištenje* prijevoda*, transkripcije ili transliteracije čak i kada je naznačeno pravo porijeklo proizvoda i naziva koji je propraćen izrazima kao što su*: (…) (Izvor 7, str. 8)

d) *Prijelaz ili prelaz*

Naporedni su likovi sa jednosložnom i dvosložnom zamjenom *jata* u prefiksu *prelaz* i *prijelaz* (Halilović 1996:129; Jahić – Halilović – Palić 2000:162), no, ipak, prednost je dodijeljena liku sa dvosložnom zamjenom *jata* u ovom položaju (prihvata se, naravno, i drugi lik) (Halilović – Palić – Šehović 2010:1011, 1038).

Prijelaz
Otpuštenom strancu plaćaju se troškovi prijevoza do graničnog prijelaza *ako posebnim propisom nije drugačije određeno.* (Izvor 2, str. 64) *POGLAVLJE XIV.* PRIJELAZNE *I ZAVRŠNE ODREDBE* (Izvor 3, str. 13) *Periodi raspoloživosti uključuju posebno periode tokom kojih mobilni radnik prati vozilo koje se prevozi trajektom ili vozom, te periodi čekanja na graničnim* prijelazima *ili zbog zabrane saobraćanja.* (Izvor 6, str. 50)

Jasno je da je češća upotreba lika sa dvosložnim prefiksom u tekstovima zakona na bosanskom jeziku, iako ovdje *Pravopis* nudi dublet. Ova frekvencija upućuje na težnju koju će iznijeti *Rječnik*.

I prijelaz i prelaz
DIO ČETRNAESTI - PRIJELAZNE *I ZAVRŠNE ODREDBE* (Izvor 9, str. 103) *(Odgađanje stupanja na snagu odredbi o svjedodžbi o dodatnoj zaštiti i posebna prava u* prelaznom *periodu)* (Izvor 9, str. 103)

Međutim, u istom izvoru (po jedan primjer) mogu se naći oba lika. To je očito težnja da se prikaže i ta mogućnost dvojne upotrebe ovih formi u bosanskom jeziku koju su zagovarali i *Pravopis* i *Gramatika*.

e) *Prekid*

Naporednost likova *prijekid* i *prekid* ističe *Pravopis* (Halilović 1996:129), dok *Gramatika* svjedoči o "običnijoj upotrebi oblika sa dugim *e*" (Jahić – Halilović – Palić 2000:162), što je u *Rječniku* konačno i potvrđeno tako što je ubilježen samo lik *prekid* (Halilović – Palić – Šehović 2010:1009).

Lik sa dvosložnim prefiksom ne koristi se ni u ovim izvorima.

Prekid
Prekid *izdržavanja kazne zatvora* (Izvor 2, str. 62) *(Ovlaštenje za* prekid *izdržavanja)* (Izvor 2, str. 62) *Zatvoreniku se može dozvoliti* prekid *izdržavanja kazne zatvora*. (Izvor 2, str. 62) *Odredbe čl. 131., 132., 133. i 135. ovog zakona shodno se primjenjuju i u slučaju* prekida *izdržavanja kazne zatvora*. (Izvor 2, str. 62) Prekid *izdržavanja kazne zatvora izvršit će se i u slučaju kada Krivično odjeljenje Suda odredi mjeru pritvora za drugo krivično djelo.* (Izvor 2, str. 62) *O* prekidu *izdržavanja kazne zatvora rješenjem odlučuje Krivično odjeljenje Suda*. (Izvor 2, str. 62) *(4) Kontrole na putu obuhvataju: a) dnevno i sedmično vrijeme vožnje,* prekide *vožnje;*(…) (Izvor 6, str. 56) *c) nepridržavanje minimalnog* prekida *vožnje;* (Izvor 6, str. 57) *Sud će, s obzirom na okolnosti slučaja, odlučiti da li će odrediti* prekid *postupka do konačne odluke o zahtjevu za proglašenje rješenja o priznanju patenta ništavim*. (Izvor 9, str. 102)

f) *Prevara*

I ovo je jedan od dubleta koje su prihvatili *Pravopis – prijevara* / *prevara* (Halilović 1996:129) i *Rječnik* (Halilović – Palić – Šehović 2010:1028, 1039).[10]

Unatoč tome, za ove spise karakterističan je lik sa jednosložnom zamjenom *jata* u prefiksu.

Prevara
Ko nuklearni ili drugi radioaktivni materijal ili uređaj pribavi krađom, prevarom*, silom, prijetnjom ili bilo kojim drugim načinom zastrašivanja kaznit će se kaznom zatvora od jedne do deset godina*. (Izvor 1, str. 8) *"Porezna utaja ili* prevara (Izvor 1, str. 10)

10 U *Gramatici* ovaj primjer nije posebno razmatran.

g) *Prijepis ili prepis*

U ovom slučaju sva tri normativna izvora iznose identičan stav o dubletnoj prirodi para *prijepis* i *prepis* (Halilović 1996:129; Jahić – Halilović – Palić 2000:162; Halilović – Palić – Šehović 2010:1017, 1038).

Prijepis

Uz uputni akt obavezno se dostavlja prijepis *presude i izvod iz kaznene evidencije.* (Izvor 2, str. 58) *..., Krivično odjeljenje Suda dužno je, uz rješenje o upućivanju na izdržavanje kazne zatvora, zavodu dostaviti i* prijepis *nepravosnažne presude.* (Izvor 2, str. 58) *d) privremeno oduzeti popis s bilježenim podacima ili ispis s tahografa kao dokaz u postupku, odnosno u istu svrhu dati izraditi* prijepis *podataka iz kartice,* (…) (Izvor 6, str. 57)

Činjenica je da se, ipak, lik *prijepis* češće nalazi u tekstovima ovih zakona.

I prijepis i prepis

No, da nije sve tako jasno i jednostavno, svjedoči sljedeći primjer: u jednom izvoru u istoj rečenici koriste se oba lika, i *prijepis* i *prepis*.

Lice iz stava (1) ovog člana dužno je da, u roku od tri mjeseca od dana podnošenja prijave u BiH, dostavi Institutu prijepis *prijave iz stava (1) ovog člana, ovjeren od nadležnog organa zemlje članice Pariske unije, Svjetske trgovinske organizacije, odnosno međunarodne organizacije kojoj je ta prijava podnesena, kao i ovjereni prijevod* prepisa *na jednom od jezika u službenoj upotrebi u BiH.* (Izvor 8, str. 50)

h) *Pregled*

Prijegled i *pregled* nalaze se u skupini dubletnih likova koje je izdvojio *Pravopis* (Halilović 1996:129). Običnije je, ipak, *pregled* (Jahić – Halilović – Palić 2000:162) i, konačno, jedino normirano (Halilović – Palić – Šehović 2010:1007).

Takvu praksu imaju upravo ovi izvori, gdje se koristi samo *pregled*.

Pregled

c) pregled *i predaja dokumenata;* (…) (Izvor 3, str. 11) *Pravo da izvrši* pregled *i kontrolu robe ima i njen uvoznik.* (Izvor 3, str. 13) *b) u slučaju sumnje da tahograf ne radi ispravno, uputiti vozilo na vanredni* pregled

tog uređaja, te svih drugih elemenata vezanih za tahograf, koji moraju biti ugrađeni u vozilo radi njihovog ispravnog rada. Troškove pregleda *snosi vlasnik vozila u koje je uređaj ugrađen,* (…) (Izvor 6, str. 57)

i) *Prijestup*

Naporedni su *prijestup* i *prestup* (Halilović 1996:129; Jahić – Halilović – Palić 2000:162), a interesantno je da je u *Rječniku* ovaj stav promijenjen – prihvaćen je i lik *prestup*, no *prijestup* ima prednost (Halilović – Palić – Šehović 2010:1023, 1039).

Ako se ovaj primjer uvrštava u tekstove, to se čini u njegovoj formi sa dvosložnim prefiksom.

Prijestup
Za prekršaj iz člana 42. stav (1) tačka h) ovog zakona uz novčanu kaznu izreći će se i zaštitna mjera oduzimanja duhana i drugih predmeta koji su upotrijebljeni ili su bili namijenjeni za izvršenje privrednog prijestupa *ili koji su nastali izvršenjem* prijestupa. (Izvor 4, str. 23)

2. Riječi sa skupinom *suglasnik + sonant r*

U uvodnom dijelu ovog rada izneseni su normativni stavovi o primjerima koji sadržavaju suglasničku skupinu sa sonantom *r* iza kojeg slijedi kratko *je*. Dakle, *Pravopis* i *Gramatika* nisu izričito eliminirali mogućnost pisanja *j* u ovakvim primjerima (Halilović 1996:125; Jahić – Halilović – Palić 2000:166/167), dok je *Rječnik* upravo to učinio, pa je samo *bregovi*, *crepovi*, *vrednota*, *zapreka*, kao i *sprečavanje*, *povreda*, *uvreda* (Halilović – Palić – Šehović 2010:91, 117, 1454, 1498, 1235, 989, 1409).

U zakonima na bosanskom jeziku najčešće nalazimo lik bez zabilježenog *j* u ovoj poziciji.

Sprečavati
Svrha krivičnopravnih sankcija je: a) zaštita društva od izvršenja krivičnih djela preventivnim uticanjem na druge da poštuju pravni sistem i ne počine krivična djela te sprečavanjem *počinioca da počini krivična djela kao i podsticanje njegovog preodgoja;* (…) (Izvor 1, str. 3) *"*Sprečavanje *službenog lica u vršenju službene radnje* (Izvor 1, str. 11) ... *nikakva prava u oznaci registriranoj kao naziv sorte neće* sprečavati *slobodnu upotrebu tog naziva u vezi s dotičnom sortom,...* (Izvor 3, str.

9) *...(definicija ovog pojma ne bi trebalo da* sprečava *vozača da svoju radnu sedmicu započne bilo kojeg dana u sedmici);* (...) (Izvor 6, str. 51) *Kontrole na putu moraju se organizirati na različitim mjestima i u različitim vremenskim periodima, pri čemu se moraju obuhvatiti svi segmenti putne mreže, s ciljem* sprečavanja *izbjegavanja mjesta kontrole.* (Izvor 6, str. 56) *Fizička sredstva za ograničavanje kretanja mogu se koristiti samo kao mjera: 1. za* sprečavanje *bijega za vrijeme sprovođenja pritvorenika ili zatvorenika;* (…) *3.* sprečavanja *uništenja imovine od strane pritvorenika ili zatvorenika.* (Izvor 2, str. 54) *Kršenje pravila na radu, higijeni, protupožarnoj zaštiti kao i o* sprečavanju *posljedica prirodnih nepogoda,* (…) (Izvor 2, str. 56)

Rijetki su i usamljeni likovi sa sačuvanim *j*. Koji su razlozi pa se u jednom izvoru javlja samo jedan primjer sa *j* iza konsonantske skupine sa *r*, naspram 6 primjera bez *j*? Da li je bila nakana da se predstavi mogućnost upotrebe i ovog lika, i to baš u ovom omjeru (1:6)? Ili se možda *j* potkralo i tako dobilo (ne)zasluženo mjesto u tekstu? Bilo kako bilo, lik sa pribilježenim *j* našao se u izvoru i svjedoči o pojavi ovog lika u tekstu na bosanskom jeziku.

Sprječavati
a) osobi osuđenoj na kaznu zatvora do deset godina za krivična djela genocida, krivična djela protiv humanosti, ratne zločine, terorizam, nedopuštenu proizvodnju i promet drogama, sprječavanje *provratka izbjeglica i raseljenih osoba;* (…) (Izvor 2, str. 61)

Sljedeći primjeri upotrebljavaju se samo u liku bez *j*.

Povreda
Eksplozivna naprava je: a) eksplozivno ili zapaljivo oružje ili naprava koja je konstruirana da ili može prouzrokovati smrt, tešku tjelesnu povredu *ili znatnu materijalnu štetu; ili b) oružje ili naprava koja je konstruirana da ili može prouzrokovati smrt, tešku tjelesnu* povredu *ili štetu velikih razmjera oslobađanjem, širenjem ili djelovanjem otrovnih hemikalija,...* (Izvor 1, str. 3) *Ako je izvršenjem krivičnog djela iz stavova (1) i (2) ovog člana prouzrokovano teže narušenje zdravlja, teška tjelesna* povreda *ili smrt lica iz stavova (1) i (2) ovog člana, počinilac će se kazniti kaznom zatvora najmanje pet godina ili kaznom dugotrajnog zatvora.* (Izvor 1, str. 8) Povrede *službene dužnosti mogu biti lake*

i teške. (Izvor 2, str. 49) *Kao teža* povreda *službene dužnosti smatra se naročito:* (…) (Izvor 2, str. 49) *Pravilnikom o unutrašnjoj organizaciji propisuju se lake* povrede *službene dužnosti.* (Izvor 2, str. 49) *U slučaju* povrede *oplemenjivačkog prava, tužilac može tužbom zahtijevati: a) utvrđivanje* povrede *prava;* (…) (Izvor 3, str. 10) *(Tužba zbog* povrede *prava) (1) U slučaju* povrede *registriranog industrijskog dizajna ili prava iz prijave industrijskog dizajna ako industrijski dizajn bude priznat, nosilac industrijskog dizajna može tužbom da zahtijeva: a) utvrđivanje* povrede *prava,* (…) (Izvor 8, str. 56)

Kao i u prethodnom slučaju, imenica *uvreda* i njene izvedenice neće se koristiti sa pribilježenim *j*.

Uvreda
Prilikom premještanja iz jedne u drugu ustanovu, lice iz stava (1) ovog člana mora biti što manje izloženo javnosti i zaštićeno odgovarajućim mjerama od uvreda*, znatiželje i publiciteta u bilo kojem obliku.* (Izvor 2, str. 57) *U članu 28. stav (1) iza tačke f) dodaje se nova tačka g) koja glasi: "g) emitirati programske sadržaje ili objavljivati priloge kojima se spolovi predstavljaju na stereotipan i* uvredljiv *ili na ponižavajući način."* (Izvor 5, str. 15) *Uznemiravanje, u smislu stava 1. ovog člana, jeste svako neželjeno ponašanje uzrokovano nekim od osnova iz člana 6. ovog zakona, koje ima za cilj ili predstavlja povredu dostojanstva lica koje traži zaposlenje, kao i zaposlenika, a koje izaziva strah ili stvara ponižavajuće ili* uvredljivo *okruženje.* (Izvor 10, str. 16)

3. Riječi nastale od glagola *TEĆI* i *TAĆI*

Premda *Pravopis* i *Gramatika* ukazuju na jasnu distinkciju u značenju između glagola i izvedenica nastalih od glagola *teći* i *taknuti* (Halilović 1996:130/131; Jahić – Halilović – Palić 2000:167) i premda će *Rječnik* ublažiti taj stav i prihvatiti i likove sa *-tic-* u istom kontekstu (no, likovima sa *-tjec-* data je prednost – *utjecaj* /*uticaj*/, *stjecati* /*sticati*/) (Halilović – Palić – Šehović 2010:1403; 1249, 1251), jedinstvena je upotreba likova sa *-tic-* u izdvojenom korpusu.

Svrha krivičnopravnih sankcija je: a) zaštita društva od izvršenja krivičnih djela preventivnim uticanjem *na druge da poštuju pravni sistem i ne počine krivična djela…* (Izvor 1, str. 3) *Na postojanje krivičnog djela trgovine ljudima bez* uticaja *je okolnost da li je lice koje je žrtva trgovine*

ljudima pristalo na iskorištavanje." (Izvor 1, str. 8) *...,analizira i proučava postignute rezultate i* uticaj *preduzetih odgojnih mjera,...* (Izvor 2, str. 48) *Oznaku i značku, boju i oznake vozila, uniformu, službena zvanja, oznake zvanja i uslove za* sticanje *službenih zvanja ovlaštenih zavodskih službenika utvrđuje ministar pravde.* (Izvor 2, str. 49) *Kad se po propisima o radu i samo vrijeme provedeno na radu u određenoj vrsti posla priznaje kao osnov za* sticanje *kvalifikacije, priznat će se za tu kvalifikaciju i vrijeme provedeno na istoj vrsti posla u zavodu.* (Izvor 2, str. 55) *Sorta je zaštićena* sticanjem *oplemenjivačkog prava.* (Izvor 3, str. 5) *Ako troškovi u postupku za* sticanje *oplemenjivačkog prava ne budu plaćeni, zahtjev za* sticanje *oplemenjivačkog prava se odbacuje.* (Izvor 3, str. 8) *(*Sticanje *i važenje industrijskog dizajna) (1) Industrijski dizajn* stiče *se upisivanjem u Registar industrijskog dizajna i važi pet godina od dana podnošenja prijave, s tim da se može još četiri puta produžiti za isti period.* (Izvor 8, str. 53) *Sažetak iz stava (1) tačka e) ovog člana je kratak sadržaj suštine izuma koji služi isključivo u svrhu tehničkog informiranja i nema* uticaja *na obim tražene zaštite.* (Izvor 9, str. 89) *Povreda na radu, bolest ili profesionalna bolest ne može štetno* uticati *na ostvarivanje prava zaposlenika iz radnog odnosa.* (Izvor 10, str. 13)

4. Umjesto zaključka

Kada posmatramo imenice i druge izvedenice tvorene od glagola koji počinju s *pre-*, primjećujemo da se izdvajaju tri skupine. Prvu skupinu čine imenice (i druge izvedenice) koje se pojavljuju jedino u liku sa dvosložnim prefiksom, npr. *prijevoz*, *prijevod*, *prijestup.* U drugu skupinu ubrajamo imenice koje se javljaju češće u liku sa dvosložnim prefiksom i sporadično u liku sa jednosložnim prefiksom (*prijenos*, *prijelaz*, *prijepis* i tek po jedan primjer: *prenos*, *prelaz*, *prepis*). I treću skupinu bi činile samo imenice sa jednosložnim prefiksom, a to su: *prekid*, *prevara*, *pregled*. Dakle, stanje koje smo zatekli u zakonima nije u potpunosti u skladu sa preporukom iz *Pravopisa* da se radije koriste likovi sa *prije-*; prihvatljivija je, izgleda, preporuka iz *Gramatike* da se "treba oslanjati na vlastiti jezički osjećaj", jer "u ovakvim slučajevima norma bosanskoga jezika zasada otvara mogućnosti i za jedne i druge oblike" (Jahić – Halilović – Palić 2000:162). Očigledno je da su u zakonima zastupljeniji primjeri sa dvosložnom zamjenom *jata* u prefiksu, no to nije bezuvjetno i neki se likovi javljaju samo sa jednosložnom zamjenom. Vidljivo je, također,

da stavovi koje nudi *Rječnik* o ovim pitanjima nisu u suprotnosti sa njihovom upotrebom u ovom korpusu.

Primjeri sa suglasničkim grupama u kojima je sonant *r* na kraju uglavnom se bilježe bez sonanta *j* iza *r*, uz jedan usamljeni primjer sa *j*. *Pravopis* i *Gramatika* ostavljali su mogućnost pojave i ovakvih oblika u bosanskom jeziku, no *Rječnik* će kasnije odbaciti tu mogućnost. Jasno je da svako previranje u normi nađe svoje rezultate i u praksi, pa tako i taj primjer ima svoje opravdanje (na pitanja zašto se i kako pojavio lik sa skupinom *-rj-* ne možemo dobiti pravi odgovor, a nagađati ovdje nećemo).

No, evidentan otpor postavlja se upotrebi likova sa *-tjec-* nastalih od glagola *teći*. Jedini likovi u ovim izvorima jesu likovi sa *-tic-*. I u svakodnevnoj govornoj praksi, u televizijskim i radijskim emisijama, u novinskim i drugim publikacijama vrlo često čuje se i nalazi *uticaj* i *uticati* na mjestima gdje su semantički opravdani samo likovi *utjecaj* i *utjecati*. To je i utjecalo na autore *Rječnika* da promijene pređašnji stav *Pravopisa* i *Gramatike* i prihvate upotrebu i tih likova uz likove sa *-tjec-* i tako se približe praksi.

Imajući sve ovo u vidu, najočitije je udaljavanje od normativnih principa koje je ponudio *Pravopis*, što je i očekivano, jer je on najranije i objavljen. Ta načela su imala određene korekcije u *Gramatici*, koje su prihvaćene u ovom korpusu, a *Rječnik* je sasvim sigurno imao ponajviše sluha i trpeljivosti prema ovim pitanjima i stoga su ti likovi u njemu i našli svoje mjesto. I na kraju, možemo zaključiti da se standardna norma bosanskog jezika, što se tiče pitanja refleksa *jata*, u principu primjenjuje u ovim izvorima i ne odstupa mnogo od nje, ali vidljivo je i da se u ovim tekstovima razvija poseban način realizacije te zadate norme. Kada bi se ovaj korpus šire i sveobuhvatnije istraživao, uključujući i ostale fonetizme, morfološke i sintaksičke karakteristike, te leksičke pojave, sasvim sigurno bi se to i potvrdilo.

IZVORI

"Zakon o izmjenama i dopunama Krivičnog zakona Bosne i Hercegovine" (bosanski jezik), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, Godina XIV, Broj 8, 2. februara/veljače 2010. godine

"Zakon Bosne i Hercegovine o izvršenju krivičnih sankcija, pritvora i drugih mjera – prečišćeni tekst" (bosanski jezik), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, Godina XIV, Broj 12, 16. veljače/februara 2010. godine

"Zakon o zaštiti novih sorti bilja u Bosni i Hercegovini" (bosanski jezik), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, Godina XIV, Broj 14, 26. februara/veljače 2010. godine

"Zakon o duhanu Bosne i Hercegovine" (bosanski jezik), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, Godina XIV, Broj 32, 22. aprila/travnja, 2010. godine

"Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o javnom radiotelevizijskom sistemu Bosne i Hercegovine" (bosanski jezik), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, Godina XIV, Broj 32, 22. aprila/travnja, 2010. godine

"Zakon o radnom vremenu, obaveznim odmorima mobilnih radnika i uređajima za evidentiranje u drumskom prijevozu" (bosanski jezik), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, Godina XIV, Broj 48, 14. lipnja/juna 2010. godine

"Zakon o zaštiti oznaka geografskog porijekla" (bosanski jezik), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, Godina XIV, Broj 53, 29. juna/lipnja 2010. godine

"Zakon o industrijskom dizajnu" (bosanski jezik), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, Godina XIV, Broj 53, 29. juna/lipnja 2010. godine

"Zakon o patentu" (bosanski jezik), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, Godina XIV, Broj 53, 29. juna/lipnja 2010. godine

"Zakon o izmjenama i dopunama Zakona o radu u institucijama Bosne i Hercegovine" (bosanski jezik), *Službeni glasnik Bosne i Hercegovine*, Godina XIV, Broj 60, 26. srpnja/jula 2010. godine

LITERATURA

Babić, S. (1998), "Glasovi je/e iza pokrivenoga r", *Jezik*, XLVI/1, Zagreb, 4-14.

Halilović, S. (1996), *Pravopis bosanskoga jezika*, Preporod.

Halilović, S., Palić, I., Šehović, A. (2010), *Rječnik bosanskoga jezika*, Filozofski fakultet Sarajevo.

Jahić, Dž., Halilović, S., Palić, I. (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

Valjevac, N. (2005), "Standardna novoštokavština i jezička situacija u Bosni i Hercegovini", u: *Standardna novoštokavština i bosanskohercegovačka jezička situacija*, Institut za jezik u Sarajevu, Sarajevo.

The *Yat* Reflex in Law in Standard Bosnian

Summary

One of the most complex and most sensitive issues in the norm of the Bosnian language is the issue of the yat reflex. The fundamental rules were first made in the orthography of the Bosnian language in 1996 concerning the use of the yat reflex when making nouns out of verbs which begin with pre-, in words which consist of a vowel and the consonant r and in words which have been made out of the verbs teći and taći. The rules were somewhat modified in the Grammar of the Bosnian Language in 2000 and they were finalized in the Dictionary of the Bosnian Language in 2010. People have different opinions about this, so there are huge differences in practice when it comes to such examples. This paper deals particularly with these cases in legal texts in the Bosnian language which have been quite neglected in the process of research.

Key words: *yat reflex, noun, verb, derivative, prefix, consonant cluster, sonant R*

UDK: 811.163.4*3'367.332.2

Mirela OMEROVIĆ

SUPSTANTIVNE SINTAGME S NAČINSKIM ZNAČENJEM U BOSANSKOME JEZIKU

KLJUČNE RIJEČI: *semantička kategorija načina*, *supstantivne sintagme*, *prijedložno-padežne sintagme*, *atribut, kvalifikacija*, *značenje posrednika*

U ovome radu govori se o supstantivnim sintagmama u bosanskome jeziku koje su obilježene načinskim značenjem. Radi se, naime, o nekongruentnim supstantivnim sintagmama gdje zavisni član stoji u obliku genitiva s prijedlozima *od*, *iz*, *s(a)*, *ispod*, *iza*, *preko*, *bez*, *van*, *izvan*, *mimo*, *putem*, *pomoću*, rjeđe u besprijedložnom genitivu, te u akuzativu s prijedlozima *kroz*, *niz*, *uz*, *u*, *na*, *po*, *pod*, zatim u instrumentalu s prijedlozima *pod* i *s(a)* i besprijedložnom instrumentalu, te lokativu s prijedlozima *u*, *na* i *po*. Najzad, kao zavisni član može se javiti i prilog u atributskoj funkciji s modalnim (načinskim) značenjem. Sve navedene konstrukcije obilježene su specifičnim značenjskim nijansama, te je cilj rada dati njihovu komparaciju i na morfološko-sintaksičkom i na semantičkom planu.

U bosanskome jeziku specifičnu vrstu supstantivnih sintagmi čine one obilježene načinskim značenjem koje predstavljaju produkt specifičnih transpozicijskih procesa što se događaju u jeziku. Naime, radi se o nekongruentnim supstantivnim sintagmama koje nastaju nominalizacijom verbalnih sintagmi s adverbijalnom odredbom načina, pri čemu ta adverbijalna odredba preuzima atributsku ulogu zadržavajući karakteristično joj značenjsko obilježje – načinsko (modalno). Naime, način se kao zasebna semantička kategorija koja spada u tzv. nedimenzionalne definira kao "kvalificiranje po nekoj relevantnoj osobini oblika ostvarene glagolske radnje ili oblika u kojem dolazi do izražaja neka osobina ili okolnost" (Palić 2007: 22). Prema tome, navedena se semantička kategorija primarno odnosi na kvalificiranje glagolske radnje, a sekundarno se takvo kvalificiranje prenosi i na supstantivnu riječ uz koju stoji atribut što je kvalitativno određuje po nekom relevantnome svojstvu, tj. tumači se kao poseban oblik ili način njezina ostvarenja.

Supstantivne sintagme s načinskim značenjem uglavnom su prijedložno-padežni izrazi koji dolaze s različitim dimenzionalnim prijedlozima kojima je značenje transponirano u načinsko (usp. Palić 2007; Pranjković 2001). Javljaju se u obliku prijedložnoga genitiva, akuzativa, instrumentala i lokativa, te besprijedložnog instrumentala i rjeđe genitiva, a poseban tip predstavljaju one s prilogom u funkciji atributa.

Genitivne prijedložno-padežne supstantivne sintagme s načinskim značenjem formalno su najraznovrsniji tip ovih konstrukcija budući da je genitiv padež uz koji dolazi najveći broj prijedloga u bosanskome jeziku. Kod načinskih prijedložno-padežnih sintagmi općenito značenje prijedloga je uvijek transponirano (Palić 2007: 89), te se može kazati da su samo pojedini prijedložno-padežni izrazi tipični za iskazivanje načinskog značenja, budući da su to uvijek kontekstualno uvjetovane jezičke jedinice. Dolaze uglavnom s prijedlozima: *od*, *iz*, *s(a)*, *ispod*, *iza*, *preko*, *bez*, *van*, *izvan*, *mimo*, *putem*, *pomoću*.

Takve su npr.: *procjena od oka*, *vikanje iz petnih žila*, *ubistvo iz prijevare*, *promjena iz temelja*, *napad s leđa*, *pogled ispod oka*, *dogovaranje iza leđa*, *zaposlenje preko veze*, *davanje ispod tezge*, *rad bez ismijavanja*, *odrastanje bez roditelja*, *borba bez oružja*, *ispitivanje preko telefona*, *intervencija preko ureda*, *poslovanje van zakona*, *igra izvan pravila*, *odluka mimo zakona*, *učenje pomoću kompjutera*, *naplata putem platne liste*, *davanje insulina putem injekcija* itd.

Mnogi od navedenih prijedložno-padežnih izraza imaju visok stepen frazeologiziranosti, što im je jedna od specifičnih odlika, posebno onima s prijedlozima *od*, *iz* (*iz* ima najširu upotrebu) i *s(a)* (Palić 2007: 90). Konstrukcije s prijedlogom *bez*, koji ima značenje oduzimanja, tj. određuje se kao tzv. "minus-socijativ" (Pranjković 2001: 20) ili pak negativni kvalitativ, vrlo su česte u izražavanju načinskog značenja. Zavisnim se članom u genitivu s prijedlogom *bez* označava nedostatak određene osobine koja prati radnju, te se razumijeva kao poseban način ostvarenja te radnje (npr. *rad bez plana*, *hodanje bez žurbe*). Prijedložno-padežnim izrazima s prijedlogom *bez* slični su oni s prijedlozima *van* i *izvan* po tome što znače izuzimanje, ali su oni primarno prostorni prijedlozi, kojima je također značenje transponirano u načinsko – *igra izvan pravila*, *ponašanje van pameti*, te im je u takvim situacijama konkurentan prijedlog *mimo* – *odijevanje mimo propisa*, *poslovanje mimo zakona*. Genitivne sintagme s prijedlozima *ispod* i *iza* obilježene su semantičkom komponentom koja upućuje na nešto negativno (Palić 2007: 92), što znači da se iskazuje način koji u normalnim okolnostima nije primjeren (*dogovor iza zatvorenih vrata*, *pogled ispod oka*, *prodaja ispod cijene*). Prijedložno-padežni izrazi s

prijedlogom *preko* predstavljaju najbrojnije i najraznovrsnije jedinice ovoga tipa za iskazivanje načinskog značenja (Palić 2007: 93). No, specifične su po tome što uz način nose dodatno značenjsko obilježje. Naime, prijedlog *preko* pripada skupini tzv. perlativnih prostornih prijedloga i sklon je transpoziciji u nedimenzionalna značenja, naročito u načinsko, instrumentalno, kvantitativno i dr. Često im se, budući da im je svojstvena načinska pratilačka funkcija, pripisuje posebno značenje posrednika koji omogućava realizaciju glagolske radnje (Ivić 1954: 11; Kovačević 1981: 150). Tako se izdvaja značenje posrednika-omogućivača, koje nosi genitiv s prijedlogom *preko* i označava predmet u širem smislu koji omogućava ostvarenje glagolske radnje, u ovom slučaju nominalizirane glagolske radnje označene deverbativnom imenicom u poziciji upravnog člana nekongruentne supstantivne sintagme (npr. *ispitivanje preko telefona*). U primjeru *intervencija preko ureda* izdvaja se značenje posrednika-izvršioca kojim se imenuje određena ustanova ili institucija što je izvršilac glagolske radnje obilježene deverbativnom imenicom. Dakle, uz načinsko ovi su izrazi snažno obilježeni instrumentalnom semantikom. Značenjski slične njima jesu i genitivne konstrukcije s prijedlozima *putem* i *pomoću*. Naime, evidentna je veza kategorije sredstva ili instrumenta i kategorije načina. Sredstvo ili instrument neke radnje može se odrediti kao predmet (u širem smislu) koji služi za vršenje glagolske radnje, pri čemu se uloga tog predmeta ne može jasno razlučiti od uloge samog vršioca (Ivić 1954: 8). No, sredstvom u širem smislu možemo smatrati i svaki predmet kojim se služimo kao pomoćnim oruđem da bismo izvršili neku radnju, dakle, i onda kad je njegova uloga podređena ulozi vršioca (Palić 2007: 31). Često se upotreba određenog sredstva shvaća i kao način vršenja radnje, naročito ako se radi o nekom neuobičajenom sredstvu, te stoga dolazi do interferencije načinskog i instrumentalnog značenja. U navedenim konstrukcijama zavisnim se članom obilježava sredstvo kojim se omogućuje realizacija glagolske radnje, te je stoga na određeni način i kvalificira (npr. *istraživanje pomoću upitnika*). I najzad, genitivni padežni izrazi s načinskim značenjem nisu naročito frekventne načinske jedinice i svode se na one tipa *plivanje svezanih ruku*, *disanje otvorenih usta*, *hodanje zatvorenih očiju*. Uz njih redovito dolazi dopuna (adjektivnog tipa), koja je sintaksički obavezna, te cijeli izraz prolazi kroz proces semantičkog popriloženja, a dopuna postaje relevantna u aktualiziranju značenja (bez nje bi to bila tautološka konstrukcija). Upravnim se članom iskazuje nominalizirana radnja, dok su zavisnim članom (besprijedložnim genitivom) označeni uglavnom dijelovi tijela koji predstavljaju živo biće u širem smislu kao vršioca radnje ili nosioca stanja.

Akuzativne prijedložno-padežne konstrukcije s načinskim značenjem brojne su i raznovrsne. Najčešće dolaze s prijedlozima *kroz*, *niz*, *uz*, *u*, *na*, *po*, *pod*. Općenito su najfrekventnije s prijedlozima *na* i *u* (koji su u većini slučajeva međusobno zamjenjivi), s tim da one s prijedlogom *na* jesu i najraznolikije sintaksičke jedinice ove vrste (Palić 2007: 104-116). Vrlo često interferiraju s drugim semantičkim kategorijama, pa im se uz načinsko bilježi i instrumentalno, poredbeno, ciljno, popratnookolnosno i druga značenja. Prilično su frekventni tipovi nekongruentnih supstantivnih sintagmi u kojima se kao nadređeni članovi javljaju lekseme – *podjela*, *klasifikacija*, *rastavljanje* i njima značenjski bliske, a atribut u akuzativu dolazi s prijedlogom *na*. Ovakvim se konstrukcijama izriče način vršenja radnje koji je obilježen onim do čega ta radnja dovodi (Palić 2007: 110), npr.: *podjela na razrede*, *klasifikacija na tematske grupe*, *rastavljanje cjeline na dijelove*. Naziva se i distributivnim akuzativom (Arsenijević 2003b: 80) budući da lekseme u akuzativu označavaju samo segment nekog šireg pojma, pri čemu se vrši fragmentarizacija i uobličavanje, a zavisni članovi sintagmi rezultat su tih procesa (npr. *rezanje na kriške*, *cijepanje na komadiće*). Uobičajene su strukture u kojima je načinsko značenje zasnovano na kvalifikaciji učesnika u trenutku vršenja glagolske radnje (*skakanje na glavu, padanje na leđa* i sl.), ili pak one obilježene sredstvom u širem smislu (*pranje na ruke*, *pisanje na mašinu*), ili one kojima se iskazuje da se radnja vrši na određenoj udaljenosti, a to predstavlja specifičan način vršenja glagolske radnje (npr. *učenje na daljinu*). Također su značenjski raznorodne akuzativne sintagme s prijedlogom *u*, te su značajno obilježene semantičkim interferencijama. Takve su npr.: *pjevanje u (jedan) glas*, *hodanje u korak*, *vezanje u čvor*, *brojanje u prste*, *dizanje u visine*, *govorenje u oči*, *priča u detalje* i sl. S prijedlogom *kroz*, koji je u osnovi prostorni perlativni prijedlog, ali se često metaforizacijom njegovo značenje transponira u načinsko, dolaze brojne načinske konstrukcije, nerijetko frazeologizirane (npr. *gledanje kroz prste*, *provlačenje kroz iglene uši*, *pričanje kroz(a) zube*, *odgovor kroz plač*, *igra kroz smijeh*, *govor kroz jecanje*, *odvajanje kroz filter*). Dosta su rjeđi prijedložno-padežni izrazi s prijedlozima *pod*, *po*, *niz*, *uz*, te se u njima načinsko značenje nerijetko prepliće s drugim značenjskim obilježjima (*davanje pod zakup*, *život pod vojnički*, *oblačenje po starinski*, *mrmljanje niz bradu*, *čitanje uz lampu*).

Načinsko se značenje iskazuje i instrumentalnim padežnim i prijedložno-padežnim konstrukcijama. Zavisnim se članom glagolska radnja iskazana upravnom deverbativnom imenicom kvalificira po nekom relevantnom svojstvu, tj. tumači se kao poseban oblik ili način njezina ostvarenja. Padežne

supstantivne sintagme ovoga tipa brojne su i nerijetko uza se imaju dopunu adjektivnog tipa, npr.: *pripovijedanje živim govorom*, *pričanje tihim glasom*, *učenje otkrivanjem*, *pisanje arebicom*, *plaćanje nalogom*, *primanje informacije čitanjem*, *disanje punim ustima*, *hodanje dugim korakom* i sl. U okviru polazišne verbalne strukture vrlo je česta zamjena instrumentalnih padežnih konstrukcija onima s načinskim prilozima (*spavati čvrstim snom – spavati čvrsto*) (Palić 2007: 79). Međutim, kad je riječ o supstantivnim sintagmama koje nastaju od navedenih verbalnih struktura, onda se može kazati da takvi načinski prilozi nisu karakteristični za nekongruentne supstantivne sintagme, nego se oni redovito transformiraju u pridjeve, te nastaje kongruentna supstantivna sintagma semantički ekvivalentna prethodnoj konstukciji (*spavati čvrstim snom – čvrsto spavanje*). Instrumentalni prijedložno-padežni izrazi s načinskim značenjem dolaze s prijedlozima *pod* i *s(a)*. S prijedlogom *pod*, koji uz instrumental ima značenje statičke prostorne orijentacije, dolaze konstrukcije koje označavaju način vršenja glagolske radnje preko okolnosti u kojima se nalazi vršilac radnje ili nosilac stanja. Nisu osobito brojne i tipološki su prilično usko svedene (Palić 2007: 116), npr. *borba Bošnjaka pod vođstvom begova*, *plaćanje pod jednakim uvjetima*, *rad pod pritiskom*, *život pod sramotom*, *straža pod oružjem*, *držanje pod ključem* i sl. One s prijedlogom *s(a)* mnogo su češće i raznovrsnije, a odlikuju se tzv. pratilačkim instrumentalom (Ivić 1954: 195). Naime, u njima se "najčešće nekom apstraktnom imenicom izriče raspoloženje ili osobina koja prati vršenje glagolske radnje i načinski je određuje" (Palić 2007: 118), npr. *rad s voljom*, *pogled s mržnjom*, *pisanje s razumijevanjem*, *igra s veseljem*, *učenje s teškoćom*, *lov sa sokolom* i sl. Načinske instrumentalne konstrukcije nerijetko interferiraju s drugim značenjskim kategorijama istoga morfološkoga tipa. Naime, tzv. omogućivački instrumental uglavnom je vezan za kategoriju načina, no u brojnim slučajevima dominantnije je neko drugo značenje, naročito instrumentalno značenje ili značenje sredstva u širem smislu – *pranje zuba četkicom*, *vakcinacija oralnom vakcinom*; zatim uzročno – *pisanje očevom naredbom*, *odlazak voljom naroda*; okolnosno – *slušanje s nevjericom*, *sastanci s gozbama*.

Lokativni prijedložno-padežni izrazi s načinskim značenjem u bosanskome jeziku prilično su brojni i raznovrsni. Nominalizirane konstrukcije uglavnom dolaze s prijedlozima *u*, *na* i *po*, koji inače uz lokativ imaju značenje tzv. statične prostornosti (Palić 2007: 124). Kao zavisni članovi javljaju se i konkretne i apstraktne imenice, uz koje može doći i odredba adjektivnog tipa. Najfrekventnije su one s prijedlogom *u*, npr.: *čitanje u sebi*, *život u zajednici*, *šetnja u grupama*, *pisanje u stihovima*, *bijeg u čoporima*, *rad u neznanju*,

pričanje u bunilu. Načinski prijedložno-padežni izrazi u obliku lokativa s prijedlogom *na* specifični su po interferenciji načinskoga s instrumentalnim značenjem, npr.: *stvaranje na orijentalnim jezicima*, *pisanje na narodnom jeziku*, *hodanje na prstima*, *ležanje na leđima*, *zarada na kocki*. Odatle su se razvile i konstrukcije s konkretnom imenicom u upravnoj poziciji koje uz instrumentalno-načinsko sadrže i kvalitativno značenje. U ulozi atributa vrlo je česta leksema *jezik*, npr.: *list na narodnom jeziku*, *književnost na orijentalnim jezicima*, *ilahije na turskom jeziku*, *izdanja na bosanskome jeziku*. One s prijedlogom *po* obično se svode na konstrukcije sa značenjem kriterija, npr.: *rad po planu*, *podjela po pravdi*, *ponašanje po običaju* i sl.

Načinske supstantivne sintagme s prilogom kao zavisnim članom prilično su rijetke u bosanskome jeziku i uglavnom dolaze s upravnim deverbativnim imenicama. U funkciji atributa mogu biti načinski prilozi, koji označavaju način realizacije glagolskog procesa obilježenog deverbativnom imenicom (*čitanje naglas*, *ispitivanje usmeno*, *promjena nabolje*, *pjevanje uglas*), a nerijetko su to prilozi koji su primarno imali mjesno značenje, ali su u spoju s upravnom deverbativnom imenicom transponirali svoje značenje u načinsko, te cijela sintagma ima načinsku značenjsku jezgru, npr.: *kretanje unaprijed* (progresivno), *kretanje unazad* (regresivno), *trčanje unatraške*.

Na temelju navedenoga, može se kazati da se načinsko značenje vrlo često iskazuje supstantivnim sintagmama u kojima zavisni član dolazi uglavnom u prijedložno-padežnom i u manjoj mjeri u padežnom obliku nerijetko s dopunom adjektivnog tipa, a mnogo se rjeđe u takvim strukturama kao podređeni član javlja prilog. Naime, takve konstrukcije redovito nastaju nominalizacijskim procesima od ishodišnih verbalnih sintagmi u kojima je zavisni član imao funkciju adverbijalne odredbe za način. Njihovom preoblikom u supstantivne zavisni član mijenja svoju funkciju – od adverbijalne odredbe načina postaje nekongruentni atribut s načinskim značenjem koji stoji uz upravnu nominaliziranu imenicu. I premda mijenjaju svoju funkciju u rečenici, takve konstrukcije zadržavaju primarno značenje kvalificiranja radnje iskazane upravnom supstantivnom riječju, pri čemu su im u velikoj mjeri svojstvene raznolike semantičke interferencije.

LITERATURA

Arsenijević, Nada (2003a), "Akuzativ s predlogom u savremenom srpskom jeziku (I)", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLVI/1, Novi Sad, 107-263.

Arsenijević, Nada (2003b), "Akuzativ s predlogom u savremenom srpskom jeziku (II)", *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, XLVI/2, Novi Sad, 53-216.

Batistić, Tatjana (1972), *Lokativ u savremenom srpskohrvatskom književnom jeziku*, Beograd, Institut za srpskohrvatski jezik

Feleško, Kazimjež (1995), *Značenja i sintaksa srpskohrvatskog genitiva*, Beograd, Vukova zadužbina, Novi Sad, Matica srpska, Beograd, Orfelin (prev. G. Jovanović: Feleszko, K., *Składnia genetiwu i wiraźen przyimkowych z genetiwem w języku serbsko-chorwackim*, Wroclaw – Warszawa – Kraków, 1970)

Gortan-Premk, Darinka (1971), *Akuzativne sintagme bez predloga u srpskohrvatskom jeziku*, Beograd, Institut za srpskohrvatski jezik

Ivić, Milka (1954), *Značenja srpskohrvatskog instrumentala i njihov razvoj (sintaksičko-semantička studija)*, Beograd, Institut za srpski jezik

Ivić, Milka (1958), "Sistem predloških konstrukcija u srpskohrvatskom jeziku", *Južnoslovenski filolog*, XXII/1-4, Beograd, 141-166.

Ivić, Milka (1959), "Srpskohrvatski padežni oblici obavezno praćeni odredbom kao pomoćnim znakom", *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, IV, Novi Sad, 151-163.

Jahić, Dževad, Halilović, Senahid, Palić, Ismail (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica, Dom štampe

Kovačević, Miloš (1981), "Upotreba prijedloga *preko* u srpskohrvatskom standardnom jeziku", *Naš jezik*, XXV/3, Beograd, 136-158.

Kovačević, Miloš (1982), "Tipovi nekongruentnih atributa uz deverbativne imenice u djelima Anđelka Vuletića", *Književni jezik*, 11/2, Sarajevo, 81-92.

Kovačević, Miloš (1992), *Kroz sintagme i rečenice*, Sarajevo, Svjetlost

Omerović, Mirela (2011), *Nekongruentni atribut u naučnom i administrativnom stilu bosanskoga jezika*, Sarajevo, Slavistički komitet

Palić, Ismail (2007), *Sintaksa i semantika načina*, Sarajevo, Bookline

Palić, Ismail (2011), "Za novi pristup gramatičkoj strukturi rečenice u bosnistici", u: *Pismo. Časopis za jezik i književnost*, IX/1, Sarajevo, 39-68.

Pranjković, Ivo (2001), *Druga hrvatska skladnja: Sintaktičke rasprave*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada

Pranjković, Ivo (2002), *Hrvatska skladnja: Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb, Hrvatska sveučilišna naklada

Radovanović, Milorad (1977a), "Imenica u funkciji kondenzatora (I)", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XX/1, Novi Sad, 63-144.

Radovanović, Milorad (1977b), "Imenica u funkciji kondenzatora (II)", *Zbornik za filologiju i lingvistiku*, XX/2, Novi Sad, 81-160.

Radovanović, Milorad (1990), *Spisi iz sintakse i semantike*, Sremski Karlovci, Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića – Novi Sad, Dobra vest

Stevanović, Mihailo (1969), *Savremeni srpskohrvatski jezik II (gramatički sistemi i književnojezička norma)*, Beograd, Naučna knjiga

Stevanović, Mihailo (1986), *Savremeni srpskohrvatski jezik I (gramatički sistemi i književnojezička norma)*, Beograd, Naučna knjiga

Noun Phrases with the Meaning of "Means" in Bosnian

Summary

This paper is about noun phrases in the Bosnian language which have the meaning of "means". Namely, it deals with incongruous noun phrases where the dependent article appears as the genitive case with the prepositions *of*, *from*, *under*, *behind*, *across*, *without*, *out*, *outside*, *apart from*, *through*, with. Since the genitive case without the prepositions is very rare, such instances occur as the accusative case with the prepositions *through*, *down*, *by*, *in*, *on*, *over*, *under*, as the instrumental case with the prepositions *under* and *with* and without the prepositions, and as the locative case with the prepositions *in*, *on* and *over*. Finally, the adverb with the function of the attributive with a modal meaning (means) can appear as a dependent article. All the above mentioned structures are marked with specific shades of meaning, hence the purpose of this paper is to offer their morphological, syntactic and semantic comparisons.

Key words: *semantic category of means, noun phrases, prepositional--case phrases, attribute, meaning of agent*

UDK: 811.163.42’36

Ivo PRANJKOVIĆ

UPITNO, POJAČAJNO, NAMJERNO I UVJETNO *LI*

KLJUČNE RIJEČI: *gramatikalizirane riječi, čestice (upitne i pojačajne), vezna sredstva, namjerne rečenice, uvjetne rečenice*

U prilogu se razmatra poraba čestice *li* u upitnom značenju, npr. *Dolaze* ***li*** *i oni*, zatim u službi pojačajne čestice, npr. *Tko* ***li*** *mi te brani?* ili *Lijepi* ***li*** *su mostarski dućani*!, te u službi veznoga sredstva namjernih i uvjetnih rečenica.

Ono o čemu će biti riječi u ovom prilogu dio je mojih nastojanja u posljednje vrijeme da pokušam s raznih aspekata (prije svega sa sintaktičkoga) osvijetliti funkcije i značenja gramatikaliziranih (“malih”) riječi u hrvatskome jeziku. Dosad sam opisao riječi *kao*, *da* i *što* (usp. Pranjković 2005, 2008 i 2010), a ovdje ću nešto više reći o također vrlo zanimljivoj i uporabno raznovrsnoj čestici *li*, uvažavajući, naravno, i ono što su o toj čestici rekli drugi (gramatičari, leksikografi, etimolozi i sl.).

Od hrvatskih gramatičara ovakvom (“čestičnom” ili “konjunkcijskom”) pristupu sintaktičkim konstrukcijama osobito je bio sklon August Musić koji primjerice o pojedinim tipovima (složenih) rečenica nije govorio ni s funkcionalnoga stajališta (nije govorio o predikatnim, subjektnim, objektnim itd. rečenicama), a nije uglavnom, bar ne primarno, govorio ni sa stajališta njihova značenja (nije npr. uglavnom govorio o vremenskim, uzročnim, namjernim, dopusnim i sl. rečenicama), nego su tipični naslovi njegovih studija i rasprava primjerice bili *Rečenice s konjunkcijama “ako, neka, li” u hrvatskom jeziku* (Musić 1898) ili *Rečenice s konjunkcijom “da” u hrvatskom jeziku* (Musić 1900a), a pisao je i posebne rasprave o porabi, značenjima i/ili etimologiji pojedinih suznačnih riječi (čestica, veznika, prijedloga, nekih gramatikaliziranih priloga i sl.) i u hrvatskome, i u staroslavenskome, i u grčkome, i u latinskome, i u gotskome, i u slovenskome jeziku, npr. *Etimologija riječi “nemoj”* (Musić 1900), *Zur etymologie von asl. ašte* (Musić 1908a), *Slovensko “(n)obeden”* (Musić 1921), *Prije i poslije* (Musić 1924), *Slovensko “le”* (Musić 1925), *Negacija “ni”* (Musić 1926), *Lat. “ni” und “nisi”* (Musić 1928), *“An” u*

grčkom, gotskom i latinskom jeziku (Musić 1929), *Die gotische Partikeln "ei" und "thei"* (Musić 1929a), *Razvoj značenja partikuli "i" u srpsko-hrvatskom jeziku* (Musić 1929b), *Budući da* (Musić 1931) itd. Napisao je napokon i posebnu raspravu o čestici *li* pod naslovom *Sekundarno značenje partikule "li" u srpsko-hrvatskom jeziku* (Musić 1929c).

Jedna od najfrekventnijih "malih", tj. gramatikaliziranih, suznačnih riječi u hrvatskome jeziku jest riječ *li*. Ona ponajprije dolazi u pitanjima kao daleko najčešća i najobičnija upitna čestica, i to u tzv. jesno-niječnim ("čestičnim" ili *da-ne*) pitanjima.[1] Dolazi i u drugim slavenskim jezicima (u češkom i poljskom dolazi i u obliku *le*), a bila je obična i u staroslavenskome, npr. *ty* ***li*** *esi cěsarь ijudeiskъ* (Ivšić 1970: 317).

U hrvatskom je danas ta čestica beziznimno zanaglasnica (enklitika), što nije morala biti u staroslavenskome jer je u tom jeziku mogla dolaziti i na početku rečenice odnosno surečenice, npr. *Ili dêlo ili dobrodije ili počislo,* ***li*** *prinesenije selь,* ***li*** *dobitьka* (ARj: 30) ili ***li*** *svak se razbiže, Jerolim osta sam* (Skok II: 292).

Etimologija te riječi nije ni do danas jednoznačno utvrđena. Miklošič je mislio da je postala od *libo* odnosno *ljubo* (usp. Miklošič 1862-1865 pod *li*), ali Musić je tvrdio upravo obrnuto: da je *libo* nastalo od *li* + *bo* pa se s tim u skladu priklanja Leskienovu mišljenju prema kojemu je *li* u etimološkoj vezi sa staropruskim *lai* koje se koristilo za tvorbu optativa. Pravo je značenje te riječi po njegovu sudu 'doista', 'zbilja', npr. *Lude* ***li*** *ste, drage moje!* To se hipotetičko značenje po njegovu sudu razvilo preko koncesivnoga kakvo navodno imamo u primjerima tipa *Misliš* ***li*** *me mrtva požaliti, požali me dok sam u životu*.[2] Musić uz to smatra da je *li* "najobičnija interogativna partikula ne

1 U starijim leksikografskim djelima ta je čestica opisivana uglavnom solidno i opširno. Tako je u ARj (tj. u *Rječniku* JAZU) opisana na 7,5 stranica (ili na 15 stupaca, usp. ARj: 30-37), a u Iveković-Brozovu na otprilike jednoj stranici. U novijim rječnicima opisuje se uglavnom prekratko, u nekima uz to i površno odnosno manje ili više problematično. Tako npr. u Šonjinu rječniku stoji da je *li* čestica i da se (pod 1) "umeće u rečenice kao stilsko pojačanje" pitanja, pogodbe ili čuđenja (usp. Šonje 2000: 539). To bi značilo da je *li* uvijek markirano i uvijek pojačajno, što nikako nije točno, jer se ta riječ u svojoj osnovnoj službi javlja kao najčešća i kao posve neobilježena upitna čestica, a pojačajnost joj je sekundarne naravi (bilo da se odnosi na upitnost ili na emfatičnost, uskličnost, "čuđenje" i sl.). Što se tiče pogodbenoga (uvjetnoga) značenja, može se reći da je ta čestica pojačajne naravi ako dolazi uz veznike koji ekspliciraju uvjetnost, npr. ***Ako li*** *danas dođu, lijepo ih primi*, ali mislim da nije pojačajne naravi ako sama eksplicira uvjetnost, npr. *Dođu* ***li*** *danas, lijepo ih primi*. Eventualno bi se moglo govoriti o tome da je *li* (npr. u odnosu na *ako*) sekundarno pa onda bar donekle i obilježeno vezno sredstvo za izražavanje uvjetnosti.

2 Očito je riječ o uvjetnome (kondicionalnome), a ne o koncesivnome značenju.

samo u hrvatskom nego i u slavenskim jezicima uopće" (usp. Musić 1898: 52 i Pranjković 1989: 33-34).

O etimologiji riječi *li* slično misli i Skok s tim što on naglašava da u *li* treba tražiti "zamjeničku osnovu, koju pruža *al-*, *ol-*: stlat. *ollus* > *ullus*, *ille*, *alius*, a koja je (osnova) očuvana u slav. *lani*" (Skok II: 292). *Lani* (ili *lane*) naime postalo je od te osnove (tj. *–al* odnosno *–ol*) i (metatezom) od imenice ***en* koja je značila 'godina' (Skok II: 267-268). Zatim i on upućuje na staroprusku "koncesivnu partikulu" *laî*, koja bi između ostaloga navodno bila u etimološkoj vezi s lat. *vel*.

Bez sumnje je slična postanja i, danas posve arhaična, čestica *lje* (*lě*) koja je nerijetko, pogotovo u zapadnijim (ikavskim) krajevima, dolazila i u obliku *li*, a koja je primarno služila za potvrđivanje negacije (usp. Gluhak 1993: 373), tj. kao potvrdna čestica koja se upotrebljavala pretežno u niječnim konstrukcijama (značila je otprilike 'doista', 'zbilja', 'zacijelo', 'ni više ni manje'), npr. *Taj te Turčin **lje** pogubit neće* ili *To može biti po razumu V. Lazića, ali po razumu ljudskome **lje** ne* ili ***Li** škodu t' ne nose (riči moje), nit' dobroti ude* (ARj: 235) odnosno *On mu **lje** neće pomoći* (Gluhak 1993: 373).[3] Dolazila je međutim i u drugim tipovima (neniječnih) konstrukcija, npr. *Očituj se kako si iskrivil priliku **li** Silvanovu*, ***Lje** pamet i um moj k meni se povrati* ili *Govoriš **lje** meni, kad bi moć imala da bi gnjiv skroveni proć ovim skazala* (ARj: 235). Ostatke te čestice susrećemo još i danas (u obliku sufiksoida *–le*) u riječima tipa *dok-le, dov-le, dot-le, donek-le, odak-le, odat-le, dak-le* i sl. (usp. Gluhak 1993: 373).

3 Ako je dopušteno upustiti se u rizično nagađanje vezano za pitanje zašto je čestica *lje* u međuvremenu posve nestala iz hrvatskoga jezika, moglo bi se spomenuti da je jedan od razloga u tome što se ona u (štokavskoj) ikavici formalno posve izjednačila s česticom *li*, od koje se značenjski izrazito razlikovala jer je čestica *li* primarno značila upitnost, a *lje* potvrđivanje i pojačavanje niječnosti. Možda bi se međutim moglo spomenuti i to da je česticu *lje*, barem dijelom i barem u nekim kontekstima, u štokavskim govorima počeo zamjenjivati balkanizam arapskoga podrijetla *zar* (odnosno *zar ne*), koji dolazi od ar. *zahr* što primarno znači 'kocka' , u turskom jeziku, a i na Balkanu, 'kocka kojom se igra tavla' (Škaljić 1973: 647). U starim tekstovima može se *zar* (ili *car*) katkada susresti i u tom značenju, npr. *po čto glavu svoju na **zar'** mećeš* (usp. Skok III: 647). Susrećemo ga između ostaloga i u europskom arabizmu *hazard* = 'kocka', 'kockanje' (španj. *azar*, franc. *hasarder*, njem. *Hasardspiel*, *hasardieren* i sl., usp. Skok III: nav. mj.). *Zar* je doduše primarno upitna čestica (dakle kao *li*, a ne kao *lje*), ali dolazi kao i *lje* ponajprije u niječnim konstrukcijama, npr. ***Zar** se **nismo** o svemu dogovorili?*, točnije u niječnim pitanjima na koja se očekuje potvrdan odgovor (time u neku ruku kao i *lje* označuje ili najavljuje potvrđivanje koje se odnosi na niječnu konstrukciju). Takvo značenje najviše dolazi do izražaja u tzv. dopunskim pitanjima, npr. *On je sjajan, **zar ne**?* (usp. Mihaljević 1995: 23) u kojima uz negaciju ima značenje za koje bi se moglo reći da je posve slično značenju stare čestice *lje,* usp ***On je **lje** sjajan*.

Čestica *li* dolazi, kao što je rečeno, najčešće u jesno-niječnim (čestičnim) pitanjima i odnosi se na cijelu rečenicu. Zato u hrvatskom jeziku stoji u pravilu odmah iza glagolskoga predikata, npr. ***Dolaze li*** *i oni?* ***Znate li*** *što se dogodilo?* ***Je li*** *sve bilo u redu?* ***Hoće li*** *Ivan sutra biti kod kuće?* Ako predikat ima oblik složenoga glagolskog vremena, *li* dolazi, kao što pokazuju druga dva primjera, posve očekivano, iza oblika pomoćnoga glagola koji stoji na početku.

Vrlo rijetko (npr. zbog potreba stiha) biva i drugačije, tj. da *li* dolazi iza oblika punoznačnoga glagola, i takvi su primjeri izrazito markirani (u pravilu kao arhaični), npr. ***Vratiti*** *li ćeš se?* ili ***Bit*** *može li, jaoh?!* (ARj: 30). Još rjeđe u takvim ili sličnim primjerima glagolu prethodi i kakva druga riječ ili spoj riječi (npr. u funkciji subjekta, objekta, priložne oznake i sl.), npr. ***Nori i bespametni*** *mogu li se krstiti?* ili ***Istina*** *je li zato da oni jošte mogu reći Bogu: otče naš?* (ARj: nav. mj.).

Katkada se događa i to da se u nekim (prije svega u pravim) pitanjima ispred predikata sa zanaglasnicom *li* javi i kakav "neverbalni rečenični član koji se oseća izdvojen ispred glagola", npr. *A* ***načelnik****, nije li pouzdan prijatelj? A* ***za mene*** *hoćeš li mu reći? A* ***rat*** *voliš li? A* ***ti****, jesi li ti bio korektan prema njemu* i sl. Takvi elementi "mogu imati kontrastivni akcenat" i predstavljaju svojevrsnu "pripremu za pitanje, a pravo pitanje počinje tek sa glagolom" (usp. Popović 2004: 271).

Dakako, čestica *li* dolazi vrlo često i u zavisnoupitnim rečenicama (ili tzv. nepravim pitanjima), najčešće uvedenima glagolima koji označuju pitanje, znanje, govorenje, mišljenje, percipiranje i sl., npr. ***Pita*** *je li što dužan, Želio bih* ***znati*** *slažete li se,* ***Kažite*** *mi može li to biti,* ***Provjeri*** *jesu li svi na okupu, Nu svak* ***motri*** *svoja dila, jesu l' u svem Bogu mila* (ARj: 31)*,* ***Gledaj*** *konju je l' debela vrata, a gjevojci kakva joj je majka* (Iveković-Broz: 624) itd.

Čestica *li* u hrvatskome jeziku u pravilu ne služi za tzv. djelomičnu verifikaciju, pa je neovjereno, posve neobično i/ili u nekim slučajevima izrazito stilski markirano npr. ****Ivan li*** *će sutra biti kod kuće?* ****Sutra li*** *će Ivan biti kod kuće?* ****Kod kuće li*** *će Ivan biti sutra?* i sl. (usp. opširnije o tome Mihaljević 1995: 22). Tako međutim nije u svim slavenskim jezicima pa npr. u makedonskom jeziku *li* može dolaziti i iza drugih članova rečeničnoga ustrojstva, a ne samo iza glagolskih predikata, i ne odnositi se na cijelu rečenicu, nego služiti za djelomičnu verifikaciju tih (drugih) rečeničnih članova, npr. ***Na zemja li*** *da sednam?* ***Vo Štip li*** *go napisa prvi tekst?* ***So mene li*** *imaš rabota?* ***Dobra li kniga*** *napišal?* i sl. (usp. Minova-Gjurkova 1997: 197).[4]

4 U makedonskom jeziku *li* se može združiti s negacijom u složenu česticu *neli*, što također nije moguće u hrvatskom, npr. ***Neli*** *ti zdodealo?* ***Neli*** *go poznavate?* i sl. (usp. Minova-

Čestica *li* dolazi i u niječnim pitanjima, kojima je često svojstvena kakva nijansa retoričnosti i kojima se obično naglašava govornikova uvjerenost u nešto što je suprotno onomu o čemu je u pitanju riječ (usp. Minova Gjurkova 1997: 196). U takvim pitanjima *li* ima slično značenje kao upitna čestica *zar*, npr. ***Ne shvaćaš li*** *što se može dogoditi?* ***Nije li*** *sve prošlo u redu?* ***Neće li*** *nam tamo biti dosadno?Pa sam došla pitati tvoga sina,* ***ne bi li*** *mi mogao on za njega što kazati,* ***nije li ga*** *gde vidio* (Iveković-Broz: 623) i sl. (usp. s navedenima primjere tipa ***Zar ne*** *shvaćaš što se može dogoditi?* i sl.).[5]

Osim toga *li* može dolaziti i iza upitnih zamjenica ili priloga, i tada nije primarni, eksplicitni nositelj upitnosti (nego je to upitna zamjenica ili prilog), a *li* ima dodatno, zapravo upitnopojačajno značenje, npr. ***Tko li*** *mi te brani?* ***Što li*** *im je tako zanimljivo?* ***Gdje li*** *ga samo nađe?* ***Koji li*** *su oni što viču?* ***Kako li*** *im je bilo na putu?* ***Koliko li*** *sam ti puta to ponavljao?* ***Dokle li*** *su oni došli?* ***Odakle li*** *mu tolika snaga?* ***Kakav li*** *je tek onaj koji je sutra na redu?* i sl.

Takvo *li* može se javiti i u dvama ili više pitanja zaredom, i to i tako da se u njima ponavlja ista zamjenica ili prilog, npr. *Viđi, sinko, i promisli* ***koju li*** *plaću daje Bog svemogući,* ***koju li*** *djavao pakleni* (ARj: 36), ali i tako da se ispred *li* izmjenjuju različite zamjenice ili prilozi, npr. ***Gdi li*** *si,* ***što li, u komu li*** *je bitju duša tvoja?* ***Kud li*** *iđu,* ***što li*** *čine?* (ARj: 35-36). Događa se isto tako da se u primjerima toga tipa *li* javlja samo u ponovljenom pitanju (ili pitanjima), npr. […] *koliko je od toga on Turcima davao,* ***koliko li*** *je njemu ostalo, to se danas upravo nije moglo doznati* ili *Da biste mogli raspoznavati šta je sveto* ***šta li*** *nije, i šta je čisto* ***šta li*** *nečisto* (Iveković-Broz: 624).[6]

Osim toga *li* dolazi u pitanjima i u sastavu složenih čestica *je li*, npr. ***Je li*** *znate što se jučer dogodilo?* i *da li*, npr. ***Da li*** *im reći ili ne reći?* ili *Dvojba je* ***da li*** *im reći ili ne reći*. *Je li* je rijetko jer je *je* u takvim iskazima uglavnom zališno (*je li znate* isto je što i *znate li*), a *da li* se normativno ne preporučuje, bar

Gjurkova 1997: 197)

5 Usp. i ono što je rečeno u bilješci 4.

6 U vezi s primjerima ovoga tipa Maretić govori o suprotnom značenju veznika *li* (on navodi primjere: *šta li će sad biti meni, šta* ***li*** *će tebi*; *da mi s njime svadbu ugovoriš, kada ćemo poći po đevojku, koliko* ***li*** *povesti svatova*; *baciću ovaj novčić u vodu, pa ako ne potone, onda sam ga zaslužio, ako* ***li*** *potone, nisam ga zaslužio*, usp. Maretić 1963: 537). Mislim da u tim i sličnim primjerima *li* nikako ne označuje suprotnost (ako suprotnosti uopće i ima), a mislim da nije ni veznik, nego pojačajna čestica (intenzifikator) uz upitne zamjenice odnosno upitne priloge. Mislim isto tako da Maretić nema pravo ni kad tvrdi da je u primjerima tipa *čudno* ***li*** *si svate prevario! li* "uzvični veznik" (Maretić 1963: 554) zato što *li* u takvim primjerima ništa ni s čim ne veže, a i zato što je sam pojam "uzvičnoga veznika" više nego problematičan. I u takvim je naime primjerima *li* pojačajna, eventualno i "uzvična" čestica jer je obilježena kao emfatična.

ne u biranijim tipovima izražavanja. Osim toga smatra se i osobitošću srpskoga standardnog jezika. To svakako vrijedi za slučajeve tipa ***Da li** mi je vjerna* (usp. Mihaljević 1995: 21), ali mislim da nije tako kad je riječ o strukturama bez ličnoga glagolskoga oblika, kakva je navedena rečenica s infinitivom, jer (sámo) *li* ne može doći iza infinitiva, usp ****Reći li** im ili ne **reći (li** im)?*[7]

Je li može dolaziti i u tzv. dopunskim pitanjima, npr. *Njima si podijelio zadatke, **je li**?* Još češće u toj službi dolazi složena čestica *jel da* (ili *jelda*), npr. *Predstavom su svi zadovoljni, **jel da**?* U razgovornome stilu *jel da* (ili *jelda*) često služi i kao svojevrsna poštapalica, npr. *I tako smo se, **jelda**, lijepo dogovorili, **jelda**, i sve se obavilo kako treba* (usp. Anić 1998: 484).

Pojačajno (intenzivno) *li* dolazi u nekim kvaziupitnim rečenicama tipa ***Ti li** si ta zvjerka!?* u kojima je vrlo jak emfatički rečenični naglasak na sastavnici iza koje dolazi *li*, u ovom slučaju na "ti", i koje se mogu prije interpretirati kao usklične negoli kao upitne rečenice (usp. Mihaljević 1995: 23). Pojačajno *li*, također uz dozu emfatičnosti, dolazi, u pravilu iza pridjeva koji služi kao imenski dio predikata, i u iskazima tipa *Ah **lijep li** je oni carev sin!* (Iveković-Broz: 623), ***Zgodna li** je! **Lude li** ste, drage moje! **Lijepi li** su mostarski dućani!* Takvo *li* uopće nije upitno, nego emfatično (usklično).

Rjeđe *li* dolazi iza priloga, npr. ***Često li** se vojske udaraju* ili *O ženo, **dobro li** te neki uči da me kušaš!* (Iveković-Broz: 623) te iza optativnih čestica tipa *blȁgo, tȅško* i sl., npr. ***Blago li** se meni!* (Iveković-Broz: nav. mj.), ***Teško li** njima ako se to sazna*.

Slično je i ono *li* koje se javlja između ponovljenih prezentskih oblika glagola, i to najčešće u trećem licu jednine ili množine, npr. *Dosadna kiša **pada li pada*** ili *A oni **piju li piju***.[8] Takva je poraba čestice *li* dijelom i frazeologizirana i svojstvena razgovornome stilu. Ponovljeni glagolski oblik u takvim konstrukcijama označuje intenziviranje, dugo odnosno produženo trajanje ili ponavljanje radnje (usp. Anić 1998: 485).

Čestica *li* javlja se i u sastavu pojedinih veznika ili vezničkih spojeva. U toj službi ona tim veznicima odnosno vezničkim spojevima, kako dobro uočava Petar Budmani u ARj, "ili [im] dodaje svoje značenje ili [im] podaje veću snagu" (ARj: 37). Sastavni je dio veznika *ali, ili, doli* (npr. *Ne radi se ni o čemu*

7 Analogno ograničenje vrijedi i za konstrukcije s glagolskim prilozima, usp. **Umorio si se* (odnosno *jesi li se umorio*) ***radeći li** na tome* ili ****Shvativši li** što je učinio pobjegao je* (odnosno *je li pobjegao*). To je posve shvatljivo s obzirom na iznijetu tvrdnju da se *li* odnosi na cijelu rečenicu, pa zato primarno dolazi uz predikat, a infinitiv i glagolski prilozi ne mogu (sami) imati službu predikata.

8 U drugim glagolskim oblicima to nije moguće, ili je bar posve neobično, usp. ***… padala li je padala*, ** … padat li će padati*, ** … padala li bi padala*, ** … padaj li padaj* ili sl.

drugome ***doli*** *o reklami*, Anić 1998: 178), *negoli*,[9] *prije negoli* (npr. *Pobjegao je* ***prije negoli*** *su ga uspjeli vidjeti*), gradacijskih veznika *a kamoli, a nekmoli*, a dolazi i u složenim česticama odnosno vezničkim spojevima tipa *da li, je li, jelda, eda li, ako li*, npr. *Ako hoće, dobro,* ***ako li*** *pak neće, opet dobro*, *kad li*, npr. ***Kad li*** *mu je ranam' bolje bilo, ter poruča vjernoj ljubi svojoj: "Ne čekaj me u dvoru b'jelomu, ni u dvoru, ni u rodu momu!"* (Hasanaginica) ili ***Kad li*** *te s prozora ne viju dan koji, srce do umora bolno mi ustoji* (ARj: 36) i sl.[10]

Čestica *li* javlja se i sama u službi veznika, i to namjernih i uvjetnih rečenica. Da bi tu funkciju imala u namjernim rečenicama, moraju se ispuniti dva uvjeta. Zavisna surečenica (klauza) u kojoj dolazi *li* mora biti niječna (negacija u zavisnu surečenicu unosi dodatnu hipotetičnost), a predikat joj je u kondicionalu (prvom ili sadašnjem), npr. *Radio je i prekovremeno* ***ne bi li otplatio*** *dug* ili *Dugo su gledali* ***ne bi li ugledali*** *koga poznatoga*. U većini takvih rečenica u uporabi je isključivo kondicional, a u nekima od njih, kao u drugom primjeru uz glagol *gledati* u osnovnoj surečenici, u zavisnoj se može upotrijebiti i futur prvi, npr. *Dugo su gledali* ***neće li ugledati*** *koga poznatoga*. Slično je i u primjeru *Obzire se ka Kruševcu b'jelu* ***neće li*** *se šure prisjetiti, neće li se njima ražaliti* (usp. Maretić 1963: 540).[11]

Zbog svoje izrazite hipotetičnosti *li* može imati i službu veznika u uvjetnim (pogodbenim) rečenicama, i to u realnim. U takvim rečenicama u osnovnoj surečenici dolazi futur prvi, a *li* dolazi uz prezent, npr. ***Potrudiš li se****, završit ćeš u predviđenom roku*, ili uz futur drugi ***Budeš li se potrudio****, završit ćeš predviđenom u roku*.[12] Rječe se događa da u osnovnim surečenicama

9 Čestica *li* združuje se s poredbenim *nego* (npr. *Ivan je učinio više* ***negoli*** *svi oni zajedno*), ali ne i sa suprotnim, usp. **Ivan nije liječnik,* ***negoli*** *(je) pravnik* ili **Ivan nije došao,* ***negoli*** *se samo javio telefonom*. To je bez sumnje (i) zato što je usporedba hipotetična, a suprotnost faktična.

10 Zanimljivo je da *li* može dolaziti uz vremenske veznike *kad*, *prije nego* i *kako* (npr. ***Kako li*** *ga ugleda, pobježe*), ali ne dolazi uz ostale (*dok, čim, pošto, nakon što, tek što, otkad, otkako, dokada* itd.). Dolazi dakle ponajprije s onim vremenskim veznicima koji izražavaju anteriornost. Istodobnost se, čini se, konceptualizira kao izvjesnost (u primjerima tipa *Dok sjedi, piše* pretpostavlja se da tko stvarno sjedi), pa se zato ni uz veznik *kad* ako znači istodobnost ne javlja *li*, usp. **Kad li sjedi, piše*). Slično je i s veznicima tipa *čim, tek što, istom što* i sl. jer je u njima riječ o svojevrsnoj anteriornoj faktivnosti, koja svoje izvorište ima u "aoristnoj anteriornosti", tj. u značenju prošlosti koja neposredno prethodi sadašnjosti (u primjerima tipa *Čim ga ugleda, pojuri* pretpostavlja se također izvjesnost, pa ne dolazi u obzir ***Čim li** ga ugleda, pojuri*). Ne dolazi ni uz uzročne (*jer, budući da*) odnosno uz posljedične veznike (*tako da*), a ni uz dopusne (*iako, mada, premda*), unatoč tomu što se dopusnost često vezuje, kao što je na početku ovoga priloga bilo rečeno, uz primarna značenja čestice *li*.

11 U prvom primjeru to nije moguće, usp. **Radio je i prekovremeno* ***neće li*** *otplatiti dug.*

12 Ivšić je smatrao da se ta vrsta zavisnosloženih (hipotaktičkih) rečenica razvila iz paratakse, pa se po njegovu sudu npr. uvjetna rečenica *Misliš li me mrtva požaliti, požali me dok sam u*

takvih rečenica dolaze oblici preteritalnih vremena (u pravilu u svevremenom značenju), npr. *Napije l' se ko Vuke i najede l' štuke,* ***ostade*** *u Vukovaru* (Iveković-Broz: 624). U klauzama sa *li* ne dolaze u obzir perfekt, usp. **Jesi li se potrudio* (ili **potrudio li si se*), *završit ćeš* (ili *završio si*) *u predviđenom roku*, niti futur prvi, usp. **Hoćeš li se potruditi (*ili **potrudit li ćeš se), završit ćeš u predviđenom ruku*. U potencijalnim uvjetnim rečenicama ne može doći, usp. prema posve običnome *Ako bi se potrudio, završio bi u predviđenom roku* neprihvatljivo **Bi li se potrudio, završio bi u predviđenom roku*. Slično je i u irealnim rečenicama, usp. prema posve običnome *Da se potrudio, završio bi u predviđenom roku* neprihvatljivo **Da li se potrudio, završio bi u predviđenom roku*. U takvim, irealnim rečenicama *li* ne može doći jer u njima zavisna surečenica označuje da uvjet nije ispunjen, pa zapravo i nije hipotetična, nego faktivna, točnije "negativno faktivna".

Na osnovi svega što je rečeno može se zaključiti da je temeljna funkcija čestice *li* u hrvatskome jeziku da služi kao eksplicitno sredstvo za označavanje rečenične upitnosti (u tzv. jesno-niječnim ili čestičnim pitanjima) i tada je njezina poraba u pravilu neobilježena. Kad dolazi uz druga sredstva za eksplicitiranje upitnoga značenje (uz upitne zamjenice ili priloge tipa *tko, što, koji, gdje, kako* i sl.), ta čestica ima upitnopojačajno značenje, a uz to je u pravilu obilježena i manjom ili većom dozom emfatičnosti. Slično značenje ima i kad dolazi uz neka vezna sredstva (npr. uz veznike *ako, kad, nego, prije nego, kako*). S nekim veznicima i/ili česticama čini složene čestice ili vezničke spojeve (odnosno složene veznike), npr. *da li, eda li, je li, jelda*. Osim toga dolazi i kao (leksikalizirani) dio nekih veznika ili vezničkih spojeva kao što su *ali, ili, doli, a kamoli, a nekmoli*. I napokon čestica *li* dolazi i u službi veznika namjernih, npr. *Radio je prekovremeno ne bi* ***li*** *otplatio dug*, i uvjetnih (realnih) rečenica, npr. *Potrudiš* ***li*** *se, završit ćeš u predviđenom roku*.

ZAKLJUČAK

Čestica *li* primarno se susreće u tzv. jesno-niječnim, čestičnim ili *da-ne* pitanjima i odnosi se na cijelu rečenicu. Zato u prvom redu dolazi iza predikata, i to kao beziznimna zanaglasnica, npr. ***Radi li*** *se subotom* ili ***Hoće li se***

životu! razvila iz nezavisnoga pitanja: *Misliš li me mrtva požaliti?* i rečenice *Požali me dok sam u životu!* Zamjećuje isto tako da se takve pogodbene rečenice od upitnih razlikuju po tome što u zavisnim klauzama uvjetnih rečenica može biti upotrijebljen i prezent svršenoga glagola, a u nezavisnim pitanjima ne može (Ivšić 1970: 317), usp. navedeni primjer ***Potrudiš*** *li se, završit ćeš u predviđenom roku* (ne može se naime pitati **Potrudiš li se?* ako nema kontekstualizacije koja takav prezent čini relativnim, npr. *Potrudiš li katkada?* ili sl.).

raditi subotom. Dolazi također iza upitnih zamjenica i priloga i tada je obilježena kao upitnopojačajna, npr. ***Tko li*** *je to zvao?* ***Što li*** *se tamo zbiva?* ***Gdje li*** *sam ga već sreo?* i sl. Rjeđe dolazi i iza pridjeva ili priloga, npr. ***Lijepa*** *li je!* ***Čudno*** *li se ponaša!* i tada nema upitnu, nego uskličnu (emfatičnu) funkciju. Vrlo je često i sastavni dio zavisnih (ili tzv. nepravih) pitanja, npr. *Pitali smo ih dolaze* ***li*** *vlakom, Pogledaj jesu* ***li*** *svi na broju, Ne znamo hoće* ***li*** *to biti dovoljno*. U hrvatskome jeziku ta čestica ne može služiti za tzv. djelomičnu verifikaciju, usp. ****Sutra li*** *će Ivan biti kod kuće*, kao što može u nekim drugim slavenskim jezicima, npr. u makedonskome, usp. ***Na zemja li*** *da sednam*. Dolazi također u službi pojačajne čestice i uz neke veznike, npr. ***Ako li*** *ne dođeš, gotovo je;* ***Kad li*** *ga ugleda, pobježe glavom bez obzira; Bilo je bolje* ***negoli*** *smo se nadali*. Susrećemo je također i u nekim složenim česticama odnosno vezničkim spojevima, npr. *da li, eda li, jelda, je li* te kao (leksikalizirani) dio nekih vezničkih riječi, npr. *ali, ili, doli, a kamoli, a nekmoli*. Javlja se napokon i u službi veznika nekih tipova subordiniranih rečenica, i to namjernih, npr. *Radio je i prekovremeno ne bi* ***li*** *otplatio dug*, i uvjetnih, npr. *Potrudiš* ***li*** *se, završit ćeš u predviđenom roku*.

LITERATURA

Anić, Vladimir (1998) *Rječnik hrvatskoga jezika*. Treće, prošireno izdanje, Novi Liber, Zagreb.

Gluhak, Alemko (1993) *Hrvatski etimološki rječnik*, August Cesarec, Zagreb.

Iveković, Franjo i Ivan Broz (1901) *Rječnik hrvatskoga jezika*, I, Zagreb.

Ivšić, Stjepan (1970) *Slavenska poredbena gramatika* (prir. J. Vrana i R. Katičić), Školska knjiga, Zagreb.

Maretić, Tomo (^{3}1963) *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, Matica hrvatska, Zagreb.

Mihaljević, Milan (1995) "Upitne rečenice u hrvatskom jeziku", *Suvremena lingvistika*, 21/39, Zagreb, str. 17-38.

Miklošič, Franc (1862-1865) *Lexicon paleoslovenico-graeco-latinum*, Wien.

Minova-Gjurkova, Lilijana (1997) "Partikulata *li* vo makednoskiot standarden jazik", u knjizi: *Svrzuvački sredstva vo makedonskiot jazik*, Detska radost, Skopje, str. 193-204.

Musić, August (1898) "Rečenice s konjunkcijama 'ako, neka, li' u hrvatskom jeziku", *Rad JAZU*, knj. 134, Zagreb, str. 1-80.

Musić, August (1900) "Etimologija riječi 'nemoj'", *Nastavni vjesnik*, VII, Zagreb.

Musić, August (1990a) "Rečenice s konjunkcijom 'da' u hrvatskom jeziku", *Rad JAZU*, knj. 142, Zagreb.

Musić, August (1908; 1910) "Pitanja u hrvatskom ili srpskom jeziku", *Rad JAZU*, knj. 172 (1908), str. 101-219 i knj. 184 (1910), str. 96-230, Zagreb.

Musić, August (1908a) "Zur Etimologie von asl. ašte", *Archiv für slavische Philologie*, 29, Berlin.

Musić, August (1914) "Dodatak 'Pitanjima u hrvatskom ili srpskom jeziku'", Rad JAZU, knj. 203, Zagreb, str. 150-156.

Musić, August (1921) "Slovensko '(n)obeden'", *Rad JAZU*, knj. 224, Zagreb.

Musić, August (1924) "Prije i poslije", *Južnoslovenski filolog*, IV, Beograd.

Musić, August (1925) "Slovensko 'le'", *Rad JAZU*, knj. 231, Zagreb.

Musić, August (1926) "Negacija 'ni'", *Razprave znanstv. društva za humanistične vede*, III, Ljubljana.

Musić, August (1928) "Lat. 'ni' und 'nisi'", *Glotta*, 17.

Musić, August (1929) "'An' u grčkom, gotskom i latinskom jeziku", Rad JAZU, knj. 237, Zagreb.

Musić, August (1929a) "Die gotische Partikeln 'ei' und 'thei'", *Paul-Braune, Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur*, 53/2.

Musić, August (1929b) "Razvoj značenja partikuli 'i' u srpsko-hrvatskom jeziku", *Slavia*, VIII/2.

Musić, August (1929c) "Sekundarno značenje partikule *li* u srpsko-hrvatskom jeziku", *Slavia*, 8/1.

Musić, August (1931) "Budući da", *Južnoslovenski filolog*, XI, Beograd.

Popović, Ljubomir (22004) *Red reči u rečenici*, Biblioteka Književnost i jezik, knj. 2, Beograd.

Pranjković, Ivo (1989) *August Musić*, Zavod za znanost o književnosti Filozofskog fakulteta, Zagreb.

Pranjković, Ivo (2002) "Klasifikacija čestica u hrvatskome standardnom jeziku", *Studia Slavica Savariensia*, 1-2, Szombathely (Mađarska), str. 231-236.

Pranjković, Ivo (2005) "Suznačne riječi i njihove vrste", *Zagrebačka slavistička škola. Zbornik radova 2004*, Zagreb, str. 19-27.

Pranjković, Ivo (2005) "Što je *kao*", *Pismo. Časopis za jezik i književnost*, III/1, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, str. 55-61.

Pranjković, Ivo (2008) "Vezničko i nevezničko *da* u hrvatskome jeziku", *Riječki filološki dani, 7. Zbornik radova*, Rijeka, str. 505-515.

Pranjković, Ivo (2010) "Zamjenica, prilog, čestica i veznik što", *Riječki filološki dani. Zbornik radova*, 8, Rijeka, str. 401-408.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika (ARj), dio VI (obradili P. Budmani i T. Maretić), JAZU, Zagreb, 1904-1910.

Silić, Josip i Ivo Pranjković (2005) *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Školska knjiga, Zagreb.

Skok, Petar (1971-1974) *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, I-IV, Zagreb.

Škaljić, Abdulah ([3]1973) *Turcizmi u srpskohrvatskom-hrvatskosrpskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo.

Šonje, Jure (2000; gl. urednik) *Rječnik hrvatskoga jezika*, Leksikografski zavod Miroslav Krleža i Školska knjiga, Zagreb.

The Interrogative, Emphatic, Purpose and Conditional Particle *Li*

Summary

The particle *li* primarily occurs in so-called yes/no interrogatives, and refers to the whole sentence. Therefore as a rule it is placed after the predicate as an invariable enclitic, for example "***Radi li** se subotom*" and "***Hoće li se** raditi subotom*". It may also be preceded by interrogative pronouns and in that case it is characterized as interrogative emphatic, for example "***Tko li** je to zvao? **Što li** se tamo zbiva? **Gdje li** sam ga već sreo?*" etc. Less frequently it is placed after adjectives or adverbs, exemplified in the following sentences: "***Lijepa** li je! **Čudno** li se ponaša!*" In such cases it does not have an interrogative but an exclamatory (emphatic) function. Often it also appears as part of dependent (or so-called fictive) interrogations, for example "*Pitali smo ih dolaze **li** vlakom, Pogledaj jesu **li** svi na broju, Ne znamo hoće **li** to biti dovoljno*". In Croatian the particle cannot be used for so-called partial verification, such as "'***Sutra li** će Ivan biti kod kuće*" unlike some other Slavic languages, including Macedonian, for example "***Na zemja li** da sednam*". It is also used with an emphatic particle and some conjunctions, for example "*Ako **li** ne dođeš, gotovo je; **Kad li** ga ugleda, pobježe glavom bez obzira; Bilo je bolje **negoli** smo se nadali*". Additionally, it occurs in some complex particles, i.e. conjunctions compounds such as *da li, eda li, jelda, je li* and as a (lexicalized) part of some conjunctions, for example *ali, ili, doli, a kamoli, a nekmoli*. Finally, it also appears as a conjunction of some types of subordinate sentences, that is of purpose sentences, such as *Radio je i prekovremeno ne bi **li** otplatio dug*, and conditional sentences, for example *Potrudiš **li** se, završit ćeš u predviđenom roku*.

Key words: *gramaticalized words, particles (interrogative and emphatic), binders, purpose sentence, conditional sentence*

UDK: 811.163.4*3'367
811.163.4*3'271

Ismail PALIĆ

DA LI JE APOZICIJA ODRŽIV SINTAKSIČKI POJAM?

KLJUČNE RIJEČI: *apozicija, gramatička struktura rečenice, rečenični član (konstituent), modifikacija, modifikator, govorni čin, referencija, referencijalni izraz, askriptivni (predikativni) izraz, intonacijska izdvojenost, ekvativni BITI-odnos, nivo rečeničnog opisa, sintaksa, pragmatika*

U članku se raspravlja o apoziciji. Najprije se ukazuje na različita shvatanja tog pojma i teškoće do kojih zbog toga dolazi u sintaksičkom opisu rečenice. Nakon toga pojam ”apozicija” pokušava se suziti i nadrediti samo onim jedinicama koje uključuju i dijele karakteristična relevantna obilježja. Tako definirana ”apozicija” na koncu se propituje s gledišta svoje pozicije u rečenici. Dokazuje se da ona ne pripada istom govornom činu kojem pripada rečenica u kojoj se formalno nalazi, te stoga ne može pronaći svoje odgovarajuće mjesto na sintaksičkom, nego na pragmatičkom nivou rečeničnog opisa.

0. Malo je pojmova u gramatici koji su s jedne strane tako važni (da ne kažem središnji), a s druge tako nedostatno opisani kao što je to slučaj s apozicijom. Skoro da nema niti jedne gramatike (bila ona ”tradicionalno” ili moderno orijentirana) u kojoj apozicija nije posebna tematska cjelina. Međutim, pada u oči da su te cjeline, najprije, skromna obima, a također i vrlo različita sadržaja. Ne možemo nagađati o tome da li je razlog oskudna opisa apozicije preduvjerenje gramatičara (koje, s dobrim razlogom, možemo pretpostaviti) kako je riječ o previše jednostavnoj pojavi, koja ne zavređuje veću pažnju. Ipak, iznenađujuće je kako različita shvatanja koja su očigledna čak i u tim šturim opisima nisu ponukala gramatičare da se ozbiljnije pozabave apozicijom.

Ovaj rad teži upravo tome da upozori na neka osnovna a neriješena pitanja o apoziciji i ukaže na njihova moguća rješenja koja bi teorijski bila čvrsto zasnovana, logična i branjiva. Moj je interes ovdje pokušati dati neke temeljne napomene o statusu apozicije prije svega u bosanskome jeziku. Takve

napomene, koliko mi je poznato, dosad nisu date. Osnovne ideje od kojih polazim već su u lingvistici doživjele užu ili širu elaboraciju, ili su samo nagovještene, na šta će svakako biti ukazano.

Izlaganje koje slijedi bit će organizirano u četiri cjeline. Prva cjelina (1) donosi sažet pregled i analizu različitih shvatanja apozicije u bosnistici, najprije onih izloženih u gramatikama, a potom onih izloženih u nekoliko posebnih radova posvećenih apoziciji. U drugoj cjelini rada (2) upućuje se na temeljne radove o apoziciji u svjetskoj lingvistici te glavne pravce njezina shvaćanja i tumačenja. Treća cjelina (3) bavi se zapravo temeljnim pitanjem rada: šta je apozicija i kakva je njezina uloga i status u rečenici. U četvrtoj cjelini (4) donose se glavni zaključci.

1.0. O apoziciji se u bosničkoj gramatičkoj literaturi dosljedno govori od početka njezina modernog toka, za koji se može kazati da je započeo s Maretićem (1899[1]).[2] Međutim, čini se da nema nijedne stvari o apoziciji oko koje se slažu svi gramatičari od Maretića do danas.

Maretić (1963: 483-484) apoziciju u osnovi određuje kao imenicu "šireg pojma" koja stoji "uporedo" s drugom imenicom "užega pojma" i "znači šta je svojom suštinom ona koja je užega pojma". Riječ je o konstrukcijama kakve su: ***ptica*** *lastavica,* ***gospodin*** *učitelj, ja* ***junak****, ti* ***gospodar***[3] (isticanje apozicije moje). Istina, Maretić apozicijom izrijekom naziva samo imenice "šireg pojma" uz vlastita imena (***ban*** *Jelačić,* ***grad*** *Zagreb,* ***rijeka*** *Dunav*), ali se iz same razrade konstrukcija dviju imenica s različitim semantičkim opsegom zaključuje da sve one čine jednu istu kategoriju.[4]

Maretićevo shvatanje apozicije u osnovi dijele Brabec – Hraste – Živković (1970: 196), koji apoziciju smatraju naročitom vrstom atributa, kongruentnog u padežu, dodajući da se ona može javiti i iza imenice kojoj je dodatak te da se u tom slučaju od ostalih dijelova rečenice obavezno odvaja zarezima.

Minović (1987: 40-41) izrijekom upozorava na različita shvatanja apozicije u bosnistici, te kao njezine bitne odrednice izdvaja: a) status isključivo priimeničkog (ne i općenito prisupstantivnog) dodatka, b) kongruenciju u padežu s nadređenom imenicom, c) postponiranost u odnosu na nadređenu imenicu,

1 Ja sam se u ovom radu služio trećim, nepromijenjenim izdanjem (Maretić 1963).

2 Ne smatram, s obzirom na zacrtane ciljeve rada, neophodnim ići dublje u prošlost i razmatrati eventualna shvatanja apozicije u starijim gramatikama.

3 Primjeri u ovom odjeljku preuzeti su iz izvora koji se razmatraju, a ako im je šta dodano, to je posebno istaknuto.

4 Nažalost, završavajući kratki osvrt na apoziciju, Maretić navodi jednu rečenicu kojom bitno zamagljuje ranije definirani pojam apozicije: "Imenica šireg pojma (*bila apozicija ili ne bila* – isticanje moje) može uza se imati svoj dodatak..."

d) intonacijsku izdvojenost iz rečenice. Za apoziciju nadalje konstatira da je ”imenički dodatak koji se pojavljuje samo u površinskoj strukturi rečenice (dakle u govornoj realizaciji), a nije izraz odnosa u dubinskoj strukturi (u modelu rečenice)”.

Stanojčić – Popović (1995: 262-264) govore o apozitivu i apoziciji kao ”izdvojenim odredbama”, pri čemu je apozicija ”imenica ili imenička sintagma u istom padežu kao i imenički konstituent kome se dodaje”. Autori također navode da apozitiv i apozicija ”nisu konstituenti (članovi) sintagme, nego *dodate jedinice* (istaknuo I.P.)”, te se mogu nazvati i ”dodatnim odredbama”. Po primjerima koje navode (*Beograd, glavni grad Jugoslavije, leži na ušću Save u Dunav*) može se zaključiti da apozicija stoji u postpoziciji prema nadređenoj imenici.

Barić i dr. (1997: 563-564) apoziciju razlikuju od atributa (ne ubrajajući ni jedno ni drugo u ”osnovno rečenično ustrojstvo”) i određuju je kao imenicu kongruentnu s drugom imenicom u padežu koja je uvrštena ”zavisnim sklapanjem rečenica s preoblikom ustrojstva” (*ptica selica, čovjek očajnik, gospodin Galović, grof Maksimilijan, brdo Grič, ja grešnik*).

Jahić – Halilović – Palić (2000: 402) apoziciju kratko određuju kao ”nesamostalni rečenični član koji supstantivnu riječ preko koje se uvodi u rečenicu određuje po kakvu svojstvu”. Apozicija se izriče ”funkcionalno preobraženim supstantivnim riječima – po pravilu imenicama”, potpuno ili nepotpuno kongruentnim s nadređenom supstantivnom riječju, a može stajati u prepoziciji (***stražar** Avdo*), kao u stilski neobilježenu položaju, ili u postpoziciji (*Ismail, **gospodar***) – stilski obilježenu položaju. Za prepozitivnu apoziciju autori napominju da se katkad naziva atributiv.

Piper i dr. (2005: 71-72) razlikuju ”apoziciju u širem smislu” kao intonacijski izdvojenu dodatnu odredbu imenice, pridjevske ili priloške riječi ili izraza, na jednoj, i ”apoziciju u užem smislu”, za koju navode da je ”padežno kongruentna, intonacijski (ili interpunkcijski) izdvojena odredba imenice koja konstituiše imenski izraz..., koja ima oblik imenskog izraza, a prema značenju je hiperonim... ili sinonim imenskog izraza” uz koji stoji kao odredba. Autori također ističu da je apozicija (u užem smislu) ”spoljašnja odredba”, ”naknadno dodata odredba”, koja se odnosi na cijeli nadređeni ”imenski izraz” te da je njezin status ”prelazne prirode – od imenskih odredbi ka odredbama u formi razvijene rečenice”. Kao bitno svojstvo apozicije izdvajaju još koreferencijalnost s nadređenom imenicom ili imeničkom sintagmom, a po primjerima koje navode (*Prof. Perić, **direktor gimnazije**, uzeo je bolovanje*; isticanje apozicije moje) zaključuje se kako je za apoziciju karakteristična samo postpozicija.

Silić – Pranjković (2005: 313-314) o apoziciji govore kao o ”nesamostalnome, sekundardnome članu rečeničnoga ustrojstva”, u čijoj službi dolaze ”imenice načelno sročne s imenskim riječima na koje se odnose” (***susjed*** *Petar*; isticanje apozicije moje), iako je ”to slaganje manje obvezatno”, pa se relativno često pojavljuju primjeri nepotpuna slaganja (***grad*** *Koprivnica,* ***selo*** *Bošnjaci*; isticanje apozicije moje) ili čak potpunog odsustva slaganja (***u dvorani*** *”Vatroslav Lisinski”*; isticanje apozicije moje). Autori još navode da apozicija načelno stoji ispred nadređene imenice, ali da može doći i za nje, kad se načelno odvaja zarezom.

Na temelju kratkog pregleda razumijevanja apozicije u gramatikama bosanskoga jezika može se nedvojbeno potvrditi pretpostavka iznesena na početku ovog odjeljka, tj. da ne postoji nijedno relevantno obilježje (osim možda kontaktnog položaja s nadređenom riječju, koje se kao takvo i ne spominje) koje apoziciji pripisuju svi gramatičari. U pregledu dajem temeljna svojstva apozicije koja su u razmatranim gramatikama izrijekom navedena ili su odgovarajućim primjerima potvrđena, te u zagradi podatak o izvoru. Dakle, o apoziciji se tvrdi sljedeće:

1. apozicija je imenica ili imenička sintagma (Mar[5], BHŽ, Min, B, SPr);
2. apozicija je supstantivna (nominalna) riječ ili sintagma (JHP);
3. apozicija je imenica, supstantivna ili nesupstantivna riječ ili sintagma (SPo, P);
4. apozicija stoji uz imenicu ili imeničku sintagmu (BHŽ, Min, SPo);
5. apozicija stoji uz supstantivnu riječ ili sintagmu (Mar, B, JHP);
6. apozicija može stajati i uz nesupstantivne riječi i sintagme (P);
7. apozicija je kongruentna u padežu s nadređenicom (BHŽ, Min, SPo, P);
8. apozicija je nepotpuno kongruentna ili nekongruentna s nadređenicom (JHP, SPr);
9. apozicija je u prepoziciji (Mar);
10. apozicija je u postpoziciji (Min, SPo, P);
11. apozicija je i u prepoziciji i u postpoziciji (BHŽ, B, JHP, SPr);
12. apozicija je (u postpoziciji) intonacijski izdvojena (BHŽ, Min, SPo, JHP, P, SPr);
13. apozicija nije intonacijski izdvojena (B);
14. apozicija je zaseban rečenični dodatak (Mar, BHŽ, JHP, SPr);
15. apozicija se ukršta s atributom (BHŽ, SPo, JHP, P);

5 Mar = Maretić; BHŽ = Brabec – Hraste – Živković; Min = Minović; SPo = Stanojčić – Popović; B = Barić i dr., JHP = Jahić – Halilović – Palić; P = Piper i dr.; SPr = Silić – Pranjković.

16. apozicija nije tipični rečenični dodatak (Min, SPo, B, P).

Stepen saglasnosti gramatičara o izdvojenim svojstvima može se izraziti ovako:

a) visok (6-5/8): o svojstvima 12 i 1;

b) srednji (4-3/8): o svojstvima 7, 11, 14, 15, 16, 4, 5 i 10;

c) nizak (2-1/8): o svojstvima 3, 8, 2, 6, 9 i 13.

Ono što se zapravo vidi iz ovakva prikaza jeste da oko određenja apozicije ima mnogo više razilaženja nego saglasnosti, te da je apozicija bez sumnje jedno od kontroverznijih pitanja savremene bosnistike.

1.1. Apozicija je u bosnistici, iako nažalost relativno rijetko, bila predmetom i posebnih radova. Ovdje će dostajati spomenuti dva autora: M. Zniku, koja se u nekoliko navrata (2003, 2008a, 2008b) bavila različitim aspektima ovog pitanja, te I. Markovića (2008), koji je apoziciji posvetio jedan rad.

Središnji je Znikin rad o apoziciji svakako onaj iz 2008(a)[6]. Polazeći od teorijskih postavki Katičićeve Sintakse (Katičić 1986), Znika (2008a) o apoziciji govori kao o sporednom članu gramatičke strukture rečenice koji vezu s predikatom ostvaruje posredovanjem imenice, imeničke zamjenice ili poimeničene riječi bez obzira na funkciju te riječi u rečeničnoj strukturi. Apozicija se promatra kao preobličeni predikat ”u kojemu je predikatno ime bila riječ prikladna da se uvrsti kao apozicija”. Ono na čemu se posebno insistira u ovome radu jesu značenjski odnosi kao ”mjerodavan kriterij” za utvrđivanje statusa apozicije. Od dviju nominalnih riječi u spoju apozicija je ona sa širim značenjskim opsegom. Takav kriterij zapravo je samo nešto zaoštrenija Maretićeva tvrdnja prema kojoj je apozicija imenica ”šireg pojma” koja stoji ”uporedo” s drugom imenicom ”užega pojma”. U ostalome Znika u ovom svom radu ne donosi mnogo novoga u odnosu na ono što pronalazimo u gramatikama.

Izrazit zaokret u razumijevanju apozicije u bosnistici, međutim, pravi Marković (2008). Njegov rad uglavnom je koncentriran oko četiriju glavnih postavki: a) da je redoslijed u apozitivnim sintagmama uvijek predvidiv i zadan (glava sintagme + apozicija); b) da redoslijed jedinica utječe na značenje sintagme u cjelini; c) da se u apozitivne svrstavaju sintagme dvaju suštinski različitih tipova (restriktivne i nerestriktivne); d) da je termin ”apozicija” za sintaktičku kategoriju neprikladan. Markovićevi zaključci svakako su vrijedni pažnje, pogotovo ako se ima na umu da, po autorovu priznanju, stoje u dosluhu s tumačenjem apozicije i drugdje (usp. Quirk i dr. 2007). Posebno značajnim za temu kojom se ovdje bavim izdvajam njegovo zapažanje (c) da se

6 Riječ je, prema autoricinoj napomeni, o dorađenoj verziji teksta nastalog 1978.

apozicijama smatraju rečenični elementi koji su i strukturno i značenjski potpuno različiti, o čemu će više riječi biti u nastavku. U ostalome, Markovićeve su postavke uglavnom uvjerljive, iako bi se o apsolutnoj primjenjivosti nekih od njih vjerovatno dalo raspravljati.[7]

2. Za razliku od bosnističke, u svjetskoj lingvistici apozicija je bila predmetom relativno velike pažnje.[8] Tim pitanjem bavili su se podrobnije, između ostalih, Poutsma (1904), Curme (1947), Fries (1952), Norwood (1954), Hockett (1955), Sopher (1971), Delorme – Dougherty (1972), Burton-Roberts (1975), Bitea (1977), Allerton (1979), Koktová (1985), Meyer (1992), Acuña (1999, 2006, 2009) i dr.

Nemoguće je u kratkim crtama predočiti čak ni temeljne tokove teorijskog promišljanja apozicije u lingvistici. Zbog toga ću se, s obzirom na ciljeve ovog rada, osvrnuti tek na glavne tačke razumijevanja i tumačenja samo jednog od brojnih tipova konstrukcija koje različiti autori imenuju apozicijom, i to na onaj kome nijedan od njih ne odriče status apozicije, a koji će i u nastavku ovog rada biti u središtu pažnje. Riječ je o tzv. paradigmatskoj apoziciji (npr. *Kulin, bosanski ban*), za koju se smatra da je prototipična apozicija, što znači da su njezina svojstva načelno primjenjiva na cijelu kategoriju apozicije. Ono što suštinski karakterizira ovakve konstrukcije po mišljenju jednih (npr. Fries 1952) jeste da su sastavljene od dviju jukstaponiranih nominalnih sintagmi kojima je svojstvena koreferencijalnost; drugi (npr. Hockett 1955, Burton-Roberts 1975) kao glavnu karakteristiku izdvajaju to što su takve sintagme sastavljene od dviju nekoordiniranih funkcionalno jednakih sastavnica bez obzira na njihovu kategorijalnu pripadnost; treći (npr. Norwood 1954, Acuña 1999) vjeruju da je za apoziciju ključna intonacijska (interpunkcijska) izdvojenost; četvrti (npr. Sopher 1971, Burton-Roberts 1975) za identifikaciju apozicije uočavaju vrlo bitnim mogućnost umetanja tzv. apozitivnih markera (*naime, to jest, znači* i sl.) itd. Iako se čini da su sve izdvojene karakteristike apozitivnih sintagmi približno jednako važne, svaka od njih, ako se stavi u fokus, vodi bitno drukčijoj elaboraciji. I to je upravo ono što se i desilo, da se pojam

7 Posebno su, npr., uvjerljivi argumenti redovita kongruencija prvog, a ne drugog člana subjekatske sintagme s predikatom, te mogućnost da drugi član ne kongruira s prvim (tj. da ima oblik nominativa), pri čemu je prvom kontekstualno zadan oblik zavisnog padeža (npr. *na planini Igman*). Međutim, načelno mi se, recimo, čini problematičnom postavka da redoslijed jedinica apozitivne sintagme određuje značenje sintagme u cjelini. Mislim da bi primjerenije bilo tvrditi upravo obrnuto, tj. da će "namjeravano" značenje odrediti redoslijed jedinica. Također, mislim da neki primjeri koji Markoviću ne daju za pravo zaslužuju veću pažnju. U svakom slučaju, Markovićevi su zaključci o apoziciji izuzetno vrijedni, ali kako se ovdje apozicija razumijeva bitno drukčije, njima se uglavnom neću baviti.

8 Odličan pregled daje Acuña (1999).

apozicije na takav način nedopustivo proširio i počeo primjenjivati na vrlo različite konstrukcije – takve koje dijele vrlo malo zajedničkog.[9] Ni pitanje sintaksičkog statusa apozitivne sintagme nije jednoglasno riješeno, naprotiv. Za jedne (npr. Allerton 1979) apozitivna sintagma počiva na odnosu koordinacije; za druge (npr. Poutsma 1904, Curme 1947) na odnosu subordinacije; treći (npr. Sopher 1971, Delorme – Dougherty 1972, Koktová 1985) uočavaju sintaksički odnos koji nije ni koordinacija ni subordinacija; četvrti (npr. Fries 1952) taj odnos nazivaju jukstapozicijom; peti (npr. Burton-Roberts 1975) misle da u apozitivnoj sintagmi uopće nije riječ o sintaksičkom odnosu itd. Na temelju ovog vrlo kratkog osvrta samo na glavne akcente razumijevanja i tumačenja tek jednog tipa apozicije u lingvistici može se ustvrditi da će otvorena rasprava sigurno još dugo potrajati te da vrlo vjerovatno neće biti okončana ni približno jednakim zaključcima.

3.0. Prvi korak u bilo kakvom razmatranju apozicije morao bi svakako biti njezino jasno određenje. Međutim, iz onoga što je dosad rečeno vidjeli smo da je to upravo ono što nedostaje. Stoga ne čudi što mnogi radovi o apoziciji vrlo često imaju malo toga zajedničkog.

U određenju apozicije poći ćemo od konstrukcija koje se u bosnistici uglavnom navode kao njezini "klasični" primjeri:

1. *Rijeka* Neretva buja.
2. Bosna, *država*, nazvana je po rijeci Bosni.

U navedenim primjerima apozicijama se smatraju riječi *rijeka* (u pr. 1) i *država* (u pr. 2). Takvo mišljenje neizbježno počiva na pretpostavci o strukturnoj (funkcionalnoj) i semantičkoj jednakosti ili barem bliskoj sličnosti istaknutih riječi, ako se već polazi od toga da je apozicija po definiciji jedan u nizu gramatičkih članova (konstituenta) rečenice, kojima je utvrđen broj i koji su međusobno razgraničeni na temelju svojih sintaksičko-semantičkih svojstava. Čime se takva pretpostavka može potvrditi? Po mome mišljenju ničim. Riječ je, naime, o potpuno različitim konstrukcijama, koje su međusobno povezane, čak izjednačene, na krivim i neodrživim osnovama.

Strukturno i funkcionalno gledano, u primjeru 1 riječ *rijeka* član je supstantivne (nominalne) sintagme *rijeka Neretva*, sastavljene od dvaju

9 Najradikalniji je primjer svakako Meyer (1992), koji apoziciju razumijeva kao vrlo šaroliku lepezu konstrukcija koje, po principu asocijativnih sličnosti, sežu od koordiniranih, na jednoj strani, preko niza međutipova, do subordiniranih, na drugoj strani, čime se zapravo dovodi u opasnost i sama autonomnost pojma apozicije.

supstantiva[10] (S+S). Kako sintagme pripadaju redu sintaksičkih konstrukcija koje se obrazuju isključivo na temelju odnosa zavisnosti, onda je jasno da su tim gramatičkim odnosom povezane *rijeka* i *Neretva* u navedenom primjeru, tj. da je riječ o konstrukciji sa subordinacijom. Za subordinaciju su karakteristični odnosi integracije i dominacije. Integracija označava cjelinu s jednim čvorištem u strukturnom stablu rečenice, a dominacija nadređenost jedne sastavnice (glave) drugoj sastavnici sintagme (zavisniku). Oba navedena odnosa mogu se potvrditi u razmatranoj konstrukciji. Riječi *rijeka* i *Neretva* imaju zajedničko čvorište na višoj razini strukturnog stabla rečenice, pa im odgovara sljedeća analiza:

$$[_{r}[_{ss}[_{ss}\text{rijeka}]\ [_{ss}\text{Neretva}]]\ [_{vs}\text{buja}]]$$

Time se dokazuje da su u odnosu integracije. S druge strane, riječi *rijeka* i *Neretva* ne odlikuju se, svaka za sebe, funkcionalnom nezavisnošću, te stoga obje ne mogu biti subjekt navedene rečenice (u tom bi slučaju predikat morao biti u množini, usp.: **Rijeka Neretva bujaju*), čime se dokazuje da su u odnosu dominacije.[11] Semantički gledano, u sintagmi *rijeka Neretva* jedna imenica (zavisnik *Neretva*) služi da u semantičkom potencijalu druge imenice (glave *rijeka*) aktivira i aktualizira jedno od latentno prisutnih identifikacijskih obilježja (rijeka /KOJA? → +Neretva/), a isključi ostala (-Drina, -Bosna, -Vrbas...). Riječ je, kako se vidi, o postupku semantičke restrikcije. Opisana uloga zavisnika poznata je u lingvistici kao modifikacija, a takav zavisnik kao modifikator. Stoga se sve sintagme ove vrste mogu uključiti u red supstantivnih sintagmi s modifikatorom. Uloga supstantivnih modifikatora ni po čemu se bitno ne razlikuje od uloge adjektivnih modifikatora, koji su u takvim sintagmama tipični i najčešći (npr. *nabujala rijeka*). Supstantivni su modifikatori tipično postmodifikatori (stoje u postpoziciji), a adjektivni premodifikatori (stoje u prepoziciji). Ako, tradicionalnije, o modifikatorima govorimo kao o dodacima (adjunktima), te među njima dalje razlikujemo atribute kao zavisnike supstantivnih sintagmi, onda možemo zaključiti da istu, atributsku službu u takvim sintagmama vrše svi modifikatori bez obzira na svoju kategorijalnu pripadnost. Tako možemo govoriti o adjektivnim i supstantivnim atributima.

10 Termin *supstantiv* ovdje se koristi u značenju ”supstantivni sintaksem” i ”supstantivna sintagma”. O tome koje se leksičke kategorije riječi ubrajaju u supstantive v. Jahić – Halilović – Palić (2000: 330) te Palić (2011).

11 Nije neophodno na ovome mjestu otvarati pitanje koji je od članova ovakve sintagme glava, a koji zavisnik. Ovdje je već upućeno na to da se u hrvatskoj lingvistici tim pitanjem podrobno bavio Marković (2008), a navedeni su i njegovi temeljni zaključci, s kojima se dobrim dijelom slažem.

Među ove druge onda svrstavamo i one tipa *rijeka Neretva* te općenito sve supstantivne modifikatore u supstantivnim sintagmama.[12] Dakle, ako je, kako je pokazano, u rečenici *Rijeka Neretva buja* spoj riječi *rijeka Neretva* nesumnjivo supstantivna sintagma u kojoj je jedna imenica glava u službi subjekta, a druga zavisnik u službi atributa, onda više ne ostaje prostora da se govori o bilo kakvim drugim funkcijama u toj sintagmi, pa ni o apoziciji.

3.1. S druge strane, ništa od rečenoga ne vrijedi za primjer 2. U tom primjeru riječ *država* nije član sintagme *Bosna, država*, niti je zapravo *Bosna, država* uopće sintaksička konstrukcija kojoj možemo priznati status sintagme. Takav skup riječi ne posjeduje nijedno od dva temeljna svojstva subordinacije kao gramatičkog odnosa kojim se odlikuje sintagma. Prvo, *Bosna, država* nije spoj riječi koji karakterizira integracija. To znači da u strukturnom stablu rečenice ne postoji zajedničko čvorište za te dvije riječi. Pod pretpostavkom da su i jedna i druga rečenični konstituenti, njihovoj poziciji u rečeničnom stablu odgovarala bi analiza odvojenih konstituenata (Burton-Roberts 1975: 410), tj.:

$$[_{r}[_{ss}\text{Bosna}]\ [_{ss}\text{država}]\ [_{vs}\text{nazvana je}\ [_{ps}\text{po}[_{ss}[_{ss}\text{rijeci}]\ [_{ss}\text{Bosni}]]]]]$$

Drugo, među riječima u skupu *Bosna, država* nema odnosa gramatičke dominacije. I jedna i druga riječ odlikuju se funkcionalnom nezavisnošću, te stoga svaka za sebe može biti subjekt rečenice u kojoj se nalaze: *Bosna je nazvana po rijeci Bosni* i *Država je nazvana po rijeci Bosni*. Treba svakako zapaziti da je ova funkcionalna nezavisnost paradigmatske, a ne sintagmatske naravi. To znači da nikad nisu istofunkcionalne obje prisutne riječi, nego samo jedna u odsutnosti druge.[13] No, nepostojanje dominacije u skupu riječi po sebi bi moglo upućivati na odnos koordinacije. Da li je onda možda riječ o koordinaciji? Takva pretpostavka, međutim, nije osnovana jer je pokazano

12 Adjektivni atributi, kako je poznato, čine homogenu cjelinu jer se kao zavisnici gramatički slažu sa svojim supstantivnim glavama, te se stoga ubrajaju u skupinu kongruentnih atributa. Supstantivni atributi, s druge strane, nisu homogena cjelina jer kao zavisnici stoje u različitim gramatičkim odnosima sa svojim supstantivnim glavama. Jedna skupina ovih atributa ne stoji u odnosu kongruencije sa svojim glavama, te pripada kategoriji nekongruentnih atributa (npr. *boje neba, drvo kraj rijeke*); drugoj skupini načelno je svojstvena kongruencija s glavom sintagme (npr. *rijeka Neretva, rijekom Neretvom, o rijeci Neretvi...*), te pripada kategoriji kongruentnih atributa. Već je istaknuto kako je u gramatičkoj literaturi uočena pojava djelimične ili čak potpuno odsutne kongruencije u sintagmama ove vrste. To ipak ne može biti dovoljnim razlogom da se dovede u pitanje odnos kongruencije kao njihovo načelno svojstvo.

13 Suprotan stav iznose Burton-Roberts (1975) i Acuña (1999), čime se, na neki način, zapravo priznaje konstituentski status apozicije u rečenici. Međutim, u svojim kasnijim radovima Acuña (2006, 2009) apoziciju razumijeva bitno drukčije, te mijenja i svoj stav o rečenome u korist tradicionalnijih tumačenja paradigmatske istofunkcionalnosti.

da za skup riječi *Bosna, država* nije karakteristična ni integracija, koja je temeljno obilježje i koordinacije. Zbog toga i otpada mogućnost umetanja bilo kojeg koordinatora između ovih riječi u spomenutoj rečenici (usp. **Bosna, i država, nazvana je po rijeci Bosni*). Odnos integracije bez dominacije bio bi odnos koordinacije, ali bismo tada imali drukčiju rečenicu s množinskim oblikom predikata, koji bi odgovarao integriranim koordiniranim subjektima. Takva bi rečenica bila gramatički, ali ne i semantički prihvatljiva (usp. **Bosna, i država, nazvane su po rijeci Bosni*). Dakle, ako smo, a čini se da jesmo, nedvojbeno utvrdili da među riječima *Bosna, država* u pr. 2 ne postoji niti gramatički odnos integracije niti gramatički odnos dominacije (tj. -integracija, -dominacija), onda moramo zaključiti da taj skup riječi nije gramatički zasnovan niti na subordinaciji (+integracija, +dominacija) niti na koordinaciji (+integracija, -dominacija). Ako, dalje, prihvatamo da se svi odnosi među rečeničnim članovima (konstituentima) nužno svode na subordinaciju i koordinaciju, tj. da svaki rečenični član stoji u gramatičkom odnosu s nekim drugim rečeničnim članom te da se taj odnos uvijek prepoznaje ili kao subordinacija (zavisnost) ili kao koordinacija (nezavisnost), onda moramo zaključiti da među riječima *Bosna, država* i nema nikakvog gramatičkog, tj. sintaksičkog odnosa. Kongruencija u padežu koja je u primjerima ove vrste uvijek prisutna sama po sebi ne upućuje na sintaksičku pripadnost apozicije rečenici jer u datom skupu riječi načelno nije moguće s više razloga tvrditi da je prva riječ motivirala padežnu kongruenciju nego obrnuto. Takvo što nije moguće ustvrditi jer u skupu riječi *Bosna, država* nema glave i zavisnika. I još više od toga, u tom skupu nema niti dviju glava, a dvaju zavisnika nikako i ne može biti. Stoga padežna kongruencija nije osnova nastanka sintaksičke konstrukcije (za koju tvrdim da ovdje i ne postoji), već se njome samo omogućuje prisustvo riječi *država* u linearnom ostvarenju date rečenice.

Usredotočili smo se na skup riječi *Bosna, država* zbog općenito uvriježenog mišljenja da je riječ o supstantivnoj apozitivnoj sintagmi. Dokazali smo da takvo mišljenje nema čvrste osnove te da u razmatranom primjeru ne postoji nijedan od dva moguća sintaksička odnosa (subordinacija i koordinacija) kojim mogu biti povezani rečenični konstituenti. No, za definitivno određenje sintaksičkog statusa razmatranih riječi potrebno je ispitati stoje li one, svaka za sebe, u konstrukciji s nekom drugom riječi u rečenici. Na to je pitanje ovdje već djelimično odgovoreno kad je utvrđeno da i riječ *Bosna* i riječ *država* mogu stajati u konstrukciji s predikatom navedene rečenice i funkcionirati kao subjekti, ali svaki od njih samo u odsutnosti drugoga. Dakle, oni skupa nisu sintagmatski subjekti (tada bi im, vidjeli smo, bio potreban množinski oblik

predikata). Štaviše, može se otići korak dalje i ustvrditi da ovakvi skupovi riječi načelno nisu ni paradigmatski subjekti, niti su općenito istofunkcionalni u bilo kojoj sintaksičkoj poziciji u rečenici, o čemu svjedoči sljedeći primjeri:

3. *Sarajevo*, olimpijski *grad*, nije obnovilo sve svoje zimske centre.
4. Zaljubio sam se *u Sarajevo*, *grad* bogate kulture.

U primjeru 3 *Sarajevo* je subjekt rečenice, a *grad* to nije niti i paradigmatski može biti jer mu ne odgovara morfološki oblik predikata (usp. **Olimpijski grad nije obnovilo sve svoje zimske centre*). U primjeru 4 samo *Sarajevo* može biti objekatska dopuna predikatskom glagolu *zaljubiti se* jer je u spoju s odgovarajućim prijedlogom *u*, kojim se takve dopune vežu uz taj glagol, a *grad* ne može (**Zaljubio sam se grad bogate kulture*).[14] Rečeno upućuje na jedini logičan zaključak: samo je prvoj riječi pretpostavljene supstantivne apozitivne sintagme u razmatranim primjerima (2-4) svojstvena sintaksička funkcija u rečenici, tj. samo je prva od te dvije riječi rečenični konstituent. Druga riječ, koja se smatra "klasičnim" primjerom apozicije, nema svoje mjesto u sintaksičkoj strukturi rečenice, nije joj svojstvena nijedna sintaksička funkcija u rečenici, i ona nije rečenični konstituent.

Utvrdili smo da nam nijedan od analiziranih primjera (1-4) ne daje osnove za zaključak da je apozicija održiv sintaksički pojam. Svi tipovi tzv. apozicije iz primjera 1 mogu se sa svim dobrim razlozima svrstati u kategoriju modifikatora supstantivnih sintagmi, ili, tradicionalnije, u kategoriju supstantivnih kongruentnih atributa. Dakle, ako su atributi, onda nisu apozicije, te uopće, dok je o njima riječ, nema potrebe za pojmom niti terminom "apozicija". S druge strane, apozicije u primjerima 2-4 uopće nisu dio sintaksičke strukture rečenice, već su samo prisutne u njezinu (obaveznom) linearnom ostvarenju, koje naravno ne uključuje samo sintaksičke konstituente. Takvi rečenični elementi svakako jesu zaseban pojam, te je na njih potrebno uputiti i zasebnim terminom, koji može biti i "apozicija", no uvijek sa sviješću da taj pojam i taj termin ne pripadaju sintaksi u smislu u kojem se sintaksa (ili, bolje, minimalna sintaksa) uglavnom razumijeva.[15]

14 Rečenica je moguća i s ponovljenim prijedlogom, tj. *Zaljubio sam se u Sarajevo, u grad bogate kulture*, tako da onda obje riječi (i *Sarajevo* i *grad*) skupa sa svojim prijedlozima funkcioniraju kao objekatske dopune. Međutim, takva je konstrukcija sintaksički potpuno drukčija od one koju ovdje razmatramo jer je riječ o složenoj rečenici iz čije je druge klauze ispušten predikat (*Zaljubio sam se u Sarajevo,* [*zaljubio sam se*] *u grad bogate kulture*).

15 Iako se oba spomenuta tipa konstrukcija nazivaju apozitivnima, u lingvistici se obično pravi razlika između apozicija prve vrste (u pr. 1), koje se nazivaju *restriktivnim* ili *čvrstim, bliskim* (engl. *close*), i onih druge vrste (u pr. 2-4), koje se nazivaju *nerestriktivnim* ili *la-*

3.2. Samim svojim nazivom (od lat. *ad* /"uz, pri, kod"/ + *positio* /"smještanje, smještenost"/) apozicija zapravo i ne nagovještava da je gramatički, tj. sintaksički pojam, nego prije svega da je pojam iz domena linearnog ostvarenja rečenice.[16] Dilema da li je taj termin upotrebljiv za primjere 2-4 i druge slične koji su ovdje u središtu našeg zanimanja nije bez kontroverzije. Prvo, neprikladnim se čini stoga što ima status tradicionalnog termina za manje-više definiran pojam naročite vrste zavisnika supstantivne sintagme i rečeničnog konstituenta, a takva definicija ovdje se potpuno odbacuje. S druge strane, njegova je prednost ne samo u tome što je općeprihvaćen i što bi zasigurno bio prihvaćeniji od bilo kojeg drugog novog termina nego i u tome što svojom etimologijom, oblikom i obrascem čini niz s terminima kakvi su *antepozicija, prepozicija* (ne u značenju vrste riječi), *postpozicija*, *jukstapozicija*, kojima se označava linearni položaj nekog elementa u odnosu na drugi ili druge elemente u rečenici. Naravno, prvi argument ozbiljno je ograničenje drugoga. U prilog očuvanju termina "apozicija" neće, kako ćemo vidjeti, potpuno ići ni određenje odgovarajućeg pojma koji će biti definiran i proširen i na druge elemente s istom ulogom. Uprkos tome mislim da je najbolje uzeti taj stari termin za novi pojam iz domena lingvistike rečenice jer je veća vjerovatnoća da se usvoji samo novi pojam za stari termin nego da se usvoji novi pojam i novi termin i odbaci stari pojam i stari termin. Osim toga, termin "apozicija" sasvim je prikladan da uputi na prototipične slučajeve (kakvi su u pr. 2-4), pa je i time njegovo zadržavanje opravdano.

Šta je, dakle, apozicija? U odgovoru na to pitanje poći ćemo od nečega što smo već, istina sasvim uzgred, konstatirali. Ispitujući mogućnost da u pr. 2 *Bosna* i *država* stoje u odnosu koordinacije, zaključili smo da takav odnos nije moguć čak ni pod pretpostavkom gramatičke prilagodbe predikata (množinski oblik umjesto jedninskoga), jer bi se time dobila semantički neprihvatljiva rečenica: **Bosna, i država, nazvane su po rijeci Bosni.* Zašto koordiniranje ovdje nije moguće? Riječ je o dvama supstantivima, dakle kategorijski istovrsnim elementima, u istovrsnoj funkciji, i time su zadovoljeni gramatički uvjeti koordinacije. Za komunikacijsku prihvatljivost rečenice potrebno je, međutim, i zadovoljenje semantičkih uvjeta. Ti uvjeti tiču se referencije i denotacije (Lyons 1977: 174-229). Primarna je diskursna semantička funkcija supstantiva

bavim, slobodnim (engl. *loose*) (v. Acuña 1999; Huddleston – Pullum 2002: 447–448), pri čemu se ove druge često označavaju "tipičnima" (v. Greenbaum 1996: 230).

16 Ne mislim, naravno, da se na etimologiji bilo kojeg termina može sigurno graditi određenje pojma na koji se njime upućuje, ali etimologija znade (kao i u ovom slučaju) biti pokazatelj prvotne suštinske zamisli nekog pojma.

referencija (Lyons 1977: 179). Da bi rečenica bila semantički prihvatljiva, neophodno je da pri koordiniranju svi supstantivi budu ili referencijalno ili nereferencijalno upotrijebljeni, tj. da s obzirom na referenciju/nereferenciju budu istovrsni, a da s obzirom na denotaciju budu raznovrsni, tj. da označavaju denotate (objekte, pojmove) koji nisu u odnosu sinonimije niti u odnosu hiponimije. Rečenice:

5. *On* i *ona* došli su zajedno.
6. On je bio *student* i *radnik*.

potpuno su semantički (i gramatički) prihvatljive jer su oba koordinirana supstantiva (S1 i S2) referencijalno istovrsna (u reč. 5 referencijalni izrazi, a u reč. 6 nereferencijalni izrazi), a denotativno raznovrsna. Potpuno različito od toga, u primjerima 2-4 od dva supstantiva prvi je (u pr. 2 *Bosna*, u pr. 3 i 4 *Sarajevo*) referencijalno upotrijebljen, dok je drugi (u pr. 2 *država*, u pr. 3 i 4 *grad*) nereferencijalno, tj. askriptivno (predikativno) upotrijebljen, a denotati su im u odnosu hiponimije. Dakle, samo S1 (u pr. 2-4) upućuje (referira) na neki objekt ili koncept u izvanjezičkom svijetu, a S2 ne služi tome, nego služi da se nekom objektu ili konceptu pripiše neko svojstvo.[17] To znači da je S2 dio predikacije kojom se S1 identificira time što se izjednačuje sa S1, čime se između S1 i S2 uspostavlja *ekvativna BITI-relacija*[18], tj. odnos izjednačavanja: 'S1 JEST S2'. Tako u navedenim primjerima (2-4) 'Bosna JEST država' i 'Sarajevo JEST grad'. S1 u predikaciji drugoga govornog čina čiji je apozicija eksponent uvijek je referencijalno upotrijebljen, dok u rečenici kojoj se dodaje apozicija on može biti i referencijalno (u pr. 2-4 *Bosna* i *Sarajevo*) i askriptivno upotrijebljen (u pr. 7 *udovac*), ovisno o tome kakav mu je položaj u gramatičkoj strukturi rečenice:

7. Moj susjed bio je *udovac*, čovjek bez žene.

17 Neki gramatičari (npr. Fries 1952, Acuña 1999: 70) smatraju da je upravo koreferencijalnost jedna od temeljnih odlika supstantivâ u apozitivnoj konstrukciji. Takav je stav prihvatljiv jedino ako se tumači u smislu da su oba (ili više) supstantiva potencijalno homoreferencijalna te da se referencijalnost svakoga od njih aktualizira u odsustvu drugih. No ako se misli na to da oba (ili više) supstantiva u apozitivnoj konstrukciji skupa sudjeluju u referenciji, ili pak na to da svaki odvojeno referira na isti predmet, onda to, po mome mišljenju, nikako nije prihvatljivo.

18 Termin preuzet od Acuñe (1999: 69-70), koji navodi: "Već je istaknuto da je u primjerima paradigmatičnih apozicija semantički odnos između U1 i U2 (oznake se odnose na članove apozicijske konstrukcije – I.P.), šire govoreći, *ekvativan*. Pokazatelj toga jeste činjenica da se on dosljedno može izraziti u obliku ekvativne parafraze (A je B). Tako bi se pokazalo istinitim da u svim primjerima paradigmatičnih apozicija vrijedi… 'U1 JEST, *iznad svega drugoga*, U2'." (prijevod – I.P.)

Čini se da ovako određenom semantičkom odnosu između S1 i S2 ne može biti ozbiljna prigovora. Međutim, govoreći sa stajališta sintakse, mora se uočiti da rečenica nije gramatički tako oblikovana da iskazuje ekvativnu relaciju. Ta semantička relacija sintaksički bi se u navedenim primjerima (2-4) mogla izraziti na sljedeći način:

2a. *Bosna je država*, a (Bosna) nazvana je po rijeci Bosni.
3a. *Sarajevo je olimpijski grad*, a (Sarajevo) nije obnovilo sve svoje zimske centre.
4a. Zaljubio sam se u Sarajevo, a *ono (Sarajevo) je grad bogate kulture*.

Primjeri 2a-4a sintaksički se jasno razlikuju od primjera 2-4, koji su im semantički pandani. Najznačajnija je razlika u tome što, sintaksički, u primjerima 2a-4a imamo složene rečenice sastavljene od dviju predikacija, a u primjerima 2-4 proste rečenice s jednom predikacijom. I upravo ta asimetrija između semantičke i sintaksičke strukture rečenica u primjerima 2-4 i 2a-4a upućuje na ono što je ključno za razumijevanje apozicije, a to je činjenica da S2 u primjerima 2-4 nije u istoj ni semantičkoj ni sintaksičkoj predikaciji sa S1 (*Bosna je nazvana po rijeci Bosni; Sarajevo nije obnovilo sve svoje zimske centre*...), tj. da je S2 eksponent zasebne paralelne predikacije ekvativnog tipa (*Bosna je država; Sarajevo je olimpijski grad*...). Ta ekvativna predikacija paralelna je s onom prvom (glavnom) jer obje dijele S1 (*Bosna, Sarajevo*) kao referencijalni izraz za isti objekt. Naravno, nema sintaksičkih prepreka da više predikacija bude objedinjeno u jednu složenu sintaksičku strukturu (kao u pr. 2a-4a). Međutim, sve predikacije u toj strukturi moraju imati svoja čvorišta, a to s apozicijom i predikacijom čiji je ona eksponent nije slučaj (v. pr. 2-4).

3.3. Već je ovdje pokazano da se apoziciji ne može ustanoviti mjesto u strukturnom stablu rečenice te da ona nije niti koordinirani niti subordinirani član bilo koje konstituentske sintagme u rečenici. To znači da je apozicija zasebna sintaksička cjelina, koja sintaksički nije povezana s rečenicom u kojoj je fizički prisutna.[19] Takvo što moguće je logično objasniti jedino pretpostavkom o ukrštanju dvaju govornih činova u rečenici kao linearnoj jedinici. Jednome govornom činu pripada rečenica sa svojom glavnom predikacijom, a drugome govornom činu apozicija sa svojom predikacijom. Kako su ta dva govorna čina djelimično simultana, to se u jednoj rečenici kao linearnoj jedinici ostvaruju istovremeno. Ovakvo zapažanje među prvima je iznijela i obrazložila Koktová (1985), koja u apoziciji vidi pragmatički postupak kojemu je cilj da izrazi

19 Do takvih zaključaka među prvima su došli Mulder (1974), Burton-Roberts (1975), Bitea (1977) i dr.

govornikov komentar o glavnoj tvrdnji rečenice, zbog čega ona u rečenici prenosi sekundarnu informaciju. Koktová se koristi testom negacije da pokaže kako apozicija ne pripada semantičkoj strukturi rečenice niti semantički doprinosi glavnoj tvrdnji rečenice u kojoj se pojavljuje jer nema utjecaja na njenu istinosnu vrijednost. Ona navodi primjer konverzacije osoba A i B:

A: Bill pretpostavlja da je Sandra rekla kako je Joe, *čuveni igrač ragbija*, lažov.
B: Ne, to nije tačno.

iz kojeg se vidi da se tvrdnjom u odgovoru osobe B može zanijekati bilo koji dio informacije iz rečenice osobe A (*Ne, Bill to ne pretpostavlja; Ne, Sandra to nije rekla; Ne, Joe nije lažov*), samo ne ono što je izrečeno apozicijom, tj. tvrdnja da je Joe čuveni igrač ragbija. Sličnom zaključku vodi i mogućnost ispuštanja apozicije, koje ne samo da ne oštećuje gramatičnost rečenice nego načelno ni njezinu semantičnost. Apoziciju kao eksponent paralelnog govornog čina koji predstavlja "pragmatički umetak" u linearnom ostvarenju rečenice posebno je obrazložio Acuña (2006) razvivši, po ugledu na Wittgensteinovu porodicu sličnosti a koristeći se modelom i metodološkim postupkom konstrukcijske gramatike, koncept "apozitivnog prostora" popunjenog mrežom konstrukcija koje ga čine. Acuña (2006: 26) "prototipičnim apozicijama" (ovdje *apozicijama*) kao suštinska svojstva pripisuje sastavljenost od dviju koreferencijalnih supstantivnih sintagmi[20] koje su u jukstapoziciji i gdje je druga supstantivna sintagma odvojena od prve samo intonacijski. Prototipične apozicije specijalizirane su za izražavanje "emfatičke presupozicije" shematične BITI-relacije, koja se iz pozadine ističe u prvi plan postupkom prekida razvoja tekućeg sintaksičkog okvira.

Na tragu rečenoga moguće je izdvojiti tri ključna elementa za preciznije određenje apozicije: 1. apozicija je zasebna ekvativna predikacija tipa 'S1 jest S2'; 2. apozicija ne pripada gramatičkoj strukturi rečenice u kojoj se pojavljuje; 3. apozicija pripada posebnom govornom činu. Tako možemo predložiti shematski prikaz rečenice 2 (isto je moguće i s rečenicama 3 i 4):

NIVO ANALIZE 1: GOV. ČIN 1: Bosna…

NIVO ANALIZE 2: GOV. ČIN 2: [Bosna je] država.

⇓

NIVO ANALIZE 1: GOV. ČIN 1: [država] …je nazvana po rijeci Bosni.

20 Istina, za razliku od nekih svojih ranijih radova (Acuña 1999), pitanje koreferencijalnosti supstantivnih sintagmi Acuña ovdje ostavlja otvorenim.

Predložena shema uvodi različite nivoe analize za glavnu rečenicu, na jednoj, i apoziciju u njoj, na drugoj strani. To su nivoi govornih činova.[21] Shema predočava scenarij u kojem se govornik angažira u prvom govornom činu započinjući razvoj rečenice 2. Nakon toga on naglo prekida taj govorni čin i angažira se u drugom govornom činu kojim izriče ekvativnu predikaciju uspostavljajući semantički odnos izjednačavanja između referencijalnog S1 (*Bosna*) i askriptivnog S2 (*država*). Na koncu, on se ponovo vraća prekinutom prvom govornom činu i dovršava ga. Mjesto prekida prvog govornog čina i njegova nastavka obavezno se signalizira pauzama, tj. intonacijskom (u govoru) i ortografskom (u pismu) izdvojenošću. Kako se prvi i drugi govorni čin vremenski ukrštaju, nema druge mogućnosti nego da se u linearnom razvoju rečenice prvog govornog čina osigura mjesto za eksponente drugog govornog čina. Intonacijska (i ortografska) izdvojenost osigurava da se elementi drugog govornog čina ne pomiješaju s elementima prvog govornog čina. U tom smislu pauze funkcioniraju kao auditivni i vizualni demarkatori dvaju govornih činova i tvrdnji iznesenih njima. No, ne samo da intonacijske barijere signaliziraju umetanje sadržaja koji pripada drugom govornom činu nego apozitivna konstrukcija dobija svoje značenje zahvaljujući postojanju tih barijera. Stoga one nisu tek stilski postupak, nego su gramatički motivirane, tj. služe kao gramatičko sredstvo kodiranja informacije (Acuña 2006: 11). Zato izostanak bilo koje od pauza rezultira ili negramatičnošću (2b, 2c) ili pogrešnim gramatičkim kodiranjem namjeravane poruke (2d), npr.:

2b. *Bosna država nazvana je po rijeci Bosni.[22]
2c. *Bosna država, nazvana je po rijeci Bosni.
2d. ?Bosna, država nazvana je po rijeci Bosni.

3.4. Rečeno je da se apozicijom prekida normalni linearni razvoj rečenice kako bi se unijela obavijest o tome da je objekt S1 neko ili nešto, tj. da bi se uspostavila ekvativna BITI-relacija između S1 (u rečenici) i S2 (u apoziciji). Apozicija, dakle, uvijek ima lokalni domen upotrebe. Potrebno je, međutim, za potpuno određenje apozicije u ovoj prilici raspraviti još dva načelna pitanja. Prvo je od njih da li je apozicija vezana isključivo za supstantive i njihove

21 Pomoću istog modela analize moguće je opisati poziciju i drugih elemenata prisutnih u rečenici koji nisu dio njene sintaksičke strukture, npr. modalnih izraza (*vjerovatno, možda, istinu govoreći*…), vokativa i sl.

22 Treba zapaziti da su moguće konstrukcije tipa *Igman-planina, Aladža-džamija* i sl., ali riječ je o rezultatu (ili barem procesu) leksikalizacije inače neobičnih, obilježenih konstrukcija.

referente ili je primjenjiva i na druge leksičke kategorije – verbalnu, adjektivnu i adverbijalnu[23], ili čak i na neleksičke.[24] Razmotrimo sljedeće primjere:

8. Ona je *čula, doznala* sve.
9. To je bilo *malo, mirno* mjesto.
10. *Na obali, pored vode*, mnogo je hladnije.
11. *Ovdje, pored vode*, mnogo je hladnije.
12. ??Živjeli su *kod, blizu* željezničke stanice.

U rečenicama 8-12 jedan do drugoga stoje dva glagola (8), dva pridjeva (9), dvije imenice u službi adverbijala (10), prilog i imenica u službi adverbijala (11) te dva prijedloga (12). S obzirom na to da su spomenute jedinice u jukstapoziciji te da su intonacijski međusobno odvojene, vrijedi ispitati pretpostavku da li su ovi primjeri usporedivi s primjerima 2-4, tj. da li je riječ o rečenicama s apozicijom. Prvo što se uočava jeste da u rečenicama 8 i 9 nedostaje druga pauza, što znači da jedinice za koje pretpostavljamo da su apozicije nisu potpuno intonacijski izdvojene iz rečenica u kojima se nalaze. Nepostojanje te pauze nije stilski, slobodan, nego obavezan postupak, jer je posljedica gramatičkih odnosa u datim rečenicama i signal da drugi član konstrukcije pripada gramatičkoj strukturi rečenice u kojoj se nalazi (u rečenici 8 predikat, a u rečenici 9 modifikator), te prema tome nije apozicija. Izneseni zaključak podupire i nepostajanje (za apoziciju karakteristične) ekvativne relacije između prve i druge jedinice konstrukcije (*čuti* NIJE, u svakom slučaju, *doznati*; *malo* NIJE, u svakom slučaju, *mirno*). Rečenice 8 i 9 odlikuju se time što je u njima izricanje obavijesti počelo na jedan, a okončano na drugi način (Acuña 1999: 73). Zato možemo konstatirati da je u tim rečenicama primijenjen postupak preformulacije, te da nije riječ o apoziciji. Rečeno u potpunosti vrijedi i za rečenicu 12, naravno pod uvjetom da je ona uopće prihvatljiva. Meni se ipak čini da je neleksičkim kategorijama prije svojstven postupak korekcije, kojim se daje instrukcija o sintaksičko-semantičkom "brisanju" prvog elementa, i to uz prisustvo korektivnog izraza (*zapravo, ustvari, odnosno*…), npr.:

13. Živjeli su *u*, zapravo *na* ulici.

Ostaje još da se razmotre rečenice 10 i 11, koje su sintaksički i semantički skoro istovjetne, a jedina je razlika što su u rečenici 10 susjedne jedinice

23 Ovdje slijedim pristup po kojemu postoje četiri leksičke kategorije u sintaksi: verbalna, supstantivna, adjektivna i adverbijalna (v. o tome Palić 2011).

24 Pitanje je potpuno opravdano posebno s obzirom na velike razlike u poimanju apozicije kod različitih gramatičara, o čemu je ovdje već bilo riječi.

imenice u službi adverbijala, a u rečenici 11 prilog i imenica. Pogledajmo najprije rečenicu 10. Za razliku od ostalih, u toj je rečenici druga jedinica intonacijski izdvojena, pauze su obavezne (usp.: **Na obali pored vode mnogo je hladnije; *Na obali, pored vode mnogo je hladnije; *Na obali pored vode, mnogo je hladnije*), a postoji i ekvativna relacija između prve i druge jedinice (*na obali* JEST, u svakom slučaju, *pored vode*). Postoje, dakle, uvjerljivi razlozi da se druga jedinica (*pored vode*) smatra apozicijom, te da se, prema tome, taj pojam proširi i na supstantive u funkciji adverbijala. I za rečenicu 11 vrijedi sve što je rečeno za rečenicu 10, s tom razlikom što je ekvativna relacija između jedinica uspostavljena na drukčijim osnovama. Referencijalni izraz u toj je rečenici prilog *ovdje*, a on nema svoj stalni objekt referencije (referent), nego ga dobija u kontekstu. Zbog toga je ekvativna relacija između takvih referencijalnih izraza i predikativnih izraza u apoziciji uvijek ograničena na dati kontekst, tj. *ovdje* NIJE, u svakom slučaju, *pored vode*, ali *ovdje* JEST, u datom kontekstu, *pored vode*. U svjetlu rečenoga bit će opravdano prvi element ekvativne relacije označiti općenitije kao ”element 1” (E1), a drugi kao ”element 2” (E2), umjesto dosadašnjih S1 i S2.

3.5. Drugo od spomenuta dva pitanja jeste da li je apozicija, kao E2, uvijek u jukstapoziciji (kontaktnoj postpoziciji) u odnosu na izraz s kojim ostvaruje ekvativnu relaciju, tj. E1. U dosad razmatranim primjerima to je uvijek bio slučaj. Osim toga, potvrdan odgovor na to pitanje sugerira dobrim dijelom sve što je dosad napisano o apoziciji, kao uostalom i sam termin ”apozicija” (smještanje/smještenost čega kod, pored čega). Da ta sugestija izgleda opravdana, potvrđuje i nemogućnost premještanja, tj. dislociranja apozicije u primjerima 2-4:

2e. **Bosna* nazvana je, *država*, po rijeci Bosni.
3e. **Sarajevo* nije obnovilo, *olimpijski grad*, sve svoje zimske centre.
4e. **Grad bogate kulture*, zaljubio sam se u *Sarajevo.*

Ipak, da li je ta nemogućnost apsolutna? Oslanjajući se na dosad utvrđene kriterije određenja apozicije možemo navesti i sljedeće njene primjere:

14. Sve to, *pitanja, pritužbe, objašnjenja*, jako me je umaralo.
15. Crveno svjetlo, *znak zabranjenog prolaska*, bilo je upaljeno na svim semaforima.

te utvrditi da je E2 u njima moguće pomjeriti s njegova uobičajenog mjesta, i čak ga postaviti u distaktni položaj u odnosu na E1:

14a. *Pitanja, pritužbe, objašnjenja* – sve *to* jako me je umaralo.

15a. *Crveno svjetlo* bilo je upaljeno na svim semaforima, *znak zabranjenog prolaska*.

Prikazane postupke gramatičari obično nazivaju *dislokacijama*, i to *lijevom dislokacijom* kad se apozitivna sintagma premješta na početak rečenice, a *desnom dislokacijom* kad se apozitivna sintagma premješta na kraj rečenice. Dislokacije Greenbaum (1996: 75-76) podvodi pod postupke ”preuređenja temeljnih deklarativnih struktura” uz pomoć korištenja zamjenica te navodi: ”Pri lijevoj dislokaciji *uvodna imenička sintagma nije integrirana u strukturu rečenice* (istaknuo I.P.), a zamjenica se pojavljuje na mjestu koje bi ta imenička sintagma mogla zauzimati”[25], dok se pri desnoj dislokaciji imenička sintagma pojavljuje na kraju rečenice. Obje pojave, za koje kaže da su svojstvene neformalnom govoru, Greenbaum (1996: 230) smatra posebnim tipovima apozicije. Acuña (2006: 14-19) također misli da dislokacije ne pripadaju gramatičkoj strukturi rečenice, ali ih on ne ubraja među prototipične apozicije, nego ih smatra članovima ”apozitivnog prostora”, tj. jedinicima koje s prototipičnim apozicijama dijele neka zajednička svojstva. Prihvatajući uglavnom da su lijeva i desna dislokacija posebne pojave u opisanom smislu, smatram ipak da je mnogo više razloga da se one, kako predlaže i Greenbaum, smatraju apozicijama. Takav stav temeljim na dosad ustanovljenih pet tvrdnji koje su, mislim, ključne za određenje apozicije:

1. apozicija se generira iz ekvativne predikacije tipa ‘E1 jest E2’, u kojoj je E1 referencijalno upotrijebljeni supstantiv ili adverbijal, a E2 askriptivno (predikativno) upotrijebljeni supstantiv;
2. apozicija pripada posebnom govornom činu;
3. apozicija se ostvaruje askriptivnim izrazom (E2) u okviru linearnog razvoja rečenice s kojom dijeli isti izraz (E1), koji je u polaznoj ekvativnoj relaciji uvijek referencijalno upotrijebljen, dok u rečenici može biti upotrijebljen i referencijalno i nereferencijalno;
4. apozicija je umetak u rečenici, i nije dio njene gramatičke strukture;
5. apozicija je u rečenici intonacijski obavezno izdvojena, pri čemu su intonacijske pauze sredstva gramatičke demarkacije dvaju različitih govornih činova.

Ovim je tvrdnjama intuitivno, pa i metodološki mnogo opravdanije dodati šestu:

6. apoziciji nije određeno mjesto u rečenici, iako načelno stoji u jukstapoziciji (kontaktnoj postpoziciji) u odnosu na E1,

25 Prijevod moj.

kako bi se na logičan način statusno odredile dislokacije, nego pri tom određenju potcijeniti ili čak potpuno zanemariti činjenicu da svih pet prethodnih tvrdnji vrijedi i za dislokacije. Neinsistiranje na jukstapoziciji kao bitnom svojstvu apozicije također omogućuje da se bez dodatnih objašnjenja i proširenja pojma riješi i pitanje tzv. apozitivnih markera (*tj., odnosno, naime*...), kojima se apozicija, strogo govoreći, također dislocira, kao, npr., u rečenici:

16. *Amerika*, tj./odnosno/naime *Sjedinjene Američke Države*, najutjecajnija je zemlja u svijetu.

3.6. Iz onoga što je dosad rečeno razumije se da apozicija ima isključivo pragmatičku, a ne gramatičku ulogu u rečenici, kako se uglavnom vjeruje. Ona se odlikuje pragmatičkom polifunkcionalnošću. Za njom kao pragmatičkim sredstvom govornik poseže u situacijama u kojima glavnom obavješću rečenice sagovorniku nije moguće prenijeti sve što govornik namjerava prenijeti tim govornim činom. U najširem, mogu se izdvojiti dva tipa takvih situacija, a oba su vezana za odabir teme (topikalizaciju) iskaza.

Prvom tipu pripadaju one u kojima E1 kao tema svojom referencijom, po osjećaju govornika, ne aktivira dovoljno denotativnih obilježja referenta (objekta ili koncepta), tj. ne daje dovoljno obavijesti o njemu, te bi zbog toga namjeravana poruka sadržajno mogla biti ugrožena. Ta se komunikacijska smetnja eliminira tako što se govornik angažira u drugom, paralelnom govornom činu kojemu je cilj osiguranje cjelovitosti rečenične poruke. Najistaknutiji (radikalni) primjeri takve situacije, a ujedno i primjeri prototipičnih apozicija, jesu oni u kojima su E1 vlastita imena, koja načelno i nemaju denotacije, npr.:

17. Hasan, moj brat, stariji je od mene.

ili imaju tzv. neprozirnu denotaciju (npr. geografska imena), npr.:

18. Nisu uspjeli zauzeti Žuč, brdo pored Sarajeva.

te, iz istih razloga, primjeri u kojima su E1 zamjenice ili zamjeničke riječi:

19. Ja, tvoj direktor, to ti zabranjujem.
20. Tamo, na selu, život je mnogo jednostavniji.

No, apozicija može biti upotrijebljena i uz bilo koji drugi za temu izabrani E1, a jedini je uvjet da govornik osjeti nedostatak aktivirane denotacije, npr.:

17a. Moj brat, Hasan, stariji je od mene.
18a. Brdo pored Sarajeva, Žuč, nisu uspjeli zauzeti.

Primjere kakvi su 17a i 18a ne treba miješati s primjerima 17b i 18b:

17b. Moj brat Hasan stariji je od mene.
18b. Brdo pored Sarajeva Žuč nisu uspjeli zauzeti.

U prvima (17a i 18a) govornik tematski započinje iskaz pomoću E1 (*brat, brdo*) za čiju denotaciju nije siguran da je potpuno poznata/jasna sagovorniku, zbog čega intervenira uvođenjem apozicije koja treba otkloniti tu komunikacijsku nepovoljnost. Različito od toga, u drugim primjerima (17b i 18b) govornik je siguran da denotacija E1 izabranog kao tema nije potpuno poznata/jasna sagovorniku, zbog čega poseže za postupkom modifikacije. Opisanu razliku podupire i činjenica da je opseg premodifikacije E1 u rečenicama 17b i 18b, a za razliku od 17a i 18a, prilično ograničen, zbog čega je rečenica 18b čak na rubu prihvatljivosti, dok je 18a sasvim prihvatljiva.

Drugom tipu pripadaju situacije u kojima govornik u svome govornom činu pribjegava postupcima izmjena teme i preuređenju fokalizacije iskaza. U tu svrhu koristi se dislokacijama kao posebnim vrstama apozicija. Acuña (2006: 14-19) objašnjava da se postupkom lijeve dislokacije dekoder obavještava o nagloj promjeni teme ”kad enkoder nema vrlo jasnu ideju o tome koju će vrstu predikacije primijeniti na svoj izbor teme” (up. pr. 14a). Postupkom desne dislokacije signalizira se, ”tonom rekapitulacije, posljednja u lancu promjena teme”, te ona funkcionira kao ”sumirajuća napomena o predstojećoj temi”, uz obavijest da o prethodnoj temi još nije sve rečeno (up. pr. 15a). Dislokaciju ne treba miješati s adverbijalnim modifikatorima predikata koji se u bosnistici ponegdje imenuju *predikatnim proširkom* (Težak – Babić 1996: 211), ponegdje predikatskim apozitivom (Jahić – Halilović – Palić 2000: 450) i dr., npr.:

21. *Vječiti buntovnik*, ja se nigdje nisam mogao smiriti.

Do miješanja bi možda moglo doći zbog činjenice da su i ti modifikatori intonacijski izdvojeni te da postoji ekvativna relacija između E1 (u pr. 21 *ja*) i E2 (u pr. 21 *vječiti buntovnik*), ali oni ipak pripadaju istom govornom činu kao i rečenica u kojoj se nalaze i dio su njene gramatičke strukture. Zbog toga je moguće da E1 bude izostavljeno a da rečenica, uz obaveznu intonacijsku izdvojenost E2, ostane gramatična (čak i kad, kao u pr. 21, predikat gramatičkim oblikom ne prihvaća E2 kao subjekt):

21a. *Vječiti buntovnik*, nigdje se nisam mogao smiriti.

3.7. Na koncu, potrebno je upozoriti i na još jedno važno razgraničenje, a to je razgraničenje između apozicije i nerestriktivne relativne klauze s kopulativnim predikatom. Sličnost među njima mogla bi se čak predočiti kao odnos

generiranja u kojemu je baza za nastanak apozicije nerestriktivna relativna klauza. Tako bi se rečenici 2 možda mogao pretpostaviti sljedeći razvoj:

> Bosna, *Bosna je država*, nazvana je po rijeci Bosni. → Bosna, *koja je država*, nazvana je po rijeci Bosni. → Bosna, *država*, nazvana je po rijeci Bosni.

te se apozicija u njoj smatrati eksponentom nerestriktivne relativne klauze s konstituentskom gramatičkom funkcijom, kako je i uobičajeno u tradicionalnoj sintaksi. Takva pretpostavka, međutim, nije osnovana. Poznato je da ista komunikacijska potreba načelno može biti zadovoljena ne samo pragmatičkim nego i gramatičkim sredstvima, kao u sljedećim primjerima:

> 2f. Bosna, *koja je država*, nazvana je po rijeci Bosni.
> 2g. *Država* Bosna nazvana je po rijeci Bosni.

u kojima komunikacijsku funkciju apozicije, kao pragmatičkog sredstva, iz rečenice 2 imaju nerestriktivna relativna klauza (u 2f) i modifikator (u 2g), kao gramatička sredstva, pri čemu treba zapaziti da je u 2g došlo do promjene teme (tema je *država*, a ne *Bosna*). Imajući na umu to načelno pravilo, nemamo razloga povezivati ta dva tipa sredstava, pa ni onda kad to izgleda moguće (kao gore). Uostalom, svaka nerestriktivna relativna klauza sadrži, prvo, predikat, i drugo, relativizator kojim se ona eksplicitno podređuje svome antecedentu u nadređenoj klauzi, čime se vrlo jasno integrira u gramatičku strukturu složene rečenice kao šire sintaksičke jedinice. Apozicija se ne odlikuje ničim sličnim.

4. U zaključku se kratko može kazati kako je pojam apozicije i u tradicionalnoj i u modernoj gramatici vrlo nejasan. U bosnistici tom pojmu nije posvećena pažnja kakvu zaslužuje, a ono što je u gramatikama te rijetkim pojedinačnim radovima rečeno vrlo je neujednačeno, često protivrječno. Zbog toga se i ne može govoriti o bilo kakvom konzistentnom razumijevanju apozicije u bosnistici, osim možda manje-više prihvaćenog stava da je riječ o gramatičkom konstituentu rečenice. Ni poimanja apozicije u svjetskoj lingvistici nažalost ne idu ka bilo kakvom ujednačenom određenju tog pojma. Zapravo, gramatičari pristaju uz nekoliko različitih teorijskih pristupa ovisno o tome koja svojstva apozicije smatraju relevantnim. Među tim svojstvima izdvajaju se koreferencijalnost, BITI-relacija, jukstapozicija, koordinacija/subordinacija/suplementacija i dr. Većina polazi od jednog zamišljenog prototipa apozicije, a onda taj pojam proširuje slijedeći različita obilježja koja smatraju relevantnim. Općenito, mogu se razlikovati minimalisti, koji apoziciju žele svesti na tipološki vrlo ograničen broj konstrukcija, od maksimalista, koji pojam apozicije proširuju do te mjere da čak ugrožavaju njegovu autonomnost.

Posebnu pažnju, međutim, zavređuje pristup koji apoziciju smješta izvan okvira sintakse. U takvu pristupu apozicija pripada posebnom govornom činu kojim se privremeno prekida tekući govorni čin kojem pripada rečenica da bi se glavnoj rečeničnoj obavijesti dodala naknadna obavijest za kojom govornik osjeća komunikacijsku potrebu. Tako su u linearnom razvoju jedne rečenice objedinjena dva govorna čina. Apozicija je važno pragmatičko sredstvo. Ona se u osnovi odlikuje i sljedećim bitnim svojstvima: ekvativnom BITI-relacijom, obaveznom intonacijskom izdvojenošću i načelnom (iako ne obaveznom) jukstapozicijom.

LITERATURA

Acuña, J. C. (1999), "On apposition", *English Language and Linguistics*, 3(1), 59-81

Acuña, J. C. (2006), "A constructional network in appositive space", *Cognitive linguistics,* 17-1, 1-37

Acuña, J. C. (2009), "Aspects of the grammar of close apposition and the structure of the noun phrase", *English Language and Linguistics*, 13(3), 453-481

Allerton, D. J. (1979), *Essentials of grammatical theory*, London: Routledge

Barić, E./Lončarić, M./Malić, D./Pavešić, S./Peti, M./Zečević, V./Znika, M. (1997), *Hrvatska gramatika*, II. promijenjeno izdanje, Zagreb: Školska knjiga

Bitea, I. N. (1977), "An Attempt at defining apposition in modern English", *Revue Roumaine de Linguistique*, 453-477

Brabec, I./Hraste, M./Živković, S. (1970), *Gramatika hrvatskosrpskoga jezika*, Zagreb: Školska knjiga

Burton-Roberts, N. (1975), "Nominal apposition", *Foundations of Language*, 13, 391-419

Curme, G. O. (1947), *English grammar*, New York: Barnes & Noble

Delorme, E./Dougherty, R. C. (1972), "Appositive NP constructions: we, the men; we men; I, a man; etc.", *Foundations of Language*, 8, 1-29

Fries, C. C. (1952), *The structure of English*, New York: Harcourt

Greenbaum, S. (1996), *The Oxford English Grammar,* Oxford: Oxford University Press

Hockett, Ch. F. (1955), "Attribution and apposition in English", *American Speech*, 30, 99-102

Huddleston, R./Pullum, G.K. (2002), *The Cambridge Grammar of the English Language*, Cambridge: Cambridge University Press

Jahić, Dž./Halilović, S./Palić, I. (2000), *Gramatika bosanskoga jezika*, Zenica: Dom štampe

Katičić, R. (1986), *Sintaksa hrvatskoga književnog jezika*, Zagreb: Jazu, Globus

Koktová, E. (1985), ”Apposition as a pragmatic phenomenon in a functional description”, *University of East Anglia Papers in Linguistics*, 39-79.

Lyons, J. (1977), *Semantics*, Vol. I, Cambridge – London – New York – Melbourne: Cambridge University Press

Maretić, T. (1963), *Gramatika hrvatskoga ili srpskoga književnog jezika*, treće, nepromijenjeno izdanje, Zagreb: Matica hrvatska

Marković, I. (2008), ”Hrvatska apozitivna sintagma i sintaksa imenâ”, *Folia onomastica croatica*, 17, 119-137

Meyer, Ch. F. (1992), *Apposition in contemporary English*, Cambridge: Cambridge University Press

Minović, M. (1987), *Sintaksa srpskohrvatskog – hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole. Rečenica, padeži, glagolski oblici*, Sarajevo: Svjetlost

Mulder, J. W. F. (1974), ”Postulates for axiomatic functionalism”, *Actes du 1er colloque de linguistique fonctionnelle*, Croningue

Norwood, J. (1954), ”The loose appositive in present-day English”, *American Speech*, 29, 267-271

Palić, I. (2011), ”Za novi pristup gramatičkoj strukturi rečenice u bosnistici”, *Pismo*, IX/I, 39-68

Piper, P./Antonić, I./Ružić, V./Tanasić, S./Popović, Lj./Tošović, B. (2005), *Sintaksa savremenoga srpskog jezika. Prosta rečenica. U redakciji akademika Milke Ivić*, Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska

Poutsma, H. (1904), *A grammar of late modern English*, Part I, Groningen: Noordhoff

Quirk, R./Greenbaum, S./Leech, G./Svartvik, J. (2007), *A comprehensive grammar of the English language*, Twenty-first impression, Harlow, Essex: Longman.

Silić, J./Pranjković, I. (2005), *Gramatika hrvatskoga jezika za gimnazije i visoka učilišta*, Zagreb: Školska knjiga

Sopher, H. (1971), ”Apposition”, *English Studies*, 52, 401-412

Stanojčić, Ž./Popović, Lj. (1995), *Gramatika srpskoga jezika. Udžbenik za I, II, III i IV razred srednje škole*, četvrto izdanje, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Težak, S./Babić, S. (1996), *Gramatika hrvatskoga jezika. Priručnik za osnovno jezično obrazovanje*, Zagreb: Školska knjiga

Znika, M. (2003), ”Atributne, apozicijske i proširačne rečenice?”, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, knj. 29, 363-371

Znika, M. (2008a), ”Apozicija”, *Riječki filološki dani. Zbornik radova s Međunarodnoga znanstvenog skupa Riječki filološki dani održanoga u Rijeci od 16. do 18. studenoga 2006*, 517-525

Znika, M. (2008b), ”Apozicija i sročnost”, *Jezik*, god. 55, br. 4, str. 129-143

Is Apposition a Viable Syntactic Notion?

Summary

The notion of apposition is very unclear in traditional as well as in modern grammar. In Bosnistics, apposition has not been paid attention it deserves. What has been said regarding apposition in Bosnian grammars and few research articles is very different, often contradictory. That is the reason why we cannot speak of any consistent conception of apposition in Bosnistics, apart from the more or less accepted view that apposition is part of sentence's grammatical structure. Unfortunately, the perception of the notion of apposition among grammarians is generally far from being clear. In fact, grammarians follow different theoretical approaches depending on which features of apposition they consider as relevant (to mention some of them: co-referentiality, BE-relation, juxtaposition, coordination/subordination/supplementation etc.). Most of them take one prototype of apposition and then expand the notion following different features which are relevant in their view. Generally, there are minimalists, on one side, who have a very close scope of the appositive constructions, and maximalists, on the other side, whose idea of apposition includes numerous types of constructions to the extent that the autonomy of the notion is in danger. The approach according to which apposition is put outside of syntax deserves, in my view, special attention. In that approach apposition is viewed as a part of the other speech act by which the actual speech act with its sentence is interrupted in order to include additional information that the speaker considers necessary in order to achieve his communicative intentions. In that way, two speech acts are united in the linear development of a sentence. Apposition is a very important pragmatic device. Its basic features are: equative BE-relation, obligatory intonational boundaries, juxtaposition (in general, not obligatorily), etc.

Key words: *apposition, grammatical structure of sentence, syntactic constituent, modification, modifier, speech act, reference, referential expression, ascriptive (predicative) expression, intonational boundaries, equative BE-relation, level of sentence analysis, syntax, pragmatics*

UDK: 811.112.2'367.625.43:811.163.4*3
811.163.4*3:811.112.2'367.625.43

Meliha HRUSTIĆ

O STATUSU GERUNDIVA U NJEMAČKOM JEZIKU

KLJUČNE RIJEČI: *gerundiv, gerundivum, zu-Infinitiv, particip, glagolski pridjev, modalni particip*

U radu se razmatra konstrukcija koja je u velikom broju njemačkih gramatika poznata pod nazivom ”gerundiv”, mada su prisutne i drugačije terminološke oznake. Riječ je o glagolskom pridjevu koji vodi porijeklo iz latinskog jezika a koji se semantički i u njemačkom jeziku poklapa sa svojom latinskom pretečom. Međutim, oblikom je njemačka konstrukcija ipak jedinstvena - gerundiv se koristi isključivo u atributivnoj funkciji, njegovi elementi su *zu + particip I* koji podliježe pridjevskoj deklinaciji, te je jasno zašto se kod ovog oblika ustvari govori o glagolskom pridjevu. Semantički je uvijek prisutan element modalnosti (nešto se može ili mora učiniti), te pasivnosti, kako pokazuju brojne parafraze. Postojanje gerundiva II u njemačkim gramatikama nije zabilježeno, mada se u jezičkoj praksi sreće i ovaj oblik.

0. UVOD

Njemačka konstrukcija koja se razmatra u ovom radu pod nazivom “gerundiv” zauzima periferno mjesto u lingvističkim opisima njemačkog jezika. U gramatikama se rijetko spominje, terminološki nejedinstveno, a kontrastivno predstavlja problem jer često ne postoji identična konstrukcija u kontrastiranom jeziku. Problem se usložnjava činjenicom da je posrijedi konstrukcija koja se pojavljuje isključivo u pisanom jeziku, ali je učestalost pojavljivanja dosta visoka. Nažalost, u većini gramatika se ova pojava objašnjava na nekih pola stranice, ponegdje čak i kraće, a primjeri koji su navedeni uglavnom su izvađeni iz konteksta, npr. *Der **abzuholende** Brief - Der Brief kann/muss abgeholt werden*. (usp. Helbig/Buscha, 1988: 186) – *pismo koje treba/koje se mora uzeti.*

Sam gerundiv predstavlja mnogo kompleksniju kategoriju, zahtijeva iscrpno teoretsko objašnjenje, dok su primjeri u kojima se gerundiv može pronaći daleko složeniji nego što se to na prvi pogled čini, npr.

(1) Nach Ansicht der Unterzeichner könne es durch mögliche rechtsradikale Übergriffe gegen die Ausländer zu einem "nicht wieder **gut zu machenden Imageschaden**" kommen. (97/JUL.52868 Frankfurter Rundschau, 10.07.1997, S. 4, Ressort: NACHRICHTEN; Verein protestiert gegen Asylbewerber)[1]
Po mišljenju potpisnika, zbog mogućih desno-radikalnih napada na strance može doći do štete po imidž *koja se ne može više popraviti / nepopravljive štete.*

Ekvivalentna konstrukcija u bosanskom jeziku ne postoji; utoliko su prijevodni ekvivalenti interesantniji. No pogledajmo najprije kakvu poziciju zauzima gerundiv u njemačkim gramatikama.

1. Gerundiv u njemačkom jeziku

Gerundiv kao gramatički pojam potiče iz latinskog jezika. Riječ je o glagolskom pridjevu a- ili o-deklinacije sa pasivnim značenjem, koji često izražava neophodnost, dakle nešto se mora ili treba uraditi. Gerundiv se u latinskom tvori od prezentske osnove i nastavka *-ndus* 3[2].

Tvorba: prezentska osnova + (vezni vokal) + ndus 3	
dakle: lauda-ndus 3, mone-ndus 3, leg-**e**-ndus 3, audi-**e**-ndus 3, capi-**e**-ndus 3	
Prijevod: laudandus 3 = dosl. neko za pohvaliti (ein zu lobender) = neko koga treba/koga se mora pohvaliti (einer, der gelobt werden muß / soll)	

Sličan gramatički oblik postoji i u njemačkom, mada se ne upotrebljava tako često i pojavljuje se isključivo u pisanom jeziku. U skladu s tim se i u gramatikama spominje dosta oskudno. Za početak se možemo ograničiti na činjenicu da je u njemačkom jeziku riječ o obliku koji se tvori od *zu* i *participa I*: *der zu korrigierende Fehler – greška koju treba ispraviti/koja se mora ispraviti.*

1 Primjeri korišteni u ovom radu uzeti su iz tzv. "Manhajmskog korpusa" (Mannheimer Korpus) koji je sačinjen na Institutu za njemački jezik u Mannheimu. Prijevodi navedenih primjera potječu od autorice ovog rada.

2 http://home.eduhi.at/member/gru/Gerundiv.htm: 28.10.2012.

No problem nije tako jednostavan kako se na prvi pogled čini. U njemačkim gramatikama vlada, prije svega, terminološko nejedinstvo u pogledu imenovanja ovog oblika, a i gramatička struktura i upotreba gerundiva je nedovoljno obrađena. U korištenoj literaturi mogu se naći sljedeći nazivi za ovu kategoriju: "modalni particip" (Weinrich 1993); "gerundivum" (Engel 2004); "gerundiv" (Helbig/Buscha 1988); "zu-particip" (Duden-gramatika 2006), "gerundivna konstrukcija", (Erben 1972) itd. U ovom radu se koristi termin "gerundiv" kao najprikladniji za ovu gramatičku pojavu.

Pristup u gramatikama je također nejedinstven. Engel (2004: 225) na nešto više od pola stranice spominje gerundiv i tvrdi da je to oblik koji je izveden od participa I, te da se pojavljuje većinom kao predpozicionirani atribut uz imenicu: *die in der nächsten Woche zu besichtigende Alm – pašnjak koji treba posjetiti sljedeće sedmice*[3]

Engel navodi dva značenja gerundiva. Prvo značenje sadrži u sebi oznake

- **budućnosti** (zukünftig), što znači da se opisani događaj realizira tek nakon vremena govorenja,
- potom nečega što **treba biti ostvareno** (zu realisieren)
- i **pasivnost** (passivisch) koja znači da gerundiv može biti transformiran u relativnu rečenicu u pasivu: *die zu verkaufenden Arzneimittel – die Arzneimittel, die verkauft werden müssen/sollen – lijekovi koji se moraju/koje treba prodati*

Drugo značenje gerundiva pokazuje sljedeće karakteristike:

- **vremenski nije određeno** (zeitlich nicht festgelegt), što znači da se opisani događaj može realizirati u bilo koje vrijeme,
- ono je **realno** (realisierbar), što znači da se događaj MOŽE realizirati,
- te **pasivnosti** (passivisch) – gerundiv može biti transformiran u relativnu rečenicu u pasivu:

die einzuhaltende Zusage – pristanak koji se može ispoštovati;
der zu behebende Fehler – greška koja se može otkloniti;
der an diese Leitung anzuschließende Geschirrspüler – mašina za suđe koja se može spojiti na ovaj vod.

Bitnu razliku u ova dva značenja gerundiva Engel vidi u drugoj osobini, dakle da li se događaj treba/mora realizirati, ili se može realizirati. No u suštini je ova razlika ponekad nejasna, kao u primjeru koji navodi sam Engel (ibid):

3 Prijevodi navedenih primjera – Meliha Hrustić

der durch Olivenöl zu verbessernde Geschmack – okus koji se može/ treba poboljšati maslinovim uljem

U gramatici Duden 4 (2006: 436) ovaj oblik se spominje vrlo kratko kao **zu-Partizip**. Tvori se samo od tranzitivnih glagola i javlja se isključivo u atributivnoj funkciji, te podliježe pridjevskoj deklinaciji. Ovaj se oblik stavlja u paralelu sa *zu-Infinitivom* jer *zu* iz participskog oblika podliježe pravilima iz *zu-Infinitiva* (ne odvaja se od infinitiva, ponavlja se u slučaju navođenja više glagola, ubacuje se između razdvojivog prefiksa i glagolske osnove (usp. Duden 4, 2006: 446). *Zu-Partizip* se u ovoj gramatici još vrlo kratko spominje kod participa u atributivnoj funkciji, jer je riječ o obliku koji se pojavljuje isključivo u atributivnoj funkciji (Duden 4, 2006: 569). Opet se navodi da se tvori samo od tranzitivnih glagola i ima pasivno-modalno značenje. Nadređena imenica je u stvari u ulozi objekta punoznačnog glagola. Modalnost (neophodnost ili mogućnost) odgovara konstrukciji *sein + zu + Infinitiv*:

Die Kosten sind sofort zu zahlen – die sofort zu zahlenden Kosten
Troškove treba odmah platiti – troškovi koji se odmah trebaju platiti (doslovno: odmah za platiti troškovi)

I Helbig/Buscha (1988: 589) nazivaju ovaj oblik gerundivom i tvrde da je riječ o atributivnom participu I koji se može napraviti samo od tranzitivnih glagola koji mogu tvoriti pasiv. Predikativno se umjesto participa I upotrebljava infinitiv. Navodi se još da značenjski konstrukcije sa participom I i infinitivne konstrukcije predstavljaju pasivne parafraze sa modalnim sporednim značenjem mogućnosti ili neophodnosti:

die anzuerkennende Leistung – dosl. rezultat za priznati
die Leistung ist anzuerkennen – rezultat treba priznati
die Leistung kann (muss) anerkannt werden – rezultat može/mora biti priznat

Kod Weinricha (1993: 534) nalazimo drugačije nazive za participe, pa je particip II nazvan "Rück-Partizip" a particip I je "Neutral-Partizip". U okviru neutralnog participa nalaze se aktivni neutralni particip (aktivni particip I) i pasivni neutralni particip (gerundiv). Pošto posljednji uvijek ima modalno značenje, autor smatra da se ovdje treba uvesti termin "modalni particip".

Interesantna je protivteža koju navodi Erben (1972: 122). Particip I se u njemačkom jeziku u atributivnoj funkciji upotrebljava "aktivno", dok se particip II koristi "pasivno" kod tranzitivnih glagola: *lesende Schüler vs. gelesen Bücher (*lesende Bücher).* Ova razlika se uklanja konstrukcijom gerundiva,

tvrdi Erben (lat. *gerundivum, od gerere "izvoditi, sprovoditi"): zu lesende Bücher – Bücher sind zu lesen.* Još je interesantnije da kod Erbena u transformaciji ove konstrukcije ne nalazimo glagol *müssen*, nego glagol *sollen*, koji se doduše može tretirati kao "neophodnost", ali ipak manjeg stepena: *Die Bücher können/sollen gelesen werden.- Knjige mogu/trebaju biti pročitane.*

Nešto opširnije se njemačkim gerundivom bavi Pakkanen-Kilpia (2006) i uvažava činjenicu da je gerundiv atributivna varijanta konstrukcije *sein + zu + infinitiv*, te je jasno da on mora nositi u sebi modalno značenje: *das Problem ist zu lösen – das zu lösende Problem – problem koji treba/koji se mora riješiti*.

Autorica na istom mjestu navodi i postojanje dvaju morfoloških oblika gerundiva: *das zu bobachtende Phänomen* (*fenomen koji se može primijetiti*) *i das zu beobachten gewesene Phänomen (fenomen koji se mogao primijetiti).* Za prvi oblik predlaže naziv **Gerundiv I**, a za drugi **Gerundiv II**. Istovremeno pojavu drugog oblika potkrepljuje brojnim primjerima iz svog korpusa. Ovaj oblik je potvrđen i u našem korpusu, o čemu će više riječi biti u nastavku rada.

2. Gerundiv između pridjeva i participa

Kao i kod participa I, tako i kod gerundiva postoji dilema oko pripadnosti vrsti riječi u njemačkoj lingvistici. Oblično je riječ o participu I, ali uvijek uz dodatak leksema *zu*. Njegova sintaksička funkcija je uvijek atributivna, za razliku od participa I, koji, osim osnovne, atributivne funkcije, ipak relativno često zauzima i adverbijalnu funkciju, dok je predikativna upotreba upitna za ovaj oblik.[4] Kod razmatranja gerundiva neminovno se vraćamo dakle na particip I i njegovu pripadnost vrstama riječi. Dio gramatičara smatra da je particip I glagolski oblik (jer se može tvoriti od svakog glagola dodavanjem nastavka *–d*)[5]. S druge strane nalazimo mišljenja (usp. Weinrich, 1993: 534) da se particip I upotrebljava atributivno te stoga spada u klasu pridjeva.[6] Osim toga, pridjevski upotrijebljen particip I može doživjeti proširenje dopunama i dodacima, i pri tome zadržava valentnost glagola od kojeg vodi porijeklo:

> (2) ...mit den Problemen, die **in Deutschland lebende** Ausländer haben...(Spiegel, 48: 105)
> ....s problemima koje imaju stranci **koji žive u Njemačkoj**.

4 Više o predikativnoj upotrebi participa I usp. Hrustić/Palić (2011).

5 Ovakav stav nalazimo u gramatici Duden 4 (2005: 436) kao i kod Engela (2004:223), Helbig/Buscha (1988: 588).

6 Kod Weinricha (ibid) je particip glagolski pridjev, kojemu, zbog njegovog glagolskog porijekla, pripadaju neke dodatne osobine koje izdvajaju ovu grupu od ostalih pridjeva.

U njemačkim gramatikama se dva participa obično tretiraju zajedno, te se nekako podrazumijeva da oba oblika moraju pripadati istoj vrsti riječi. Međutim, drugačiji stav nalazimo u IDS gramatici, gdje se particip I svrstava u pridjeve[7], a particip II u glagole. Mada ovakav stav nije neprihvatljiv, ipak sam mišljenja da ova dva oblika ne treba razdvajati, prije svega, jer nije riječ o novim leksemima nego o oblicima izvedenim od glagola. Tamo gdje je particip I leksikaliziran zaista je riječ o pridjevu, i taj stav je prihvaćen i u njemačkim gramatikama[8]. Gerundiv također ne treba posmatrati odvojeno od participa I (niti od glagolske osnove), čemu u prilog govore posebno gerundivi prošireni glagolskim dopunama i dodacima. Dilema, naravno, ostaje, i zaključno se može ustvrditi da i gerundiv, kao i neke druge vrste riječi u njemačkoj lingvistici, pripada hibridnim kategorijama.

3. Sintaksa i semantika gerundiva

Gerundiv je dakle atributivni oblik nastao od konstrukcije *sein* + *zu* + *infinitiv*:

> *Der Fehler ist zu korrigieren - der **zu korrigierende** Fehler*
> *Grešku treba ispraviti – greška za ispraviti; greška koju* treba *ispraviti; greška koja se* mora *ispraviti*

Elementi ovog oblika su oblik *participa I* (nastavak *–end*)[9] sa pridjevskom deklinacijom i postojanje elementa *zu*. Vidljivo je u svim gramatikama da particip I ima aktivno značenje (*das singende Mädchen – das Mädchen singt – djevojčica koja pjeva),* dok gerundiv ima pasivno značenje (*das zu singende Lied – das Lied soll gesungen werden – pjesma koju treba otpjevati*). To je osnovna razlika između njemačkog participa I i gerundiva koja se očigledno realizira dodavanjem elementa *zu*. U Duden-gramatici (2005: 439) *zu* se smatra razdvojivim prefiksom, dok se, recimo, u Engelovoj gramatici ne nazire status leksema *zu*. IDS-Gramatika (1997: 2206) tretira *zu* kao integralni sastavni dio glagolskog oblika infinitiva (ein+zu+spar+en+d). Particip *einzusparend* pokazuje iste semantičke osobine kao i *zu-Infinitiv* u kontekstu glagola *sein* (ibid):

> *Dieser Betrag ist einzusparen. – Ovaj iznos se mora uštedjeti.*
> *der einzusparende Betrag – Iznos koji se mora uštedjeti.*

7 Particip I se u IDS-gramatici tretira kao pridjev nastao od glagola tvorbom riječi (2205).
8 Isto i u Hrustić/Palić (2011).
9 Neki gramatičari (npr. Engel 2004: 224; IDS-Grammatik 1997: 2205) smatraju da se particip I tvori tako što se na infinitivnu osnovu dodaje afiks *–d*.

Pakkanen-Kilpia (2006) navodi da postoje participi I koji, osim u obliku gerundiva, pokazuju aktivno značenje u primjerima *die betreffende Person (dotična osoba)* ili *fahrende Habe (pokretni imetak).* S obzirom da se u postojećim gramatikama ne spominje ovakva razlika u stanju navedenih oblika, ostat ćemo pri definiciji da je gerundiv oblik koji ima prvenstveno pasivno značenje sa modalnim elementima. Modalnost se vidi i u parafrazama gerundiva u njemačkom jeziku:

Gerundiv: der leicht *zu korrigierende* Fehler
pasiv sa modalnim glagolom: Der Fehler *kann* leicht *korrigiert werden*. – Greška se može lako ispraviti.
sein + *zu*: Der Fehler *ist* leicht *zu korrigieren*. – Greška se može lako ispraviti
s*ich lassen*: Der Fehler *lässt sich* leicht *korrigieren*. – Greška se da lako ispraviti.
-bar: Der Fehler ist leicht *korrigierbar.* – Greška je lako ispravljiva.

Sve ove konstrukcije mogu se preobraziti i u relativnu rečenicu: *Das ist ein leicht zu korrigierender Fehler. – Das ist ein Fehler, der leicht zu korrigieren ist.- To je greška koja se može lako ispraviti.*

Mada se u gramatikama ne spominje eksplicitno zašto u transformaciji dolazi do izostavljanja glagola *sein*, može se pretpostaviti, kako to tvrdi i Pakkanen-Kilpia (2006), da je razlog tome u činjenici da pomoćni glagoli ne mogu tvoriti particip I[10]. Isto važi i za modalne glagole, navodi autorica, pozivajući se na Webera (2002)[11]. Mada je ova tvrdnja uglavnom prihvaćena i u drugim gramatikama, primjeri iz našeg korpusa pokazuju da se modalni glagoli mogu koristiti čak i u atributivnoj funkciji:

(3) Er sucht signifikante Menschen, die die nicht enden **wollende** Krise verursacht haben. (Spiegel, 48: 125) – die Krise will nicht enden
On traži značajne ljude koji su prouzrokovali krizu **koja se ne završava**. (dosl. koja neće da se završi)

Uzmemo li da je gerundiv nastao od konstrukcije *sein* + *zu* + *Infinitiv*, onda se može objasniti gubljenje glagola *sein* u atributivnoj upotrebi. Isto vrijedi i za druge predikativne konstrukcije sa glagolom *sein* (npr. *Das Buch ist*

10 Npr. **seiend*, **werdend*.
11 Weber, H. (2000): Partizip Präsens und Partizip Perfekt im Deutschen – eine Aspektopposition? U: Kutny, A. (Hg.): Aspektualität in germanischen und slawischen Sprachen. Rzeszow. s. 109-124 (prema Pakkanen-Kilpia, K. 2006).

neu. – Das neue Buch – Knjiga je nova – nova knjiga), u kojima je glagol *sein* semantički prazan, te se stoga i ne pojavljuje u atribuciji. Kada bi glagol *sein* bio značenjski bitan, moglo bi se očekivati i da se pojavi u atributskoj funkciji. Pakannen-Kilpia (2006) navodi slučajeve u kojima glagol *sein* ostaje i u atributivnoj upotrebi, no ovaj put za označavanje bitne vremenske razlike:

> *das geöffnete Fenster vs. das geöffnet **gewesene** Fenster*
> *otvoreni prozor vs. prozor koji je **bio** otvoren*
> *die verfeindeten Staaten vs.die jahrzehntelang verfeindet **gewesenen** Staaten*
> *neprijateljske države vs. države koje su decenijama **bile** u neprijateljskim odnosima*

Kod gerundiva se glagol pojavljuje kada se želi pokazati bitna aspekatska razlika, navodi Pakannen-Kilpia (ibid) i potkrepljuje to primjerima iz korpusa poput "*zu beobachten gewesene Haltung" (ponašanje koje so moglo uočiti) ili "bisher nie zu registrieren gewesene Entwicklung" (razvoj koji se do sada nije mogao primijetiti*). I primjeri iz našeg korpusa potvrđuju pojavnost ovog relativno rijetkog oblika:

> (4) Freilich sind die **zu beobachten gewesenen** Symptome weniger die einer Herzkrankheit gewesen, sondern die des allzu reichlichen Genusses von abwechselnd fröhlich-kommunikativ und aggressiv-hölzern machenden Getränken.
> (P95/OKT.37708 Die Presse, 27.10.1995, Ressort: Ausland; Herzschmerz)

Dakako da su simptomi **koji su se mogli primijetiti** bili manje simptomi bolesti srca; prije su bili simptomi prevelikog užitka napitaka koji naizmjenično čine nekoga radosno-komunikativnim i agresivno-drvenim.

> (5) Die Kosten müssen herunter, das ist gar keine Frage. Die **zu erwarten gewesene** Lohnrunde ist da gar nicht das Hauptargument. Wenn es keine Möglichkeit zur Frühpensionierung gibt, dann müssen andere Methoden gefunden werden.
> (P91/NOV.07055 Die Presse, 11.11.1991; Staatliche Austrian Industries bremst Investitionen)
> Troškovi se moraju smanjiti, to je sigurno. Naknada *koja je bila za očekivanje* nije tu glavni argument. Ako ne postoji mogućnost ranog penzionisanja, onda se moraju naći druge metode.

(6) Damit wäre auch die jahrelang **zu beobachten gewesen**e ”inversen Zinsstruktur” beendet, die die Ertragslage der Banken schwer belastet hat.
(P93/JUL.20614 Die Presse, 08.07.1993; Die Zinsspirale dreht sich weiter nach unten)

Time bi se završila i “inverzna kamatna struktura” *koja je godinama bila uočljiva*, a koja je teško opterećivala dobit banaka.

(7) Die Insolvenz des Bauriesen Maculan bekommt nun auch ihre **zu erwarten gewesene** politische Komponente:...
(P96/MAR.08637 Die Presse, 02.03.1996, Ressort: Economist; Maculan und die Banken)
Insolventnost građevinskog diva Maculana dobija sada i svoju političku komponentu *koja se mogla očekivati*:...

(8) Um diesem dennoch zu seinem Recht zu verhelfen, will der OGH nun die Gerichte selbständig prüfen lassen, ”ob die Voraussetzungen nach § 79 Gewerbeordnung vorliegen und eine dann **zu erwarten gewesene** Änderung der Auflagen den eingetretenen Schaden verhindert oder vermindert hätte”.
(P96/APR.16825 Die Presse, 29.04.1996, Ressort: Rechtspanorama; Auto-Lackschäden durch Metallstaub OGH verschärft Unternehmerhaftung)
Kako bi mu se pomoglo u ostvarivanju prava, OGH želi da sudovi samostalno ispitaju “da li su prisutne pretpostavke prema čl. 79 Uredbe o obavljanju djelatnosti i da li bi promjena investicija *koja se mogla očekivati* spriječila ili smanjila nastalu štetu.”

U pitanju je konstrukcija koja se ne spominje u njemačkim gramatikama, ali njena prisutnost govori da se ovaj oblik ipak mora tretirati u lingvističkoj literaturi. Očigledno je riječ o gerundivnoj konstrukciji nastaloj od oblika *sein* (u prošlom vremenu) + *zu* + *Infinitiv*, što je, kako smo vidjeli, tipična konstrukcija za tvorbu gerundiva. Jedina je razlika u glagolskom vremenu:

Die Komponente ist zu erwarten. – Die zu erwartende Komponente (komponenta koja se može/mora očekivati)
Die Komponente war zu erwarten. – Die zu erwarten gewesene Komponente (komponenta koja se mogla/koju je trebalo očekivati)

Pakkanen-Kilpia ovdje predlaže termin **Gerundiv II** za kategoriju u prošlom vremenu, koji cijenim opravdanim. Ako uz particip I postoji i particip

II, onda je sasvim razumljivo da uz gerundiv I postoji i gerundiv II. Parafraze gerundiva II istovjetne su sa gerundivom I (*mogla se uočiti, bila je uočljiva, dala se uočiti*).

Klasični gerundiv, kako smo vidjeli prema navodima iz gramatika, može se tvoriti samo od tranzitivnih glagola. Ovo pravilo je velikim dijelom potvrđeno i u našem korpusu:

(9) Nach der Unterzeichnung eines solchen Abkommens entschied Milosevic sich einfach für die Taktik, die er am besten beherrscht: für eine Verzögerungstaktik, wobei er den Preis für die zukünftig von ihm **zu machenden** Konzessionen in die Höhe treibt, Zeit zu gewinnen versucht und die Energie der anderen Partei in diesem Abkommen aufbraucht...
R97/JAN.05147 Frankfurter Rundschau, 22.01.1997, S. 16, Ressort: DOKUMENTATION; Über die Politik des unangefochtenen Führers der albanischen Mehrheit zwischen

Nakon potpisivanja takvog sporazuma Milošević se odlučio jednostavno za taktiku kojom najbolje vlada: za taktiku odugovlačenja, pri čemu diže cijenu za koncesije *koje će u budućnosti morati napraviti*, pokušava dobiti na vremenu i troši energiju drugih strana u sporazumu...

(10) Angesichts der Tatsache, daß der Nahoststreit der wohl komplizierteste und am schwierigsten **zu lösende** Konflikt ist,...
P91/OKT.05075 Die Presse, 22.10.1991; Nagelprobe für den Weltfrieden
S obzirom na činjenicu da je sukob na Bliskom istoku vjerovatno najkompliciraniji i *najteže rješiv* konflikt / konlikt *koji je najteži za rješenje*...

(11) Dieser Slogan zieht sich wie ein roter Faden durch die am Dienstag abend in der Volksbankzentrale eröffnete und bis zum 18. September **zu sehende** Caritas-Ausstellung ”100 Jahre Sozialdienst für Italiener in Deutschland”
R97/SEP.71321 Frankfurter Rundschau, 11.09.1997, S. 6, Ressort: LOKAL-RUNDSCHAU; Caritasverband stellt innerhalb der Interkulturellen Woche in Rüsselsheim

Ovaj slogan se provlači kao crveni konac kroz izložbu Karitasa “100 godina socijalne službe za Italijane u Njemačkoj” koja je otvorena u utorak navečer u centrali Narodne banke i *koja se može vidjeti* do 18. septembra.

(12) Die auf dem Plakat **zu lesende** Textpassage ”Desertiert aus allen kriegsführenden Armeen” sei als Aufruf an Angehörige der Bundeswehr zu werten,
R99/JUN.47295 Frankfurter Rundschau, 16.06.1999, S. 4, Ressort: NACHRICHTEN; Plakat mit Aufruf zur Desertion beschlagnahmt
Tekst *koji se može pročitati* na plakatu “Dezertirao iz svih armija koje vode rat” može se ocijeniti kao poziv pripadnicima savezne vojske (...)

(13) Den stärksten Eindruck in dem unterirdischen Trakt, für dessen Verbindungstunnel mit dem Altbau Jenny Holzer eine (**schwer zu lesende**) laufende Neonschrift entworfen hat, hinterläßt der Saal,...
(R97/FEB.14979 Frankfurter Rundschau, 26.02.1997, S. 8, Ressort: FEUILLETON; Hamburg hat sein neues Museum für die Kunst der Gegenwart eröffnet)
Najjači utisak u podzemnom traktu, za čiji je spojni tunel sa starom građevinom Jenny Holzet napravio (*teško čitljiv*) pokretni neonski natpis, ostavlja sala (...)

Nijansa modalnosti proizlazi uvijek iz konteksta; u nekim slučajevima je ona čak i nejasna, kako je već ustvrdio Engel u ranije navedenom primjeru *der durch Olivenöl zu verbessernde Geschmack - okus koji se može/treba poboljšati maslinovim uljem*.

Kao i participski atributi, tako i gerundivi dozvoljavaju proširenje svojim glagolskim dopunama. Tada je najvjerojatniji prijevodni ekvivalent relativna rečenica[12]

(14) Zum Vergleich: Das **auf dem US-Markt zu kaufende** Stativ kostet rund 1500 Mark.
R98/JUN.44864 Frankfurter Rundschau, 06.06.1998, S. 28, Ressort: RHEIN-MAIN; In der Hanauer Ludwig-Geissler-Berufsschule entwarfen drei Absolventen einen
Za usporedbu: stalak *koji se može kupiti na tržištu SAD*-a košta ravno 1500 KM.
(15) Der **auf die Deponie in Büttelborn zu bringende** Sperrmüll habe sich seit 1994 um mehr als 1200 auf 568 Tonnen im Jahr reduziert.
R98/JAN.06839 Frankfurter Rundschau, 27.01.1998, S. 4, Ressort: LOKAL-RUNDSCHAU

12 Kao i kod atributivno upotrijebljenog participa I (usp. Hrustić/Palić 2011).

Krupni otpad *koji se treba donijeti* na deponiju u Büttelbornu smanjen je od 1994. godine za više od 1200 na 568 tona godišnje.

I dekomponovani predikat (Funktionsverbgefüge) dozvoljava gerundiv:

(16) Auf Unverständnis stößt bei den vier hessischen Naturschutzorganisationen NABU, BUND, HGON und Botanische Vereinigung, daß Hessen offensichtlich "eigene", **nicht mit dem EU-Recht in Einklang zu bringende** Kriterien bei der Ausweisung von Natura 2000 aufgestellt hat.
R98/MAI.36922 Frankfurter Rundschau, 09.05.1998, S. 30, Ressort: HESSEN; Land Hessen läßt sich Zeit, FFH-Gebiete zu melden
Na nerazumijevanje četiri organizacije za zaštitu prirode u Hessenu NABU, BUND, HGON i Botaničko udruženje nailazi i činjenica, da Hessen očigledno nije uspostavio "vlastite" kriterije *koji se ne mogu uskladiti (dosl. dovesti u sklad)* sa pravom EU-a prilikom dokumentiranja "Nature 2000".

Frazeološki izrazi također se javljaju u obliku gerundiva, kao što je to slučaj sa frazemom *jdn. aus der Ruhe bringen/uznemiriti koga, izbaciti koga iz takta*:

(17) Selbst die hartgesottene, **durch nichts aus der Ruhe zu bringende** Security im Frankfurter Nachtleben hielt den Atem an.
R98/SEP.77264 Frankfurter Rundschau, 26.09.1998, S. 13, Ressort: ROCK-RUNDSCHAU; Vic Chesnutt: Reflektionen aus dem Rollstuhl
Čak i najokorjeliji čuvar frankfurtskog noćnog života, kojeg *ništa ne može uznemiriti (koji se ne da uznemiriti),* zaustavio je dah.

Negirani gerundiv ima uvijek modalnost negirane mogućnosti, nikada negirane neophodnosti ili moranja. Potvrdu za to imamo u primjerima (16), (17) i (18):

(18) Nach Ansicht der Unterzeichner könne es durch mögliche rechtsradikale Übergriffe gegen die Ausländer zu einem "**nicht wieder gut zu machenden** Imageschaden" kommen.
R97/JUL.52868 Frankfurter Rundschau, 10.07.1997, S. 4, Ressort: NACHRICHTEN; Verein protestiert gegen Asylbewerber
Po mišljenju potpisnika, zbog mogućih desno-radikalnih napada na strance može doći do štete po imidž *koja se ne može više popraviti / nepopravljive štete.*

Leksikalizirani oblici, kako smo vidjeli u primjeru (18), također se mogu pojaviti u ulozi gerundiva. Često se u korpusu javlja *jdn./etw. ernst nehmen – uzeti, shvatiti nekoga (za) ozbiljno.* Prijevod takvih primjera nam pak dozvoljava ili relativnu rečenicu ili samo pridjevski ekvivalent. Mišljenja sam da u gerundivu ovu frazu treba prevoditi pridjevom *ozbiljan*. Takav stav još više podupire činjenica da je to jedini primjer gerudniva koji dozvoljava komparaciju[13], kako vidimo u primjeru (21):

(19) Hauptmotiv für die Meinungsänderung Humes ist die Absicht, nach fünfzig Jahren zum erstenmal eine wirkliche politische Alternative zur herrschenden Unionspartei zu schaffen und im nordirischen Parlament eine **ernst zu nehmende** Opposition aufzubauen.

BZK/W69.01938 Die Welt, 27.10.1969, S. 4, Ressort: POLITIK; Unionspartei erhält Konkurrenz

Glavni motiv za Humeovu promjenu mišljenja je namjera da se nakon pedeset godina prvi put stvori zaista politička alternativa vladajućoj zajedničkoj partiji i da se u nordijskom parlamentu izgradi **ozbiljna** opozicija/opozicija **koja se mora shvatiti ozbiljno.**

(20) Die Leute, die ich für Kandidaten halte, sind ja keine Stadtneurotiker, sondern **ernst zu nehmende** Politiker.

P92/AUG.25710 Die Presse, 29.08.1992; ”A Gulasch, zum zehntenmal aufg’wärmt, ist ungenießbar”

Ljudi koje smatram kandidatima nisu gradski neurotičari nego **ozbiljni** političari.

(21) Aber es gibt viel **ernster zu nehmende** Stimmen, die die Hexenjagd auf die kommunistischen Restbestände in Politik und Gesellschaft wirklich nicht für die vordringlichste Aufgabe halten.

P92/NOV.33253 Die Presse, 04.11.1992; Ein Flackern am Ende des Tunnels

Ali postoje mnogo **ozbiljniji** glasovi koji lov na vještice na komunističke ostatke u politici i društvu zaista ne smatraju najprečim zadatkom.

13 Pakkanen-Kilpia (2006) navodi dva leksikalizirana izraza koji se ponašaju “pridjevski” u ulozi gerundiva: *vorherzusehende-* (oblik koji dozvoljava un-prefigiranje) i *ernst zu nehmende-* (oblik koji dozvoljava komparaciju).

4. Zaključak

U njemačkim gramatikama je postojanje gerundiva zabilježeno, ali se mora primijetiti da je osvrt na ovaj gramatički oblik uglavnom vrlo oskudan. Gerundivu je obično posvećeno par rečenica koje se tiču njegove tvorbe, kao i eventualni primjer ili dva. Mada se terminološki ovaj oblik, kako smo vidjeli, u različitim gramatikama različito označava, sve se gramatike slažu u činjenici da je kod gerundiva riječ o atributivnoj upotrebi participa I sa obaveznim elementom *zu*, da ima pasivno-modalno značenje i da se može tvoriti samo od tranzitivnih glagola. Značenje mogućnosti ili neophodnosti je uvijek sadržano u gerundivu. Međutim, ni u jednoj gramatici se ne spominje mogućnost korištenja gerundiva u prošlom vremenu, mada je ova pojava višestruko potvrđena u našem korpusu *("ihre zu erwarten gewesene politische Komponente"*). Gerundiv se može proširivati svojim glagolskim dopunama, a čak i dekomponovani predikat ili frazeološki izrazi mogu biti upotrijebljeni na ovaj način. Ekvivalentan gramatički oblik u bosanskom jeziku ne postoji. Stoga su prijevodni ekvivalenti utoliko važniji jer omogućavaju istoznačan prijenos sadržaja u bosanski jezik. Uočene su sljedeće prijevodne mogućnosti: modalni glagol (*greška se može/mora ispraviti*), glagol *dati se (greška se da ispraviti),* pridjev (*greška je ispravljiva*) kao i konstrukcija koja je možda najbliža njemačkom gerundivu (*dosl. greška za ispraviti*). Većina gerundiva upotrijebljenih sa dopunama ili dekomponovanih predikata u gerundivu ipak se mora prevesti relativnom rečenicom jer bi svaki drugi pokušaj bio nezgrapan, ako ne i netačan.

Literatura

DUDEN-Grammatik der deutschen Gegenwartssprache (= Der Duden in 12 Bänden. Bd. 4), (2006), Dudenverlag, Mannheim – Leipzig – Wien – Zürich.

Engel, U. ([4]2004, [3]1996, [1]1988), *Deutsche Grammatik,* Heidelberg: Julius Groos Verlag

Erben, J. (1972): *Deutsche Grammatik. Ein Abriss*, Max Hueber Verlag, München.

Helbig, G./Buscha, J. (1994), *Deutsche Grammatik. Ein Handbuch für den Ausländerunterricht*,:Verlag Enzyklopädie, Leipzig.

Hrustić, M./Palić, I. (2011): Particip prezenta kao hibridna kategorija u njemačkome i ekvivalenti u bosanskom jeziku. U: *Bosanski jezik 8*. Filozofski fakultet Univerziteta u Tuzli. s. 9-31

Pakkanen-Kilpia, K. (2006): *Zum Wesen des deutschen Gerundivs – Eine korpuslinguistische Analyse. Neuphilologische Mitteilungen*, 2/2006, s. 131-167

(https://jyx.jyu.fi/dspace/bitstream/handle/123456789/37868/GERUNDIV%20final%20draft.pdf?sequence=1)

Weinrich, H. (1993), 1993. *Textgrammatik der deutschen Sprache,* Dudenverlag, Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich.

Zifonun, G. et al. (1997): *Grammatik der deutschen Sprache*. de Gruyter, Berlin, New York

http://home.eduhi.at/member/gru/Gerundiv.htm

Zum Status des Gerundivs in der deutschen Sprache

Zusammenfassung

In den deutschen Grammatiken ist Gerundiv zwar verzeichnet aber meistens sehr kurz, mit einer kurzen Erklärung zu seiner Bildung und einigen Beispielen, meistens ohne Kontext. Gerundiv wird terminologisch sehr uneinheitlich beschrieben: modales Partizip, Gerundiv, Gerundivum, zu-Partizip. Dabei sind sich die Grammatiker einig, dass es sich hier um die attributive Verwendung des Partizip I mit obligatorischem Element *zu* handelt, dass Gerundiv eine passivisch-modale Bedeutung hat und dass es nur von transitiven Verben gebildet wird. Es handelt sich um attributive Variante der Konstruktion *sein + zu + Infinitiv,* weshalb Gerundiv dann flektiert wird und zu den verbalen Adjektiven gerechnet werden kann. Die Verwendung des Gerundivs in der Vergangenheitsform (*ihre zu erwarten gewesene politische Komponente)* wird in keiner Grammatik erwähnt, obwohl die Korpusanalyse gezeigt hat, dass diese Form nicht ganz selten anzutreffen ist. Gerundiv kann durch seine Ergänzungen und Angaben erweitert werden; Funktionsverbgefüge und phraseologische Ausdrücke können in gerundivischer Form gebraucht werden. Die entsprechende Form im Bosnischen existiert nicht. Die registrierten übersetzerischen Äquivalente sind vor allem Modalverben (*greška se može/mora ispraviti*), das Verb *dati se (greška se da ispraviti),* Adjektiv (*greška je ispravljiva*) sowie die in der bosnischen Grammatik nicht registrierte Konstruktion (*greška za ispraviti*). Die meisten mit Ergänzungen oder Angaben gebrauchten Gerundive sowie Funktionsverbgefüge werden ins Bosnische mit einem Relativsatz übersetzt, weil jeder andere Übersetzungsversuch zu einem unkorrekten Satz führen würde.

Schlüsselbegriffe: *Gerundiv, Gerundivum, zu-Infinitiv, Partizip, Verbaladjektiv, Modal-Partizip*

UDK: 811. 163.4*3'33 : 821.163.4(497.6)-2
821.163.4(497.6).09-2 Muradbegović, A.

Azra HODŽIĆ-ČAVKIĆ

PRAGMASEMANTIČKA ANALIZA KONCEPTUALNIH METAFORA U DIJALOZIMA EKSPRESIONISTIČKIH LIKOVA AHMEDA MURADBEGOVIĆA

KLJUČNE RIJEČI: *pragmalingvistika, pragmasemantika, teorija učtivosti, negativno i pozitivno lice, dijalog, govorni činovi, bosanskohercegovačka drama, metafora, metaforički jezik, metaforička svijest, frazemi, frazeologizacija, metaforizacija, metonimizacija, poređenje*

U ovome se radu analizira određeni broj frazema i metafora upotrijebljenih u dijalozima Muradbegovićevih junaka s obzirom na Lakoffovu i Johnsonovu teoriju o konceptualnoj metafori. Svaka od metaforičkih situacija predstavljena je putem formula u kojima se početna tačka dodjeljuje izvornoj domeni, a završna ciljnoj. Dijalozi su izabrani prema teoriji učtivosti i dihotomiji koju poznaje teorija učtivosti na negativno i pozitivno lice govornika i slušatelja. S obzirom na to da je riječ o posebnim emotivnim nastupima, analizirani su samo dijalozi u kojima je negativno lice ono koje dominira.

0. UVOD

Strukturu jezika većina nas prihvata kao nešto što je samo po sebi razumljivo. Toliko smo navikli da s nesvjesnom lahkoćom govorimo i razumijemo maternji jezik da ne uočavamo svu složenost jezičke arhitekture koja se krije u gotovo svakoj rečenici. Zaboravljamo na godine i godine koje smo utrošili na ovladavanje ovom vještinom, pa se često iznenadimo zbog stepena teškoća na koje nailazimo kada se kao odrasli suočimo sa strukturnom složenošću vlastitog ili stranog jezika.

U ovom radu želimo analizirati dijaloge jedne od prvih bosanskohercegovačkih drama, čiji je autor Ahmed Muradbegović, i pokazati kako se asocijativna struktura nekih govornih činova zaista temelji na iskustvu kolektiva. Ti kognitivni principi mogu se primijeniti na sve metafore i fraze prisutne u

nekom jeziku. S obzirom na to da je riječ o drami, analiza dijaloga je olakšana, jer ne uključuje neki drugi kontekst koji nije već iskazan didaskalijama ili samom dramskom situacijom. Dijalozi obiluju napetošću govornika, narodnim govorom i zgusnutošću izraza. Analizirani su samo pojedini govorni činovi na koje se, s pragmalingvističke tačke gledišta, može primijeniti teorija učtivosti koja razlikuje dihotomiju lica na negativno i pozitivno lice.

1. Pragmalingvistika i teorija učtivosti

Proučavanjem jezičkih elemenata kroz prizmu pragmalingvistike upoznajemo na bolji način utjecaj društva na javnu i privatnu komunikaciju, ali i utjecaj javne i privatne komunikacije na odnose u društvu. Na taj način u ispitivanje jezika mogu se uključiti analiza onoga što ljudi podrazumijevaju kada nešto govore, njihove pretpostavke, ciljevi i vrste činova koje izvode dok govore. *Pragmalingvistika je privlačna jer se bavi time kako ljudi pripisuju jedni drugima jezični smisao, no može biti frustrirajuća za istraživanje, jer zahtijeva da se shvate ljudi i ono što oni misle*. (Yule, 1996: 5)

Najznačajniji teoretičari učtivosti su Penelope Brown, Stephen Levinson, Paul Grice i Geoffrey Leech, koji učtivost proučavaju kao strategiju koju govornik primjenjuje da bi ostvario određeni cilj ili niz ciljeva. Učtivost nije samo ono što smatramo prikladnim u određenim stereotipiziranim prilikama, ona uvijek upućuje na različite stepene (ne)solidarnosti između pošiljatelja i adresata poruke.

Penelope Brown i Stephen Levinson u središte svoje teorije učtivosti stavljaju koncept **lica** ili **obraza**, koji se odnosi na osjećaj pojedinca o vlastitoj vrijednosti, a on može biti **ugrožen** ili **opravdan** nizom činova koji ugrožavaju lice.

Koncept lica u teoriji učtivosti prvi je predložio Ervin Goffman (1967: 5) definirajući ga kao *pozitivnu socijalnu vrijednost* na koju govornik ima pravo u toku komunikacije. S obzirom na to da u svaku konverzaciju njeni učesnici uvode svoje lice, svaka interakcija predstavlja potencijalnu prijetnju licu. Brown i Levinson uvode kategoriju govornih činova[1] koji mogu ugroziti lice, bilo pozitivno ili negativno. Primjer za govorni čin koji ugrožava negativno

1 Pojam govorni čin razvili su filozofi jezika. Austin (1962) iznosi opću teoriju o govornom činu kao djelima učinjenim jezikom, putem govora. Za govorne činove ne možemo utvrditi da su istiniti ili lažni. Priroda govornih činova ne prepoznaje kategoriju istinitosti/lažnosti. Oni mogu biti tretirani jedino kao činjenje *neke akcije*. Govorni činovi ekvivalentni su radnjama.

lice jeste *zahtjev*. S druge strane, govorni čin koji ugrožava pozitivno lice je npr. *izvinjenje*.

2. Kognitivni principi metafore

Teoriju o spoznajnoj strukturi koju posjeduje svaki čovjek razvili su Lakoff i Johnson 1980. godine u knjizi *Metafore sa kojima živimo*[2]. Glavna i osnovna teza koju autori iznose jeste neraskidiva povezanost iskustva i jezika. Jezik je sam po sebi metafora. Oni to objašnjavaju navodeći niz primjera u kojima govornik vlastito i kolektivno iskustvo prenosi u jezik, jezikom, bilo da misli na denotativno ili konotativno značenje. Na osnovu svog iskustva i iskustva određenog kolektiva, gradi se mreža asocijacija koje postaju jezičke tvorevine onda kad se uspostavi asocijativna veza između dva pojma. To iskustvo može biti utemeljeno na prostornoj ili vremenskoj ravni. S obzirom na lokalističke teorije u lingvistici, sva se iskustva, s tim u vezi, mogu svesti na prostorna. Tri su osnovne teze od kojih polaze Lakoff i Johnson. Prvo, metafore su sveprisutne u svakodnevnom govoru i ne smiju se ograničiti samo na književnoumjetnički stil. Drugo, metafore u svakodnevnom jeziku pokazuju visok stepen uvezanosti što svjedoči o njenoj sistematičnosti. Treće, metafore nisu samo figure govora nego i način mišljenja. Zbog toga se i nazivaju konceptualnim mehanizmima. U kognitivnoj se lingvistici naročito razlikuju konceptualne i konvencionalne metafore. Konceptualne su metafore nadređene konvencionalnim. Svaka se konvencionalna metafora može podvesti pod neku konceptualnu, a da ne remeti ”formulu” te metafore. Sve su one sastavljene od sličnih elemenata, pa je prema tome, konceptualna nadređena konvencionalnoj. Svim se konceptualnim metaforama pokušavaju asptraktni ili visokoapstraktni pojmovi svesti na objektivne, vidljive, materijalne elemente koje se dovodu u vezu asocijativnim putem. To je ono što je i čini metaforom.

Naprimjer, ljubav se kao apstraktan pojam može konceptualizirati putem domene borbe, odnosno rata, ili putem putovanja. Sličnosti koje se mogu prepoznati, u prvom slučaju kad nam je izvorna domena rat a ljubav ciljna, jesu postojanje suparnika ili različitih nevolja na putu do ostvarenja cilja – osvajanja teritorija, odnosno voljene osobe. Konceptualna metafora u pozadini tog konvencionalnog izraza jest *Ljubav je rat*. Ta se konceptualna metafora ostvaruje u više konvecionalnih, pa se može čuti kako *je spreman boriti se do kraja za nekoga, je spreman umrijeti za nekoga, žrtvovati se za nekoga*. U drugom slučaju, kada nam je izvorna domena putovanje, onda nam ljubavnici

2 Orig. *Metaphors We Live By*

postaju putnici koji se kreću ka cilju svog putovanja, tj. ljubavne veze. Ti isti ljubavnici mogu nailaziti na razne poteškoće u ljubavnoj vezi ili mogu prijeći određenu razdaljinu i na taj način napredovati.

Izvor: putovanje	Upisivanje	Cilj: ljubav
putnici	→	ljubavnici
vozilo	→	ljubavna veza
putovanje	→	događaj
prijeđene udaljenosti	→	napredak
prepreke	→	poteškoće
odluke o rukovođenju	→	izbor
odredište	→	cilj veze

Konvencionalna metafora (metaforički izraz) frazeologizirana je struktura kojom se govornici pojedinog jezika svakodnevno koriste, a da nisu svjesni činjenice da je upotrijebljeni izraz metaforičan. Zbog toga Lakoff i Johnson u svojoj knjizi dokazuju kako se figurativnost ne može dovoditi samo u vezu sa književnoumjetničkim jezikom, već da je ta osobina ustaljena u svakodnevnom, međutim, kako je u svakodnevnoj upotrebi, ta se osobina i porijeklo određenih izraza zanemaruje.

Lakoff i Johnson metafore dijele na tri vrste. **Orijentacione** su one koje se temelje na prostornoj uređenosti. U primjeru *Ona je dobila visoku ocjenu* semantičku vrijednost riječi *visoko* povezat ćemo sa prostornim uređenjem. Ona podrazumijeva gornji dio vertikale, koji je, po iskustvu većine govornika, oznaka za nešto napredno i valjano. Ovakva metafora podrazumijeva ne samo metaforu kao jezičku formu nego i samu metaforičnost jezika. Zbog toga, autori Lakoff i Johnson tvrde kako semantička struktura odražava spoznajnu.

Druga vrsta metafora su **ontološke** kojima se visokoapstraktni pojmovi pojednostavljuju putem objektivnih i bližih pojmova. Pa se, naprimjer, um kao visokoapstraktni pojam tumači kao *objekt koji se može pokvariti*, a u konvencionalnom smislu vrlo često čujemo kako nam *je mozak zablokirao*. U tom slučaju, izvorna nam je domena objekt u kvaru, a ciljna ljudski um.

Treća vrsta konceptualnih metafora su **strukturne** među kojima se nalazi najveći dio onih klišeiziranih izraza koji se mogu čuti u svakodnevnom govoru. Konceptualna metafora da je *čovjek biljka* može se čuti u izrazima

izrasla je u lijepu djevojku, o*n je još zelen*, *ona je u cvijetu mladosti* i sl. Izvorna domena je biljka, a čovjek je ciljna.

3. Metaforizacija frazema

Ovakvu prirodu metaforičnosti zajedno sa metaforama dijeli i određeni broj fraza. One u sebi apstrahiraju čulna iskustva pojedinca smještajući ga u trajno jezičko blago kolektiva. Značenje frazema predstavlja jedinstvenu zaokruženu cjelinu koju možemo posmatrati kao jedan jezički znak. Ukoliko taj isti frazem razložimo na intergrativne jedinice, one gube onu semantičku vrijednost koju smo joj pripisali kao cjelini. Lekseme koje čine neki frazem frazemom ili gube svoje denotativno značenje ili dolazi do deaktualizacije tog značenja. Višeleksemni frazemi su uglavnom motivirani ekstralingvističkim elementima, kako je to i objašnjeno u sljedećim primjerima. Tanović (2000: 40) uočava da se transpozicija značenja odvija semantičko-asocijativnim i slikovitim putem i da se taj proces uglavnom odvija metaforizacijom, metonimizacijom i poređenjem. *Semantizacija frazeoloških jedinica nastaliuh semantičko-asocijativnim traspozicijama od konkretnog događaja ka uopćenim, invarijantnim situacijama temelji se na poznavanju ekstralingvističkih podataka koji su motivirali sam proces frazeologizacije*. (Tanović, 2000: 60)

4. Govorni činovi

Gotovo svi analizirani primjeri nastali su na osnovu konkretne situacije putem generalizacije tog istog sadržaja, što je već trasirani put ka frazeologizaciji nekog izraza. Prvi analizirani primjer po zadatim elementima jeste govorni čin molbe. Neki lingvisti molbe, zajedno sa naredbama, smatraju podvrstama zahtjeva (Mrazović – Vukadinović, 1990: 601), pa je logično zašto se ove dvije forme čine tako bliskim u teoriji učtivosti općenito. Upravo se zapažanje da su određeni govorni činovi metonimijske prirode uglavnom odnosi na govorni čin zahtjeva. Govornik izgovara zahtjev u obliku molbe ukoliko želi minimizirati slušateljev otpor prema izvršenju datog zahtjeva. Na taj način, govornik ispunjava svoj cilj, ali pri tome ugrožava negativno lice slušatelja. Adresat bi trebao *slušati* molbu, a *čuti* zahtjev, u tome se i krije njena metonimijska priroda. Govornik u tom slučaju pretpostavlja adresatovu sposobnost, mogućnost i želju za ispunjenje zahtjeva.

4.1. Gore je bolje. Uspješnost je gore. Nepoznato je gore. Ono što se treba dostići je gore.

Primjeri koji slijede izabrani su na osnovu teorije učtivosti. Izabrani su oni govorni činovi u kojima se jasno prepoznaje ugrožavanje negativnog lica slušatelja. Važno je napomenuti da u konceptualnoj metafori postoje dvije domene. Ishodišna, izvorna ili početna domena je ona od koje i nastaje metafora, a ciljna domena je onaj kontekst u kojem je upotrijebljena metafora, u kojem se njen semantički nivo korigira.

Lebiba: Ekrembeg, **ruke ti ljubim,** nemoj ga od mene nositi!
Kaduna: Ostavi joj dijete! Neće ona više prkositi.
Ekrembeg: Podaj joj dijete!
(MPK: 51)

Definiciju metafore možemo pojednostaviti i reći da je to prividna sličnost između neka dva pojma. Lakoff i Johnson (1980) metaforu dijele na metaforu slike i metaforu sličnosti. Slika koju stvaramo u glavi nakon što Lebiba kaže *ruke ti ljubim* predstavlja tzv. metaforu slike. Molba koju Lebiba izgovara dodatno je potpomognuta metaforičkim frazom koju dovodimo u vezu sa mnoštvom situacija. Na prvom mjestu, ruke ljubi onaj koji je na neki način podređen, onaj koji u hijerarhijskom smislu pripada nižoj klasi. U prostornoj orijentaciji, niža klasa će biti *dolje*. Onaj koji ljubi ruke pognute je glave naspram onoga kome se ruka ljubi. Ruka se ljubi iz poštovanja prema onome ko je stariji, mudriji, iskuniji naspram onoga ko ljubi ruku. Ukoliko stavimo radnju drame u historijski kontekst, patrijarhalno društvo iz čijeg miljea dolaze junaci Muradbegovićeve drame *Pomrčina krvi* mogli su ljubiti ruku iz više razloga.

Asocijacije koje metafora *ruke ti ljubim* izazivaju u glavi govornika bosanskoga jezika uvijek su u vezi sa podređenim položajem onoga koji izgovara tu frazu. Ona je u jednom trenutku postala samo jezička tvorevina, metafora, koja ne podrazumijeva doslovnu radnju. Prestala je biti radnja, a postala govorni čin. Nekada se zaista ljubila ruka sultanu, vezirima, velikodostojnicima, glavi kuće, starijima i svima onima koji su u društvenom smislu uživali položaj povlaštenog. U tom smislu, prostorno gledajući, sultan je uvijek sjedio na jednoj stepenici više od svojih podanika, glava kuće je skoro uvijek imala svoje mjesto koje je na neki način bilo fizički istaknuto. To se iskustvo fizičke omeđenosti onoga kome se treba ukazati poštovanje prenijelo u jednostavnu metaforu koja se može čuti i danas: ruke ti ljubim / ljubim ruke i sl. Ono što ovu frazu čini metaforičkom jeste upravo ova asocijacija kojom govornik

bosanskoga jezika dovodi u vezu poštovanje, prostornu orijentiranost prema osobi kojoj se ukazuje poštovanje i same radnje ljubljenja nečije ruke. Ruka je simbol čistoće i pravednosti i, samim tim, metafora dobija još jaču mentalnu sliku u onome koji je upotrebljava. Ne samo da izgovara metaforu, govornik metaforički i razmišlja. Metafora, u tom smislu, nužno predstavlja nekakvu promjenu u vanjezičkoj stvarnosti. Ta se promjena, konkretno u ovom primjeru, dešava u prostoru. Ovakvo tumačenje metafora proizlazi iz studija društvenih organizacija i prakse, mitova, snova, gesta, morala, politike i vanjske politike, reklama i matematičkih teorija. Ovo je klasični primjer orijentacione metafore.

4.2. Lejla je vjeverica. Vjeverica nije Lejla.

Drugi je primjer također govorni čin molbe u kojem dolazi do ugrožavanja negativnog lica govornika. Drugi primjer kojim ćemo se zabaviti je primjer čisto iskustvene prirode u kojoj možemo primijetiti jedan od principa koji spominju Lakoff i Johnson u svojoj knjizi.

> Zijahbeg: Polahko kćeri, polahko! Lahko je tebi! **Ti si vjeverica,** a u mene su noge već davno obuntavile...
> Lejla: Još jedna stepenica. A... tako!
> (MPK: 19)

Brzi hod vjeverice, s kojim se dovodi u vezu hod djevojčice, rezultat je mentalne slike koju Zijahbeg stvara putem asocijacije. Kad ugleda svoju unuku koja skakuće naokolo, njegov jezik automatski postaje metaforičan. Svaka od metafora je u jednom trenutku bila iskustvo jednog pojedinca ili njih nekoliko. Zbog socijalne interakcije, metafore postaju kolektivno blago. Pa, s tim u vezi, ne moraju svi govornici bosanskoga jezika zaista vidjeti vjevericu kako bi u situacijama koje povezuju asocijacijom zamislili kako ona skače. Jezičko iskustvo dozvoljava naslanjanje na intuiciju koju svaki izvorni govornik nekog jezika ”dobija” nakon što ovlada jezikom. Kod ovakvih metafora, koje, za razliku od prethodne, zovemo metaforama sličnosti, postoji tzv. *princip nepromjenljivosti*. Naime, A je B, ali B nije A.

Lejla je vjeverica.
Vjeverica je Lejla.

Ove dvije konstrukcije nisu zamjenljive i ne možemo reći da je druga konstrukcija metafora ukoliko to prva zaista jeste. Ne postoji znak

jednakosti između ove dvije tvrdnje. To znači da je u ovom slučaju preslikavanje jednosmjerno.

4.3. Ljubav je rat. Može li ljubav biti kompromis?

U okviru direktiva koji ugrožavaju negativno lice adresata nalaze se i savjeti. Savjet predstavlja govorni čin upotrijebljen u situacijama u kojima je naglašena hijerarhija govornika i sagovornika.

> Lebiba: **Da ti možeš prepoloviti svoje srce, kao što bih ga ja prepolovila,** sve bi drugačije bilo...
> Ekrembeg: Da te raspolovim? Zar danas, poslije tolikih muka što sam ih proživio, da te prepustim nekome drugome?
> (MPK: 54)

Iako se u iskustvu oba ova govornika zasigurno ne nalazi doslovno prepolovljavanje srca, svaki čitatelj može predočiti sebi tu istu sliku. Ovdje se radi o emocijama i ono duhovno srce, na koje Lebiba misli, može biti segmentirano. U mentalnom smislu, niti jedan od modernih govornika bosanskoga jezika neće ovu metaforu shvatiti doslovno, niti će je morati imati iskusiti u doslovnom smislu da bi je razumio. I u ovom slučaju, jezikom je ostvarena metafora, ali ona je i u svojoj biti metaforična. Ova se slika dovodi u vezu sa dogovorom koji se može uspostaviti između dvije zavađene strane. Kako bi svaka dobila ono što želi, ili ono što joj po prirodi stvari pripada, neka se cjelina mora separirati. Ako se imanje može podijeliti kako bi zaraćene strane bile zadovoljne, ili se može napraviti nekakva granica dozvoljenog kretanja, na isti način funkcionira i njegova metafora. Emocije koje bi trebale pripadati Ekrembegu kao mužu mogle bi se podijeliti i bile bi samo njegovo vlasništvo. Ne bi, tako podijeljene, dolazile u doticaj sa drugim emocijama. Podjela srca funkcionirala bi kao svaka druga fizička podjela. U tom smislu, takva mentalna slika koju Ekrembeg stvara u svojoj glavi nalazi asocijaciju sa podjelom u njegovoj mreži iskustava.

U tumačenju izvorne i ciljne domene, ovdje možemo primijeniti već spomenutu koncepulanu metaforu da je *ljubav rat*. U tom smislu, konvencionalni izraz *prepolovljavanja srca* može se tumačiti kao kompormis do kojeg se došlo pregovaranjem između dvije strane. Kompromis se u tom smislu razumijeva kao koncept pronalaženja dogovora kroz sporazumijevanje, odnosno prihvatanje tuđih zahtjeva na štetu vlastitih ciljeva i težnji. Smatra se nužnim dijelom procesa pregovaranja gdje postoje nesuglasice, odnosno kada

obje strane smatraju da postizanje sporazumnog ishoda donosi veću korist. U tom smislu, ljubav se u Ekrembegovoj glavi zaista preslikava sa izvornom domenom rata. On zaista ratuje sa svojom djecom ne samo u jezičkoj nego i u vanjezičkoj stvarnosti.

4.4. Ljubav je rat. Vrati mi moj posjed.

Višestruka metaforičnost nekih turnusa može svjedoči o književnoj strani ovakvih izraza, ali se sve ove metafore mogu naći i u običnom govoru.

> Petar: Deso! Čuj me! Ništa na svijetu nije tako uzvišeno kako moja ljubav prema tebi! I, evo, ja, Petar Stanić, **padam na koljena pred tobom**... **stope tvoje ljubim**... Ali vrati se meni... **Vrati mi svoju riječ**!
> Desa (prezrivo): Ustani!...
> (MBP: 99)

U ovom primjeru nalazimo nekoliko metaforičkih izraza koji oslikavaju iskustvenu ravan jezičkog izraza. Prva fraza jeste *padanje na koljena*. Koljena će nas uvijek asocirati na čin molitve bilo koje religije. Dakle, govornik ispovijeda svoju ljubav prema dragoj na koljenima. Iako on to ne čini, iako ne pada na koljena, ova je fraza sama po sebi dovoljna da se razumije dubina nečijih osjećanja. Spuštanje na koljena podrazumijeva prostorno pomjeranje, tj. promjenu u mjestu, pa je, u vertikalnom smislu, onaj koji je na koljenima niže od onog kome je taj čin posvećen. Naše iskustvo je metaforičko utoliko ukoliko svaku od ovih jezičkih konstrukcija možemo zamisliti. Druga fraza je *stope tvoje ljubim*. Isti je slučaj kao i sa prethodnom frazom. Naime, iako akter ne misli ljubiti stope svoje drage, on to kaže, zato što u svima nama priziva sliku u kojoj je on podređeni, i u emotivnom i u fizičkom smislu. On je onaj *donji*. U metafori *Vrati mi svoju riječ* iako je riječ apstraktna, ona se, u jednom smislu, može vratiti onome kome je data. Ako trgovinu shvatimo kao razmjenu dobara, u ovom slučaju dogovor kao trgovinu riječima, onda taj proces može biti reverzibilan. Može se početno stanje vratiti nakon razmjene. Ukoliko bi to bilo moguće i sa riječima, dogovor između dva razočarana ljubavnika bi mogao nanovo stupiti na snagu. Ukoliko se, metaforički rečeno, riječ vrati onome kome je s početka i data. Ova se konstrukcija također može tumačiti putem domene *ljubav je rat*. U tom bi slučaju riječ kao mjesto gdje se ukrštaju interesi zavađenih strana bila ona teritorija oko koje se bore dva neprijatelja.

4.5. Bijes je vatra.

Svakodnevni je jezik u svojoj biti figurativan jednako kao i književni. U sljedećem primjeru može se vidjeti neraskidiva veza između svakodnevnih radnji i mentalnih slika koje govornik priziva dok izgovara sasvim obične fraze koje su metaforičke prirode.

> Stavro: A ko si ti, momče, da ona tebi žrtvuje svoju mladost i svoju ljepotu. (...)
> Petar: Ne smij se, gade! **Ne sipaj ulja na vatru,** već razumij. Otkloni zlo dok još ima vremena...
> (MBP: 75)

I ova je fraza nastala kao produkt svakodnevne interakcije sa svijetom. Da je dolivanje ulja na vatru zaista utemeljeno na čisto iskustvenoj osnovi, možemo dokazati i zakonima fizike. Izraz *Ne sipaj ulja na vatru* često možemo čuti u situacijama kada se želi dokazati visok stepen negativnog naboja u pojedincu. Tada se posebno želi naglasiti da je neko ljut, bijesan pa se apstraktno stanje bijesa konceptualizira preko konkretnog stanja koje se manifestira i izvana, a to je stanje visoke temperature koja proizlazi iz dodavanja na već postojeću užarenu masu. Aktivirana je konceptualna metafora *bijes je temperaturna tačka na kojoj neka tekućina ključa*. Na taj način bijesna se osoba konceptualizira kao vatra ili kao neka posuda koja se grije na vatri. Kao što se mlijeko koje predugo ključa u posudi ponekad prelije i predstavlja opasnost za prisutne, tako i negativne emocije (tj. bijes) vrlo često imaju opipljiv negativni produkt na one koji se nađu u blizini bijesne osobe koja ne može kontrolirati svoj bijes. Slično kao tekućina, i vatra može predstavljati potencijalnu opasnost za prisutne ukoliko se dolije ono što joj ”godi”, jer je jača u njenoj prirodnosti. Ulje u ovom slučaju postaje intenzivirajući faktor koji je produžena ruka vatre ukoliko se dolije. Negativne emocije čiji je izvor Petar postaju potpomognute Stavrinim stavom koji je u tom slučaju istog pola kao i Petrove emocije. Obje negativnosti udružene postaju prijeteća okolnost za one koji su stvarni izvori negativnog naboja u Petru. Vatra je ovdje izvorna, a bijes ciljna domena.

4.6. Bijes je vatra. Bijes je bol žuči. Ljubav je rat u kojem neprijatelj biva ubijen.

Metaforizacija je kognitivna strategija koja po principu sličnosti spaja dva pojma u jednu semantičku cjelinu. Ona se suštinski ne razlikuje od

metonimije i poređenja, već predstavlja jednu od varijanata koja funkcionira na sličnim principima. Sljedeća slika je višestruko motivirana, pa se u njoj nalazi nekoliko koncepata o kojima je već bilo riječi.

> Lebiba: (...) Ja sam strepila nad njihovim životom, dok si ti tamo u tuđini prljao i meni i njima obraz.
> Kaduna: (tiho) Nemoj, Lebiba!...
> Ekrem: Ja nisam dužan nikome polagati računa! A ti, ako si toliko pametna, kao što se praviš, **ne uspiruj u meni vatre!** Jer znaš**, mogla bi mi uzavreti žuč, a onda će se nekome smrknuti:** ili tebi, ili kome drugome...
> (MPK: 159)

Uspirivanje vatre u iskustvenoj strukturi govornika bosanskoga jezika uglavnom će konotativno biti povezano sa nečim negativnim. I u tom smislu, govornik bosanskoga jezika može zamisliti fizičku promjenu nakon što je vatra podivljala. Metafora uspirivanja vatre povezana je sa metaforičkom mišlju da u svakom čovjeku može postojati vatra koja se može razbuktati. Ona se, posredstvom vatre van čovjeka, dovodi u vezu sa fizičkim uništenjem. *Uzavrela žuč* je također jedan od negativnih metafora upotrijebljenih u ovom turnusu. Bol koju prouzrokuje uzavrela žuč metaforički je prenijeta na duševnu bol, negativnu emotivnu snagu, koja može biti izazvana neželjenim postupcima. Nije rijetko čuti metaforu u kojoj se spominje zora kao glasnik nečega novog, pozitivnog. Suprotno od toga, smrkavanje se asocijativno dovodi u vezu sa mrakom, pomračenjem koje znači ne samo fizički nestanak svjetla nego i dugotrajno mučenje. S tim u vezi, da se nekome može *smrknuti* metaforički bi značilo kraj njegove sreće.

I ova se metaforička slika može konceptualizirati putem domene *Bijes je određena temperaturna tačka na kojoj neka tekućina ključa, tj. vri*. Početna tačka bijesa je predstavljena putem slike *uspirivanja vatre* koja se zatim nastavlja na *uzavrelu žuč*. Oba su ova stadija u vezi sa tačkom temperature na kojoj se mijenja agregatno stanje neke supstance. U određenim stadijima, akteri mogu kontrolirati svoj bijes *da se ne izlije*, ili kontrolirati bol koju može prouzrokovati žuč, što ne znači za one više stadije. U tim situacijama, produkti uzavrele žuči i uspirivanja vatre mogu biti višestruko negativni po prisutne ili one koji su započeli mijenjanje fizičkih osobina izvornih domena.

5. Zaključak

Metafora je jezik svjesnosti sadašnjeg trenutka, jer istine sadržane unutar metafore nisu ograničene na doslovne. Sa semantičke tačke gledišta ne može se povući jasna granica između doslovnog i figurativnog jezika. Sa kognitivne tačke gledišta, operacije kao što su metafora, metonimija i poređenje su konceptualne prirode. Ona je preslikavanje jedne strukture na drugu. Metaforu smo posmatrali kao spoj ciljne domene i izvorne domene koju smo pokušali posmatrati kroz prizmu bosanskohercegovačke kulture s početka dvadesetog stoljeća. Odnos između izvorne i ciljne domene mogao je biti odnos korelacije ili sličnosti koji je mogao biti očitovan u jednosmjernosti ili dvosmjernosti. Analizirane su konvencionalizirane metafore bosanskog jezika. To znači da su svi analizirani primjeri u semantičkom smislu smještene u spoznajnoj strukturi svakog izvornog govornika bosanskog jezika. Pretpostavka je da će ih sve razumjeti svaki pojedinac bez potrebe dodatnog pojašnjavanja ciljne domene. Ono što je, u smislu kulture zajedničko iskustvo, jezik je pretvorio u korpus frazeoloških struktura dostupnih svakom govorniku. Svaki od apstraktnih pojmova ili duhovnih stanja, kako smo i vidjeli iz primjera, predstavljen je putem objektivnih, bližih, materijalnih, manje apstraknih pojmova među kojima postoji asocijativna veza. Zbog toga je razumljivo zašto je *ljubav* uglavnom predstavljena kao *rat*, naročito u dramama s početka XX stoljeća koje pripadaju tzv. ekspresionističkom krugu; zašto je *bijes* kao pojam bliži ako ga predstavimo kao *visoku temperaturu* na kojoj tekućina može izaći iz svoje posude na isti način na koji čovjek izlazi iz svog prvobitnog obličja prouzrokujući negativne posljedice na isti način kako to radi i prekipjelo mlijeko. Jezik se razumije putem koncepata. Jezik i sam po sebi u tom trenutku postaje koncept.

Izvori

Muradbegović, Ahmed (2000) *Bijesno pseto*, u: *Drame*, Bosanska riječ, Tuzla. U tekstu je za ovo djelo korištena skraćenica MBP.

Muradbegović, Ahmed (2000) *Pomrčina krvi*, u: *Drame*, Bosanska riječ, Tuzla. U tekstu je za ovo djelo korištena skraćenica MPK.

Priručnici

Halilović, Senahid (1999) *Pravopis bosanskoga jezika: Priručnik za škole*, Dom štampe, Sarajevo.

Jahić, Dževad – Halilović, Senahid – Palić, Ismail (2000) *Gramatika bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

LITERATURA

Brown, Penelope – Levison, Stephan C. (2002), *Politeness: Some universals in language usage*, Cambridge University Press, Cambridge.

Brown, Roger – Gilman, Albert (1989), "Politeness theory and Shakespeare's four major tragedies", *Language in Society*, Cambridge university Press, Cambridge.

Brlobaš, Željka (2010), *Prikazi i osvrti*, Raspr. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, knj. 36/2.

Goffman, Erving (1955), "On Face-Work", *Social Theory: The Multicultural Readings*, Philadelphia, Westview Press.

Gu, J. (1990), "Politeness phenomena in modern Chinese", *Journal of Pragmatics 14*.

Fukada, Atsushi, Asato, Noriko (2004), "Universal politeness theory: application to the use of Japanese honorifics", *Journal of Pragmatics 36*.

Hill, B. (1986), "Universals of Linguistic Politeness: Quantitatice Evidence from Japanese and American English", *Journal of Pragmatics 10*.

Mao, Lu Ming Robert (1994), "Beyond politeness theory : 'Face' revisited and renewed", *Journal of Pragmatics 21*.

Matsumoto, Yoshiko (1988) "Reexamination of the universality of Face: Politeness phenomena in Japanese", *Journal of Pragmatics*.

Matsumoto, Yoshiko (1989), "Politeness and conversational universals: observations from Japanese", *Multilingua 8* (2/3).

Katnić-Bakaršić, Marina (2003), *Stilistika dramskog diskursa*, Vrijeme, Zenica.

Leech, Geoffrey (1988), *Principles of Pragmatics*, Longman, London i New York.

Ogiermann, Eva (2009), *On apologizing in negative and positive politeness cultures*, John Benjamins Publishing Company.

Panther, Klaus-Uwe i Linda Thornburg (2003), *Metonymy and Pragmatic Inferencing.* Amsterdam, John Benjamins.

Sashiko, Ide (1989), "Formal forms and discerment: two neglected aspects of universals of linguistic politeness", *Multilingua 8* (2/3).

Sashiko, Ide (1992), "An empirical study of American English and Japanese", *Politeness in language: Studies in its history, theory and practice*, Mouton de Gruyter, Berlin.

Skok, Petar (1971), *Etimologijski rječnik hrvatskog ili srpskog jezika*, Knjiga I, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb.

Šiljak-Jesenković, Amina (2003), *Nad bosanskim i turskim frazikonom: semantički, sintaktički, lingvostilistički i sociolingvistički aspekt*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo.

Tanović, Ilijas (2000), *Frazeologija bosanskoga jezika*, Dom štampe, Zenica.

Trudgill, Peter (2000), *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*, Penguin.

Watts, Richard J. (2003), *Politeness: key topics in sociolinguistic*, Cambridge, University press.

Watts, Richard – Ide, Sachiko – Ehlich, Konrad (2005), *Politeness in Language: Studies in its History, Theory and Practice,* Mouton de Gruyter, Berlin, New York.

Wierbicka, Anna (1991), *Cross-cultural pragmatics: The semantics of human interaction*, Drugo izdanje. Berlin: Mouton de Gruyter

Yule, George (1996), *Pragmatics*, Oxford University Press, Oxford.

Pragma-semantic Analysis of Conceptual Metaphors in Ahmed Muradbegović's Expressionistic Dramas

Summary

In this paper we analyze a number of phrases and metaphors used in dialogues of Muradbegović's heroes with an accent on Lakoff and Johnson's conceptual metaphor theory. Each of the metaphors used in this paper is presented by a formula which has a starting point and a final target. The starting point is the original domain and the final one represents the target. The dialogues are chosen according to the politeness theory. One of the elements of the politeness theory is the dichotomy in terms of the negative and positive face of the speaker (S) and the listener (L). We have analyzed only dialogues in which the negative face is the one that is dominant. Metaphoric language is the language aware of the present moment. The truth contained within the metaphors is not limited to literal truths. From the semantic point of view, one cannot draw a clear line between literal and figurative language. From the cognitive point of view, operations such as metaphor and metonymy are conceptual in its own nature. Both metaphor and metonymy are processes of copying one structure to another. The metaphors we have observed are seen through the prism of

Bosnian culture of the early twentieth century. That means we have analyzed conventional metaphors of the Bosnian language. The assumption is that all analyzed metaphors could be understood by each individual without the need to clarify the target domain. Abstract concepts or spiritual states, as we see from the example, are represented by objective, close, material, less abstract concepts, and contains associative links. It is therefore understandable why love is generally presented as war, especially in the dramas of the early twentieth century, being part of the so-called expressionist circle. That is why rage as a concept is much more vivid if we represent it as a high temperature which causes liquid to come out of its container. In the same way a man comes out of his original *selfness* and can cause a different kind of negative consequence for the one who is nearby.

Language can be understood through concepts. Language, seen through methaphors, becomes a concept.

Key words: *pragmalinguistics, pragma-semantics, politeness theory, negative and positive face, dialogue, speech acts, Bosnian-Herzegovinian drama, metaphor, metaphoric language, metaphoric consciousness, phraseme, phraseologization, metaphorization, metonymization, comparison*

UDK: 801.82:821.222.1-1 Rûmi
811.222.1.'27

Munir DRKIĆ

ZAŠTO JE DŽELALUDDIN RUMI NAPISAO *MESNEVIJU* NA PERZIJSKOM JEZIKU?

KLJUČNE RIJEČI: *Dželaluddin Rumi, Mesnevija, perzijski jezik, Mala Azija, višejezičnost, jezička lojalnost, lingua franca, jezik šire komunikacije*

Činjenica da je čuveni perzijski pjesnik iz 13. stoljeća Dželaluddin Rumi napisao svoje najpoznatije djelo *Mesneviju* na perzijskom jeziku predstavlja jedno veoma interesantno sociolingvističko pitanje, i to iz dva razloga. Prvo, djelo je nastalo izvan govornog područja perzijskog jezika i drugo, napisano je u gradu Konji, koji je u to vrijeme bio jedna izrazito višejezična i multikulturna sredina. Ovaj rad ima za cilj objasniti zbog čega je pjesnik izabrao perzijski kao osnovni jezik u *Mesneviji*. U tom smislu, postoje određeni vanjski faktori koji su utjecali na pjesnika da izabere upravo perzijski, prije svega činjenica da je taj jezik u Maloj Aziji bio *jezik šire komunikacije*. Osim toga, autor rada navodi neke unutartekstualne argumente koji objašnjavaju i dodatno potvrđuju izbor ovoga jezika. Vanjski faktori tiču se statusa što ga je perzijski jezik uživao u vremenu Rumijeva života, dok su unutartekstualni argumenti stvar pjesnikovog unutarnjeg osjećaja pri odabiru jezika.

1. UVOD

Dželaluddin Rumi jeste glasoviti perzijski pjesnik i gnostik koji je živio u 13. stoljeću. Među svim njegovim djelima najpoznatije je *Mesnevija*, spjev moralno-didaktičkog karaktera od oko dvadeset pet hiljada stihova, podijeljen u šest svezaka. Osnovni jezik *Mesnevije* jeste perzijski, iako knjiga sadrži stotine stihova na arapskom, te brojne stihove u kojima se kombiniraju perzijski i arapski jezik, kao i određeni broj izraza i riječi na turskom i grčkom jeziku. U tom smislu, *Mesnevija* je interesantan tekst za izučavanje različitih aspekata fenomena višejezičnosti. Međutim, i pored stihova na drugim jezicima te stihova u kojima pjesnik kombinira dva ili više jezika, *Mesnevija* se s pravom smatra tekstom na perzijskom jeziku. S tim u vezi, bitno je naglasiti kako i

drugi perzijski pjesnici, naročito od 13. stoljeća, nerijetko u svojoj poeziji na perzijskom navode stihove ili izraze na drugim jezicima, najčešće na arapskom. To je kombiniranje jezika predstavljalo neku vrstu pjesničkog manira i jedno je od obilježja poezije tzv. *iračkog književnog stila*, koji je u perzijskoj književnosti bio zastupljen od 13. do 15. stoljeća. Zato se može kazati kako se Rumi po samom navođenju stihova na drugim jezicima ne razlikuje bitno od ostalih perzijskih klasika autora iračkog književnog stila.

Međutim, Dželaluddin Rumi većinu svoga života proveo je na prostoru Male Azije, tačnije u gradu Konji, tadašnjoj prijestolnici seldžučke države, tako da većinu redipijenata njegove poezije nisu činili nativni govornici perzijskog jezika. Taj podatak izbor perzijskog kao osnovnog teksta *Mesnevije* čini posebno zanimljivim.

Mala Azija još od davnih vremena bila je naviknuta na jezičku raznolikost. Gledajući iz historijske perspektive, prije nekoliko hiljada godina na tom prostoru najznačajniji je bio jezik o kojem se danas malo zna, a koji se nazivao *hatik*. Izrastanjem Hetitskog carstva, hatik nestaje sa scene, a njegovo mjesto zauzima hetitski; hetitski je kasnije svoje mjesto najznačajnijeg jezika prepustio grčkom, koji je opet stoljećima poslije izgubio svoj položaj pred turskim, jezikom turskih osvajača. Turski je danas prvi jezik skoro svih stanovnika Male Azije, s tim da se u nekim sredinama govore još i drugi jezici (Trask 1996: 324–325). Jezička raznolikost u Maloj Aziji posebno je bila izražena u 12. i 13. stoljeću, kad su se dešavale velike društveno-političke promjene u tom dijelu svijeta. Gledajući iz perspektive 13. stoljeća, takva jezička raznolikost i šarenilo različitih naroda koji su živjeli na zajedničkom prostoru predstavljali su pravu rijetkost. Riyāhī (1369: 23), pozivajući se na neke primarne historijske izvore, navodi kako se na području Male Azije govorilo pet jezika. Prvi jezik većine stanovništva bio je još uvijek grčki, a jezik ne tako malobrojne manjine bio je armenski; turkmenska plemena koja su se naseljavala na te prostore sa sobom su donijela turski jezik, dok je jezik religije i službeni jezik Hilafeta u Bagdadu bio arapski, koji je imao dosta govornika i na području Male Azije. Perzijski je bio službeni jezik seldžučkog dvora, te je, prema tome, bio jezik internacionalne komunikacije. Grad Konja, kao prijestolnica seldžučke države, bio je mjesto gdje je ta raznolikost najviše dolazila do izražaja.

Prema tome, odgovor na pitanje postavljeno u naslovu ovoga rada značajan je zbog dvije činjenice: prvo zato što je *Mesnevija* kao tekst na perzijskom jeziku nastala izvan granica govornog područja tog jezika i drugo zato što je Rumi pisao poeziju u jednoj višejezičnoj sredini.

Izvorni jezik Dželaluddina Rumija bio je perzijski. Osim perzijskog, veoma je dobro znao i arapski, i to ne samo na razini razumijevanja ili čitanja, već je mogao recitirati poeziju i držati predavanja i govore na njemu (Lewis 2008: 315; Golpīnārlī 1384: 392), što je praktično pokazao u svojim djelima. Pošto je u Siriji proveo sedam godina svoga života, nema sumnje da je odlično vladao arapskim jezikom. Živeći među Turcima, naučio je i turski jezik do određenog nivoa i također ga koristio u svojoj poeziji. Većina istraživača slaže se da taj jezik nije znao jednako dobro kao arapski, posebno ne kao perzijski. (Johanson 1993: 25) Sam je priznao da ne zna dobro turski, ali takve tvrdnje treba uzeti s rezervom.[1] Mansuroğlu spominje Rumija kao prvog autora koji je eksperimentirao pisanjem na turskom jeziku upotrebljavanom u Anadoliji, uprkos činjenici da je sam bio skeptičan po pitanju svoga znanja tog jezika (1954: 251). Neki stihovi koje je spjevao na grčkom svjedoče o tome da je znao i taj jezik, s tim da je još uvijek poprilična enigma do koje je mjere bio ovladao grčkim. Gölpinarlı navodi da je bio u stanju čitati filozofska djela i poeziju grčkih autora u originalu, a zatim dodaje još i to da je Rumi poznavao nekog kršćanskog monaha grčkog porijekla, te da je navečer imao običaj odlaziti kod njega, ali se ne zna pouzdano o čemu su raspravljali tokom svojih druženja. (Golpīnārlī 1384: 392)

Budući da je *Mesnevija* djelo moralno-didaktičkog karaktera, nastalo kako bi drugima prenijelo pouku, Dželaluddin Rumi morao je pri pisanju ove knjige najozbiljnije u obzir uzeti recipijente i njihove jezičke kompetencije. Rumi je u svome *Divanu gazela* više upotrebljavao arapski, turski i grčki jezik nego u *Mesneviji*, a *Divan* je u smislu kombiniranja različitih jezika zanimljivije djelo od *Mesnevije*. Međutim, karakter *Divana gazela* drugačiji je od *Mesnevije*; dok je *Divan gazela* okrenut introvertno i iskazuje prevashodno pjesnikova unutarnja stanja i osjećaje, *Mesnevija* je okrenuta ekstrovertno i pjesnik u njoj u svakom trenutku ima na umu ljude kojima se svojom poezijom obraća. Zbog toga je izbor perzijskog kao osnovnog jezika u *Mesneviji* važnije lingvističko pitanje nego u slučaju *Divana gazela*.

Sve naprijed navedeno čini sasvim logičnim pitanje zbog čega je Rumi izabrao perzijski kao osnovni jezik *Mesnevije*. Kad se uzmu u obzir društvena situacija i njegove jezičke kompetencije, jasno je da je na raspolaganju imao

1 Poznat je Rumijev stih na perzijskom, koji glasi: *Man agar Tork nīstam, dānam man in qadar ke be torkīst āb sū* (Iako Turčin nisam, ja znam toliko da na turskom voda znači *su*). Međutim, tu izjavu ne treba shvatiti doslovno, jer je i njegov sin Sultan Veled u poeziji nekoliko puta ponovio rečenicu "Da sam znao turski.", iako njegov rad pokazuje da je odlično znao taj jezik. O Rumijevom značaju za rađanje turske poezije vidjeti: Johanson 1993.

barem jedan jezik koji bi bio jednako pogodan kao perzijski, ako ne i pogodniji. To je bio arapski, jezik što ga je Rumi odlično poznavao i na kojem je pjevao poeziju, ali i jezik koji je uživao status *lingue france* u islamskom svijetu.

Postoje određeni vanjski faktori koji su sigurno utjecali na Rumija da svoje najpoznatije djelo napiše upravo na perzijskom, ali i na nekoliko mjesta u samome tekstu *Mesnevije* vidi se zbog čega je baš perzijski bio Rumijev izbor. Vanjski faktori tiču se društvenih prilika i statusa različitih jezika, dok su unutartekstualni argumenti više stvar autorovog unutarnjeg osjećaja. Međutim, prije toga, potrebno se kratko osvrnuti i na jezičku lojalnost kao mogući bitan činitelj za izbor perzijskog jezika.

2. Jezička lojalnost

Jezička lojalnost razumijeva se kao osjećaj brige za očuvanje nekog jezika ili tradicionalne forme tog jezika kad se pretpostavlja da je on u opasnosti. Ta je pojava najizraženija u višejezičnim društvima, gdje govornici određenih jezika nerijetko osjećaju kako je njihov jezik u nekoj vrsti opasnosti da bude marginaliziran od strane nekog drugog jezika, što bi značilo marginalizaciju samih govornika tog jezika. Zbog toga oni insistiraju na upotrebi svoga jezika. Jezička lojalnost ili potreba za očuvanjem svoga jezika odnosi se i na neke druge situacije u kojima se dva ili više jezika nađu u nekoj vrsti sukoba, ali je najprisutnija u društvima gdje su jezici izmiješani u svakodnevnoj upotrebi. (Vidjeti: Edwards 1994: 104–124; Crystal 1992: 219; Crystal 2007: 449) Rumi je pripadao jezičkoj manjini – ako govorimo o broju govornika – i možda je i sam mogao pretpostaviti kako će vremenom utjecaj turskog jezika u Maloj Aziji sve više rasti, što će se nepovoljno odraziti na status njegovog maternjeg perzijskog jezika. U takvim okolnostima osjećaj za očuvanje maternjeg jezika javlja se snažnije nego ikad. Poveže li se to s činjenicom da je *Mesnevija* napisana na perzijskom, postoji logička mogućnost da je jezička lojalnost bila jedan od razloga.

Međutim, Rumijev izbor perzijskog jezika nije bio motiviran osjećajem jezičke lojalnosti i neke vrste unutarnje obaveze da piše na perzijskom kako bi ga očuvao. Dva su razloga zbog kojih se jezička lojalnost mora isključiti kao mogućnost u Rumijevom slučaju. Prvi je njegov odnos prema fenomenu višejezičnosti, kao i prema različitim jezicima i govornicima različitih jezika. Tačno je da je Rumi pohvalno govorio o perzijskom, ali ga nije pretpostavljao drugim jezicima. On je na višejezičnost gledao kao na prednost i bogatstvo, a ne vrstu nepovoljnih okolnosti za svoj maternji jezik. Čak je jednojezičnost smatrao nekom vrstom hendikepa, što potvrđuju stihovi iz *Mesnevije*:

پس زبان محرمی خود دیگر است
همدلی از همزبانی بهتر است
Jezik bliskosti jeste jedan jezik drugačiji
Bolje je isto srce imati nego isti jezik govoriti.
(Mesnevija I: 1207)

اشتراک لفظ دایم رهزن است
اشتراک گبر و مؤمن در تن است
Zajedništvo izraza stalno puteve presijeca,
Zajedničko nevjerniku i vjerniku jesu njihova tijela.
(Mesnevija VI: 649)

Bilo bi besmisleno da u istom djelu bude stih u kojem autor tvrdi kako je jednodušnost bolja od jednojezičnosti i kako isti jezički izraz (u višejezičnom miljeu) prije presijeca puteve nego što gradi veze među ljudima, a da istovremeno iz osjećaja jezičke lojalnosti izabere svoj maternji jezik kao najbolji izraz za djelo koje je namijenio govornicima različitih jezika. To bi ustvari značilo promoviranje jednoga jezika u višejezičnom društvu, a Rumi je promovirao upravo višejezičnost.

Drugi razlog jesu stihovi na drugim jezicima i višejezični stihovi, ali i stihovi na perzijskom s riječima i izrazima na drugim jezicima. Da je perzijski izabrao iz osjećaja jezičke lojalnosti ili zato što je htio pokazati njegovu vrijednost, onda bi se trudio da u samome tekstu koliko je moguće izbjegava i izraze na stranim jezicima, a posebno stihove na nekom jeziku koji nije perzijski. Pjesnici poput *Firdusija* (Ferdūsī) i *Dekikija* (Daqīqī), koji su na perzijskom pisali poeziju iz osjećaja jezičke lojalnosti, nastojali su u svojim djelima navoditi što manje riječi stranoga porijekla, dok se o stihovima ili pjesmama na arapskom jeziku u njihovim djelima ne može ni govoriti.

3. Vanjski faktori koji su utjecali na izbor perzijskog jezika

Jedan od najvažnijih vanjskih faktora zbog kojeg je *Mesnevija* napisana na perzijskom jeziku jeste status tog jezika na prostoru koji je bio pod vlašću maloazijskih Seldžuka s Konjom kao glavnim gradom. Zna se da u višejezičnim društvima svaki jezik ima određenu ulogu i domen u kojem je njegova upotreba raširenija u odnosu na druge jezike. Mowahhed u vezi s jezicima koji su se govorili na prostoru Male Azije navodi kako je arapski bio jezik naučnika i pravnika, većina domicilnog stanovništva komunicirala je na grčkom,

jezik vojne svite bio je turski, dok su veziri, pisari, dvorjani i drugi obrazovani ljudi govorili i pisali na perzijskom. (Mowahhed 1382: 93) Ipak, tako kratko objašnjenje nije sasvim dovoljno u kontekstu ove teme, a vidjet ćemo da se neki drugi istraživači ne bi ni složili s Mowahhedom u pogledu mjesta i statusa nekih jezika. Pošto je ovdje posebno bitan perzijski jezik, potrebno je više informacija podastrijeti o njegovom statusu i značaju kao medija komunikacije u Konji u periodu koji se veže za nastanak *Mesnevije*.

Još i prije nego su svoju vlast podijelili na tri dijela, Seldžuci su za svoj službeni jezik bili uzeli perzijski, imajući u vidu činjenicu da su vladali teritorijom koja je bila pretežno naseljena govornicima perzijskog jezika, tako da je on uživao poseban status pod njihovom vlašću još od 11. stoljeća. Seldžuci su ustvari perzijski kao službeni jezik preuzeli od Gaznevida, druge dinastije turkijskog porijekla koja je vladala na govornom području perzijskog jezika i čiji je perzijski bio službeni jezik. Pošto Seldžuci preuzimaju vlast od Gaznevida, uglavnom preuzimaju isti način organizacije države, u kojoj su veziri, pisari, naučnici i pjesnici pisali i govorili na perzijskom, budući da su se tim poslovima mahom bavili Iranci. Nakon što se seldžučka vlast dijeli na tri dijela, najvažniji grad na golemom dijelu teritorije postaje Konja, nova prijestolnica države maloazijskih Seldžuka. Seldžučka vlast na području Male Azije trajala je do 1307. godine, što je samo produžilo utjecaj perzijskog jezika na tom području, te ostavilo u tom pogledu neizbrisiv trag čak i na osmansku civilizaciju. (Vidjeti: Meneghini 2010) Upravo su maloazijski Seldžuci sa sobom donijeli perzijski jezik u Anadoliju i tamo proširili utjecaj tog jezika. Seldžučki vladari u Maloj Aziji i svi članovi dvora u Konji znali su perzijski jezik. Utjecaj se nije ogledao samo u prihvatanju perzijskog kao službenog jezika, već i u sve većem značaju iranske kulture na dvoru i oko njega. Najbolji pokazatelj tog utjecaja jeste činjenica da izvjestan broj samih seldžučkih vladara nosi imena legendarnih iranskih junaka spomenutih ni manje ni više već u Firdusijevoj *Šahnami*, remek-djelu iranske nacionalne epike. To se počinje dešavati pred kraj 12. i traje tokom cijelog 13. stoljeća, a neka od tih imena jesu: *Keihusrev* (Keixosrou), *Keikubad* (Keiqobād) i *Keikavus* (Keikāwūs) i druga.[2] Od 12. stoljeća na dvoru u Konji perzijski postaje jezik književne produkcije izvjesnog broja autora. Nisu bili rijetki ni slučajevi u kojima pjesnici na perzijskom pjevaju panegirike seldžučkim vladarima. Mnogi perzijski pjesnici i pisci u potrazi za mecenama dolaze na seldžučki dvor i svoja djela

2 Riyāhī navodi kako je jedanaest uzastopnih seldžučkih vladara nosilo drevna iranska imena (1369: 38). O utjecaju iranske kulture na seldžučkom dvoru u Konji više vidjeti: Riyāhī 1369: 23–61; Peacock 2010.

posvećuju vladarima, koji su na raspolaganju imali mnogo veće bogatstvo od lokalnih iranskih vladara pritisnutih sve većom prijetnjom od strane Mongola. Zabilježeni su neki slučajevi, doduše rijetki, u kojima i sami vladari iščitavaju klasična djela na perzijskom jeziku. Prema tome, iako Mala Azija nije bila dio govornog područja perzijskog jezika u tom smislu da su većinu stanovništva činili nativni govornici perzijskog jezika, književna produkcija na dvoru i oko njega odvijala se uglavnom na perzijskom jeziku.

Posljedica takvih društvenih prilika jeste nastanak mnogih djela na perzijskom jeziku u 12. i 13. stoljeću u Maloj Aziji, i to najviše u gradu Konji. U uvodima nekih od tih djela autori veoma jasno naglašavaju kako je perzijski bio najrašireniji među svim jezicima i kako je, prema tome, bio logičan izbor za pisanje njihovih djela. Arapski se također učio u školama i bio je jezik nauke, posebno vjerskih disciplina, ali nije bio toliko raširen u Maloj Aziji kao što je to bio perzijski jer nije imao recipijenata koliko perzijski, pa su mnogi autori jasno ukazivali na to da je perzijski bio pogodniji medij. (Riyāhī 1369: 24–25)[3]

Zabilježeni su neki slučajevi u kojima i pripadnici vojne svite komuniciraju na perzijskom, iako je njihov jezik u principu bio turski. Fulcher od Chartresa, hroničar prvog krstaškog povoda, bilježi kako je neki turski vojnik, primijetivši kako jedan od franačkih vitezova zna perzijski, počeo s njim razgovarati na perzijskom jeziku. (prema: Atiyya 1999: 209)[4]

3 Riyāhī nešto prije (str. 23) tvrdi kako je čak i vjerskim učenjacima bilo lakše koristiti perzijski od arapskog, što se ne čini sasvim održivom tvrdnjom. Naime, oni koji su izučavali vjerske znanosti i gramatiku, lakše su mogli pisati na arapskom nego na perzijskom, s obzirom na to da je arapski još i dugo nakon toga ostao neprikosnoveni jezik nauke među muslimanima. Ti su autori imali već gotove modele, a i njihova spisateljska aktivnost uglavnom je bila reproduktivna u 12. i 13. stoljeću, dok su najznačajnija djela iz vjerskih znanosti i gramatike napisana prije tog perioda. Naučna produkcija na perzijskom nije bila ni približno obimna kao na arapskom. Tako su se oni trebali više potruditi da napišu nešto na perzijskom nego na arapskom jeziku. Mnogo se realnijim čini to da su njihovi recipijenti, odnosno čitatelji, bolje poznavali perzijski od arapskog jezika, budući da je bio rašireniji na prostoru na kojem su djela nastajala. Međutim, i pored svega toga, opet je teško ustvrditi kako je perzijski bio pogodniji za pisanje naučnih djela od arapskog jezika, pa ovu tvrdnju treba uzeti s rezervom.

4 Treba napomenuti da Atiyya bez ikakve potrebe u fusnoti dodaje kako Fulcher od Chartresa pod perzijskim podrazumijeva turski jezik, otkrivajući tako i svoju neupućenost u problem koji tretira. Taj je navod potpuno nepotreban i u kontekstu istraživanja koje je proveo Atiyya, jer se njegovo istraživanje tiče arapskog i poznavanja tog jezika od strane krstaša. Valja dodati i to da ovaj autor na drugim mjestima jasno pokazuje kako mu društvene prilike u Maloj Aziji iz 12. stoljeća nisu poznate u dovoljnoj mjeri. Tako Seldžuke spominje kao jedan od naroda (a ne vladajućih porodica) koji su živjeli na tom području, zajedno s Kurdima, Turkmenima, Turcima i Grcima. Vidjeti: Atiyya 1999. Međutim, u ovom je slučaju najbitnije to što jedan srednjovjekovni evropski hroničar bilježi podatak koji oslikava mjesto i značaj perzijskog jezika u Maloj Aziji.

Sasvim je prirodno da se u takvim društvenim okolnostima i sa statusom koji je uživao perzijski podrazumijeva da većina obrazovanih ljudi zna taj jezik, jezik koji ih je približavao naučnim i književnim krugovima, pa i samome dvoru. Zato se izbor perzijskog čini logičnim ako autor u vidu ima tu vrstu recipijenata. Međutim, Rumijeva se poezija teško može dovesti u vezu s dvorom i ljudima koji su se kretali u njegovoj blizini. Poznato je da *Mesnevija* potpada pod sufijski diskurs, a sufijski su krugovi još uvijek u 13. stoljeću bili poprilično udaljeni od zvanične vlasti. Osim toga, Rumi uopće nije imao potrebu dokazivati se dvoru i obrazovanoj eliti. Njegovi recipijenti nisu bili samo obrazovani ljudi, a ni izbor jednog jezika samo na osnovu toga što je on bio jezik dvora i elite ne čini se kao dovoljan razlog. Zato je potrebna dodatna argumentacija.

Međutim, treba znati da je i u sufijskim krugovima dominantan bio perzijski jezik. Poznato je da se među Rumijevim sljedbenicima čitala i tumačila poezija dvojice velikih sufijskih pjesnika *Sanaija* (Sanāyī) i *Attara* (ʻAttār), a i sam Rumi izuzetno je cijenio poetski izraz svoje dvojice prethodnika. Jedan od osnovnih povoda za početak pisanja *Mesnevije* bio je taj što je Husamuddin Čelebi uvidio kako Rumijevi sljedbenici provode mnogo vremena u čitanju Sanaijevih i Attarovih djela, te je od njega zatražio da napiše knjigu kao što je Sanaijev *Vrt istine* (Ḥadīqa al-ḥaqīqa) ili Attarovo djelo *Govor ptica* (Manṭiq al-ṭayr). (Forūzānfar 1387: 165–166) Tako je izbor perzijskog jezika bio logičan i u sufijskim krugovima, budući da su mnogi već čitali poeziju na tom jeziku i poznavali poetski izraz perzijskih pjesnika.

Pjesnici u Maloj Aziji, i dvorski i sufijski, nisu samo pisali na perzijskom jeziku, već su crpili i modele iz perzijske poetske tradicije. Drugim riječima, perzijski je jezik imao već visoko razvijen vokabular i druga jezička pomagala za pisanje poezije, ali i već postojeće modele, već postojeći stil. To govori da je taj jezik nudio sve što je jednom pjesniku u Konji bilo potrebno: jezički i poetski okvir, te dovoljan broj recipijenata unutar sufijskih krugova, ali i izvan njih, pa čak i na samome dvoru. Zato se izbor perzijskog činio kao najlogičniji s obzirom na vanjske faktore.

S druge strane, turski jezik još uvijek nije posjedovao izgrađen stil za pisanje naučnih i književnih djela, tako da nije mogao ponuditi zadovoljavajući okvir za djelo poput *Mesnevije*. Rumijeva literarna aktivnost bila je u poetskom smislu produktivna, dok su neki njegovi nasljednici koji su pisali na turskom uglavnom bili reproduktivni. Njegov sin *Sultan Veled* (Soltān Walad) najbolji je primjer. O kreativnosti onih koji su stvarali poeziju poslije Rumija može se govoriti samo u lingvističkom, ali ne i u poetskom smislu. (Johanson

1993: 25) Tako Rumi nije morao pisati na turskom kako bi prenio svoju poruku, a nije bio ni nativni govornik tog jezika.

Iako je grčki element bio još uvijek veoma značajan, Grci nisu bili Rumijeva ciljna grupa jer su pripadali drugoj kulturnoj tradiciji. Pisati na grčkom djelo čiji su recipijenti uglavnom muslimani i koji ne razumiju taj jezik u najmanju ruku bilo bi nepromišljeno, tako da ne vrijedi ni raspravljati o grčkom kao mogućem mediju.

4. Unutartekstualni argumenti koji objašnjavaju izbor perzijskog jezika

Status i položaj arapskog jezika, za razliku od turskog i grčkog, bio je takav da vanjski faktori ne mogu biti dovoljan razlog za izbor perzijskog prije arapskog. Arapski je ipak bio jezik centralne vlasti, jezik nauke, jezik religije, ali i jezik književnosti. Sam je Rumi mnogo cijenio poeziju velikog arapskog pjesnika *Mutenebbija* (al-Mutanabbī), a poštovanje spram njegove poezije bilo je toliko da ga ni *Šems Tabrizi* (Šams Tabrīzī) nije uspio "iskorijeniti" iz Rumija, iako je to pokušavao učiniti. (Lewis 2008: 315)[5] Sedam godina provedenih na školovanju u Siriji ostavilo je dubok trag na Rumiju. Pored toga, odlično je poznavao arapski jezik, što se može bez ikakve sumnje zaključiti i iz brojnih stihova na arapskom u njegovim djelima, pa i u samoj *Mesneviji*. Međutim, postoji nekoliko mjesta u ovome djelu gdje se vidi zbog čega Rumi preferira pisati na perzijskom, iako neke stihove piše i na arapskom.

U prvom svesku *Mesnevije*, pjevajući o tome kako svaki čovjekov dah predstavlja njegovo uspinjanje ka duhovnim visinama, kazuje nekoliko stihova na arapskom, iza čega slijedi zanimljiv stih na perzijskom:

وين نفس جانهای ما را هم چنان
اندک اندک دزدد از حبس جهان
تا اليه يصعد اطيابُ الكلم
صاعداً منّا الى حيث علم
ترتقي انفاسنا بالمرتقى
محتفاً منّا الى دار البقا
ثمّ تأتينا مكافات المقال
ضعف ذاک رحمةً من ذی الجلال

5 Mutenebbi je napisao jednu kasidu na koju je Rumi u formi arapsko-perzijske *molamma'e* dao odgovor u svome *Divanu*. Osim toga, na više mjesta u svojim djelima on citira Mutenebbijevu poeziju. O Rumijevom poštovanju prema Mutenebbiju više vidjeti: Mowahhed 1382.

ثمّ یلجینا الی امثالها
کی ینال العبد ممّا نالها
هکذا تعرج و تنزل دائما
ذا فلا زلتَ علیه قائما
پارسی گوییم: یعنی این کشش
ز آن طرف آید که آمد آن چشش

Svaki dah naš naše duše jednako
Otima iz zatvora ovog svijeta polahko.
Sve dok *Njemu se penju riječi najljepše*
Od nas idu tamo gdje samo On znade.
Naši dahovi uspinju se čistotom svojom
Oni su poklon od nas Kući vječnoj.
A onda nam za ono što kazivasmo stiže nagrada
Dvostruko veća, kao milost Svevišnjega.
Potom nas On drugim molitvama okreće
Da rob dostigne stupnjeve sljedeće.
Tako se penju dahovi, a spuštaju darovi,
Da stalno u tome budeš stamenit.
Kažimo perzijski: ovo ovdje povlačenje
S onu stranu dolazi odakle došlo je kušanje.
(Mesnevija I: 881–887)

Rumi odjednom na arapskom počinje objašnjavati čovjekovu zahvalu Gospodaru i nagradu koja stiže s druge strane. Onda vjerovatno u jednom trenutku osjeti kako se mora vratiti na perzijski i jednim stihom sumira ono što je kazao u nekoliko prethodnih stihova na arapskom. Nakon toga, on ponovo nastavlja objašnjavati istu stvar na perzijskom jeziku. Pošto dobro zna arapski i očigledno je da je u stanju na tom jeziku iskazati najdublja osjećanja, gnostičko nadahnuće nosi ga jedno vrijeme i on pjeva na arapskom jeziku. Spjevavši nekoliko stihova na arapskom, najvjerovatnije se prisjeća da *Mesneviju* piše radi drugih te da ona ne treba biti isključivi proizvod njegovog gnostičkog nadahnuća bez uzimanja u obzir onih kojima je namijenjena. Zato daje do znanja kako je bitno da se vrati perzijskom jeziku zbog onih koji će te stihove slušati ili čitati. *Kažimo perzijski* u tom smislu predstavlja glas razuma koji ga podsjeća na njegove recipijente, koje opet mora imati na umu dok objašnjava ono što želi objasniti.

U sličnom kontekstu kao prethodni stihovi pojavljuju se i dva stiha koji, osim što govore o vrednovanju različitih jezika, pokazuju i autorovo kolebanje u odabiru najpovoljnijeg medija. To su sljedeći stihovi:

پارسی گو گر چه تازی خوشترست
عشق را خود صد زبان دیگرست
Zbori perzijski, iako je bolji arapski.
Ljubav se još na stotinu jezika dâ kazati.
(Mesnevija III: 3842)

پارسی گوییم هین تازی بهل
هندوی آن ترک باش ای آب و گل
Govorimo perzijski, pusti ovaj arapski.
Rob indijski, vodo i glino, onoj Turkinji budi.
(Mesnevija III: 2839)

Ovi su stihovi također kazani nakon nekoliko drugih stihova na arapskom jeziku. Oni potvrđuju da je Rumi intenzivno tragao za najadekvatnijim izrazom kako bi iskazao neke svoje ideje u *Mesneviji*. Pošto bi spjevao koji stih na arapskom, tragajući za pogodnim izrazom, vidimo da na nekoliko različitih mjesta sam sebe uvjerava kako bi trebao govoriti perzijski. Perzijskom se uvijek vraća na kraju zato što mu je on najbliži kao maternji jezik i, prema tome, najadekvatniji izraz. Iako se ljubav može kazati na stotinu jezika, iako je arapski bolji od perzijskog, pjesnik na kraju izabire upravo onaj koji je njemu prirodan i najbliži. Potvrdu toga nalazimo u Rumijevom *Divanu*, djelu koje mnogo više govori o pjesnikovom unutarnjem osjećaju. Tako na jednom mjestu u tom djelu priznaje kako sam želi govoriti na arapskom, ali ga unutarnji glas sprečava u tome, na što se pjesnik još i žali.

چون به تازی همی گویم به گوشم پارسی گوید
مگر بدخدکمتی کردم که رو این سو نمی آری

Pošto velim na arapskom, na uho mi kazuje perzijski.
Zar sam nešto loše učinio pa lice ovamo ne okrećeš?
(*Divan,* gazel 2502)

Ovih nekoliko stihova iz Mesnevije predsavljaju unutartekstualne argumente koji su doprinijeli izboru perzijskog kao osnovnog jezika ovoga djela. Da je izbor perzijskog bio pjesnikov unutarnji osjećaj potvrđuje stih naveden

iz *Divana gazela*, koji ovdje služi kao dopuna i potvrda onoga što je iskazano u *Mesneviji*.

5. Zaključak

Iz svega dosad navedenog može se zaključiti kako je izbor perzijskog kao osnovnog jezika Rumijeve *Mesnevije* jedno veoma interesantno sociolingvističko pitanje. Autor koji je živio izvan govornog područja perzijskog jezika piše djelo na tom jeziku, ali ne iz osjećaja jezičke lojalnosti, na što bi najprije upućivala savremena lingvistička saznanja i što bi slabije upućenima bio glavni razlog za takav postupak, već iz sasvim drugih razloga.

Status što ga je u toj višejezičnoj i multikulturnoj sredini uživao perzijski jezik ne može se zaobići pri razmatranju ovoga problema i ustvari predstavlja osnovni i najbitniji razlog zbog kojeg je Dželaluddin Rumi izabrao taj jezik za svoje najpoznatije djelo. Iako su Seldžuci, tadašnja vladajuća dinastija u Maloj Aziji, bili turkijskog porijekla, perzijski je bio jezik dvora i najčešći medij komunikacije među različitim slojevima društva, izuzme li se svakodnevna komunikacija među nativnim govornicima istoga jezika. Kao takav, perzijski je uživao status *jezika šire komunikacije* ili medija koji je služio kao most u komunikaciji među govornicima različitih jezika. *Mesnevija* ustvari predstavlja najbolji dokaz statusa koji je perzijski jezik uživao u Maloj Aziji. To što je ova knjiga napisana na perzijskom jeziku predstavlja nedvosmislenu potvrdu i najbolji argument historijske činjenice da su dinastije turkijskoga porijekla najviše doprinijele širenju perzijskog jezika izvan granica njegovog govornog područja.

Unutartekstualni argumenti ne ostavljaju nikakvu sumnju da je Rumijev izbor perzijskog jezika bio do kraja promišljen, ali isto tako i utemeljen na unutarnjem jezičkom osjećaju, odnosno svjesnosti pjesnika da mu je najadekvatniji izraz njegov maternji jezik. Iako bi u slučaju većine djela, pa čak i nekih djela Dželaluddina Rumija, ovi unutartekstualni argumenti bili dovoljan dokaz da se izvede zaključak, s *Mesnevijom* to nije slučaj, budući da je ona djelo moralno-didaktičkog karaktera, koje se najdirektnije obraća recipijentima i ima cilj prenijeti im poduku. Zato je pjesnik morao imati u vidu jezičke kompetencije svojih recipijenata. Prema tome, mjesta na kojima Dželaluddin Rumi arbitrira u korist perzijskog jezika jedino su argument za izbor perzijskog prije arapskog, budući da vanjski faktori u tom slučaju ne mogu biti sasvim pouzdan argument. Sigurno je, međutim, da vanjski faktori i unutartekstualni argumenti skupa otklanjaju sve neodumice u vezi s jezičkim odabirom Dželaluddina Rumija.

Izvori

Moulawī, Ğalāloddīn (1380/2001), *Masnawī-ye ma'nawī*, bar asās-e nosxe-ye tashīhšode-ye Reinold Alīn Nīkolson, Sedā-ye Moʻāser, Tehrān

Moulawī, Ğalāloddīn (1388/2009). *Dīwān-e Šams*. U: *Dorj 3: Ketābxāne-ye elektronīk-e še'r-e fārsī*, Mehrarqām rāyāne, Sāzmān-e Farhang wa ertebātāt-e eslāmī, Šourāye gostareš-e zabān wa adabiyyāt-e fārsī, Tehrān

Literatura

Atiyya, Hussein M. (1999), "Knowledge of Arabic in the Crusader States in the twelfth and the thirteenth centuries", *Journal of Medieval History*, Vol. 25, No. 23, 203–213

Crystal, David (1992), *An Encyclopaedic Dictionary of Language and Linguistics*, Blackwell Publishers, Oxford (UK) & Cambridge (USA)

Crystal, David (2007), *How language Works*. First published 2006, London, New York, Toronto, Dublin, Victria, New Delhi, Johannesburg Penguin Group

Edwards, John (1994), *Multilingualism*, Routledge, London and New York

Edwards, John (2012), *Multilingualism*. *Understanging Linguistic Diversity*, Continuum, London and New York

Forūzānfar, Badīʻozzamān (1387/2008), *Moulānā Ğalāloddīn Mohammad Moulawī*, Ċāp-e sewwom, Entešārāt-e Moʻīn, Tehrān

Golpīnārlī, 'Abdol'Bāqī (1384/2005), *Moulānā Ğalāloddīn: zendegānī, falsafe, āsār wa gozīde'ī az ānhā*, Tarğome wa touzīhāt: Toufīq Sobhānī, Ċāp-e ċahārom (ċāp-e awwal 1363/1984), Pažūhešgāh-e 'olūm-e ensānī wa motāleʻāt-e farhangī, Tehrān

Johanson, Lars (1993), "Rūmī and the Birth of Turkish Poetry", *Journal of turkology.* Vol. 1. No. 1. str. 23–37

Lewis, Franklin D. (2008), *Rumi: past and present, East and West. The Life, Teachings and Poetry of Jalâl al-Din Rumi*, First edition 2000, Oneworld Publications, Oxford

Mansuroğlu, Mecdut (1954), "The Rise and Development of Written Turkish in Anatolia", *Oriens.* Vol. 7, No. 2, 250–264

Meneghini, Daniela (2010), "Saljukid Literature", *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition. Članak dostupan na internet-stranici: http://www.iranicaonline.org/articles/saljuqs-v

Mowahhed, Mohammad 'Alī (1382/2004), "Sedā-ye xāmūš: ta'ammolī dar Ġazaliyyāt-e Šams", *Ketāb-e māh-e adabiyyāt wa falsafe*, Šomāre-ye 77, 86–93

Peacock, Andrew (2010), "Saljuks of Rum". *Encyclopaedia Iranica*, Online Edition. Članak dostupan na internet-stranici: http://www.iranicaonline.org/articles/saljuqs-iii

Riyāhī, Amīn (1369/1990), *Zabān wa adab-e fārsī dar qalamrow-e 'Osmānī*, Šerkat-e entešārātī-ye Pārong, Tehrān

Trask, R. L. (1996). *Historical Linguistics*, Arnold, London

WHY DID JALALUDDIN RUMI WRITE THE *MATHNAWI* IN PERSIAN?

Summary

The fact that famous Persian 13th century poet Jalaluddin Rumi wrote his most famous work, the *Mathnawi*, in the Persian language is a very interesting sociolinguistic issue for two reasons. First, the book was written outside of the Persian language speaking areas and second, the *Mathnawi* was written in Konya, a city that at the time was a highly multilingual and multicultural environment. The aim of this paper is to explain why the poet chose Persian to write the *Mathnawi*. In this regard, there are some extra-textual factors that influenced the poet to choose this language, primarily because of the fact that Persian was the language of wider communication in Asia Minor at the time. In addition, some of intra-textual arguments that explain and further confirm the choice of Persian are listed. Extra-textual factors are related to the status of the Persian language in Asia Minor at the time of Rumi's life, while the intra-textual arguments are a matter of the poet's inner linguistic sense.

Key words: *Jalaluddin Rumi, Mathnawi, Asia Minor*, *Persian, multilingualism, language loyalty, lingua franca, language of a wider communication*

KNJIŽEVNOST

UDK : 811.222.1 : 821.512.161(497.6)-1
821.222.1 (497.6)-1 Mostarac H. Z.
821.512.161(497.6)-1: Mostarac H. Z.

Namir KARAHALILOVIĆ

O TEMATSKO-MOTIVSKOM UTJECAJU PRVOG GAZELA HAFIZOVOG *DIVANA* NA JEDAN GAZEL ZIJAIJE MOSTARCA NA PERZIJSKOM JEZIKU

KLJUČNE RIJEČI: *tema*, *motivi*, *ljubavna lirika, gnostička poezija, eufonija, molamma*‘, *struktura, gradacija emocija*.

Hasan Zijaija Mostarac jedan je iz plejade mostarskih pjesnika koji su pisali poeziju na orijentalnim jezicima. Sačuvan je njegov *Divan* (zbirka) poezije, u kojem prevladavaju pjesme na osmanskom turskom jeziku. Osim njih, u *Divanu* je zastupljeno i nekoliko pjesama na perzijskom jeziku. U ovom radu analiziran je utjecaj prvog gazela Hafizovog *Divana* na jedan gazel Zijaije Mostarca na perzijskom. Razmatran je prije svega utjecaj na planu teme i motivâ (koji imaju dva semantička polja: jedno je spoljnje, površinsko, kroz koje se analizirane pjesme mogu situirati u žanr ljubavne lirike; drugo je unutrašnje, dubinsko, koje omogućava žanrovsko smještanje tih pjesama u okvire gnostičke poezije), ali i dodirne tačke sa stanovišta strukture i eufonijskih osobenosti dva gazela.

UVOD

Nakon uspostavljanja vlasti Osmanskog carstva na području Bosne i Hercegovine, pripadnici društvenih slojeva kojima je bilo omogućeno obrazovanje imali su priliku naučiti i svakodnevno koristiti tri orijentalna jezika: arapski, osmanski turski i perzijski. Arapski jezik, kao jezik Objave, važio je za jezik vjere; osmanski turski dominirao je u državnoj upravi i administraciji; perzijski jezik smatran je jezikom književnosti i gnostičko-etičke poduke, pošto su ključna djela iz oblasti *islamskog gnosticizma* (‘erfān) i sufizma, kao i djela moralno-didaktičkog karaktera koja su korištena kao udžbenici i priručnici na različitim nivoima obrazovnog procesa, napisana na perzijskom

jeziku.[1] Praksa čitanja, komentiranja i podučavanja tih djela otpočela je ubrzo nakon dolaska Osmanlija, a posebno je bila živa među pripadnicima tarikatskih krugova. Pojedini istraživači kulturne historije Osmanskog carstva smatraju da su Bošnjaci "mnogo brže i kreativnije [...] asimilirali sve tradicije Osmanske islamske civilizacije i dali aktivan doprinos njenom daljem bogaćenju i elaboriranju".[2] U takvim okolnostima profiliran je krug vrhunski obrazovanih, učenih ljudi – od kojih su neki službovali na različitim područjima carstva, nerijetko zauzimajući visoke vjerske, obrazovne, političke ili vojne položaje – koji su pisali književna i naučna djela na jednom od orijentalnih jezika, a često i na više njih. Jedan od pripadnika tog kruga bio je i Zijaija Mostarac.

O Hasanu Zijaiji Mostarcu (?-1584/5) u izvorima iz pera njegovih savremenika nema mnogo podataka. Ograničen broj činjenica i indicija o pjesnikovu životu nude intratekstualni argumenti iz njegovih djela. Tako se iz rukopisa njegova *Divana* doznaje tačan i puni oblik autorova imena: *Ziyâyî bin Alî bin Hüseyin bin Mahmûd bin Yûsuf el-Herseki* (Zijaija Hercegovac sin Alija sina Husejna sina Mahmuda sina Jusufa).[3] Iz jedne od njegovih pjesama također je vidljivo da je imao sina koji je i sam bio pjesnik i koristio je *mahlas* (poetski pseudonim) "Ubejdi". Prožetost Zijaijine poezije sufijskim idejama i motivima upućuju na zaključak da je i sam autor bio pripadnik nekog od derviških redova (u pojedinim izvorima navodi se da je riječ o mevlevijskom redu[4]). Premda u savremenoj nauci o književnosti prevladava stav da se ličnost i život autora moraju posmatrati odvojeno od njegova djela, tj. da se iz djela ne mogu izvoditi nikakvi zaključci o samome autoru,[5] u slučaju Zijaije Mostarca, kao i brojnim sličnim slučajevima, takav stav teško da može biti održiv; nije, naime, zabilježeno u okviru orijentalno-islamskog kulturnog kruga (ili barem meni nije

1 Vidjeti: Doktor Mohammad Amīn Riyāhī, *Zabān wa adab-e fārsī dar qalamrow-e 'osmānī*, Ćāp-e awwal, Šerkat-e entešārātī-ye Pāžang, Tehrān, 1369. (1990), p. 233; Amir Ljubović, *Nad Bašagićevom zaostavštinom*, Arhiv Hercegovine, Mostar, 1998, str. 7-8.

2 Dr. Hamid Algar, "Perzijska književnost u Bosni i Hercegovini", *Beharistan*, Broj 3/4, Ljeto/jesen 2001, Kulturni centar pri Ambasadi Islamske Republike Iran – Sarajevo, Sarajevo, 2001, str. 166.

3 Hasan Zijaija Mostarac, *Divan*, Napisala, prevela i priredila: Alena Ćatović, Dobra knjiga, Sarajevo, 2010, str. 10.

4 Ibidem, str. 12.

5 O tome vidjeti: Rene Velek, Ostin Voren, *Teorija književnosti*, Nolit, Beograd, 1965, str. 96. Takav stav blisko korespondira s konceptom autorovog *drugog ja* (second self), odnosno *impliciranog, podrazumijevanog autora* (implied author). (Vidjeti: Wayne C. Booth, *The Rhetoric of Fiction*, Second edition, Penguin Books, London, 1983, p. 151.)

poznat takav slučaj) da je neki pjesnik pisao gnostičku poeziju a da pri tome i sam nije bio pripadnik, ili barem simpatizer, nekog duhovnog bratstva.

Podršku i zaštitu Zijaija je pronašao u svom meceni, hercegovačkom sandžakbegu Jahjai Mehmed-begu, koji mu je omogućio uvjete potrebne za književni rad.[6] Kapitalni rezultati toga rada su već spominjani *Divan* poezije, kao i narativna poema u formi mesnevije pod naslovom *Priča o šejhu Abdurrezaku* (Kissa-i Şeyh Abdürrezâk).[7]

I

Hasan Zijaija Mostarac prvi je pjesnik koji je u okviru bosanskohercegovačke književne baštine na orijentalnim jezicima iza sebe ostavio cjelovitu zbirku poezije.[8] Njegov *Divan*, u kojem je slijedio postulate normativne poetike književnosti orijentalno-islamskog kulturnog kruga, sadrži četiristo devedest šest gazela, jedanaest kasida, te još nekoliko pjesama u drugim pjesničkim formama na osmanskom turskom jeziku. Osim toga, u *Divanu* su zastupljeni i jedna kasida, četrnaest gazela i jedan epigram na perzijskom jeziku.[9] Fehim Nametak navodi da bi Zijaijin opus na perzijskom vjerovatno bio i veći da ga je njegov mecena podsticao na poetsko stvaranje na tom jeziku.[10]

U svim Zijaijinim pjesmama na perzijskom jeziku primjetan je utjecaj perzijskih književnih klasika. Ovdje ću analizirati utjecaj na jedan od njegovih gazela, čiji tekst glasi:

IZVORNIK: [11]

شها بردار ظلم فرقتت از کشور دلها

6 Fehim Nametak, "Utjecaj perzijsko-islamske kulture na književnost Bošnjaka u osmanskom periodu", *Beharistan*, Broj 1, Zima 2001, Kulturni centar Islamske Republike Iran – Sarajevo, Sarajevo, 2001, str. 14.

7 Opširnije o Hasanu Zijaiji Mostarcu vidjeti: Hazim Šabanović, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, str. 72-76. Do sada najobimniju studiju o Zijaijinu životu i djelu objavila je Alena Ćatović. (Vidjeti: H. Z. Mostarac, *Divan*..., str. 9-69.)

8 Vidjeti: F. Nametak, "Utjecaj perzijsko-islamske...", str. 14; H. Z. Mostarac, *Divan*..., str. 25.

9 H. Z. Mostarac, *Divan*..., str. 27.

10 F. Nametak, "Utjecaj perzijsko-islamske...", str. 15.

11 Tekst ovog gazela rekonstuiran je na osnovu latinične transliteracije Müberre Gürgendereli, kao i teksta zapisanog perzijskim alfabetom i latinične transliteracije Sabahete Gačanin. (Vidjeti: Dr. Müberra Gürgendereli, *Hasan Ziyâ'î: Hayati-eserleri-sanati ve divani (inceleme-metin)*, Kültür Bakanliği Yayinlari 2981, Sanat-ededbiyat eserler dizisi 440-155, Ankara, 2002, p. 382; Sabaheta Gačanin, "Iz *Divana* Hasana Zijaije Mostarca: stihovi na per-

که ماند نام نیکو آخر از شاهان عادلها
به موی کاکلت بندی دل ما را چه مشکل شد
برافشان کاکلت ای یار و حل کن مشکل دلها
عجب دور است منزلهای مقصد در ره عشقت
محبّی[12] کو نشد مقدم نیابد[13] راه[14] منزلها
شها خاک ره کویت ز سیل اشک من گل شد
من آن مست می عشقم که اوفتادم در این گلها
ضیائ مست جام بزم عشّاق است می گوید
أ لا یا أیّها السّاقی أدر کأسًا و ناولها

TRANSLITERACIJA:

Šahā bardār zolm-e ferqatat az kešwar-e d**elhā**
Ke mānad nām-e nīkū āxer az šāhān-e ‘ād**elhā**
Be mū-ye kākolat bandī del-e mā rā ċe moškel šod
Barafšān kākolat ei yār o hall kon moškel-e d**elhā**
‘Ağab dūr ast manzelhā-ye maqsad dar rah-e ‘ešqat

zijskom /Ziyayi Hasan Ċalabi b. ‘Ali al-Mostari/” *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 55/2005, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2006, str. 193 i 211). Sabaheta Gačanin u istom radu (str. 190, bilješka br. 6) navodi: “U ovom radu za prijevod i analizu korišteni su faksimili rukopisa *Divana* koji su se kao prilog nalazili na kraju doktorske disertacije Dr. Mübere Gürgendereli, *Hasan Ziyâ’î Hayati, Edebi Şahsiyeti, Divan Metninin Tesbiti ve Incelenmesi*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, Eylul 1999, 609-612.” Spomenuta disertacija čuva se u biblioteci Orijentalnog instituta u Sarajevu, a ranije sam imao priliku da je koristim. Tokom pisanja ovoga rada, disertaciju sam ponovo imao pred sobom i utvrdio da listovi nakon p. 608 nedostaju, te da su vidljivi tragovi kidanja tri do četiri lista, upravo onih na kojima su bili otisnuti faksimili Zijaijinih pjesama na perzijskom jeziku, što potvrđuje i sadržaj disertacije (p. XV). Šta god da je bilo uzrok tome oštećenju, takav odnos prema javnom dobru – disertacija pohranjena u biblioteci javne ustanove nesumnjivo jeste javno dobro – uistinu je neshvatljiv.

12 Gürgendereli: muḥibbī; Gačanin: محبتی, mahabbatī. Vidjeti bilješku br. 16.

13 Gürgendereli: neyāyed; Gačanin: نیاید, nayāyad. Vidjeti bilješku br. 19.

14 Gürgendereli: z’āh; Gačanin: راه, rāh-e.Vidjeti bilješku br. 18.

Mohebbī kū našod moqdem[15] nayābad rāh-e manz**elhā**

Šahā xāk-e rah-e kūyat ze seil-e ašk-e man gel šod

Man ān mast-e mey-e ‘ešqam ke ūftādam dar īn g**elhā**

Ziyā’ī mast-e ğām-e bazm-e ‘oššāq ast mīgūyad

Alā yā ’ayyoha-s-Sāqī ’ader ka’san wa nāw**elhā**

PRIJEVOD:

Kraljice, zulum razdvojenosti od tebe ukloni iz zemlje srdaca

Jer na kraju tek dobar glas ostane o pravednim vladarima

Vlatima pramena srca nam vežeš, kakva tegoba nasta

Raspusti pramen, voljena, pa okončaj tegobe srdaca

Na putu ljubavi za tebe daleko li su odmorišta što cilju vode

Zaljubljeni[16] koji se ne pokrene[17] stazu[18] odmorištâ ne pronađe[19]

---

15 Vidjeti bilješku br. 17.

16 Müberra Gürgendereli u svojoj latiničnoj transliteraciji ovaj leksem bilježi u obliku *muḥibbī*, a Sabaheta Gačanin u obliku *mahabbatī.* Dva su razloga zbog kojih prvi oblik (uz njegovu prilagodbu karakteristikama fonetskog sistema perzijskog jezika, da bi se došlo do oblika zabilježenog u rječnicima perzijskog jezika: *mohebbī*) smatram ispravnim: *Prvi* razlog je formalne prirode: gazel je napisan u prozodijskom metru *hazağ mosamman sālem*, po paradigmi *mafā‘īlon mafā‘īlon mafā‘īlon mafā‘īlon*. Oblik *mahabbatī* remeti silabičku strukturu stope *mafā‘īlon*, pošto je treći slog paradigme dugi slog *‘ī*, a treći slog oblika *mahabbatī* kratki slog *ba*; *Drugi* razlog odnosi se na semantički nivo distiha u kojem je oblik zabilježen: oblik *muḥhibb*, kao arapski particip aktivni IV vrste, znači “onaj koji voli, zaljubljeni” (sva značenja leksema razmatranih u ovom radu preuzeta su iz najrelevantnijeg leksikografskog izvora na perzijskom jeziku, *Rječnika Dehhoda* /Loġatnāme-ye Dehxodā/), a uz njega stoji perzijski flektivni sufiks *dugi vokal “i” za djelimičnu određenost* (yā-ye ešāre) kojim se markira antecedent odnosne rečenice. S druge, strane, oblik *mahabbat*, kao arapski *masdar* (infinitiv), znači “ljubav”, a uz njega također stoji već opisani sufiks “i”. Polustih u kojem je sadržan sporni oblik Gürgendereli na turski jezik prevodi se na sljedeći način: ”Sevgili seni karşilamaya gelmezse, âh ederek menzil katedilmez” (Vidjeti: Vidjeti: Dr. M. Gürgendereli, *Hasan Ziyâ’î* ..., p. 382); značenje tog prijevoda na bosanskom jeziku glasi: “Ako draga ti dođe u susret, ne može se dostići odmorište uzdasima”, i prilično je konfuzno. Osim toga, iz prethodnog objašnjenja semantičkog polja oba zabilježena oblika jasno je da imenica “draga” nije pravilan prijevodni ekvivalent za oblik *muḥibb.* Gačanin isti polustih prevodi ovako: “Ljubav koja zrelost dostigla nije, i ne dostiže do cilja” (Vidjeti: S. Gačanin, *Iz divana*..., str. 193). Osim što formalno nije kompatibilan, oblik *mahabbatī* ni na semantičkom planu ne odgovara značenju polustiha. Naime, zaljubljeni je taj – a ne ljubav – koji treba da se pokrene, ostvari temeljno pregnuće, kako bi dopro do staze duhovnih stanja i

stupnjeva. Slika ljubavi koja dozrijeva i kreće se tom *stazom* (a ne do nekog *cilja*, kako je navedeno u citiranom prijevodu, koji bi, da je zaista riječ o cilju, bio prihvatljiv u svjetlu gnostičkog koncepta "sazrijevanja" ljubavi iz stupnja *mahabbat* u stupanj *'ešq* /O tome vidjeti: Doktor Taqī Pūrnāmdāryān, *Dar sāye-ye āftāb*, Ċāp-e awwal, Entešārāt-e soxan, Tehrān, 1380. (2001), pp. 46-53/; no, i dalje bi ostalo otvoreno pitanje neadekvatne silabičke strukture oblika *mahabbatī*), krajnje je proizvoljna i nije u skladu s temeljnim principima gnostičkog nauka. Ljubav je podsticaj koji gnostika hrabri i daje mu snagu da se kreće duhovnim putem. Ona je sredstvo koje pomaže djelanju, a ne njegov subjekt. Onaj koji djela jeste zaljubljeni, tj. duhovni putnik, kako na planu svoga duhovnog usavršavanja tako i kada je riječ o zrijenju njegove ljubavi prema Bogu. Na osnovu izloženog, smatram kako je moguće da je, prilikom čitanja spornog oblika u rukopisu, *tešdid* (oznaka geminacije vokala) na grafemu za oznaku konsonanta "b" protumačen kao dvije tačke grafema "t", te je tako pročitan netačan oblik *mahabbatī*

17 Müberra Gürgendereli u svojoj latiničnoj transliteraciji ovaj glagol bilježi u obliku *neşud muḳdem*, a Sabaheta Gačanin u obliku *našod moqdam*. Zanemare li se razlike u načinu bilježenja perzijskih kratkih vokala, riječ je o identičnom obliku trećeg lica jednine *preterita* (māzī-ye sāde) složenog infinitiva *moqdam šodan*. Kako je vidljivo iz njihovih prijevoda (bilješka br. 16), Gürgendereli taj glagol prevodi sa "doći u susret", a Sabaheta Gačanin sa "dostići zrelost". Ključna leksema ovdje je svakako nepromjenjivi dio složenog infinitiva, zabilježen u obliku *moqdam*. Riječ je o arapskom participu *pasivnom* IV vrste koji u perzijskom jeziku ima različita značenja (npr. "ono što se čini/obavlja"; "vrijeme djelovanja", "vrijeme odlaska i povratka"; "odvažnost", "napor", "trud"); međutim, nijedno od njih ne odgovara značenjima koja su mu pripisana u dva citirana prijevoda. Uz to, složeni infinitiv *moqdam šodan* nije zabilježen u *Rječniku Dehhoda*. Po mom mišljenju, stvarnom značenju polustiha primjeren je oblik iz istog arapskog korijena *qdm*, i to particip *aktivni* IV vrste, koji glasi *moqdem* i zabilježen je u *Rječniku Dehhoda*. Neka od njegovih značenja su "onaj koji čini/obavlja/djeluje" i "onaj koji se (po)kreće". Oba u potpunosti odgovaraju smislu polustiha: dok se duhovni putnik ne pokrene, neće kročiti na stazu duhovnih stanja (ukoliko njima bude počašćen) i stupnjeva svoga duhovnog zrijenja. (Treba primijetiti da ni složeni infinitiv *moqdem šodan* nije zabilježen u *Rječniku Dehhoda*; stoga se može smatrati Zijaijinom tvorbom nove lekseme na osnovu već postojećeg morfološkog uzorka.) Pošto se kratki vokali u tekstovima na perzijskom jeziku najčešće ne bilježe, smatram da je ovaj oblik u dva navedena slučaja netačno pročitan. (Kod Gürgendereli je možda zamijenjen oblikom *maqdam* u značenjima "dolazak" i "povratak", a kod Gačanin oblikom *moqaddem* u značenju "onaj koji napreduje", premda u predočenoj latiničnoj transliteraciji konsonant "d", s pravom, nije prikazan u geminiranoj formi.) Time su izvedeni i netačni zaključci o značenju glagola čiji je nepromjenjivi dio.

18 Müberra Gürgendereli u svojoj latiničnoj transliteraciji ovaj leksem bilježi u obliku *z'āh*, a Sabaheta Gačanin u obliku *rāh*. *Z'āh* je reducirani oblik prijedložne fraze *az āh* u značenju "od uzdaha, iz uzdaha", čiji je prvi član, tj. prijedlog *az* u značenju "od, iz", reduciran u oblik *ze* (što je čest slučaj u poeziji, pogotovo radi poštovanja prozodijskog metra), a potom je i kratki vokal "e" reduciran ispred inicijalnog dugog vokala "a" imenice *āh* u značenju "uzdah". Iz rasprave u prethodnoj bilješci jasno je da taj oblik ne odgovara značenju polustiha. Na isti način može se zaključiti da je oblik *rāh* u značenju "put, staza", koji je naveden u transliteraciji Sabahete Gačanin, tačan (premda nije tačno preveden). Smatram kako je moguće da je, prilikom čitanja spornog oblika u rukopisu, neka omaškom zabilježena tačka iznad grafema za oznaku konsonanta "r" navela Mübberu Gürgendereli na krivi trag

Kraljice, bujicom suza mojih zemlja u sokaku ti blato postade
Ja onaj sam opijeni vinom ljubavi, što u to blato zapade
Zijaija, opijen iz vrča na veselju zaljubljenih, kaže:
Krčmaru, zavrti čašu i dodaj je!

Uvidom u predočeni tekst, postaje jasno je da je navedeni gazel Zijaije Mostarca napisan pod velikim utjecajem prvog gazela *Divana* Hafiza Širazija[20], glasovitog perzijskog klasičnog pjesnika iz VIII/XIV stoljeća. Tekst tog Hafizovog gazela glasi:

IZVORNIK:

أ لا يا أيّها السّاقى أدر كأسًا و ناولها

19 Müberra Gürgendereli u svojoj latiničnoj transliteraciji ovaj glagol bilježi u obliku *neyâyed*, a Sabaheta Gačanin u obliku *nayāyad*. Oblik je, dakle, u oba slučaja – uz razlike u načinu bilježenja perzijskih kratkih vokala – pročitan i zabilježen kao treće lice jednine *indikativa prezenta* (waǧh-e exbārī) glagola *āmadan* u značenju "doći". Međutim, oko takvog čitanja postoji nekoliko spornih pitanja. Prije svega, njime se implicira da je genitivna konstrukcija *rāh-e manzelhā* u značenju "staza odmorištâ" direktni objekat glagola *āmadan* u značenju "doći"; takav stav nije prihvatljiv, budući da je glagol *āmadan* neprelazni, a ne prelazni glagol, te kao takav ne može imati direktni objekat. S druge strane, ukoliko se rečena genitivna konstrukcija smatra priloškom odredbom za mjesto – kako iz prijevoda Sabahete Gačanin proizlazi, premda je u njemu konstrukcija "staza odmorišta" zamijenjena imenicom "cilj" – iz toga bi se moglo zaključiti da je prijedlog *be*, kojim se ukazuje na pravac kretanja, odnosno cilj do kojeg se dolazi, i koji se u takvoj funkciji uvijek navodi uz glagol *āmadan*, u ovom polustihu reduciran. No, takav slučaj u klasičnim tekstovima na perzijskom jeziku – kako poetskim, tako i proznim – nije zabilježen. Na osnovu svega navedenog, držim da genitivna konstrukcija *rāh-e manzelhā* u značenju "staza odmorištâ" jeste direktni objekat, ali ne glagola *āmadan* u značenju "doći" već glagola *yāftan* s prezentskom osnovom *yāb*, u značenju "(pro)naći". Taj glagol, čiji odgovarajući oblik glasi *nayābad*, svojom semantičkom vrijednošću u potpunosti odgovara značenju polustiha u kojem je naveden sporni glagolski oblik. Stoga smatram kako je moguće da je grafem za oznaku konsonanta "b" u spornom glagolskom obliku greškom prepisivača u rukopisu zabilježen u obliku grafema za oznaku poluvokala "j". Druga je mogućnost da su ga i Gürgendereli i Gačanin netačno pročitale.

20 Sabaheta Gačanin spominje samo jedan od aspekata utjecaja Hafizovog gazela na gazel Zijaije Mostarca. (Vidjeti: S. Gačanin, "Iz *Divana*...", str. 193, bilješka br. 3.) U jednom od ranijih radova nagovijestio sam potrebu da se to pitanje podrobnije istraži. (Vidjeti: Namir Karahalilović, "Kruženje čaše – od Walīd ibn Yazīda do Zijaije Mostarca", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 57/2007, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 122.)

که عشق آسان نمود اوّل ولی افتاد مشکلها
به بوی نافه ای کاخر صبا زان طرّه بگشاید
ز تاب جعد مشکینش چه خون افتاد در دلها
مرا در منزل جانان چه امن عیش چون هردم
جرس فریاد می دارد که بربندید محفلها
به می سجّاده رنگین کن گرت پیر مغان گوید
که سالک بی خبر نبود ز راه و رسم منزلها
شب تاریک و بیم موج و گردابی چنین هایل
کجا دانند حال ما سبکباران صاحلها
همه کارم ز خودکامی به بدنامی کشید آخر
نهان کی ماند آن رازی کزو سازند محفلها
حضوری گر همی خواهی ازو غایب مشو حافظ
متی ما تلقی من تهوی دع الدّنیا و اهملها[21]

TRANSLITERACIJA:

Alā yā ’ayyohā-s-Sāqī ’ader ka’san wa nāw**elhā**
Ke ‘ešq āsān nemūd awwal walī oftād mošk**elhā**
Be bū-ye nāfe’ī kāxer sabā zān torre bogšāyad[22]
Ze tāb-e ğa‘d-e moškīnaš ċe xūn oftād dar d**elhā**
Marā dar manzel-e ğānān ċe amn-e ‘eiš ċon[23] hardam
Ğaras faryād mīdārad ke barbandīd mahm**elhā**
Be mei sağğāde rangīn kon garat pīr-e moġān gūyad

21 Redoslijed distiha prvog gazela Hafizovog *Divana* nije jednak u svim kritičkim izdanjima te poetske zbirke. Ovdje je tekst gazela, prema kritičkom izdanju koje su priredili ‘Allāme Qazwīnī i Qāsem Ġanī, preuzet iz: Doktor Taqī Pūrnāmdāryān, *Gomšode-ye lab-e daryā*, Ċāp-e noxost, Entešārāt-e Soxan, Tehrān, 1382. (2003), p. 339.

22 U čitanju se reducira kratki vokal “o” iza konsonanta “g” radi poštovanja prozodijskog metra.

23 U čitanju se dugi vokal “u” pretvara u kratki vokal “o” radi poštovanja prozodijskog metra.

Ke sālek bīxabar nabwad[24] ze rāh o rasm-e manz**elhā**
Šab-e tārīk o bīm-e mouǧ o gerdābī ċonīn hāyel
Koǧā dānand hāl-e mā sabokbārān-e sāh**elhā**
Hame kāram ze xodkāmī be badnāmī kešīd āxer
Nehān kei mānad ān rāzī kazū sāzand mahf**elhā**
Hozūrī gar hamīxāhī azū ġāyeb mašou Hāfez
Matā ma talqā man tahwā daʿe-d-donyā wa-hm**elhā**

PRIJEVOD:

Krčmaru, zavrti čašu i dodaj je,
Jer ljubav se sprva učini lahkom, ali nastaše nevolje
U nadi da će Saba[25] donijeti mošusa miris iz njena pramena
Zbog velnavih joj uvojaka koliko krvi sli se u srcima
U odmorištu voljene kako bih uživao, kad svaki čas
Zvono zazvoni i "Dižite nosiljke!" prolomi se glas
Ako ti pir magova[26] kaže, vinom oboji serdžadu
Jer salik[27] zna sve običaje odmorištâ na putu
Tamna noć, strah od valova i vir taj strahotni
Gdje bi znali kako mi je oni na obali spokojni?
Na loš glas dođoh zbog svojeglavosti na kraju
Kad bi ostala skrivenom tajna o kojoj svuda raspredaju?
Uz nju jednom želiš li biti, od nje se ne odvajaj, Hafize

24 U čitanju se reducira kratki vokal "o" iza konsonanta "b" radi poštovanja prozodijskog metra.
25 Vjetar koji puše sa istoka prema zapadu i donosi poruku zaljubljenom od voljene.
26 U izvorniku: پیر مغان (pīr-e moġān). Vrhovni zoroastrovski sveštenik. U Hafizovom gnostičkom terminološkom registru, jedini istinski duhovni vodič.
27 U izvorniku: سالک (sālek). Duhovni putnik. U ovom slučaju, onaj koji je prošao sve etape duhovnog usavršanja i spreman je da kroz njih provede i druge.

Kad sretneš onog koga voliš, pusti ovaj svijet i prođi ga se[28]

II

Navedeni gazel Zijaije Mostarca sadrži pet distiha i time se, prema formalnim uzusima književnosti orijentalno-islamskog kruga, nalazi na donjoj granici prema kojoj se jedna pjesma, u kvantitativnom smislu, može smatrati gazelom.[29] Hafizov je gazel sa stanovišta opsega tek nešto bogatiji, ima dva distiha više. I pored toga, nije iznenađujuće da je Zijaija svoj gazel napisao upravo pod utjecajem početnog gazela Hafizovog *Divana*; taj je gazel najznačajnija pjesma monumentalnog Hafizovog djela, koja predstavlja autorovu svojevrsnu poetsku deklaraciju. Njome se recipijent priprema za ulazak u svijet Hafizove poezije i u krajnje jezgrovitoj formi biva upućen u brojne književno-estetske osobenosti i vrijednosti, kako na formalnom tako i sadržajnom planu, koje ga na prolasku kroz taj svijet očekuju. Jedna od njih je svakako i otvorenost značajnog dijela pjesama Hafizovog *Divana* za različite recepcije i tumačenja, što je u njegovu prvom gazelu snažno izraženo.

Da prvi gazel Hafizovog *Divana* ima posebno mjesto i značaj, svjedoči i činjenica da je njegovim postavljanjem na sami početak djela narušen stoljećima uvriježen običaj uspostavljanja poretka pjesama prema alfabetskom redoslijedu rime. Da je u ovom slučaju poštovan spomenuti običaj, taj bi gazel u zbirci bio naveden na dvanaestom mjestu, kao posljednji u kojem se rima završava na dugi vokal "a"; međutim, u većini rukopisnih i štampanih primjeraka Hafizovog *Divana* on stoji na samom početku zbirke. Šta god da je razlog ovako očitog i radikalnog otklona od jednog tradicionalnog strukturnog manira imanentnog divanskoj književnosti orijentalno-islamskog kulturnog kruga, teško bi bilo prihvatiti da se radi o pukoj slučajnosti ili previdu. Taqī Pūrnāmdāryān smatra da nije nemoguće kako je sam Hafiz prvim priređivačima njegova *Divana* preporučio da se ovaj gazel, s obzirom na njegov značaj, postavi na prvo mjesto – čega su se kasnije pridržavali i drugi prepisivači – kako bi se "prolaskom" kroz njegov tekst svijest recipijenata pripremila za teme, motive i ideje koji slijede u ostalim gazelima. Na taj način recipijenti se

28 Treba podsjetiti na to da postoji prijevod ne samo ovog gazela već i cjelokupnog Hafizovog *Divana*, i to iz pera Bećira Džake (vidjeti: Hafiz Širazi, *Divan*, S perzijskog preveo: Bećir Džaka, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2009); no, usljed naknadno urađenog prepjeva u tekstu tog prijevoda "izgubljene" su pojedine lekseme bitne za ovu analizu. Zbog toga sam ovdje ponudio svoj, izvorniku bliži prijevod.

29 Broj distiha gazela, kao monorimne ljubavne lirske pjesme, varira od pet do petnast. (Vidjeti: Fehim Nametak, *Divanska književnost Bošnjaka*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1997, str. 16.)

ne bi zadovoljavali isključivo iščitavanjem primarnih, površinskih značenja Hafizove poezije, nego bi recepciju svake pjesme u kojoj to tekst dozvoljava vršili u svjetlu prvog gazela njegova *Divana*.[30]

III

Kako je vidljivo iz sadržaja oba gazela, njihova je tema istovjetna: i Zijaji i Hafiz pjevaju o ljubavnim teškoćama, odnosno nedaćama na putu ostvarenja ljubavi. I u jednom i u drugom slučaju pjesnik, u poziciji lirskog subjekta, lamentira nad stanjem u kojem se našao, razdvojenošću od drage koja nije zarobila samo njegovo već i srca mnogih drugih zaljubljenih, te nad njenom nehajnošću spram patnje zaljubljenog pjesnika; i Zijaija i Hafiz mole svoje voljene da jednim gestom prekinu njihove patnje; kao izlaz, ili barem kratkotrajni bijeg od muka kojima su zaokupljeni, obojica prizivaju krčmara i od njega traže piće.

Iz navedenog proizlazi zaključak da se oba predočena gazela mogu situirati u okviru žanra lirske ljubavne pjesme, pri čemu pjesnici u oba slučaja pjevaju o ovozemaljskoj, profanoj ljubavi, odnosno voljenoj ženi kao njezinu objektu. Za takvu vrstu žanrovskog određenja tekst nudi dovoljno argumenata, tako da je tumačenje oba gazela u ključu profane ljubavne lirike na semantičkoj ravni u potpunosti funkcionalno i prihvatljivo. U isto vrijeme, upotreba ustaljenih termina iz sufijskog registra, te konsekventno tome uspostavljena karakteristična duhovna atmosfera koja vlada u obje pjesme, kao i navođenje polustihova na arapskom jeziku, bez ikakve dvojbe otvaraju dovoljno interpretativnog prostora da se i jedan i drugi gazel u žanrovskom smislu mogu definirati kao *gnostička pjesma* (še'r-e 'erfānī) u kojoj predmet ljubavi nije voljena žena već *Božije Biće* (Zāt-e Elāhī). Kada se gazeli Zijaije Mostarca i Hafiza Širazija tumače iz te perspektive, teškoće o kojima pjevaju ustvari su teškoće *puta duhovnog usavršavanja* (seir-e solūk).

Jedan od jasnih indikatora utjecaja prvog gazela Hafizovog *Divana* na ovdje predočeni gazel Zijaije Mostarca jeste i istovjetna rima. U obje pjesme ona glasi *elhā*.[31] Kako je gazel monorimična poetska forma, ta rima se ponavlja u oba polustiha prvog, te u drugom polustihu svakog narednog distiha. Ponavljanjem rime, a pogotovo njenog drugog sloga *hā*, ostvaruje se snažan i upečatljiv eufonijski efekat koji je u potpunosti usklađen s temom oba gazela (a to su ljubav i teškoće na ljubavnom putu, o kojoj god da je vrsti ljubavi riječ).

30 Vidjeti: T. Pūrnāmdāryān, *Gomšode-ye lab-e...*, pp. 342-343.

31 U latiničnoj transliteraciji teksta oba razmatrana gazela rima je istaknuta boldiranjem.

Slog *hā*, s produženim vokalom "a", u svijesti recipijenta asocira na uzdah bola, patnje i tuge;[32] uzdah koji se ponavlja na kraju svakog distiha dviju pjesama snažno obojenih upravo takvim emocijama i stanjima, pri čemu ga oba pjesnika koriste kao znak "eufonijske interpunkcije" – njime se obilježava kraj svakoga iskaza (a svaki distih, premda je dio više strukturne cjeline, istovremeno uživa i zamašnu razinu sintaksičko-semantičke samostalnosti[33]), te se postignutim akustičnim efektom još jednom, nedvojbeno i konačno, naglašava emocionalna atmosfera izgrađena u distihu na čijem se kraju nalazi, a time i atmosfera čitave pjesme.

Tragajući dalje za eufonijskim potencijalima rime u dva gazela Hafiza Širazija i Zijaije Mostarca, moguće je uspostaviti i sljedeći asocijativni niz: rima u obliku *elhā*, sa stanovišta njenog fonetskog materijala, vrlo je bliska obliku vokativa imenice arapskog porijekla *Elāh* u značenju "Bog". Naime, dodavanjem dugog vokala "a" (perzijskog nenaglašenog sufiksa za tvorbu vokativa) na spomenutu imenicu, nastaje oblik *Elāhā* u značenju "Bože!", koji u odnosu na rimu ovdje razmatranih pjesama ima jedan dugi vokal "a" više, i to između konsonanta "l" i "h". Nativni govornici perzijskog jezika, od klasičnog pa sve do savremenog doba, vokativni oblik *Elāhā* nerijetko koriste kao uvod u *dovu* (obraćanje i molbu Bogu, nerijetko radi uklanjanja neke teškoće). Imajući u vidu izrazitu fonetsku sličnost između tog oblika i rime ovdje analiziranih pjesama, a s obzirom na temu, stanja i emocije o kojima oba autora pjevaju, rima *elhā* može se smatrati reminiscencijom na obraćanje Bogu radi razrješenja, ili barem olakšanja, ljubavnih nedaća.

IV

Utjecaj prvog gazela *Divana* Hafiza Širazija na analizirani gazel Zijaije Mostarca vidljiv je i na planu motivâ. Kako je već rečeno, jedna od odlika poetike divanske književnosti orijentalno-islamskog kulturnog kruga jeste to da svaki distih predstavlja samostalnu sintaksičko-semantičku jedinicu. Upravo temeljem te činjenice, različite motive koji učestvuju u gradnji generalne teme – o bilo kojoj od dvije dominatne poetske forme da je riječ, gazelu ili kasidi – divanski pjesnici razvijali su upravo na nivou distiha, a ponekad (kako ćemo se uvjeriti u nastavku rada) čak i na nivou najniže strukturne cjeline, tj. polustiha.

32 Usporediti sa: T. Pūrnāmdāryān, *Gomšode-ye lab-e...*, p. 340.

33 O tome vidjeti: F. Nametak, *Divanska književnost...*, str. 16; Mirza Sarajkić, *Gazeli Ahmeda Hatema Bjelopoljaka na arapskom jeziku*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2011, str. 38.

Kada je posrijedi predmet analize u ovome radu, najupečatljiviji primjer takvog motivskog utjecaja uočava se u drugom distihu gazela Zijaije Mostarca, i to u oba njegova polustiha. Prvi polustih glasi:

"Vlatima pramena srce mi vežeš, kakva tegoba nasta".

Zijaija se žali na ljubavne tegobe izazvane vlatima pramena drage, koja je u okove bacila ne samo njega već i brojne druge zaljubljene (na šta upućuje oblik množine imenice *del* /srce/ u drugom polustihu). U (ponovo) drugom distihu svoga gazela, i to u njegovom drugom polustihu, Hafiz Širazi gradi identičan motiv, tj. motiv *zapadanja u nedaće zbog ukazanja ljepote drage*:

"Zbog velnavih joj uvojaka koliko krvi sli se u srcima".

Razlog za zapadanje u ljubavne nedaće kod Hafiza su, kako je iz teksta vidljivo, valoviti uvojci drage. Nakon što ih je jednom vidio, pjesnik je zaokupljen ljubavnim žarom u kojem izgara. Pri tome frazni glagol (*s)liti se krv u srce* (xūn dar del oftādan) u značenju "gorko patiti, podnositi muku", kojim je iskazana razorna emocionalna posljedica takvog stanja, odgovara glagolu *nastati (tegoba)* (moškel /šodan/) u prethodno navedenom Zijaijinom polustihu.

U drugom polustihu drugog distiha, Zijaija moli voljenu da prekine stanje u kojem se nalazi, i to tako što će u potpunosti pokazati svoju ljepotu. Potpuno ukazanje ljepote voljene žene treba da se desi raspuštanjem njezine kose u prisustvu pjesnika, što, dakako, predstavlja čin bliskosti, intimnosti, te samim tim i znak naklonosti voljene prema zaljubljenom. Iz oblika množine imenice *del* (srce) u ovom polustihu postaje jasno da pjesnik nije jedini stradali zbog ljubavi prema voljenoj, nego da takvih ima više:

"Raspusti pramen, voljena, pa okončaj tegobe srdaca".

Ovaj motiv, koji bi se mogao definirati *kao razrješenje patnje zaljubljenog potpunim ukazanjem ljepote drage* – tj. iskazivanjem prisnosti voljene žene prema zaljubljenom – predstavlja reminiscenciju na motiv izgrađen u prvom polustihu drugog distiha Hafizovog gazela:

"U nadi da će Saba donijeti mošusa miris iz njena pramena".

Vjetar Saba je blagi jutarnji povjetarac koji puše sa istoka prema zapadu. "U divanskoj poeziji jutarnji povjetarac obično donosi miris voljene osobe."[34] U klasičnoj perzijskoj književnosti brojni su spomeni toga vjetra u bliskoj vezi

34 F. Nametak, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2007, str. 213.

s dragom, koja je u očima zaljubljenog otjelotvorenje ljepote i ljupkosti. Kao takav, vjetar Saba donosi prijatno raspoloženje i radost, te ima ulogu vjesnika između voljene i zaljubljenog, odnosno prenositelja poruke naklonosti od ljubljene žene do u nju zaljubljenog pjesnika.[35] Oslanjajući se na tu tradiciju, Hafiz je simboliku vjetra Saba iskoristio za gradnju motiva *razrješenja patnje zaljubljenog*, patnje koja je iskazana u ranije razmatranom drugom polustihu istog, drugog distiha. U njegovoj verziji ovog motiva, jedini način da se zaljubljeni pjesnik izbavi iz ljubavne patnje jeste to da vjetar Saba iz pramena drage raspršii do zaljubljenog donese miris mošusa, tj. donese poruku naklonosti voljene žene.

Dakako, motive zapadanja u ljubavne teškoće i njihova razrješenja moguće je razmatrati i u okvirima žanra *gnostičke poezije*. Iz te interpretativne pozicije, zapadanje zaljubljenog u teškoće treba tumačiti kao teškoće duhovnog putnika tokom kretanja stazom unutarnjeg pročišćenja, a potom i samoizgradnje. Te teškoće ogledaju se u različitim vidovima duhovnih odricanja, a najveća od svih tegoba su *stanja* (ahwāl) u kojima se duhovni putnik osjeća usamljenim, ostavljenim, zaboravljenim od Voljenog Bića. U takvim okolnostima, kako bi imao snage da nastavi svoje kretanje, duhovni putnik vapi za znakovima, makar i kratkotrajnim, koji će potvrditi suprotno – da nije zanemaren i prepušten samome sebi. Ti znakovi također jesu stanja, ali ovaj put pozitivne naravi, u kojima duhovni putnik osjeća Božiju *naklonost* (‘enāyat). Za takve znakove, izražene metaforičkim i simboličkim instrumentarijem ljubavne lirike kao *raspuštanje pramena* ili *donošenje mirisa mošusa* iz njega, gnostik skrušeno moli svoga Voljenog.

U narednom, trećem distihu gazela Zijaije Mostarca također je primjetan utjecaj prvog gazela Hafizovog *Divana*. Taj Zijaijin distih glasi:

“Na putu ljubavi za tebe daleko li su odmorišta što cilju vode
Zaljubljeni koji se ne pokrene stazu odmorištâ ne pronađe”.

Ovaj distih referira na dva distiha Hafizovog gazela, i to treći i četvrti:

“U odmorištu voljene kako bih uživao, kad svaki čas
Zvono zazvoni i ‘Dižite nosiljke!’ prolomi se glas
Ako ti pir magova kaže, vinom oboji serdžadu
Jer salik zna sve običaje odmorištâ na putu”.

35 Vidjeti: T. Pūrnāmdāryān, *Gomšode-ye lab-e...*, p. 375.

Veoma je zanimljiv i znakovit način na koji Zijaija u ovom slučaju prihvata Hafizov utjecaj. Pažljivim uvidom u navedene distihe postaje jasno da je taj utjecaj krajnje umješno parceliziran i distribuiran: prvi polustih Zijaijinog trećeg distiha nastao je tragom cjelokupnog Hafizovog trećeg distiha, dok je drugi polustih Zijaijinog trećeg distiha spjevan pod utjecajem, mada znatno prikrivenijim, cjelokupnog Hafizovog četvrtog distiha.

U prvom polustihu svog trećeg distiha, koji glasi: "Na putu ljubavi za tebe daleko li su odmorišta što cilju vode", Zijaija Mostarac referira na motiv koji je u Hafizovom gazelu izgrađen u oba polustiha trećeg distiha: "U odmorištu voljene kako bih uživao, kad svaki čas / Zvono zazvoni i 'Dižite nosiljke!' prolomi se glas". Zijaija pjeva o daljini odmorišta na putu, što pretpostavlja i njihov veliki broj; Hafiz se žali zbog kratkotrajne mogućnosti zaustavljanja u tim odmorištima i neminovnosti da se put brzo nastavi. Tumačeći oba navedena poetska fragmenta u ključu ljubavne lirike (premda Zijaija govori o *putu ljubavi prema voljenoj*, što je prilično apstraktan koncept), moguće je, uzimajući u obzir istovjetnu temu oba razmatrana gazela, zamisliti sliku u kojoj pjesnik slijedi voljenu ženu što je krenula na put, nailazi na odmorišta u kojima je ona boravila, te se žali, ili barem iskazuje čuđenje, zbog njihova velikog broja. Međutim, leksema arapskog porijekla *odmorište* (manzel) omogućava interpretaciju navedenih distiha i u ključu gnostičke poezije. Posmatrano iz te perspektive, put koji zaljubljeni prolazi jeste ustvari duhovni put, a *odmorišta* na tome putu metafora su za kratkotrajna duhovna *stanja* i *stupnjeve* (maqāmāt) koje duhovni putnik ostvaruje.[36] Stanja su, kako gnostici podučavaju, nestalna, i javljaju se iznenada; nimalo ne ovise o želji i pregnuću samog duhovnog putnika i isključivo su rezultat volje i naklonosti Voljenog; stupnjevi, pak, jesu trajnog karaktera i zavise samo od pregnuća duhovnog putnika, ali postoji čitav njihov niz (u pojedinim izvorima ih je pobrojano ukupno četrdeset[37]). Taj niz koji vodi do konačnog cilja – što ga Zijaija nominira kao *maqsad* – zahtijeva stalno duhovno djelanje, neprestano kretanje. Upravo zato u *odmorištima* nema smiraja niti trajnog uživanja, bez obzira na to gleda li se na njih kao na

36 Ibidem, p. 395.
U skladu s metaforičkim potencijalom lekseme *odmorište*, jedno od značajnih proznih gnostičkih djela na arapskom jeziku, čiji je autor Xāğe 'Abdollāh Ansārī, čuveni iranski gnostik iz XI stoljeća, nosi naziv *Odmorišta putnikâ* (Manāzil al-sā'irīn). (Usporediti sa: Bećir Džaka, *Historija perzijske književnosti*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 1997, str. 281.)

37 O tome opširnije vidjeti: *Tarğome-ye resāle-ye qošeiriyye*, Bā tashīhāt wa estedrākāt-e Badī'ozzamān Forūzānfar, Ċāp-e ċahārom, Šerkat-e entešārāt-e 'elmī wa farhangī, Tehrān, 1374. (1995), pp. 91-92; Seyyed Hossein Nasr, *Živi sufizam*, S engleskog preveli: Edin Kukavica i dr. Enes Karić, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2004, str. 101-119.

kratkotrajna, prolazna *stanja* bliskosti s Bogom, koja duhovnom putniku daju snagu da izdrži na iscrpljujućem putu unutarnje izgradnje, ili ih se tumači kao ostvarene duhovne *stupnjeve* koji su pretpostavka za dosezanje onih što tek slijede.

Kako je već navedeno, drugi polustih trećeg Zijaijinog distiha glasi: "Zaljubljeni koji se ne pokrene stazu odmorištâ ne pronađe". U njemu se nazire vješto prikriven utjecaj četvrtog distiha Hafizovog gazela, u kojem pjesnik navodi: "Ako ti pir magova kaže, vinom oboji serdžadu / Jer salik zna sve običaje odmorištâ na putu". Za razliku od prethodnog slučaja, u ovom teško da može biti prostora za interpretiranje navedenih poetskih fragmenata u svjetlu profane ljubavne lirike. Karakteristični termini kao što su *pir magova* i *salik*, te ukupna duhovna atmosfera kojom odišu, upućuju na to da navedeni Zijaijin polustih i dva Hafizova distiha imaju isključivo gnostičko značenje, što zahtijeva i tome primjerenu interpretaciju. Zajednički motiv koji Zijaji i Hafiz grade može se definirati kao *neophodnost pregnuća na duhovnom putu*. O toj neophodnosti Zijajija pjeva uopćeno, u naznakama, tek ukazujući na to da se zaljubljeni, tj. inicirani duhovni putnik, mora pokrenuti kako bi uopće stupio na put unutrašnje izgradnje. Hafiz je, kad je riječ o ovome motivu, znatno eksplicitniji, te jasno naznačava u čemu se ta neophodnost ogleda. Prije svega, on stavlja do znanja da niti jedan duhovni putnik na stazu duhovnog usavršavanja ne može stupiti sam, pošto mu je ona u potpunosti nepoznata i na njoj vrebaju brojne opasnosti.[38] Upravo zato, neophodna mu je podrška istinskog vodiča, u Hafizovoj poeziji oličenog u *piru magova* (starješini zoroastrovskih svećenika), savršenom i jedinom vodiču kojeg Hafiz u svijetu svoje poezije priznaje.[39] Ukoliko mu taj vodič naloži i neki naizgled nelogičan, pa čak i blasfemičan čin, kao što je naprimjer natapanje serdžade vinom,[40] duhovni putnik dužan je bez ikakva oklijevanja ili zazora povinovati se takvom nalogu jer je vodič

38 Upravo zato Hafiz u petom distihu govori o *tamnoj noći*, *strahu od vala* i *strahotnom viru*, tj. opasnostima i iskušenjima koja se svakoga trena mogu pojaviti i usporiti, pa čak i zaustaviti, kretanje duhovnog putnika. Te opasnosti i iskušenja mogu biti različitog intenziteta i naravi, a svakako najveće i najrazornije među njima je ljudska *duša* (nafs) u svome najnižem, najprimitivnijem egzistencijalnom stadiju, poznatom kao *duša koja nagoni na zlo* (nafs-e ammāre).

39 Vidjeti: Bahā'oddīn Xorramšāhī, *Hāfeznāme*, Ċāp-e dahom, Šerkat-e entešārāt-e 'elmī wa farhangī, Tehrān, 1378. (1999), vol. I, pp. 97-98.

40 Slika natapanja serdžade vinom ima izrazit ambigvitetni karakter: moguće je da Hafiz pod njom podrazumijeva doslovno zasipanje serdžade vinom; a moguće je da na umu ima pijenje vina prilikom stojenja ili sjedenja na serdžadi, i to u tolikoj mjeri da se vino, onome ko ga pije, preliva iz usta i prosipa po njoj. O kojem god da je značenju riječ, blasfemičnost ove slike, ukoliko se posmatra iz šerijatskog a ne iz gnostičkog ugla, sasvim je očigledna.

čitav put duhovnog razvitka i zrijenja otprije prošao, potpunoma je upućen u sve njegove opasnosti i iskušenja, kao i načine na koji se oni mogu prevladati. U tom bespogovornom prepuštanju volji vodiča sastoji se ključno, neophodno pregnuće putnika, koje je preduslov za stupanje na stazu duhovne izgradnje.

V

Možda najupečatljiviji pokazatelj utjecaja prvog gazela *Divana* Hafiza Širazija na gazel Zijaije Mostarca koji je predmet analize u ovome radu jeste upotreba arapsko-perzijskog *molamma'*-a,[41] tj. distiha koji se sastoji od po jednog polustiha na arapskom i perzijskom jeziku. Polustih na arapskom, koji oba pjesnika navode u istovjetnoj formi, glasi:

"Krčmaru, zavrti čašu i dodaj je!"

U navedenom polustihu izgrađen je motiv *kruženja čaše*, koji u književnoj tradiciji orijentalno-islamskog kulturnog kruga zauzima mjesto *toposa*, općeg mjesta. Taj motiv primarno se zatiče u ljubavnoj lirskoj i *vinskoj poeziji* (xamriyyāt) na arapskom, da bi vremenom posebno mjesto zauzeo u gnostičkoj poeziji na perzijskom jeziku. U procesu njegove *amplifikacije* (tj. grananja, širenja)[42] kroz arapsku, perzijsku i osmansku tursku književnu tradiciju, stigao je i u poeziju Bošnjaka na perzijskom jeziku. O tom motivu i njegovim različitim poetičkim aspektima pisao sam ranije;[43] ovdje ću se osvrnuti na njegovu ulogu, odnosno ulogu polustiha na arapskom jeziku u razmatranim gazelima sa stanovišta njihove strukture.

Kao što je iz predočenog teksta oba gazela vidljivo, Hafiz Širazi spomenuti polustih navodi u prvom polustihu svog prvog distiha. Osim toga, on navodi još jedan polustih na arapskom, i to na samom kraju svoga gazela, tj. kao drugi polustih zadnjeg distiha, a taj polustih glasi: "Kad sretneš onog koga voliš, pusti ovaj svijet i prođi ga se." Hafizov gazel time počinje i završava jednim iskazom na arapskom jeziku.

Navođenje polustihova, čitavih distiha, pa čak i nekoliko distiha zaredom na stranom jeziku, u Hafizovo vrijeme nije bio postupak bez presedana u perzijskoj književnosti; međutim, način na koji tu retoričku figuru u ovom

41 O retoričkoj figuri *molamma'* vidjeti: *Farhangnāme-ye adabī-ye fārsi – Dānešnāme-ye adab-e fārsī 2*, Be sarparastī-ye Hasan Anūše, Čāp-e yekom, Sāzmān-e ċāp wa entešārāt, Tehrān, 1376. (1997), p. 1273.

42 Vidjeti: Esad Duraković, *Orijentologija: univerzum sakralnoga teksa*, Tugra, Sarajevo, 2007, str. 272.

43 Vidjeti: N. Karahalilović, *Kruženje čaše*..., str. 111-124.

gazelu upotrebljava Hafiz potpuno je nekonvencionalan i originalan. Kao da je u dva polustiha na arapskom jeziku sublimirana čitava pjesma: u prvom je iskazana generalna tema – teškoće na ljubavnom putu – i upućena molba za pomoć,[44] dok je u drugom polustihu sadržan odgovor na molbu zaljubljenog pjesnika.[45] Upotreba arapskog jezika u ta dva polustiha u svijesti recipijenta nesumnjivo priziva okolnosti upućivanja *dove*, odnosno odgovora koji na tu dovu stiže iz Onostranog. Takve asocijacije posebno su izražene prilikom gnostičkog tumačenja tih polustihova, za šta postoji dovoljno tekstualnih argumenata.

S druge strane, između ta dva polustiha na arapskom jeziku, početnog i završnog, smješten je tekst na perzijskom; u njemu su razvijeni pojedinačni motivi koji učestvuju u gradnji teme. Autor kao da je ovakvim nesvakidašnjim postupkom strukturiranja pjesme implicitno iskazao preimućstvo arapskog jezika, kao jezika Objave, nad ostalim jezicima (u ovom slučaju, nad perzijskim) u okviru orijentalno-islamskog kulturnog kruga: ključni dio pjesme i u smisanom i u strukturnom smislu – tj. tema, te početni i završni dio teksta kojim se referira na Onostrano (pogotovo u svjetlu ezoterijskog tumačenja) – naveden je na arapskom, dok su motivi kojima je tema pjesme izgrađena, i koji u strukturnom smislu popunjavaju hijatus između ključnih dijelova pjesme, spjevani na perzijskom jeziku.

Zijaija se u svome gazelu ne upušta u takve retoričke bravure. Navođenjem polustiha "Krčmaru, zavrti čašu i dodaj je!" na samom kraju svoga gazela, tj. kao drugi polustih zadnjeg distiha (koji, po važećim poetičkim postulatima pjesnikova doba i divanske poezije uopće, treba da bude najefektniji i najupečatljiviji), on prije svega iskazuje počast, svojevrstan poetski *homage* neprevaziđenom autoru i književnoj tradiciji kojoj pripada. Treba imati na umu da se poimanje originalnosti u razdoblju klasicizma u znatnoj mjeri razlikovalo od njezina shvatanja u moderno doba. Stoga bi bilo ishitreno i neoprezno ovakav Zijaijin postupak smatrati plagiranjem, tim prije što je prilikom preuzimanja drugih motiva iz Hafizova gazela pokazao iznimnu umješnost u onome što je za pjesnike njegova doba predstavljalo poetički i estetski ideal: motive odavno akumulirane u književnoj tradiciji orijentalno-islamskog kruga, preuzimajući ih od jednog od njenih najvećih izdanaka, Zijaija je prerađivao na vlastiti, osebujan način i davao im svoj originalan pečat, pri tome se ni jednog trenutka ne krećući izvan okvira književne tradicije kojoj je i sam pripadao.

44 Prisjetimo se rasprave o eufonijskim potencijalima rime.
45 Usporediti sa: T. Pūrnāmdāryān, *Gomšode-ye lab-e...*, pp. 341-342.

Međutim, moguće je uspostaviti određenu distinkciju kada je riječ o upotrebi polustiha na arapskom jeziku "Krčmaru, zavrti čašu i dodaj je!" u dva razmatrana gazela, i to na planu *gradacije emocija*. U Hafizovom gazelu taj intenzitet emocija doseže vrhunac već na samom početku pjesme, upravo navođenjem spomenutog polustiha. Kako se tekst vertikalno "spušta", tako i intenzitet pjesnikovih emocija (od početnog ekstatičnog stanja, pa do skoro rezignacije u pretposljednjem distihu[46]) lagahno opada, da bi kroz krajnje razrješenje u posljednjem polustihu (u vidu odgovora na molbu izrečenu u prvom) došlo do potpunog smirivanja emocionalnog intenziteta. Tako je Hafizov gazel s dva polustiha na arapskom jeziku ne samo strukturno, već i emocionalno zasvođen.

Kod Zijaije Mostarca nije takav slučaj. U njegovu gazelu na djelu je upravo obrnuti postupak gradacije emocija: što se više tekst po vertikalnoj ravni približava kraju, intenzitet emocija iz distiha u distih sve više raste, da bi kulminacija uslijedila konačnim vapajem, tj. molbom upućenom na arapskom jeziku, čime je iskazana sva težina položaja zaljubljenog pjesnika. No, za razliku od Hafizovog gazela, u Zijaijinom nema odgovora na taj vapaj, a time ni razrješenja pjesnikova stanja niti smirivanja intenziteta njegovih emocija.

* * *

Prvi gazel *Divana* Hafiza Širazija nedvojbeno je utjecao na ovdje razmatrani gazel Zijaije Mostarca na perzijskom jeziku. Taj utjecaj primjetan je kako na formalnom, tako i na sadržajnom planu. Oba autora pjevaju o istoj temi – poteškoćama na putu ljubavi, a oba gazela moguće je situirati kako u žanr ljubavne lirike, tako i u žanr gnostičke poezije. Jedan od pokazatelja utjecaja Hafizovog na gazel Zijaije Mostarca jeste i istovjetna rima. Zijaija je preuzeo i nekoliko motiva iz prvog gazela Hafizovog *Divana*. Motivski utjecaj Hafizovog na Zijaijin gazel u pojedinim slučajevima je inverzivan, a ponekad parcelirizan i disperziran. Tako se u prvom polustihu drugog Zijaijinog distiha primjećuje utjecaj drugog polustiha drugog Hafizovog distiha, i obratno. S druge strane, na prvi polustih trećeg Zijaijinog distiha utjecao je cjelokupan Hafizov treći, a na drugi polustih trećeg Zijaijinog distiha cjelokupan Hafizov četvrti distih. Prilikom prerade motiva preuzetih iz gazela Hafiza Širazija, Zijaija Mostarac iskazao je zavidno književno-estetsko umijeće i na preuzete motive ostavio vlastiti, originalan pečat, što je, kada je riječ o odnosu prema

46 Pretposljednji distih glasi: "Na loš glas dođoh zbog svojeglavosti na kraju / Kad bi ostala skrivenom tajna o kojoj svuda raspredaju?"

tradiciji, predstavljalo ideal pjesnika orijentalno-islamskog kulturnog kruga u razdoblju klasicizma. Na kraju, Zijaija od Hafiza doslovce preuzima jedan polustih na arapskom jeziku. Taj postupak prije svega ima simboličko značenje odavanja počasti velikome uzoru; međutim, primjetna je i značajna distinkcija u korištenju tog polustiha u dvije pjesme, kako na strukturnom tako i na planu gradacije emocija.

LITERATURA

Algar, Hamid, "Perzijska književnost u Bosni i Hercegovini", *Beharistan*, Broj 3/4, Ljeto/jesen 2001, Kulturni centar pri Ambasadi Islamske Republike Iran – Sarajevo, Sarajevo, 2001, str. 165-182.

Booth, Wayne C., *The Rhetoric of Fiction*, Second edition, Penguin Books, London, 1983, 552 p.

Duraković, Esad, *Orijentologija: univerzum sakralnoga teksa*, Tugra, Sarajevo, 2007, 395 str.

Džaka, Bećir, *Historija perzijske književnosti*, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 1997, 454 str.

Farhangnāme-ye adabī-ye fārsi – Dānešnāme-ye adab-e fārsī 2, Be sarparastī-ye Hasan Anūše, Ċāp-e yekom, Sāzmān-e ċāp wa entešārāt, Tehrān, 1376. (1997), 1537 p.

Gačanin, Sabaheta, "Iz *Divana* Hasana Zijaije Mostarca: stihovi na perzijskom (Ziyayi Hasan Ċalabi b. 'Ali al-Mostari)" *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 55/2005, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2006, str. 189-216.

Gürgendereli, Müberra, *Hasan Ziyâ'î Hayati, Edebi Şahsiyeti, Divan Metninin Tesbiti ve Incelenmesi*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, Eylul 1999, 608 (?) p.

Gürgendereli, Müberra, *Hasan Ziyâ'î: Hayati-eserleri-sanati ve divani (incelememetin)*, Kültür Bakanliği Yayinlari 2981, Sanat-Edebiyat Eserleri Dizisi 440-155, Ankara, 2002, 395 p.

Karahalilović, Namir, "Kruženje čaše – od Walīd ibn Yazīda do Zijaije Mostarca", *Prilozi za orijentalnu filologiju*, 57/2007, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2008, str. 111-124.

Ljubović, Amir, *Nad Bašagićevom zaostavštinom*, Arhiv Hercegovine, Mostar, 1998, 128 str.

Nametak, Fehim, *Divanska književnost Bošnjaka*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 1997, 200 str.

Nametak, Fehim, *Pojmovnik divanske i tesavvufske književnosti*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2007, 269 str.

Nametak, Fehim, "Utjecaj perzijsko-islamske kulture na književnost Bošnjaka u osmanskom periodu", *Beharistan*, Broj 1, Zima 2001, Kulturni centar Islamske Republike Iran – Sarajevo, Sarajevo, 2001, str. 12-18.

Nasr, Seyyed Hossein, *Živi sufizam*, S engleskog preveli: Edin Kukavica i dr. Enes Karić, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2004, 344 str.

Pūrnāmdāryān, Taqī, *Dar sāye-ye āftāb*, Ċāp-e awwal, Entešārāt-e Soxan, Tehrān, 1380. (2001), 415 p.

Pūrnāmdāryān, Taqī, *Gomšode-ye lab-e daryā*, Ċāp-e noxost, Entešārāt-e Soxan, Tehrān, 1382. (2003), 514 p.

Riyāhī, Mohammad Amīn, *Zabān wa adab-e fārsī dar qalamrow-e 'osmānī*, Ċāp-e awwal, Šerkat-e entešārātī-ye Pāžang, Tehrān, 1369. (1990), 308 p.

Sarajkić, Mirza, *Gazeli Ahmeda Hatema Bjelopoljaka na arapskom jeziku*, Orijentalni institut u Sarajevu, Sarajevo, 2011, 156 str.

Šabanović, Hazim, *Književnost Muslimana BiH na orijentalnim jezicima*, Svjetlost, Sarajevo, 1973, 727 str.

Širazi, Hafiz, *Divan*, S perzijskog preveo: Bećir Džaka, Naučnoistraživački institut "Ibn Sina", Sarajevo, 2009, 543 str.

Tarğome-ye resāle-ye qošeiriyye, Bā tashīhāt wa estedrākāt-e Badī'ozzamān Forūzānfar, Ċāp-e ċahārom, Šerkat-e entešārāt-e 'elmī wa farhangī, Tehrān, 1374. (1995), 835 p.

Velek, Rene, Voren, Ostin, *Teorija književnosti*, Nolit, Beograd, 1965, 418 str.

Xorramšāhī, Bahā'oddīn, *Hāfeznāme*, Ċāp-e dahom, Šerkat-e entešārāt-e 'elmī wa farhangī, Tehrān, 1378. (1999), vol. I, 764 p.

Zijaija, Hasan Mostarac, *Divan*, Napisala, prevela i priredila: Alena Ćatović, Dobra knjiga, Sarajevo, 2010, 221 str.

http://www.loghatnaameh.org/

The Impact of Themes and Motifs in the First Ghazal of Hafiz's *Divan* on a Ghazal of Ziyayi Mostarac in Persian

Summary

Hasan Ziyayi Mostarac belongs to a group of poets of Mostar who wrote verse poetry in Oriental languages. Although his *Divan* (collection) of poetry is mostly written in the Ottoman Turkish language, it nevertheless contains

several poems in Persian as well. This paper analyses the influence of the first ghazal (poem) of Hafiz's *Divan* on one of the Persian language ghazals of Ziyayi Mostarac, focusing primarily on themes and motifs. Thus the ghazals feature two basic semantic sets, the surface one through which the two ghazals can be interpreted as straightforward love poetry, and the second, deeper set of meanings, which places them in the tradition of gnostic poetry. In addition, the paper also discusses the similarities of structure and euphonic effects between the two ghazals.

Key words: *theme*, *motifs*, *love poetry, gnostic poetry, euphony, molamma*', *structure, gradation of emotions*

UDK: 821.222.1-1 Hajjam, O.
821.222.1.09-1 Hajjam, O.

Mubina MOKER

Omer Hajjam: hakīm ili gnostik

KLJUČNE RIJEČI: *Hajjam, hakīm, gnostik, mudrac, zadovoljstvo, rezā, rubaije*

Omer Hajjam spada u red znamenitih likova iranske kulturne povijesti. Njegove rubaije, osim što su pobudile iznimnu pažnju na Zapadu, bile su i predmetom velikog broja komentara i dijametralno suprotnih stajališta. Generalno uzev, jedni Hajjama smatraju hedonistom, drugi gnostikom. Ova podijeljena mišljenja zadržala su se sve do danas. Ovaj rad nastoji, na temelju Hajjamovih rubaija, ponuditi odgovor na pitanje da li je Hajjamov svjetonazor gnostičke prirode ili njegov misaoni sklop počiva na kritičkim promišljanjima jednog mudraca (*hakīm*) o temeljnim pitanjima čovjekova bitka. Stoga su u prvom dijelu rada prezentirana mišljenja Hajjamovih savremenika o njegovoj ličnosti. Hajjamov svjetonazor je, potom, motren kroz dva aspekta: analizu duhovne postaje zadovoljstva (*rezā*) i odnos prema smrti. Na koncu je izdvojeno nekoliko rubaija koje bi se mogle nazvati „gnostičkim", ukoliko se one analiziraju na lingvističkoj ravni, a na temelju prepoznatljive gnostičke terminologije sadržane u njima. Prosudba o tome ko je Omer Hajjam ipak se, u konačnici, prepušta čitatelju, budući da je on taj koji u skladu s trenutačnim stanjem svoga duha oblikuje vlastiti poetski doživljaj.

Jedan od najljepših opisa poezije dao je znameniti iranski gnostik iz 12. st. Ejnolkozzat Hamadani *('Eynol-Qozzāt Hamadānī*):

> *Mladiću plemenita duha! Ovu poeziju smatraj ogledalom! Na koncu, znaš da ogledalo samo po sebi nema oblik, ali ko god u njega pogleda da vidjet će u njemu vlastiti lik. Znaj, isto tako, da poezija sama po sebi nema nikakvo značenje, ali svako u njoj može vidjeti ono što nosi njegovo vrijeme i puninu svoga djelovanja. I ako ustvrdiš da je značenje poezije onakvo kakvo joj je dao autor, drugi će joj dati drugačije značenje, u skladu s vlastitim razumijevanjem. To je kao da neko kaže:*

Oblik ogledala lik je onoga ko ga je ulaštio, ali je to samo prvi oblik koji je očitovalo ogledalo. Značenje je ovoga „zamršeno", i zahtijeva podrobnu analizu, pa i ako bih posegnuo za tumačenjem, opet ne bih ostvario cilj.[1]

U svega nekoliko rečenica iz pera ovog gnostika sadržana je ukupna zbilja poezije čija se značenjska obzorja protežu na metaprostoru od *ezela* do *ebeda*, unutar kojeg svaki potencijalni čitatelj oblikuje vlastiti poetski doživljaj koji je refleksija trenutačnoga stanja njegove nutrine ili plod iskušavanja na stazi duhovnoga (samo)oblikovanja. Svjedoci smo kroz povijest da je upravo duhovna (ne)zrelost koja je uvjetovana postajom *(maqām*) svakog pojedinačnog čitatelja dovodila do različitih pristupa poeziji i nerijetko dijametralno suprotnih poimanja i tumačenja poezije pojedinih pjesnika.

Moglo bi se kazati da je poezija Omera Hajjama (*'Omar Xayyām*) slikoviti primjer „ogledala" o kojem je govorio Ejnolkozzat Hamadani u kojem je svako motrio odraz vlastite nutrine i u skladu s tom izvanjskom refleksijom interpretirao Hajjamovu poeziju, baš kao što u jednoj rubaiji kaže i Hajjam:

Ako kažu da sam opijen crvenim vinom – jest, pijan sam
Ako kažu da sam bezvjerac, obožavatelj vatre ili kipova – neka sam
Svaka skupina različito me sumnjiči – pa neka
Ja sam onakav kako jest i kakav sam.[2] (Rubaija: 16)

1. Hajjam kroz prizmu savremenika

Omer Hajjam spada u red znamenitih likova iranske kulturne povijesti o čijem je znanstvenom radu ali i poetskom opusu napisano na desetine knjiga. Čini se da poezija niti jednog iranskog pjesnika nije u tolikoj mjeri komentirana na Zapadu kao Hajjamova. Tumačenja Hajjamove poezije nude dva dijametralno suprotna stajališta: jedni ga smatraju hedonistom, drugi gnostikom, a između ova dva oprečna pojma javlja se spektar najrazličitijih nadimaka kojima je opisivana njegova ličnost, kao: kralj mudraca, čudo svoga vremena, veliki nevjernik, pobožnjak, zarvanist, optimist, pesimist, metempsihozist, opijumaš, bengist, pohotljivac, materijalist, odmetnik, bohem, raskalašnik i sl.[3]

1 'Eynol-Qozzāt Hamadānī, *Nāmehā-ye 'Eynol-Qozzāt*, I, be ehtemām-e 'Alīnaqī Manzawī -'Afīf 'Asīrān, Tehrān: Entešārāt-e Asātīr, 1377 (1999), str. 216.

2 U radu će se koristiti prijevod Hajjamovih rubaija iz neobjavljenog rukopisa hadži šejha Fejzullaf-ef. Hadžibajrića koji sadrži 153 rubaije. Broj rubaije u zagradi označava broj u rukopisu. Rukopis mi je nesebično ustupio šejh Hadži Sinanove tekije hadži Sead Halilagić.

3 Vidjeti: Bećir Džaka, *Četiri perzijska pjesnika*, Sarajevo: Svjetlost, 1997, str. 59.

Prije negoli ponudim odgovor da li je, i u kojoj mjeri, Hajjamov svjetonazor koji se zrcali u njegovim rubaijama gnostički, predočit ću kako su Hajjama vidjeli njegovi savremenici i hroničari bliski njegovu vremenu.

Kako smatra prof. Foruzanfar (*Forūzānfar*), *Al-zağer lil-soġār* Zamahšarija (*Zamaxšarī*) najstarije je djelo u kojem se iznosi stajalište o Hajjamu. Djelo je napisano 516. god. po H., tj. godinu dana prije Hajjamove smrti, i u njemu se uz Hajjamovo ime navode titule: „nasljednik mudraca ovoga svijeta i filozofā, predvodnik imama Hajjam".[4]

Drugi najstariji izvor u kojem se spominje Hajjamovo ime jest djelo *Mīzānol-hekma* Abdurahmana Hazenija (*'Abd al-Rahmān Xāzanī*). Autor je ovo djelo namijenio seldžučkom sultanu Sendžeru (*Sanğar*) i među imenima znamenitih mislilaca spomenuo je i Hajjamovo ime, oslovljavajući ga kao „Imam Omer Hajjam".[5]

Slijedeći izvor u kojem Hajjamov savremenik govori o njegovoj znanstvenoj i duhovnoj razini jest djelo *Tatteme-ye sawānol-hekma* Ebul-Hasana Alija ibn Zejda Bajhakija (*Abū al-Hasan 'Alī ibn Zeyd Bayhaqī*). Bajhaki prenosi da je 507. god. po H. prisustvovao Hajjamovom medžlisu. Hajjam je tada već bio starac u poodmakloj životnoj dobi, a Bajhaki u cvijetu mladosti. Uz Hajjamovo ime u ovom djelu stoje titule „Filozof i dokaz istine" (*hoğğatol-haqq*).[6]

Osim ovih postoje i drugi izvori koji bilježe ime Omera Hajjama[7], a ja ću ovdje, zbog zanimljivosti sadržaja i povoda kojim je napisano, spomenuti pismo koje je Hajjamu uputio njegov savremenik Senaji Gaznavi (*Sanāyī Ġaznawī*). U pismu, između ostalog, stoji:

> *O dragulju jedinstveni, o čovječe odvažni, smjelo sa stijene imana u polja islama, uzdignute glave, spuštaš se, bez straha* [...]. *Očekivanja ovog ašika iskrenog su da predvodnik mudrih* (pīšwāy-e hakīmān)*, kada ovo*

4 Mohammad 'Abbāsī, *Kolliyyāt-e āsār-e pārsī hakīm-e 'Omar Xayyām*, Tehrān: Hīrmand, 1390 (2011), str. 232.

5 Profesor Dželaluddin Homaji iznosi stajalište da je djelo napisano 515. god. po H., te ga smatra najstarijim izvorom u kojem je zabilježeno Hajjamovo ime; vidjeti: Mohammad Hoseyn Bayāt, „Nagāhī xeradwarzāne be Xayyām", *Zabān wa adabiyyāt*, Daneškade-ye Adabiyyāt wa 'olūm-e ensānī Danešgāh-e Tehrān ,1386 (2007)/ 184, str. 155.

6 Mohammad 'Abbāsī, *Kolliyyāt-e āsār-e pārsī hakīm-e 'Omar Xayyām*, str. 245.

7 Vidjeti: Mohammad Hoseyn Bayāt, „Nagāhī xeradwarzāne be Xayyām", *Zabān wa adabiyyāt*, str. 156-159.

pismo stigne do njega, smjesta „Zulfikarom jezika", baš kao Hajdar, njihove glave odsječe.[8]

Pažljivim uvidom u titule koje uz Hajjamovo ime bilježe savremenici zapaža se da ovo oslovljavanje, osim što predstavlja znak uvažavanja, posvjedočuje i da je Hajjam za svoga života uživao izniman znanstveni ugled, inače ga Senaji, koji je, također, slovio kao učen čovjek, zasigurno ne bi oslovio titulom „predvodnik mudrih". *Hakīm* ili mudrac bila je počasna titula –simbol znanosti – koja se dodjeljivala samo rijetkim svestranim učenjacima kakav je bio i Hajjam.[9]

U nastavku želim skrenuti pažnju na podatak koji, prema djelu *Tarabxāne* iz 867. god. po H. Jara Ahmeda ibn Husejna Rešidija Tabrizija (*Yār Ahmad ben Hoseyn Rašīdī Tabrīzī*), navodi Muhammed Husejn Bajat, kako bi se izbjegle nelogičnosti koje se vezuju uz Hajjamovu ličnost. U citatu koji prema navedenom djelu donosi ovaj autor kaže se da su „znamenite ličnosti poput Ahmeda Gazalija (*Ahmad Ġazālī*) (preminuo 530. god. po H.) i Ejnolkozzat Hamadanija (preminuo 529. god. po H.) bili Hajjamovi učenici i polučili koristi iz njegova znanja".[10] Ovaj podatak, mada se veoma često ponavlja u Hajjamovim životopisima, ne može se uzeti kao relevantan iz razlogā koje ću pojasniti u nastavku. Kad je riječ o znamenitom gnostiku Ahmedu Gazaliju, mlađem bratu Muhammeda Gazalija, osim Jara Ahmeda Tabrizija niti jedan drugi hroničar ne navodi da je Ahmed bio Hajjamov učenik. Također, u djelu nije navedena ni tačna godina smrti Ahmeda Gazalija, koji je preminuo 520. god. po H.[11] Relevantni izvori o životu Ejnolkozzata Hamadanija također ne spominju Hajjama kao nekoga ko je utjecao na intelektualno-duhovno oblikovanje jednog od najvećih iranskih gnostika. Poznato je da je njegov izravni duhovni učitelj i muršid (*moršed*) bio Ahmed Gazali. Uz njega kao jedan

8 Senaji Gaznavi, glasoviti pjesnik i gnostik iz 11. st., pismo je napisao ponukan događajem koji se zbio dok je bio na putovanju iz Harata u Nišabur. Na povratku u Harat desila se krađa u karavansaraju, a trag je vodio do Senaijeva učenika, da bi, na koncu, bio osumnjičen i sam Senaji. Saraf, kome je ukradeno 1000 dinara, nije se htio okaniti i naposljetku je Senaji poslao pismo Hajjamu u kojem ga moli da pronađe izlaz iz ove situacije; vidjeti: Amīn Mahdī Razawī, *Sahbāy-e xerad*, tarğome-ye Mağdod-dīn Keywānī, Tehrān: Soxan, 1385 (2006), str. 58.

9 Termin mudrost (*hekmat*) uglavnom se odnosi na filozofiju, ali nije ograničen samo na ovu znanost. U jednom obuhvatnijem i potpunijem značenju *hakīm* – mudrac jest učenjak koji posjeduje temeljito i široko znanje u gotovo svim znanostima s posebnim akcentom na islamske znanosti.

10 Vidjeti: Mohammad Hoseyn Bayāt, „Nagāhī xeradwarzāne be Xayyām", *Zabān wa adabiyyāt*, str. 160.

11 Vidjeti: Ahmad Ġazzālī, *Mağmū'e-ye Āsār-e fārsī Ahmad-e Ġazzālī*, be ehtemām-e Ahmad Moğāhed, Tehrān: Entešārāt-e Dānešgāh-e Tehrān, 1376 (1997), str. 1-23.

od Ejnolkozzatovih učitelja spominje se i šejh Barke Hamadani (*Barke-ye Hamadānī*).[12] Ejnolkozzatovim „učiteljem" u nekoj mjeri mogao bi se smatrati i Muhammed Gazali. Premda se Ejnolkozzat nikada nije upoznao s imamom Gazalijem, osjetio je naklonost prema njemu posredstvom njegovih djela koja je „prema vlastitim riječima kontinuirano proučavao četiri godine".[13] Osim toga, kao i kod Ahmeda Gazalija, Tabrizi nije naveo tačnu godinu smrti Ejnolkozzata, koji je pogubljen 525. god. po H. Činjenica da se osim Bajata i neki drugi autori pozivaju na povijesno neutemeljeni podatak iz djela *Tarabxāne* proistječe iz njihove želje da Hajjama prikažu kao gnostika *par excellence* pod čijim su utjecajem bila dva najveća duhovna viteza koja su svojim naukom utisnula neizbrisiv trag u povijesti gnostičke misli.

Zanimljivo je da niti jedna od Hajjamovih titula ne sadrži bilo kakve naznake koje bi ukazivale na njegov gnostički svjetonazor. Možda je to bio razlog što je šejh Attar (*'Attār*) Hajjama smatrao nepotpunom osobom (*mard-e nātamām*):

Jedan se *pročuo po vidu svome*
Kada na mezar kakav prispio bi
Velikan jedan htjede iskušati ga
Šta pod zemljom vidiš, upita ga
Onaj čovjek cijenjeni ovo mu kaza
On je mislio da znanje istinsko je
Duh u stanju otkrovenja bio mu je
Šta se u njem' zbiva gledao bi
Na mezar Omera Hajjama odvede ga
sa svime upoznaj me, ti oka čistoga
vidim prah nepotpunog čovjeka
u staništu kojem on lice upravio je[14]

Također je potrebno ukazati na jedan detalj vezan uz Hajjamovu ličnost, a to je da u gotovo svim o njemu napisanim djelima, pa i u, kako smo vidjeli, nekim izvorima savremenika, uz njegovo ime stoji: filozof i mudrac, iako Hajjam u jednoj od rubaija veli:

*Neprijatelj pogrešno kaže da sam ja **filozof***
Bog zna da ono što on kaže nisam
Ali pošto sam se našao u ovoj kući brigā
Na koncu, malo je od onoga da znam šta sam (Hajjam: 29)

Odgovor na pitanje da li rubaije Omera Hajjama odaju njegov gnostički svjetonazor motrit ću kroz dva aspekta: analizu duhovne postaje zadovoljstva i Hajjamovo poimanje smrti.

12 Nasrollāh Porğawādī, '*Eynol-Qozzāt wa ostādān-e o*, Tehrān: Entešārāt-e Asātīr, 1384 (2005).
13 Ibid., str. 8.
14 'Attār, *Elahīnāme*, tashīh wa moqaddame Hellmut Ritter, Tehrān: Entešārāt-e Tūs, 1368 (1989), str. 277.

2. Duhovna postaja zadovoljstva

Zadovoljstvo (*rezā*) osobina je po kojoj se prepoznaje duhovno upotpunjena osoba. Istinski gnostik nikada ne protestvuje nad onim što mu je Bog odredio budući je spoznao i iskusio da je svaki korak na stazi *sejri suluka* satkan od boli, nevolja i tegoba:

> *Traganje je neodvojivo od nevolja i tegoba, a žestina bola i snaga traganja uvjetovana je objektom potrage. Sve što je ono traženo bezvrednije, lakše ga je dosegnuti. A što je objekt potrage dragocjeniji, bol je traganja snažnija i intenzivnija. I to je jasno vidljivo kod stvorenjā. Ne postoji ništa dragocjenije od Istinitog Boga. Sve druge vrijednosti u odnosu na veličanstvenost Boga manjkave su i beznačajne. Nemoguće je da traganje za Njim bude spokojno i ugodno. Do Njega će naći put trudbenik koji će na tom putovanju žrtvovati na hiljade duša i koji će iskusiti i podnijeti takve i tolike nevolje da će sve stvoreno ustuknuti pred tolikim tegobama. To je odlika murida.*[15]

Strpljivo podnošenje tegobā obilježje je čiste i iskrene ljubavi prema Poslaniku, koji je kazao:

> *Ako me ti voliš, onda pripremi za sebe ogrtač, odoru satkanu od tegoba, kojim ćeš se odjenuti; jer Bogom se kunem da nedaće i belaji brže od bujice koja nadire s vrha brda dolaze onome ko mene voli.*[16]

Na postaji zadovoljstva srce istinskog roba Božijeg veseli se svemu što je Bog odredio; u svakoj situaciji, svakom zbivanju zbog kojeg bi srce moglo zapasti u stanje brige, uznemirenosti, uzbuđenja ono ostaje mirno i staloženo. Takva je osoba zadovoljna i preplavljena radošću zbog onog što joj je Bog dodijelio i odredio.

Pitali su Rabiju[17] koje je obilježje zadovoljnoga Božijeg roba. To je da se jednako veseli nevolji kao i blagodati.

Učitelj Ebu Ali[18] veli:

---

15 Vidjeti: Boxārī, *Šarh-et-ta'arrof lemazhabot-tasawwof*, bā moqaddame wa tashīh wa tahšiye M. Roušan, IV, Tehrān: Entešārāt-e Asātīr, 1366 (1987), str. 1702.

16 Mohammad ibn abī al-Hasan 'Alī al-Makkī, *Qowwat al-Qolūb fī mo'āmalat al-mahbūb*, I, Qāhere: 1310 (1889), str. 196.

17 *Rabija el-Adevija* (Rābi'a al-'Adawiyya), jedna od najznamenitijih žena gnostika iz II/VIII stoljeća.

18 Ebu Ali Dakkak (*Abū 'Alī Daqqāq*) poznati gnostik s kraja IV/X i početka V/XI stoljeća. Držao je medžlis u Nišaburu. Inicirao je Kušejrija (*Qošeyrī*) da krene stazom tarikata i primio ga za svoga učenika (*murida*).

Zadovoljstvo nije u tome da ne vidi nevolje i nedaće i da se ponaša kao da ih ne prepoznaje, već je zadovoljstvo da ne prigovara i ne protestvuje nad Božijim određenjem. [19]

Dakle, temelj istinskog zadovoljstva jeste zahvalnost. Stoga gnostik s iznutarnjom zahvalnošću koju posvjedočuje srcem svojim prima Božiju odredbu ma kakva ona bila. Naše percipiranje izvanjskoga svijeta i zadovoljstvo ili nezadovoljstvo njime ogledalo je u kojem se reflektiraju stanja naše nutrine, baš kao što u jednoj od svojih rubaija veli Ebu Seid Ebul-Hajr (*Abū Sa'īd Abol-Xeyr*):

Želiš li ašik potpuni biti
Mnogo gorkog trebaš primiti
Vidjeti ružno, a misliti da lijepo je
Otrov jesti, a šećerom ga zamišljati[20]

ili Mevlana:

Iz tebe izrasta bilo dobro, bilo loše
Ružno i lijepo, sve u nutrini skrito, od tebe je[21]

Međutim, Hajjamu kao osobi kontemplativne prirode, što potvrđuje i njegova titula mudraca *hakīm*, koja je kritički promišljala o suštinskim pitanjima smisla čovjekova bitka nedostajala je ova smirenost i zadovoljstvo duše da bi njegov misaoni sklop bio gnostički. I zapravo je stalno protivljenje i bunt najizražajnija crta Hajjamova karaktera.[22]

Kad bih imao moć da stvaram svemir
Presudio bih današnjem svijetu
Iznova drugi svijet tako bih stvorio
Da srce lako i slobodno ostvari želje (Hajjam: 9)

19 *Tarğome-ye Resāle-ye Qošeyriyye*, bā tashīhāt wa estedrākāt B. Forūzānfar, Tehrān: Entešārāt-e 'elmī wa farhangī, 1374 (1995), str. 298, 296.

20 Šafī'ī Kadkanī, *Ćašīdan-e ta'm-e waxt*, Tehrān: Entešārāt-e Soxan, 1385 (2006), str. 259.

21 Moulawī, *Masnawī Ma'nawī*, III, be tashīh wa pīšgoftār 'Abdol- Karīm Sorūš, Tehrān: Entešārāt-e 'elmī wa farhangī, 1378 (1999), str. 483.

22 Između duhovne postaje neke osobe i njezina individualnog ponašanja postoji čvrsta i tijesna povezanost. Naime, u svakoj postaji reflektira se karakterna crta koja daje karakterističnе smjernice duhovnome putu svake jedinke ponaosob; Vidjeti: Mubina Moker, *Duhovne postaje poslanikā u svjetonazoru šejha Attāra*, Sarajevo: Naučnoistraživački institut Ibn Sina, 2007, str. 8.

Da je moj dolazak bio po meni – ne bih došao
Da je stvaranje po meni bilo – kakvo bi bilo
Bolje od ovoga ne bi bilo – da u ovaj trošni manastir
Nisam došao, nisam stvoren i nisam bio (Hajjam: 67)

O svemiru, nisam zadovoljan tvojim kretanjem
Učini me slobodnim jer mi ne odgovara da sam vezan
Ako si ti naklonjen nepametnim i nevrijednim
Pa nisam ni ja tako vrijedan ni pametan (Hajjam: 98)

Cio svijet je muka a dani brige
Cio svod su patnje a svijet pritiješnjen
Ukratko, u kretanju čitavog života ne vidim
da je iko sretan i zadovoljan a ako i jest, malo ih je. (Hajjam: 139)

Hajjamovo nezadovoljstvo proistječe iz stanja zbunjenosti i smetenosti njegova duha. Zbunjenost i smetenost Hajjamova nije gnostičke prirode, već je rezultat racionalnog promišljanja jednog zapanjenog mislioca i njegova „protesta" nad svrhom stvaranja. Promišljanje gnostika drugačije je budući da ono istječe iz srca koje je u stanju stalnoga zikra i usredsriđenosti ka Bogu, te je stoga plod izravnoga osvjedočenja, a ne racionalne spoznaje. Zanimljivo je tumačenje koje o Hajjamovoj zbunjenosti iznosi Šams Tabrizi (*Šams Tabrīzī*):

Negdje između 1251. i 1254 god., dok je Šams Tabrizi boravio u Konji, jedan njemu veoma blizak murid po imenu Šejh Ibrahim zatražio je mišljenje o jednoj Hajjamovoj rubaiji.
U svojoj poeziji Hajjam kaže da niko nije raskrio tajnu aška, a ako mu je to i pošlo za rukom, ostao je smeten (sargardān) . *Primjedba Šejha Ibrahima na ove Hajjamove riječi bila je: ako je neko proniknuo u tajnu, kako može biti smeten, a ako mu je ašk ostao tajna, onda opet ne može biti smeten. Šems je odgovorio: „Tako je to. Svako govoreći opisuje svoj vlastiti hal. On je bio smeten. Jedanput je bezrazložno optuživao svemir; drugi put sudbinu; pa onda sreću; pa Istinitog Boga. Jedanput negira i odriče; drugi put potvrđuje, pa onda kaže 'ako'. Govori zbrkano, bez mjere, zamagljeno. Vjernik 23 nije zbunjen ni smeten. Vjernik je*

23 U izvorniku na perzijskom jeziku stoji: **مؤمن** - vjernik. Sudeći prema kontekstu izraz bi se prije mogao odnositi na gnostika koji je dostigao duhovnu zrelost, budući da u pogledu Hajjamova imana ne bi trebalo iskazivati ni najmanju sumnju, što posvjedočuju i titule kojim su ga, u znak poštovanja, oslovljavali savremenici.

onaj ko je otklonio koprenu, ko je podigao zastor, ko vidi objekt svoga cilja, robuje bjelodanom očitošću, iskušava užitak u toj bjelodanosti.“[24]

Stoga što se u svojoj spoznaji Boga u prvome redu oslanja na razum koji traga za dokazima, Hajjam zapada u stanja sumnjičavosti i skepse koja mu predstavljaju zapreku u odgonetanju zagonetki i nepoznanica skrivenih u stvaranju. U njegovoj misli stalno se preklapa suprotnost između razuma i vjerovanja.

Na ovaj svijet dođoh prisilno
I stalno me iznenađivao taj svijet
Nevoljno i napuštam ovaj svijet pa ne znam
Kakva je bila svrha dolaska, boravka i odlaska (Hajjam: 10)

Od našeg dolaska i odlaska kakva je korist
Od osnove nade života gdje je potka
Na horizontu svijeta mnoge duše svijetle
Izgaraju i postaju pepeo. Gdje je dim od njih? (Hajjam: 52)

Od moga dolaska nije imao koristi svemir
A mojim odlaskom njegova ljepota i čast nisu povećani
I niotkog nikad čuo nisam
Ovaj moj dolazak i odlazak kakav cilj imaju (Hajjam: 113)

Naredni Mevlanini stihovi profinjeno i krajnje jednostavno pojašnjavaju suštinu zbunjenosti i smetenosti jednog gnostika, koja je posvema različita od one koja se reflektira u Hajjamovim stihovima:

Ponekad se ovakvim pokazuje, a nekad suprotno tome
Osim zbunjenosti zar vjera drugo je
Al’ nije to zbunjenost koja te zakreće od Njega
Već zbunjenost od opijenosti i uronjenosti u Prijatelja[25]

Da rezimiramo: zadovoljstvo (*rezā*) potpuna je i čvrsta uvjerenost srca u apsolutno i bezuvjetno gospodarenje Boga bez i najmanje primisli o oponiranju i suprotstavljanju.

24 Šams Tabrīzī, *Maqālā*t, be tashīh Mohammad Alī Movahhed, Tehrān: Entešārāt-e Tarh-e nou, 1377 (1998), str. 301-302.

25 Moulawī, *Masnawī Ma‘nawī*, I, be tashīh wa pīšgoftār ‘Abdol- Karīm Sorūš, Tehrān: Entešārāt-e ‘elmī wa farhangī, 1378 (1999), str. 18.

Čuo sam da je učitelj imam Ebu Ali, smilovao mu se Allah, kazao:
Neki učenik rekao je svome učitelju: „Ovaj rob (tj. ja) zna da je Bog zadovoljan njime.“ Učitelj odvrati: „Nije tako.“ Učenik odgovori: „Tako je, zna.“ „Kako zna?“, upita učitelj. „Kad sam srcem posvjedočio zadovoljstvo onim što mi je Bog odredio, znao sam da je Bog zadovoljan mnome.“ „Bravo mladiću!“, odvrati učitelj.[26]

A jedino čemu na ovome i budućem svijetu teži gnostik jeste Božije zadovoljstvo.

Od svega slobodan sam jer na svijeta oba
Ništa ne vrijedi osim zadovoljstva Tvoga[27]

3. Hajjamovo poimanje smrti

Smrt je za Hajjama, sudeći prema njegovim stihovima, ostala jedna velika nepoznanica. Zbilja smrti, ali i života, koji su dvije prividno suprotne prolazne pojavnosti jedne jedinstvene zbilje, zakrivena je velom tajne poznate samo Ravnatelju svega postojećeg. I ma koliko čovjek napora ulagao da pronikne s onu stranu vela, na koncu će tajna ostati nespoznata:

Kad bi srce pravu tajnu života znalo
U smrti bi ono i tajne božanske saznalo
Danas kad si sa sobom, ne znaš ništa,
Pa šta ćeš sutra kad se rastaneš od sebe znati? (Hajjam: 6)

Mi smo dječije igračke a svemir je igrač
I to stvarno, a ne u prenesenom smislu
Igranje je bilo na površini postojanja
Otišli smo u sanduk nepostojanja sve jedan za drugim (Hajjam: 69)

Od duboke utrobe zemljine pa do vrha Venere
Sve probleme svemira razriješio sam
Odriješio sam iz veza svaku varku i prevaru
Svako pitanje je riješeno osim pitanja smrti (Hajjam: 131)

Ali, s gnostičkog aspekta motreno, ulaganjem duhovnih pregnuća rastanak od sebe, tj. otrgnutost od prizemnoga i „prividnoga“ jastva, moguć je već

26 *Tarğome-ye Resāle-ye Qošeyriyye*, str. 297.
27 ʻAttār Nīšābūrī, *Ġazaliyyāt-e ʻerfānī*, Tehrān: Entešārāt-e Faxr-e Rāzī, 1363 (1984), str. 380.

na ovome svijetu. Ne mogu a da se ne prisjetim izreka o tesavvufu znamenitog sufijskoga šejha iz druge polovine 3. hidžretskog stoljeća Džunejda Bagdadija (*Ǧoneyd Baġdādī*):

> *Tesavvuf je očišćenje srca od općenja s ljudima, odvajanje od animalne prirode; umrtvljivanje svojstava tjelesnoga bića, udaljavanje od požudnih poriva, poprimanje svojstava duhovnoga bića. [...] Tesavvuf je da Bog učini mrtvim tvoje vlastito biće da bi ga oživio kroz Sebe.*[28]

Džunejd Bagdadi ovdje govori o razinama *fenāa*, postupnom blijeđenju i iščezavanju svojstava vlastitoga bića koja postaje poput ogledala u kojemu se reflektiraju Božanska svojstva dosežući razinu vječne „prisutnosti" (*baqā*) u Bogu već na ovome svijetu. Ako čovjek na ovome prolaznome svijetu, proživljavajući „duhovnu smrt", može iskusiti sjedinjenje s Bogom i dosegnuti tračak vječnosti, pa zašto onda to ne bi bilo moguće i nakon smrti u fizičkom smislu i potpunog odvajanja duše od tijela? Stoga smrt nikako ne znači kraj niti odlazak u nepostojanje, već bjelodanu spoznaju i saznanje o povratku Bogu i sjedinjenju s Njim. Veoma lijepe stihove o tome je u *Kasidi o smrti* izrekao imam Gazali (*Ġazālī*):

> *Sve do danas mrtvac sam bio,*
> *makar bijah tu među vama,*
> *ali danas, vidiš, oživjeh,*
> *riješih se ćefina tek sada [...]*
>
> *O smrti nemoj nikad mislit'*
> *da kraj je, a to neki rade,*
> *ne, početak je, život pravi,*
> *smrt je vrhunac svake nade.*
>
> *Život na ovom ovdje sv' jetu,*
> *samo sanak je koji guši,*
> *a kad čovjek potom umre,*
> *duboki san skroz se raspr̀si.*[29]

28 'Attār, *Tazkeratol-awliyā* , be tashīh wa tahšiye R. Nicholson, Tehrān: Entešārāt-e Asātīr, 1379 (2000), str. 470, 476.

29 Samir Beglerović, „Imam-i Gazalijeva kasida o smrti", *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, XXIX/2010, br. 14, str. 207, 209.

Hajjamovo poimanje smrti uvjetovalo je i njegov odnos spram ovozemnog života kao i njegovo razumijevanje značenja sadašnjeg trenutka (*waxt*), koji ima iznimnu važnost u duhovnom sazrijevanju putnikā gnostičke staze. Štaviše, ideal je gnostika da živi sadašnji trenutak, odnosno iskusi zbiljsko značenje vremena, tj. stanja potpune uronjenosti u Božansku bliskost (*qorb*), u kojem se brišu sve vremenske odrednice prošlosti i budućnosti. Ali, za Hajjama živjeti sadašnji trenutak znači: proživljavati puninu sadašnjeg trenutka u njegovom ovosvjetovnom značenju; uživati u ljepoti prirode, zvuku defa u daljini. No i u tim trenucima radosti osjetan je stalnoprisutni žal zbog prolaznosti života i našeg odlaska s ovoga svijeta. Stoga Hajjamov poziv da se ne bavimo prošlošću niti onim što će nam budućnost donijeti, tj. da iskusimo „ovdje" i „sada" ne nosi gnostičko značenje:

Ne spominji dan koji je prošao
Ne strahuj za sutra koje još nije došlo
Ne tuguj za onim što je prošlo ili nije došlo
Ugodi duši svim užicima života (Hajjam: 18)

Govore mi da je Džennet lijep sa hurijama
A ja kažem da je voda loze lijepa
Ovu gotovinu uzmi a ruku od te veresije pusti
Jer glas defa iz daljine je lijep. (Hajjam: 21)

Srce, vrijeme te je učinilo brižnim
Iznenada rastaviće se tvoja čista duša od tijela
Sjedi na zelenoj travi i lijepo proživi ovo nekoliko dana
Prije nego pronikne zelena trava iz tvoje zemlje (Hajjam: 89)

Želim skrenuti pažnju na još jednu osobenost zamjetljivu u Hajjamovu karakteru koja „zamagljuje" duhovna obzorja njegova bića i zbog koje on okom gnostika ne može motriti na život i smrt niti na svijet uopće. Naime, Hajjam je više okrenut vanjskome svijetu i Božanskim pojavnostima u njemu očitovanim negoli svijetu vlastite nutrine. U svojim rubaijama pjeva o svemiru, prirodi, vrčevima, grnčariji iz kojih izbija i širi se dah prolaznosti i smrti. Veoma rijetko ili gotovo nikako ne govori o srcu niti mu se obraća, a ako ga i spomene, čini to da bi ukazao kako ono nije spoznalo tajnu stvaranja. Međutim, temeljni preduvjet čovjekovog ozbiljenja i duhovnog upotpunjenja jeste povratak biti vlastitoga bića, odnosno srcu kao duhovnom središtu čovjekovom unutar kojega se odvija proces njegova sazrijevanja i samospoznavanja koji će

ga u konačnici dovesti do razine vječnosti u Božijoj jednoći. Dakle, istinska spoznaja Boga uvjetovana je spoznajom zbilje srca, te, dosljedno tome, u srcu počinje i okončava se čovjekovo samoupotpunjavanje. Stoga na oba svijeta ne postoji ništa dragocjenije od srca koje je spoznalo Boga. To je ono srce koje se može nazvati *prijestoljem mikrokosmosa*. Sve drugo, prema riječima Ebu Seida Ebul-Hajra, bezvrijedno je i ništavno:

U svijetu duše osim Duše sve ništavno je
U kraljevstvu vladara osim čovjeka sve ništavno je
U pojavnostima i skrivenostima na svijeta oba znaj sigurno
da osim srca što Boga spoznalo je sve ništavno je.[30]

4. Rubaije s gnostičkim elementima

Da bi ovaj rad ponudio objektivnu sliku o Hajjamovu svjetonazoru, neophodno je osvrnuti se i na rubaije koje bi se mogle okarakterizirati kao gnostičke ukoliko se motre na lingvističkoj ravni, budući da u njima Hajjam koristi ustaljenu i prepoznatljivu terminologiju izrazite gnostičke poezije, kao: *vino* (mey), *harabat* (xarābāt), *mejhana* (meyxāne). Činjenica je da tim gnostičkim izrazima u Hajjamovoj poeziji nedostaje ona izražajna snaga kakvu pronalazimo u poeziji Ebu Seida Ebul-Hajra, šejha Attara, Mevlane, Sadija, Hafiza. U nastavku ću navesti nekoliko ovih „gnostičkih" rubaija ne želeći se upuštati u analizu da li su i u kojoj mjeri njihove poruke plod Hajjamova iskustva, ili možda preobražaja njegova duha pred kraj života. Prosudbu o tome, ipak, prepuštam čitatelju.

Pij vino jer ti ono daje zadovoljstvo duši
Razgovor duši a ranjenom srcu lijek ono je
Ako dođe more briga sprijeda i odzada
Prihvati piće, tebi je ono u tome „Nojeva lađa" (Hajjam: 47)

Stavili smo odjeću pobožnosti na ćup vina
I uzeli tejemmum na zemlji harabata
Nadam se da ću na vratima mejhane naći
Onaj život koji nam je promakao u medresi (Hajjam: 56)

Kad budem umro okupajte me vinom
A na grobu proučite mi talkin o vinu i čaši

30 Šafī'ī Kadkanī, *Ċašīdan-e ta'm-e waxt*, str. 260.

Kad budete htjeli na Sudnjem danu da me nađete
U zemlji mejhane vi me tražite (Hajjam: 90)
Otkad sam počeo razlikovati nogu od ruke
Ponizio me je ovaj svemir vezavši mi ruke
Žalosno je što će se računati u moj život
I vrijeme provedeno bez pića i drage (Hajjam: 116)

Sutra znanje smutnje hoću da smotam
Sa sijedom kosom odlučio sam da pijem
Čaša moga života napunila je sedamdeset
Ovog časa ako ne budem raspoložen pa kad ću onda i biti (Hajjam: 135)

Na kraju ću navesti jedno veoma upečatljivo svjedočenje o posljednjim trenucima Hajjamova života. Naime, i u času približavanja smrti riječi njegove dove upućene Bogu posvjedočuju zazivanja jednog iskrenog mislioca i mudraca:

Imam Muhammed Bagdadi kaže da je Hajjam, kad mu je došao smrtni čas, pozvao prijatelje da se okupe kod njega kako bi im oporučio šta da čine. Kad su se okupili, potpuno se isključio iz svega i usredsrijedio na klanjanje jacije. Položio je lice na tlo i kazao: „Moj Bože! Doista sam Te spoznao koliko su mi moje mogućnosti dopuštale, pa mi oprosti. Moja spoznaja Tebe uistinu je bila sredstvo da dođem do Tebe.“ I ispustio je dušu.[31]

Ovim radom nastojale su se prezentirati neke od smjernica u cilju upotpunjavanja slike o Hajjamovoj veoma kompleksnoj, višeslojnoj ličnosti koju nam je predstavio u svojim rubaijama. Ma kakav odnos imali prema Hajjamu, priznajem da, u konačnici, nije nimalo jednostavno razumjeti stanja njegove duše i promišljanja nastala kao plod tih stanja. Stoga se vraćam na Ejnolkozzatovu misao izrečenu o poeziji s početka ovog rada:

„Mladiću plemenita duha! Ovu poeziju smatraj ogledalom! Na koncu, znaš da ogledalo samo po sebi nema oblik, ali ko god u njega pogleda vidjet će u njemu vlastiti lik!“

31 Mohammad ‘Abbāsī, *Kolliyyāt-e āsār-e pārsī hakīm-e ‘Omar Xayyām*, str. 245.

Izvori

Al-Makkī, M. H. ʻA. (1310/1889), *Qowwat al-Qolūb fī moʻāmalat al-mahbūb*, Al-Qāhere

ʻAttār, F. (1368/1989), *Elāhīnāme*, tashīh wa moqaddame H. Ritter, Tehrān: Entešārāt-e Tūs

ʻAttār, F. (1363/1984), *Ġazaliyyāt-e ʻerfānī*, Tehrān: Ketābforūši-ye Faxr-e Rāzī

ʻAttār, F. (1379/2000), *Tazkeratol- awliyā*, be tashīh wa tahšiye R. Nicholson, Tehrān: Entešārāt-e Asātīr

Boxārī, A.E. (1366/1987), *Šarh-et-taʻarrof lemazhabot-tasawwof*, bā moqaddame wa tashīh wa tahšiye M. Roušan, Tehrān: Entešārāt-e Asātīr

Hamadānī, ʻE. Q. (1377/1998), *Nāmehā-ye ʻEynol-Qozzāt*, be ehtemām-e ʻAlīnaqī Manzawī -ʻAfīf ʻAsīrān, Tehrān: Entešārāt-e Asātīr

Xayyām, ʻO. (1990), *Robāʻyyāt- e Xayyām*, tashīh wa moqaddame Mohammad ʻĀlī Forūġī, Tehrān: Entešārāt-e Esmāʻīliyān

Ġazzālī, Ahmad (1376/1997), *Maġmūʻe-ye Āsār-e fārsī Ahmad-e Ġazzālī*, be ehtemām-e Ahmad Moġāhed, Tehrān: Entešārāt-e Dānešgāh-e Tehrān

Rūmī, Dž. M. (1378/1999), *Masnawī Maʻnawī*, be tashīh wa pīšgoftār ʻAbdol-Karīm Sorūš, Tehrān: Entešārāt-e ʻelmī wa farhangī

Tabrīzī, Š. (1377/1998), *Maqālā*t, be tashīh Mohammad Alī Movahhed, Tehrān: Entešārāt-e Tarh-e nou

Tarğome-ye Resāle-ye Qošeyriyye (1374/1995), bā tashīhāt wa estedrākāt B. Forūzānfar, Tehrān: Entešārāt-e ʻelmī wa farhangī

Literatura

ʻAbbāsī, M. (1390/2011), *Kolliyyāt-e āsār-e pārsī hakīm-e ʻOmar Xayyām*, Tehrān: Hīrmand

Beglerović, S. (2010), „Imam-i Gazalijeva kasida o smrti“, *Zbornik radova Fakulteta islamskih nauka u Sarajevu*, br. 14, str. 201-214

Bayāt, M. H. (1386/2007), „Nagāhī xeradwarzāne be Xayyām“, *Zabān wa adabiyyāt*, Daneškade-ye Adabiyyāt wa ʻolūm-e ensānī Danešgāh-e Tehrān, 184, str. 153-178

Džaka, B. (1997), *Četiri perzijska pjesnika,* Sarajevo: Svjetlost

Xayyām, ʻO. (1966), *Rubaije*, preveo: Fejzulah Hadžibajrić (Neobjavljeni rukopis)

Porğawādī, Nasrollāh (1384 /2005), ʻ*Eynol-Qozzāt wa ostādān-e o*, Tehrān: Entešārāt-e Asātīr

Razawī, A. M. (1385/2006), *Sahbāy-e xerad*, tarğome-ye Mağdod-dīn Keywānī, Tehrān: Soxan

Šafīʻī Kadkanī, M. R. (1385/2006), *Ċašīdan-e taʻm-e waxt*, Tehrān: Entešārāt-e Soxan.

Omar Khayyám: a Wise Man or a Gnostic

Summary

Omar Khayyám is one of the most notable figures in the cultural history of Iran, whose Rubáiyát poems not only attracted enormous interest in the West, but have also been the subject of numerous commentaries and diametrically opposed views. In general terms, some saw Khayyám as a hedonist, others as a gnostic. These divided views have persisted until this day. On the basis of Khayyám's Rubáiyát, this paper strives to offer an answer to the question whether Khayyám's view of the world was gnostic, or whether his entire thought rested on the critical thinking of a wise man (*hakīm*) regarding the fundamental issues of man's being. The paper thus first presents perceptions of Khayyám as expressed by his contemporaries. His view of the world is then observed from two vantage points: an analysis of the spiritual station of satisfaction (*rezā*) and Khayyám's attitude towards death. At the end, the paper presents several *rubáiyát* that may be referred to as 'gnostic' in a linguistic analysis, based on the identifiable gnostic terminology they contain. Any judgement as to who Omar Khayyám actually was is ultimately left to the reader, since the reader is the one whose state of mind and spirit in a given moment gives shape to one's own poetic experience.

Key words: *Khayyám, hakīm, gnostic, wise man, satisfaction, rezā, rubáiyát*

UDK: 821.163.4(497.6).09-31 Selimović, M.

Tatjana BEČANOVIĆ

STRUKTURA NARATIVNE INSTANCE U ROMANU *DERVIŠ I SMRT* MEŠE SELIMOVIĆA

KLJUČNE REČI: *autokomunikacija, zapis, Đurđevo, molitva, tekija, citatnost, klasifikaciono semantičko polje, antipolje, religijski kod, dogma*

U radu se ukazuje na organizacione principe Selimovićevog romana *Derviš i smrt*, pri čemu se posebno analizira struktura narativne instance, na čije modelovanje presudno utiče intenzivan proces autokomunikcije. U tom procesu nastaje izuzetno složen lik Ahmeda Nurudina koji, budući da je građen na principu oštrog oponiranja podstruktura što ulaze u njegov veoma dinamičan i varijabilan sastav, čini stalan izvor pojačane informativnosti teksta.
Takođe se uočava značajna uloga citatnosti koja u romanu funkcioniše kao sredstvo za razotkrivanje dogme, religijske, ali i svake druge, što umnogome usložnjava intertekstualnu semiozu. Intertekstualnost romana *Derviš i smrt* usmerena je na orijentalne književne i kulturne modele, a komunikacija je najaktivnija sa svetom knjigom islama – Kur'anom. Kanonski, posebno sakralni tekstovi su najstabilniji elementi kulture, sa naglašenim klasifikacionim funkcijama koje su usmerene na uspostavljanje i održavanje poretka, stoga se u romanu, kroz gustu lajtmotivsku mrežu, ukazuje na terapeutsko i stabilizujuće dejstvo kanonskog teksta na lik Ahmeda Nurudina, ali se posredno upućuje i na njegove kulturne funkcije, releventne u sferi socijalne semiotike.

Na organizaciju narativne instance u romanu *Derviš i smrt* presudno utiče intenzivan proces autokomunikacije (usp. Lotman 2004) u koji su uključeni svi aspekti izuzetno složene strukture pripovedačkog Ja: opažajno-doživljajni, psihološki, frazeološki i kontemplativni. Opažajno-doživljajna aktivnost lika zasnovana je na polivalentnom procesu percepcije u koji su uključeni vizuelni, auditivni i posebno olfaktorni aspekti, pa se narativna stvarnost gradi preko guste mreže čulnih utisaka, što prikazanom svetu daje posebnu aromu i semantičke prelive, izuzetnu reljefnost i raskoš. U tom smislu je odsustvo dodira, odnosno taktilnog aspekta veoma indikativno jer derviš Ahmed Nurudin

intenzivno opaža i doživljava svet ali ga ne dodiruje, učauren u svoju versku dogmu i privatnu tragediju, on ostaje izvan života, isključen i otuđen, ogorčeni posmatrač i rezoner.

U procesu autokomunikacije interakcijski cilj se bitno menja, pa ne podrazumeva više uticaj na drugoga, već uticaj na sebe samoga, jer govornik i sagovornik, pošiljalac i primalac poruke stapaju se u jedno isto biće, pri čemu se umanjuje njegova potreba da komunicira sa ostalim članovima socijalne zajednice. Nurudinova komunikacija s drugim likovima je uvek analeptična i zbog narativnog modela nužno prelomljena kroz autokomunikaciju, pa se modeluje kao dvoplanska. Naime, verbalna interakcija koja se uspostavlja između Nurudina i ostalih likova podvrgava se pravilima autokomunikacije, što dovodi do njenog prekodiranja jer se ona nužno, pod uticajem temporalne organizacije teksta, modeluje kao deo narativne prošlosti, odnosno kao analepsa (usp. Ženet 1985). Analeptična komunikacija postaje objekat analize i seciranja u autokomunikacionom procesu, pa je praćena komentarima i vrednosnim sudovima narativne instance koja takav dijalog najčešće prevodi tehnikom nepravog upravnog govora na svoj frazeološki idiom, namećući se kao superiorna frazeološka i ideološka tačka gledišta, što odgovara solipsističnoj i egocentičnoj naraciji. Pri tom se podiže i rang primarne komunikacije koju narativna instanca, u skladu sa svojom razvijenom samosvešću, analitički obrađuje i vrednuje sa određene vremenske distance. To omogućava da se iz primarne, analeptične komunikacije izvuče višak informacije, dopunska količina koja nija mogla biti dostupna učesnicima u dijalogu u trenutku interakcije i koja se tek naknadno može realizovati zahvaljujući procesu autokomunikacije, čije aktiviranje uključuje prevrednovanje, kao posledicu preinačenja narativne instance, kao i diskurzivnu obradu informacija dobijenih u procesu analeptične komunikacije.

U sistemu komunikacije Ja – Ja informacija se premešta u vremenu jer ostaje unutar granica jedne intrasubjektivne sfere, dakle, kreće se po vremenskoj a ne po prostornoj ravni, pri čemi se podiže rang poruke:

> *To su slučajevi kada se čovek obraća samom sebi, kao što su zapisi u dnevnicima koji se ne unose radi pamćenja određenih podataka, već imaju za cilj, na primer, tumačenje unutrašnjeg stanja onog koji piše, tumačenje do koga neće doći bez zapisivanja. Obraćanje samom sebi preko tekstova, reči, procena, predstavlja suštinsku činjenicu ne samo psihologije, već i istorije kulture.* (Lotman 2004: 30)

Ahmed Nurudin se obraća sebi preko tekstova Kur'ana tražeći odgovor na osnovna egzistencijalna pitanja, a njegov predsmrtni zapis pravi je primer

autokomunikacije koja nema mnemoničku već spoznajnu, epistemološku funkciju. Naime, on sebi ponovo šalje poznate informacije o sebi i o događajima, obavljajući istovremeno funkcije i adresanta i adresata, ali ta poznata informacija nije izlišna. Pošiljalac i primalac informacije jeste isti, ali se zato poruka u procesu autokomunikacije preformuliše, modifikuje i dopunski opterećuje novim značenjima, pa u kanalu Ja – Ja dolazi do kvalitativne transformacije poruke, što dovodi do preinačenja bića. Po mišljenju Jurija Lotmana, u slučaju komunikacije Ja – On, adresant prenosi poruku drugom adresatu, a sam u toku tog akta ostaje nepromenjen. Prenoseći pak poruku samom sebi, jedno Ja u tom procesu autokomunikacije unutar sebe preinačuje svoje biće, *budući da biće neke ličnosti možemo da tumačimo kao individualni skup socijalno važnih kodova, a taj skup se ovde menja u procesu akta komunikacije.* (Lotman 2004: 31)

Prenos poruke preko kanala Ja – Ja uslovljen je upadima dodatnih kodova spolja, odnosno postojanjem spoljnih udara, koji pomeraju kontekstnu situaciju. Kao najjači udari spolja u Selimovićevom romanu javljaju se motivi stradanja nevinog brata, kao i vrlo traumatičan Nurudinov boravak u tvrđavi, koji će bitno poremetiti stabilnost njegove ličnosti i modifikovati aksiološke parametre, što će preusmeriti autokomunikaciju ka potpunom poništavanju početnog skupa kodova i uspostavljanju novog, drastično pomerenog. Dakle, početni skup kodova koji definiše lik Ahmeda Nurudina tesno je povezan sa klasifikacionim funkcijama pa se pod njegovim uticajem lik modeluje kao *svjetlo vjere, temelj i krov tekije*, biće reda i sistema, što mu omogućava da se kreće po etičkom prostoru dobra i časti: *Volio sam red, strog, derviški, svaka stvar treba da ima svoje mjesto, kao i sve u svijetu, čovjek mora da stvara red, da se ne izbezumi*. (Selimović 1975a: 129)

Pomereni, odnosno promenjeni skup kodova, povezan sa dinamičnim funkcijama Ahmeda Nurudina, kao incidentnog, remetilačkog faktora klasifikacionog semantičkog polja, dovešće do preinačenja i lik će, pod njegovim uticajem, delovati kao biće nereda, prestupa i entropije, spletki i zavera, izdaje i šejtana, a *gubitak uvjerenja da je častan* prisiliće ga da se kreće po prostoru zla i beščašća.

Kao nužni proizvodi autokomunikacije javljaju se izuzetno razvijena samosvest junaka, kao i krupna preinačenja psihičke i ideološke sfere lika, podložnog delovanju teksta koji nastaje u kanalu Ja – Ja. U takvom sistemu komunikacije stilski postupak interogacije dobija vrlo složene modelativne, poetičke funkcije i postaje nosilac dopunskog semantičkog opterećenja jer retorička pitanja u unutrašnjem govoru svojom uzlaznom intonacijom menjaju,

odnosno dinamizuju rečeničnu melodiju i preoblikuju informaciju, pri čemu se monološki obrazac dijalogizuje: *Kakvo sam ja svjetlo? Čime sam prosvijetljen?* Interogacija uključena u monološki diskurs sugeriše posebno psihičko stanje i raspoloženje lika: sumnju, nedoumicu, nevericu, dakle, stanja koja su kobna za veru i vernike jer, nagrizajući dogmu, razorno deluju na krhkost verovanja. Zahvaljujući velikoj učestalosti retoričkih pitanja u unutrašnjem govoru Ahmeda Nurudina, njegova autokomunikacija se organizuje na principu solilokvija, specifične monološke strukture u kojoj se aktivira dijaloški obrazac. Solilokvij je monolog koji se svojom dilogičnom strukturom približava dijalogu po tome što lik razgovara sa samim sobom i postavlja sebi pitanja, pa je dijalogičan u uvođenju bar dve suprotstavljene tačke gledišta, pri čemu se dijalogičnost i interogacija javljaju u službi povećane retoričnosti i patosa. Tako Ahmed Nurudin postavlja čitav niz retoričkih pitanja, čija je osnovna svrha da probude sumnju i poljuljaju stabilan derviški poredak i aksiološke parametre, što ga emotivno potresa i svedoči o jakoj ilokucijskoj, odnosno perlokucijskoj moći tako organizovane poruke. Naime, te dve funkcije se u slučaju autokomunikacije ne mogu razdvojiti jer su govornik i sagovornik, pošiljalac i primalac poruke objedinjeni u jednoj istoj instanci. Uloga ponavljanja u narativnom tekstu je višestruka, doprinosi ritmizaciji i poetizaciji narativne paradigme, pa je takav slučaj i sa gustom mrežom retoričkih pitanja, odnosno eroteza, pri čemu se njihova ekspresivnost povećava klimakterično, uzlaznom linijom, što je praćeno pojačavanjem njihovog razornog dejstva na psihičku stabilnost lika.

Juruj Lotman uočava da sintagmatski dobro organizovani asemantički tekstovi poput apsolutne muzike, šara na tapetama, ćilimima ili vaznama teže da postanu organizatori naših asocijacija, pa zagledajući se u šaru na ćilimu ili slušajući apsolutnu muziku, mi elementima tih tekstova pripisujemo određena značenja. *Što je istaknutija sintagmatska organizacija, semantičke veze postaju asocijativnije i slobodnije. Zbog toga tekst u kanalu Ja – Ja ima tendenciju da se okružuje individualnim značenjima i dobija funkciju organizatora neurednih asocijacija koje se talože u svesti ličnosti. On menja tu ličnost koja je uključena u proces autokomunikacije.* (Lotman 2004: 42). Dakle, autokomunikacija šejha Nurudina obavlja funkciju organizatora neurednih asocijacija koje se talože u njegovoj svesti; on ih stavlja na papir da bi sredio haotičnost svoje uzavrele psihe. Komunikacija sa samim sobom, posebno u pisanom, grafičkom modusu svakako deluje kao moćno organizaciono sredstvo jer tekst koji na taj način nastaje u kanalu Ja – Ja postaje opipljiviji, konkretniji, sa znatno uvećanim mnemoničkim potencijalom, kao i sa sposobnošću aktiviranja

kanala Ja – Oni, odnosno uspostavljanja komunikacije sa Drugim, što će autor na epiloškoj granici romana i iskoristiti dodeljujući Hasanu funkcije recipijenta, onoga koji čita zapis, odnosno ima uvid u Nurudinovu autokomunikaciju.

Književna kritika je s pravom prepoznavala aluzije na komunističku dogmu i njene mehanizma, koji su uspešno prekodirani i vrlo suptilno utkani u tekst Selimovićevog romana:

> *...tekst sadrži trostruka značenja: primarna – opštejezička, sekundarna, koja se pojavljuju na račun sintagmatske reorganizacije teksta i jukstapozicije primarnih jedinica, i značenja trećeg stepena – koja se pojavljuju na račun uvlačenja u poruku vantekstovnih asocijacija raznih nivoa – od najopštijih do potpuno ličnih.* (Lotman 2004: 42)

To znači da se u romanu *Derviš i smrt* komunistički kulturni i ideološki model javlja samo kao vantekstovna asocijacija koju možemo *uvući*, odnosno učitati u tekst na osnovu biografskih podataka o autoru, tako da se ta informacija formira kao treći stepen značenja u poruci organizovanoj na autokomunikativnom principu.

Snažan uticaj na reorganizaciju unutrašnjeg stanja likova mogu imati različiti prostorni i vremenski kodovi, koji se dobro organizovanom sintagmatikom nameću kao regulatori njihovih asocijacija:

> *Ulogu takvih kodova mogu da igraju formalne strukture različite vrste. Takvi su prostorni objekti poput šara ili arhitektonskih kompozicija, namenjeni za kontemplaciju, ili vremenski objekti kao što je muzika*. (Lotman 2004: 43)

U tom smislu Ahmeda Nurudina reorganizuje prostorni kod tekije, koja predstavlja arhitektonski objekat za kontemplaciju i molitvu, ali pošto je nekad u tom prostoru bio harem, njegove funkcije postaju ambivalentne i dovode do ozbiljnih poremećaja u narativnoj instanci. Dakle, tekija, kao hram duha namenjen kontemplaciji, ispunjava se unutrašnjom tenzijom, proizvedenom u sudaru neskladnih, disparatnih prostornih kodova tekije i harema, što remeti sintagmatiku svetog prostora u koji prodire greh. Ta prostorna tenzija destabilizuje lik i usmerava reorganizaciju Ahmeda Nurudina u neželjenom pravcu, ka grehu, prestupu i incidentu.

Zapis je u islamskoj kulturi posebno markirana grafička i semantička struktura sa vrlo složenim semiotičkim funkcijama, koje uključuju čak i magijsku. Ta magijska moć zapisa, odnosno pisanja unesena je u narativni model romana *Derviš i smrt* jer se pripovedanje organizuje upravo kao „zapis'' šejha melvevijskog reda, zbog čega pripovedačko Ja poseduje punu svest o svojoj narativnoj funkciji, kao i o težini napisanog, što potvrđuje i kur'anski citat

kojim počinje i završava roman: *Pozivam za svjedoka mastionicu i pero i ono što se perom piše...* (Selimović 1975a). Ispovedna forma zapisa i njene funkcije značajne su kako za temporalnu organizaciju teksta, tako i za građenje Nurudinovog lika jer se u narativnoj strukturi on javlja u ulozi solipsističnog pripovedača, čiji je frazeološki idiom zasićen brojnim egocentričnim rečima i aksiološkim parametrima koji sve odmeravaju prema moćnom, nametljivom i sebičnom Ja. Od svih zapisa najteži je predsmrtni u koji je enkodiran oproštaj od promašenog i besmislenog života, pa stoga taj težak zadatak autor poverava *svjetlu vjere*, šejhu tekije melvevijskog reda, najbrojnijeg i najčistijeg. Dakle, izabran je lik koji se nameće kao biće poretka, stabilnosti, predvidljivosti i sistema, ali se osobenom sižejnom organizacijom ta stabilna instanca klasifikacionih funkcija, krećući se po semantičkom antipolju, transformiše u demonsko biće haosa, greha, izopačenosti, pobune i entropije, u Ishaka, odmetnika, svog dvojnika. Ishak funkcioniše kao iracionalno motivisan simbolički znak, on je naime Nurudinova halucinacija koja postaje simbol pobune i destruktivnih sila bića, a kao junakov dvojnik pojavljuje se u trenutku prestupanja, iza Đurđevdana, kad počinje cepanje lika i njegova nestabilnost, što znači da je glavni junak građen na principu oštrog suprotstavljanja podstruktura koje ulaze u njegov sastav. Tako će od Ahmeda Nurudina, bića poretka i dogme, *svjetla vjere*, glavni junak postati biće pobune i rušilac dogme, jeretik, što znači da se dogma preispituje i ruši iznutra. To je najinformativniji oblik razgrađivanja jer postoji veoma mala verovatnoća da će se jedan od ključnih nosilaca dogme okrenuti protiv nje i početi da je razara.

Pisanje se u romanu organizuje kao isleđivanje, a centralna narativna instanca na sebe preuzima sve funkcije u tom procesu – on je sudija, svedok, tuženi i osuđeni. Ahmed je, u nesižejnoj strukturi, odnosno u klasifikacionom semantičkom polju, oličenje konstruktivnog principa, smiren i plemenit, iskreni vernik koji poštuje pravila i zakone, čak ih sobom uspostavlja:

> *Šejh sam tekije melvevijskog reda, najbrojnijeg i najčistijeg, a tekija u kojoj živim nalazi se na izlasku iz kasabe...*
>
> *Svako je znao, zato i ne krijem, drukčije bi ovo pisanje bilo laž koju znam (za laž koju ne zna, kojom se nesvjesno vara, niko nije kriv), tekija i njena slava i njena svjetlost, to sam bio ja, njen temelj i njen krov. Bez mene ona bi bila kuća sa pet odaja, ista kao i ostale, sa mnom je postala bedem vjere. Kao da je bila odbrana kasabe od znanih i neznanih zala, zaštitnica njena, jer drugih kuća poslije tekije nije bilo. Gusti mušebci i debeli zid oko bašče činili su našu samotnost tvrđom i sigurnijom, ali je kapija uvijek otvorena, da uđe svako kome je potrebna utjeha i*

očišćenje od grijeha, i dočekivali smo ljude lijepom riječju kad su dolazili, iako ih je bilo manje nego nevolja i mnogo manje nego grijehova. Nisam ohol zbog te svoje službe, a to je zaista služba vjeri, iskrena i potpuna. Smatrao sam dužnošću i srećom da sebe i druge čuvam od grijeha. I sebe, uzalud je kriti. Griješne misli su kao vjetar, ko će ih zaustaviti? (Selimović 1975a:12)

U ovom prvom, prološkom poglavlju dominira proces samoidentifikacije koji se kao obavezan aktivira u kanalu Ja – Ja, pri čemu se formira čvrsta veza između lika i prostora. Naime, semiotičke funkcije uspostavljanja poretka dodeljene su i pripovedačkom Ja i prostornoj strukturi tekije, što rezultira stapanjem lika i prostora, pa su klasifikacione funkcije objedinjene u jednoj kombinovanoj personalno-prostornoj strukturi Ja-tekija, koja deluje kao osobeni narativni i semiotički amalgam. Dakle, autor bira najčistiji red i najčistijeg predstavnika da bi ogrešenje o normu, incident nosio što veću količinu sižejnosti, pa će iz takvog prostora i od takvog lika, sa naglašeno klasifikacionim funkcijama, krenuti razgrađivanje vere, smisla, Boga i dogme. Na Ishakovom putu, *putu zuluma i nepravde*, Ahmed se preobražava u oličenje destruktivnog principa, krši pravila i zakone, postaje surov i plahovit čovek u službi vlasti, kome ništa više nije sveto:

Jedva sastavljajući slova i jedva shvatajući smisao, pročitao sam pismo zemljaka carigradskog mule, u kome pita valiju zašto tako uporno brani kadiju Ahmeda Nurudina, koji je podstakao pobunu čaršije i, zbog lične mržnje skrivio smrt ranijeg kadije, čestitog alima i sudije, što je tužbom njegove udovice i izjavama svjedoka dokazano, a postoje i tužbe najuglednijih ljudi, ogorčenih zbog Ahmed Nurudinove samovolje i težnje da svu vlast uzme u svoje ruke, čime se ogriješio o šerijat i o visoku carsku želju da vlast, koja je Padišahu od Boga data i koju on prenosi na svoje službenike, nigdje ne može držati jedan čovjek, jer je to put do zuluma i nepravde. (Selimović 1975a: 436)

Izuzetno složen lik Ahmeda Nurudina, tesno povezan s prostornim značenjima, građen je na principu oštrog oponiranja podstruktura koje ulaze u njegov veoma dinamičan i varijabilan sastav, pa stoga čini stalan izvor pojačane informativnosti teksta:

Lik, koji je jedinstven na jednom dosta apstraktnom nivou, ali se na nižim nivoima razdvaja na izvestan broj ako i ne uzajamno protivrečnih, ono bar jednostavno nezavisnih i različitih podstruktura, stvara na nivou teksta mogućnost za zakonomerne i istovremeno neočekivane

postupke, to jest stvara uslove za održavanje informativnosti i smanjenje redundance sistema. (Lotman 1976: 330)

U romanu *Derviš i smrt* Đurđevdan (Jurjevo) se modeluje kao temporalna granica od koje počinje računanje vremena na ono pre i ono posle, što ukazuje na jake segmentacione funkcije te osobene temporalne jedinice. Đurđevo aktivira ceo jedan kulturni kod, kaurski, paganski i pobunjenički, što će poremetiti nesižejnu, klasifikacionu strukturu i otvoriti semantičko antipolje. Kalendarom se obeležavaju etape razvoja, individualnog i opšteg, a tačnim datumima, praznicima slavi se ono što podseća na veze čoveka sa bogovima, kosmosom i mrtvima. U hrišćanskom kalendaru Đurđevdan je praznik obnavljanja, plođenja i rađanja, što deli godinu na neplodnu i hladnu, sterilnu prvu polovinu i raskošnu, toplu polovinu u kojoj dolazi do oplodnje i rađanja. Prolećni praznik Đurđevdan je sačuvao dosta paganskih verovanja i običaja koji magijskim putem treba da osiguraju napredak i plodnost stoke i polja, zdravlje i sreću među ljudima, tako da on u romanu funkcioniše kao incidentna i karnevalska temporalna jedinica koja je zalutala u islamsko računanje vremena i poremetila temporalni i svaki drugi sklad. Noseći sobom naslage „tuđe'', prethrišćanske i hrišćanske kulture, taj praznik putenosti remetilački deluje na stabilnost glavnog junaka, a njegova dopunska semantizacija proizlazi iz otpora koji mu pruža nekompatibilan kulturni kontekst islama: *Sutra je Đurđev, kaurski svetac, nije naš. Ne činite grijeha*. Kad to strano temporalno tkivo prodre u islamski sistem, napraviće oštar rez, granicu nakon koje se otvara polje greha, prestupa, ili kako to Lotman (1976) naziva – semantičko antipolje. Đurđevo, svojim životnim sokovima i bujnošću, raskalašnošću i sladostrašćem, prodire u sistem i dogmu, u sigurnost tekije jer je to najerotskiji hrišćanski (kaurski) praznik, sa recidivima paganskih verovanja i ritualne kulture, koji razorno deluje na smernost i smirenost vernika. Dakle, istaknuta strukturna pozicija i brojne sižejne funkcije doprinose tome da se Đurđevo u romanu *Derviš i smrt* modeluje kao temporalna jedinica izuzetnog semantičkog opterećenja, čije će šejtansko delovanje autor majstorski staviti u službu granice koja segmentuje subjektivni temporalni niz i razdvaja klasifikaciono semantičko polje od antipolja:

To je staro pravo na grijeh u jurjevskoj noći. Čuvaju ga mimo vjere, i protiv nje, pogani u ova dvadeset četiri sata razbludnog mirisa miloduha i ljubavi, miloduha što griješno miriše na ženu i ljubavi što miriše na miloduh ženskih bedara. Grijeh je prosut u tom spregu dana i noći, štedro, kao iz ogromnog vedra, iz zatvorenih mijehova želje. Vuče se staro tuđe vrijeme za nama, jače od nas, javljajući se u pobuni tijela,

koja kratko traje, a pamti se do sljedeće pobune. Tako i ne prestaje, i sve ostalo je privid, sve što je između tih iskonskih pobjeda grijeha. I nije toliko nevolja u razbludnosti već u vjekovnom trajanju tuđeg zla, jačeg od prave vjere. (Selimović 1975a: 37).

Subjektivni temporalni niz uspostavlja se kao jedini oblik temporalnosti u romanu, što je uslovljeno pripovedačkom situacijom u prvom licu, odnosno homodijegetičkom naracijom (Ženet 1985), koja nameće lične, subjektivne parametre svemu, pa i merenju vremena:

Sve je počelo da se zapliće prije dva mjeseca i tri dana, računajući vrijeme, izgleda od te đurđevske noći, jer je ovo moje vrijeme, jedino koje me se tiče. *Brat je već deset dana ležao zatvoren u tvrđavi.* (Podvukla T. B.). (Selimović 1975a: 15)

Posebno su u ovom kontekstu složene funkcije Đurđeva jer se ta „tuđa'' temporalna jedinica umeće u islamsku kulturu, u tkivo kome ne pripada i stoga ostavlja za sobom oštar rez noseći kako paganske, tako i hrišćanske konotacije incidentnog, šejtanskog praznika sa naglašenim karnevalskim funkcijama (Bahtin 1967), koji slavi putenost, plodnost i *pravo na grijeh* podrazumevajući ukidanje svih zabrana. Đurđevo je nesputani goli život, koji Nurudina istovremeno privlači ali i odbija, što će se manifestovati u izuzetno upečatljivom, olfaktorno zasnovanom opisu, protkanom i žudnjom i mržnjom, jer uz Đurđevo idu žena i lepota, zabranjene stvari, remetilački faktori dogme i šejhovog stabilnog sistema vrednosti u kojem on pouzdano zna šta je smrt, čak je i drugima tumači. Citatnost, odnosno intertekstualnost se u romanu aktivira kao svojevrsna riznica znanja o smrti i apoteka s lekovima protiv straha od smrti, ali taj intertekstualni recept koji šejh Nurudin nosi umirućima, njemu ne pomaže na kraju romana. Čvrsta konstrukcija dogme, zasnovana na gustoj mreži aksioma, omogućavala mu je verovanje u Boga, a kontrolu nad strahom obezbeđivalo mu je znanje o smrti, odnosno kolektivna memorija sačuvana u nizu kanonskih tekstova islamske kulture. Međutim, ta krhka konstrukcija o uređenosti sveta, kao i njegova iluzija o tome da može upravljati događajima urušava se nagrizajući veru u Boga i religijsku dogmu, a time i tumačenje smrti koje ona nudi. Naime, religija i dogma su veoma čvrsta i otporna podloga naših konstrukata, veoma moćni mehanizmi koji proizvode iluziju o uređenosti sveta. Kad se taj temelj uruši, svet se sagledava kao besmislen i neuređen skup razbacanih elemenata, a život kao nasumičan sled događaja od kojih nijedan nema opravdanja. Kad sistem padne u vodu, kad se razbije krhka konstukcija koja održava veru u Boga ili u bilo koji oblik dogme, sve postaje nepoznanica:

Kako sad da kažem samrtniku: Hodi poslušno putevima gospoda tvoga. Kad me jeza obuzima od tih skrivenih puteva, o kojima moje sićušno znanje ni slutnje nema. (Selimović 1975a: 18 – 19).

Deobne funkcije đurđevske noći očuvane su i u modelovanju lika jer su aktivirane u procesu njegovog raslojavanja na podstrukture, pri čemu se narativna instanca razbija na dva suprotstavljena dela, kojima upravljaju potpuno različiti kodovi ponašanja, što će rezultirati urušavanjem identiteta:

Zapamtio sam tu noć, zapamtio bih je po vrelini kojom me gušila i po praznini kojom me istrugala tuđa strast, da ništa drugo nije bilo. Ali Bog je htio da ona bude drukčija od ostalih, da se u njoj sluči, kao na dugo pripremanom sretanju, sve što je rascijepilo moj život na dvije polovine, i da me odvoji od svega što sam bio četrdeset mirnih godina. (Selimović 1975a: 38).

...A te noći činilo se da me zadesila potpuna pometnja, da su sve veze popucale u meni, i da nisam ono što sam bio. (Podvukla T. B.). (Selimović 1975a: 44)

Dakle, šejh je deo dogme, njen ključni nosilac, a sižejna organizacija će ga transformisati u pobunjenika i rušitelja dogme, što znači da se sistem remeti imanentnom silom, onom koja dolazi iznutra, iz samog sistema. To je izuzetno informativno jer je manje verovatno i manje predvidljivo, a upravo tako nizak stepen prediktabilnosti obezbeđuje ovom motivu veoma visoko mesto na skali sižejnosti.

Prema Lotmanovim (1976) kriterijumima i kategoriji sižejnosti, prostor u romanu *Derviš i smrt* možemo podeliti na tri podstrukture: tekijski prostor, u okviru kojeg se uspostavlja nesižejno semantičko polje, zatim granični – đurđevski, i postđurđevski, koji se uspostavlja kao prostorna struktura zla i naglašene sumnje u religijsku dogmu, odnosno kao semantičko antipolje. Postđurđevski prostor osvaja samo Ahmed Nurudin, kao dinamični junak, jer je samo toj kategoriji likova u sižejnom tekstu dozvoljeno da prelaze granicu. Oko ovih prostornih i temporalnih struktura formiraju se i neprostorna značenja, pa junak ne prelazi samo prostornu, već i etičku, ideološku granicu. Izmeštanje granice iz prostornih u temporalne nizove veoma je informativno, a sama granica građena je od vrlo nametljivih auditivnih i olfaktornih nadražaja i utisaka, koji dovode do iskušavanja glavnog junaka razdražujući mu čula do ivice nervnog rastrojstva. Na taj način se đurđevska noć u odnosu na dinamičnog junaka javlja u funkciji prepreke povezane sa najvećim opasnostima, odnosno iskušenjima koje čine da prelaz iz dozvoljenog semantičkog polja u zabranjeno, to jest u antipolje bude krajnje otežan. Dakle, po svojim osnovnim

funkcijama Jurjevo je, iako temporalna a ne prostorna jedinica, ipak najbliže strukturnom pojmu granice. Suočavanje sa samim sobom, svojim strahom i sopstvenim zlom, sumnjom u boga i u sebe vernika, koju je izazvao zločin počinjen nad nevinim bratom, dovodi do slabljenja glavnog junaka:

> *U slabosti kakvu nikada nisam osjetio, zaplakao sam kao bespomoćno dijete. Sve što sam znao i mislio, nije imalo nikakva značaja, noć je crna i prijeteća izvan ovih zidova, svijet strašan, a ja malen i slab. Najbolje bi bilo ostati ovako na koljenima, istočiti se u suzama, ne dići se više. Znam, ne smijemo biti slabi i tužni ako smo pravi vjernici, ali to znam uzalud. Slab sam, i tužan, i ne mislim da li sam pravi vjernik ili čovjek izgubljen u gluhoj samoći svijeta.* (Selimović 1975a: 211)

U slučaju Ahmeda Nurudina formira se veoma rigidno klasifikaciono polje koje uređuje islamski kod, i još stroži melvevijski potkod, a religijski kodovi su najneskloniji dijalogu i dinamičnosti jer predviđaju veoma gustu mrežu zabrana i ograničenja, kao i surove kazne za prestupnike. Uprkos tome, on pokazuje sve veću nepokornost propisima božanskog zakona, kao i sve veća odstupanja u odnosu na uobičajeno, normirano ponašanje vernika, jer pravi vernik je snažan i smiren pošto mu snaga dolazi od boga i od vere. Naime, u osmom poglavlju, koje počinje kur'anskim citatom: *Moj Bože, ja nemam nikoga osim tebe i brata mojega*, on saznaje da mu je brat već pogubljen, da on brata nema, čime se posredno dovodi u pitanje i postojanje boga jer po sintaktičkoj logici kur'anskog iskaza sledi zaključak: Ako nemam brata, ja nemam ni Boga. U predsmrtnom zapisu Ahmeda Nurudina dovode se u pitanje kur'anske istine, a o uspostavljanju citatnog dijaloga (Oraić-Tolić 1990), u okviru kojeg se preispituje i preocenjuje kur'anski tekst, svedoči i autor romana Meša Selimović:

> *Kur-an cijenim kao jedan od stubova ljudske misli u razvoju i traženju, nikako kao apsolutnu istinu, jer je nema. Međutim, mnogi kritičari nisu vidjeli da ja ne citiram Kur-an da bih afirmisao kuransku istinu, ili da unesem u našu literaturu istočnjačku filozofiju i slično, već da ukažem na naviku i potrebu nesigurnih ljudi da se uvijek oslanjaju na neki autoritet i da svoju mrtvu, šablonsku misao potkrepljuju jačom, kanoniziranom, sterilizirajući svoj i tuđi duh... Ta moja kritičko-ironična namjera je prilično jasna i providna, i čudno je što moram da je objašnjavam*. (Selimović 1975b: 345)

Citatnost u romanu funkcioniše kao mehanizam koji doprinosi razotkrivanju sintagmatike dogme, religijske, ali i svake druge, što umnogome usložnjava intertekstualnu semiozu. Intertekstualnost romana *Derviš i smrt*

usmerena je na orijentalne književne i kulturne modele, a komunikacija je najaktivnija sa svetom knjigom islama – Kur'anom. Kanonski, posebno sakralni tekstovi su najstabilniji elementi kulture, sa naglašenim klasifikacionim funkcijama koje su usmerene na uspostavljanje i održavanje poretka, stoga se u romanu, kroz gustu lajtmotivsku mrežu, ukazuje na terapeutsko i stabilizujuće dejstvo kanonskog teksta na lik Ahmeda Nurudina, ali se posredno upućuje i na njegove kulturne funkcije, releventne u sferi socijalne semiotike:

> *Osjećao sam potrebu da uzmem knjigu, Kur-an, ili neku drugu, o moralu, o velikim ljudima, o svetim danima, umirila bi me muzika poznatih rečenica kojima vjerujem, o kojima čak ne mislim, nosim ih u sebi kao krvotok. Nismo ga svjesni, a sve nam je, omogućava da živimo i dišemo, drži nas uspravne, daje svoj smisao svemu. Uvijek me je čudno uljuljkivala ta povorka lijepih riječi o stvarima koje znam. U tom poznatom krugu kojim se krećem, osjećam se siguran, bez busija kojima prijete ljudi i svijet.* (Selimović 1975a: 53)

Derviš se u klasifikacionom semantičkom polju modeluje kao stručnjak za smrt, koji je, oslanjajući se na kolektivno pamćenje i zapise o smrti, posebno na kur'anske citate, proučio tu veliku nepoznanicu toliko dobro da se čak usuđuje tumačiti je drugima:

> *Govorio sam:*
> *Zašto vam srca od straha drhte kad se u predsmrtnim mukama noge omotaju jedna oko druge? Smrt je preseljenje iz kuće u kuću. To nije nestanak već drugo rođenje. Kao što prsne ljuska jajeta kad se pile potpuno razvije, tako dođe vrijeme da se rastave duša i tijelo. Smrt je nužnost u neizbježnosti prelaska u drugi svijet, u kome čovjek dostiže svoj puni uspon.*
> *Govorio sam:*
> *Smrt je propadanje tvari a ne duše.*
> *Govorio sam:*
> .....
> *A sad nisam siguran da to treba da kažem starcu što me čeka. Ne zbog njega, već zbog sebe. Prvi put – koliko ću puta ovih dana reći: prvi put? – smrt mi nije izgledala tako jednostavna kako sam vjerovao i uvjeravao druge.* (Selimović 1975a: 18)

Tuđe reči, odnosno zapisi o smrti čuvenih islamskih mislilaca i pesnika objašnjavaju fenomen smrti, ali svačija smrt je posebna i nema recepta za umiranje *bez straha i bez užasa*. U drugom kompozicionom segmentu citiraju se definicije smrti preuzete iz riznice mudrosti, iz kolektivne memorije. Naime,

intertekstualnost funkcioniše kao mehanizam kolektivne memorije, kao nataloženo filogenetsko iskustvo i pamćenje, a budući da mudrost vrste uvek nadilazi mudrost pojedinca, lek protiv smrti treba tražiti u kanonskim i sakralnim tekstovima, koji kroz veliki intertekstualni dijalog vekovima prikupljaju odgovore. Ako intertekstualnost kao mehanizam koji čuva mudrost vrste, odnosno filogenetsko pamćenje, nema odgovora na smrt, ako ni sveti tekstovi ne nude spasenje, onda se epiloška informacija: *Jer, smrt je besmisao, kao i život,* artikuliše kao veoma moćna negacija filogenetskog iskustva, mudrosti i eshatoloških mitova, koja estetski upečatljivo osporava islamske mislioce i kur'anske istine o smrti. Na taj način urušavaju se i sami temelji religijske dogme jer se svaka religija zasniva na obećanju o večnom životu, životu nakon smrti i aksiološkom prevagom onog sveta: *Zemaljski život je varljiv, vječnost je bolja... Tebi se čini smrt, a to je rađanje.*

Dakle, opozicija između ovoga i onoga sveta u religiji se uvek razrešava u korist onostranosti, odnosno u korist smrti, a roman negira tu tezu; šejh tekije melvevijskog reda s početka romana, koji zna šta je smrt, predstavlja samo semantičku podlogu koju će razoriti Ahmed Nurudin, pobunjenik što preispituje i život, i smrt, i Boga, i dogmu. Spas od smrti, odnosno obećanje večnog života ključni je nosilac religijske dogme i magnet za vernike koji, pod toplim okriljem boga, čekaju smrt bez straha i bez užasa. Međutim, ako (nekada) najčistiji vernik, potpuno sam, bez Boga i bez ljudi, očekuje svoju smrt potpuno preplavljen strahom i užasom, onda je urušen sami temelj religijske dogme i episteme o smislu, pa se epiloška granica organizuje na principu antipočetka (Lotman 1976) kao jeretička i blasfemična negacija početnih kodova jer osporava citatne iskaze o smislu života i smrti od kojih se gradi prološka granica, čime se, u krajnjoj instanci, ukida bog kao izvor eshatoloških sublimacija i osnovno sredstvo za osmišljavanje univerzuma:

> *Potapa me strah, kao voda.*
> *Živi ništa ne znaju. Poučite me, mrtvi, kako se može umrijeti bez straha, ili bar bez užasa. Jer, smrt je besmisao, kao i život.* (Selimović 1975a: 466)

Predsmrtna spoznaja uspostavlja se kao najvažnija epistema, kao sublimacija egzistencijalne mudrosti jer sve što jesmo i što znamo stane u predsmrtni tren, a on je u romanu *Derviš i smrt* ispunjen samo jednom spoznajom – spoznajom apsolutnog besmisla.

Kur'anski citat na samoj prološkoj granici romana uokviran je, s jedne strane, kur'anskim kontekstom koji aktivira islamski simbolički poredak i odgovarajuće aksiološke parametre, a s druge, Ahmedom Nurudinom, koji se

modeluje kao *svjetlo vjere*, temelj i krov tekije, što citatu obezbeđuje varljivu semantičku stabilnost. Međutim, isti citat na kraju romana drugačije je kontekstualizovan, što aktivira druge kodove u dešifrovanju i usmerava interpretaciju u suprotnom, jeretičkom pravcu, čemu doprinosi i eliminisanje iskaza: Bismilahir-rahmanir-rahim! (U ime Boga, Opšteg Dobročinitelja, Milostivoga!), kojim počinje svako poglavlje u Kur'anu. Na epiloškoj granici je početni signal kur'anskog teksta izostao jer pobunjenik i otpadnik više ne priziva boga već koristi sveti tekst za dokazivanje svog jeretičkog iskaza o besmislu. Naime, taj citat se sada dešifruje pod uticajem priče o promašenoj egzistenciji i brojnim zlodelima što su se odigrala pod budnim okom „opšteg dobročinitelja'', čime se otvoreno negira kur'anska, arhetipska mudrost i kao „istina'' uspostavlja egzistencijalistička ideologema o potpunom besmislu čovekove egzistencije, koju ne može osmisliti ni bog, ni šejtan, ni filogenetsko pamćenje nataloženo u svetim, kanonskim tekstovima čije reči šuplje odjekuju kroz tamu vekova. Na taj način autor je citat okrenuo protiv njega samog, a citatnost iskoristio kao silu koja osporava smisao citatnosti i čuvanja „istina'' u Zapisu, udarivši tako na same temelje islamske dogme. Poslednji iskaz derviša Nurudina: *Jer smrt je besmisao*, *kao i život*, eksplicitno poništava Boga, što je u islamu definisano kao jedan od teških grehova protiv vere, za koji nema oprosta. (Smailagić 1990). Ali ipak je njegov Zapis pročitao neko, i to Hasan, koji je, uprkos Nurudinovoj izdaji, poželeo *mir njegovoj namučenoj duši*, što sugeriše ideju o tome da je smisao zapisivanja u komunikaciji i empatiji sa onima koji postoje i umiru u besmislu, kao i mi. Na taj način formira se troslojna i polifona epiloška granica na kojoj su aktivirana tri glasa, Nurudinov, kur'anski i Hasanov, onoga ko čita zapis. Dakle, na samom kraju romana čuje se glas onoga koji je pročitao Zapis, naratera, adresata ili recipijenta, a uvođenje te instance unosi dilogičnost u modelovani univerzum. Na taj način svet nije do kraja obesmišljen jer je poljuljan čak i besmisao – ni on nije stabilan, kao ni bog.

U romanu *Derviš i smrt* veoma uspešno se rekonstruiše sintagmatika dogme, organizacija i funkcionisanje mehanizma vlasti, u svim vremenima i na svim prostorima. U tu svrhu glavnom junaku su prvo dodeljene funkcije žrtve režima, a zatim se njegova uloga iz osnova menja i on postaje vlast. Tada počinje opasna igra moći koja se gradi po uzoru na božansku svemoć, pa nekadašnji časni i plemeniti šejh-Nurudin režira proces i upravlja događajima, pri čemu optužuje nevinog čoveka da bi sproveo beskrupuloznu osvetu. Na taj način on se izjednačava s bogom, što predstavlja jedan od teških grehova, za koje islamski kanon nema oprosta. Superiornost, upravljanje događajima, odlučivanje o životu i smrti, o krivici i kazni, približava i u isti semantički niz

smešta vlast i boga, pa se u romanu vrlo suptilno ukazuje na iste organizacione principe, na istu sintagmatiku više sile – Boga i „niže'' sile – vlasti. Prenos božanskih funkcija na krhke ovozemaljske strukture, koje pucaju pod pritiskom tolike odgovornosti i ovozemaljske smenljivosti, privremenosti i trošnosti, fatalan je za sve učesnike procesa jer, za razliku od boga, oni nisu zaštićeni metafizičkom pozicijom niti energijom koju emanira transcedencija:

> *Maločas sam bio bodar i siguran, upravljao sam događajima i činilo mi se da sam iznad njih. Stvari i ljudi izgledali su manji, a ja kao da sam lebdio iznad njih. Prvi put sam to doživio, a bio mi je prirodan taj osjećaj nadmoćnosti.* (Selimović 1975a: 366)

Dakle, u romanu *Derviš i smrt* dijegetički univerzum je organizovan tako da zlo dolazi odozgo, pa autor obezbeđuje svom junaku božansku perspektivu, koja mu omogućava manipulaciju i poigravanje ljudima i događajima, režiranje procesa i kažnjavanje, što su u osnovi božanske funkcije. Na taj način razotkriva se dogma, religijska i ideološka, demaskiraju se njene istine o svetu, bogu, pravdi i spasenju, pri čemu se ukazuje na izvor zla i svireposti koji je lociran gore, tamo gde se nalaze bog i vlast, što u stvari predstavlja transfiguraciju uobičajenog prostornog modela sveta, čija aksiološka shema dobro locira gore, a zlo u podzemne, donje prostorne strukture.

Religijski rituali, ceremonije i svečanosti funkcionišu u kulturi kao reprezentativni tekstovi, odnosno kao kulturna redundanca, koja se javlja u obliku shematizovanih, uobičajenih i predvidljivih obrazaca ponašanja, čija je osnovna svrha uspostavljanje religijskog kanona. Fatičke i autokomunikacione funkcije molitve predstavljaju čvrst temelj vere i inferiornog odnosa vernika prema božanstvu, što je osnov svake religije. Budući da religijski kodovi imaju najznačajniju ulogu u romanu *Derviš i smrt*, molitva, odnosno komunikacija s Bogom i tekija, u kojoj je ta komunikacija najintenzivnija, učestvuju u uspostavljanju klasifikacionih funkcija glavnog junaka.

Odbrana, kao kulturna kategorija čvrsto je povezana sa religijom (Hol 1976), jer religija deluje kao mehanizam odbrane određene kulturne paradigme, pa su njene funkcije analogne medicini, čija je osnovna svrha da odbrani organizam od naleta bolesti. Na isti način religija štiti kulturu od tuđeg uticaja zbog čega je, po pravilu, nesklona kulturnom poliglotizmu, a odbrana je po svojim formalnim obrascima po mnogo čemu obred koliko i religija. U romanu *Derviš i smrt* aktivirane su i dopunski semantizovane upravo odbrambene funkcije religijskih struktura, prostornih – tekija, džamija, i tekstovnih – molitva i Kur'an, koje su usmerene na odbranu bića od sila zla, tame i besmisla:

> *Kad sam stao pred nekoliko vjernika i počeo molitvu, jače nego ikad osjetio sam zaštitnički mir poznatog mjesta, gusti topli miris istopljenog voska, ljekovitu tišinu bijelih zidova i čađave tavanice, materinsku nježnost sunčanog svjetla što je iskrilo na zlatnim zrncima prašine. Ovo je moja državina, pohabani ćilim, bakreni svijećnjaci, mihrab gdje klanjam pred ljudima pogruženim na koljenima, moja tišina i sigurnost, godinama sam ovdje svoj, znam ćilimsku šaru gdje staje moja stopa, istrvena je i izblijedjela, trag svoj sam ostavio na onome što traje duže od nas, iz dana u dan vršim svetu dužnost u ovoj kući što je postala moja, naša i božija, krijući i od samog sebe da je bila najviše moja. Ali toga dana, toga podneva, oslobođen more, vraćen iz čudnog svijeta na koji nisam naviknut u ovaj stišani mir, ja nisam vršio dužnost, bio sam siguran da nikome ne služim već da sve služi meni, da me zaklanja i vraća, da potire ružan san o nečemu nejasnom.* Ronio sam u nasladu poznate molitve, osjećao da mi se vraća poremećena ravnoteža zbog svega što je godinama moje, zbog prisnih mirisa, nejasnog mrmljanja ljudi, tupih udara koljena, zbog molitava uvijek istih, zbog kruga što se zatvarao kao odbrana, kao tvrđava, opravdavajući me i potvrđujući. (Podvukla T. B.). (Selimović 1975: 97)

Molitva je u svim religijskim kodovima osnovni oblik komunikacije s višom silom, iako se u suštini radi o prikrivenoj formi autokomunikacije (Lotman 2004), koja se organizuje kao u visokoj meri automatizovan, indeksni znak, zasnovan na shematizovanim iskazima i verbalnim formulama, što rezultira visokim stepenom redunadance (mera predvidljivosti). Ona funkcioniše kao složeni, dvoslojni tekst u čijoj su organizaciji aktivirana dva koda: verbalni i ekstralingvistički, a oba su podjednako važna u artikulaciji poruke koja se šalje višoj sili, dakle, vrlo zahtevnom adresatu osobene strukture, građene na mitskim i metafizičkim osnovama, što znatno otežava komunikaciju i u potpunosti je usmerava na konsensni tip dijaloga.

Tekst molitve je kanonizovan, pa je vremenom razvio veoma gustu mrežu semiotičkih funkcija, između ostalih i magijsku, koja podrazumeva navodnu sposobnost lanca verbalnih znakova da prodre u metafizičku sferu i višoj sili prenese specifično kodiranu poruku, odakle se očekuje *feedbeck* u vidu oprosta i očišćenja od greha, što molitvi obezbeđuje i katartične funkcije.

U semantičkom smislu molitva nije mnogo produktivna niti složena, zbog veoma visokog stepena redundance, ali zato pragmatički aspekt znaka, to jest odnos korisnika prema znaku usložnjava njene semiotičke funkcije i svrstava je u red sakralnih tekstova, koji uvek imaju posebnu poziciju u kulturi

i otporniji su na promene i dinamičnost, čemu su inače podložni nesakralni tipovi teksta:

> *Ali kad sam naslućivao makar i nagovještaj uzburkanosti, stješnjavao sam se u četiri zida svoje sobe, i prisiljavao se da idem poznatom tvrdom stazom molitve. Ima u njima nešto prisno zaštitničko, kao u starim porodičnim stvarima koje su postale neprijeteći dio nas samih, one su priznata i primljena utjeha, smiruju i umrtvljuju opasnu misao što ponekad bez naše volje oživi u nama, vjerujemo im ne misleći, svoju slabost stavljamo pod zaštitu njihove prastare snage, umanjujemo svoje ljudske brige i more navikom da ih mjerimo vječnim mjerilima, i stavljajući ih tako u neravnopravan položaj, svodimo ih na neznatne razmjere*. (Selimović 1975a: 39)

Dakle, tekst molitve nosi u sebi naslage prastare semantičke snage, pa se u njenoj strukturi mogu prepoznate neke funkcije simboličkih znakova, što molitvenim iskazima obezbeđuje veoma značajne kulturne i kanonske funkcije. Vekovima taloženo značenje i ugrađivanje filogenetskog iskustva u tekst molitve, vremenom je organizovano u čvrstu, petrificiranu shemu sakralnog znaka, koji kao obavezne elemente komunikacije s višom silom uključuje određene govorne činove: pozdrav, zazivanje s vapajima, traženje oprosta, zahvaljivanje, ispovedanje greha uz kajanje i skrušenost, hvalbene izraze o božjim delima i na kraju molbu, odnosno iskanje. Verbalne formule praćene su odgovarajućim pokorničkim stavom i nizom ekstralingvističkih znakova koji podupiru eksplicitno artikulisanu i do vrhunca dovedenu kooperativnost, kao obaveznu interakcijsku strategiju u opštenju s višom silom.

Molitva kao automatizovani, okamenjeni verbalni obrazac, formula namenjena komunikaciji sa višom silom funkcioniše u romanu *Derviš i smrt* kao osobeni simbolički znak, pa stoga zadržava svoju smisaonu i strukturnu samostalnost. Takve funkcije obezbeđuju molitvi uzvišeni, sakralni status u semiosferi i omogućavaju molitvenim tekstovima da, poput simbola, budu čuvari kulture i svojevrsni mnemonički mehanizmi, uz čiju pomoć religija sebe uspostavlja kao riznicu iskustava, saznanja i priča, kao viši oblik komunikacije, sredstvo za očišćenje od greha, odbranu od zlih sila, magijsku formulu u kojoj leži spasenje od egzistencijalnog besmisla i praznine. Upravo zbog osnovne semiotičke namene i sakralnog statusa molitve u kulturi i tradiciji, Ahmed Nurudin joj se okreće kad god oseti pobunjeničke nagone i potrebu za kršenjem norme. Molitva u religijskim kodovima deluje i kao epistemološko sredstvo jer se bez nje ne mogu spoznati ni bog, ni svet, ni ljudi, pa se ona

javlja kao osnovni vid služenja bogu – samo molitva otvara oči uma i samo se preko nje dobija svetlost bogopoznanja. (Smailagić 1990)

Molitva se zasniva na redundantnim i automatizovanim verbalnim formulama koje su praćene odgovarajućim obrascima ponašanja i sistemom ekstralingvističkih znakova, čiji je glavni cilj da promovišu i uzdižu božanstvo. Upravo se pomoću ceremonijalnih, ritualnih funkcija i njihovog hipnotičkog uticaja na mase snaži osećaj religioznosti i potčinjenosti bogu. Međutim, uprkos gustoj mreži religijskih tekstova i pravila ponašanja koji pokušavaju da Ahmeda Nurudina zadrže u okovima religijske dogme, semiotičke funkcije molitve nisu do kraja realizovane – ona nema dovoljno snage da ga vrati na pravi put, put vere i razuma. Presudni kodovi koji uređuju ponašanje i mišljenje derviša jesu religijski kodovi, konkretno islamski, pa je metatekstualnost romana usmerena ka svetoj knjizi islama Kur'anu, gde su kanonizovani, odnosno propisani kako kodovi ponašanja, tako i komunikacioni obrasci dostojni vernika. Međutim, Ahmed Nurudin svojim incidentnim ponašanjem provocira konfliktno stanje jer, pod uticajem ozbiljnih poremećaja i modifikacija u svom psihičkom sklopu, on isuviše remeti i ugrožava redundantnu, fatičku funkciju religije, koja se zasniva na predvidljivom i očekivanom ponašanju vernika, čija je norma jasno fiksirana religijskim formulama.

Drastične modifikacije u strukturi lika, posebno njegovog moralnog i ideološkog ustrojstva, uočavaju se i artikulišu sa pozicije naratora u procesu intenzivne komunikacije sa samim sobom, koja rezultira samoopisivanjem i konstrukcijom tri temporalno motivisane podstrukture:

> *Samo sam ja znao da je ovaj novi šejh Nurudin veoma sličan onom mladom dervišu što je s golom sabljom u zubima preplivavao rijeku da napadne neprijatelje vjere, onom ludom dervišu, drukčijem od ovog današnjeg po tome što je bio bez lukavstva i bez mudrosti, koje nam samo težak život može da daruje.*
>
> *Pokoj ti vječni, davni neiskusni mladiću u kome je čista vatra gorjela, i potreba za žrtvom.*
>
> *Pokoj vječni i tebi, časni i plemeniti šejh-Nurudine, koji si vjerovao u snagu blagosti i božje riječi.*
>
> *Palim vam svijeću u sjećanju i u srcu, vama koji ste bili dobri i naivni.*
>
> *Sad onaj koji nosi vaše ime nastavlja vaše djelo, ne odričući se ničega vašeg, osim naivnosti.* (Selimović 1975a: 372)

Dakle, proces autokomunikacije dovešće Ahmeda Nurudina do spoznaje sopstvene etičke i egzistencijalne degradacije, što će ga naterati da

sahranjuje sebe nekadašnjeg, pri čemu će se jasno izdvojiti tri podstrukture u razvojnoj liniji njegovog lika:

1. davni neiskusni mladić
2. časni i plemeniti šejh-Nurudin
3. Nurudin na vlasti ili ja-đubre: *Oj, ostavi savjest na miru! Odlučiću po strahu, odlučiću po užasu, i dići ću ruke od sebe sanjanog.* Biću ono što moram: đubre. *Sramota neka padne na njih, natjerali su me da budem ono čega sam se gadio.* (Podvukla T. B.). (Selimović 1975a: 437)

Možemo zaključiti da se u romanu *Derviš i smrt* formira osobeni hronotop oslobođen preciznijih geografskih i istorijskih odrednica, što priču uranja u mitsku i arhetipsku sferu i omogućava joj da se organizuje kao osobena forma (arhi)teksta, kao regulatorni tekst-model, koji rekonsturiše sintagmatiku dogme a kodove ponašanja stavlja u službu više istine. Aktiviranjem mitskih, arhetipskih obrazaca umnožavaju se funkcije narativnog vremena, što ukazuje na dinamičan proces koji se odigrava unutar narativne strukture, a tiče se preobražaja istorijskog vremena u mitsku svevremenost. Naime, u ispražnjenu temporalnost, oslobođenu tačnih datuma i godina, umesto istorijskog prodire mitsko vreme i stvaraju se preduslovi za formiranje egzistencijalnih praobrazaca, arhetipova, pri čemu pojedini elementi priče usložnjavaju svoja značenja i postaju anticipacija budućeg vremena, to jest univerzalni egzistencijalni i epistemološki modeli. Na taj način ostvarena je estetski produktivna rekonstrukcija dogme jer se, zahvaljujući odsustvu prostornih i temporalnih determinativa, romaneskna priča usmerava ka ahroniji, koja aktivira žanrovski kod parabole, pa je hronotopičnost lika oslabljena na račun razvijanja egzistencijalnih praobrazaca. Dakle, Selimovićev dijegetički univerzum šalje jasnu poruku: nema prostora slobodnog od dogme i njenih aksioma, a upravo apstrahovani hronotop omogućava autoru građenje arhipriče o dogmi, čime se narativna egzistencija likova podiže na univerzalni nivo jer autor pokušava da rekonstruiše sintagmatiku dogme u bilo kom vremenu i na bilo kom prostoru, stoga i oslonja svoju priču na najstariju i najotporniju, religijsku dogmu, a žanrovskim mehanizmom parabole sugeriše sve ostale dogmatske modele mišljenja. Da je u osnove romaneskne građevine položena priča o komunističkoj dogmi, hronotopske odrednice bi ograničile dijegetičke domete samo na jedan kulturni obrazac. Oslanjanjem pak na religijske kodove, roman se organizuje kao svevremena, univerzalna priča o sukobu vlasti i pojedinca, nasilju, izdaji, gubitku, besmislu, pri čemu nastaje praobrazac – arhidogma, koja je

nepromenljiva i stabilna kao smrt, invarijantna u svim vremenima i na svim prostorima jer nijedna socijalna grupa niti kulturni model nije imun na dogmu.

Literatura

Bahtin, Mihail (1967), *Problemi poetike Dostojevskog*, Nolit, Beograd

Hol, Edvard (1976), *Nemi jezik*, BIGZ, Beograd

Kazaz, Enver (2004), *Bošnjački roman XX vijeka*, ZORO, Zagreb – Sarajevo

Lotman, M. Jurij (1976), *Struktura umetničkog teksta*, Nolit, Beograd

Lotman, M. Jurij (2004), *Semiosfera*, Svetovi, Novi Sad

Oraić-Tolić, Dubravka (1990), *Teorija citatnosti*, Grafički zavod Hrvatske, Zagreb

Selimović, Meša (1975a), *Derviš i smrt*, Sloboda – Otokar Keršovani, Beograd – Rijeka

Selimović, Meša (1975b), *Pisci, mišljenja i razgovori*, Sloboda – Otokar Keršovani, Beograd – Rijeka

Smailagić, Nerkez (1990), *Leksikon islama*, Svjetlost, Sarajevo

Ženet, Žerar (1985), *Figure*, Vuk Karadžić, Beograd

Structure of the Narrative Instance in the Novel *Derviš i smrt* by Meša Selimović

Summary

An extremely complicated character in the novel, Nuruddin Ahmed, has been closely associated with spatial meaning, and has been built on the principle of sharp opposition of its substructures included in a very dynamic and variable composition. Therefore the character is a constant source of increased informativeness of the text. In the first, the chapter is dominated by the process of self-identification that is activated as required in the channel I - I, in which is formed a strong relationship between the character and space. The semiotic functions of establishing order have been assigned to the narrative "I" and the spatial structure of the tekke, resulting in amalgamation of characters and spaces, and classification functions which have been combined in a single instance of the I - tekke, acting as a peculiar amalgam of the narrative and the semiotic. Therefore, the author selects the purest of the purest representatives of order and violation of the norm, so the incident bears the greater amount of grief, in order to start with the deconstruction of religion, meaning, God and Dogma. The spatial model of the world Selimović describs in the novel appears to be a strong organizational factor of the plot around which have been created the non-spatial form and meaning, primarily ethical and ideological, implying that, based on the complex language space, the units have been transformed into powerful organizational centers, creating a non-spatial meanings of polyphonic articulation. The highlighted structural position and numerous functions contribute to the fact that Saint George' Day, mentioned in the novel *Derviš i smrt,* has been modeled as a temporal unit of an extraordinary semantic load. This feature is put by the author at the service of the boundaries that represent the temporal and subjective series, separating, at the same time, the semantic field and the anti-field.

Key words: *auto-communication, Saint George' Day, prayer, tekke, classificational semantic field, anti-field, religious code, dogma*

UDK: 821.163.41.09-31Pekić, B.

Vesna VUKIĆEVIĆ-JANKOVIĆ

De(kon)strukcija individualne i kolektivne memorije u Pekićevom *Antropološkom eposu*

KLJUČNE RIJEČI: *Pekić, Atlantida, mit, remitologizacija, simbol, semantička disperzija*

Remitologizovani tekst je u Pekićevom poetičkom opusu metafizički i metafikcijski. Traganje za suštinom humanosti, za čovjekovom misijom i položajem unutar univerzuma Pekić započinje u ravni koja odjeljuje mitološki i istorijski/naučni sistem mišljenja, predstava i saznanja, analitičkim pretakanjem čulno saznatljivog i intuitivnog, na tački razdvajanja kružnog i linearnog oblikovanja smisla i teksta, a projektovanog kroz globalnu metaforu o istoriji vrste. On ide tragom onih premisa koje se zasnivaju na fundamentalnoj afirmaciji događaja, ne zatvarajući nas u tekst koji je ovaploćen van svijeta i koji egzistira bez dodira sa njim, već se ovaploćuje kao transcendirana stvarnost. Njegov pohod je usmjeren ka postizanju univerzalne sinteze, kojom se ukazuje na povezivanje istorije, sadašnjosti i budućnosti u nadvremeno (vertikalno), a zatim i u vanvremeno (univerzalno) pronicanje u mit kao arhesuštinu humane povijesti.

Traganje za suštinom humanosti, za čovjekovom misijom i položajem unutar univerzuma Pekić započinje u ravni koja odjeljuje mitološki i istorijski/naučni sistem mišljenja, predstava i saznanja, analitičkim pretakanjem čulno saznatljivog i intuitivnog na sustičućim ravnima linearno-ciklične narativne strategije i projektovanog kroz *globalnu metaforu o istoriji vrste*.[1] *Atlantida* je zapravo svevremena Pekićeva priča *o homo sapiensu,* iz koje zrači modularno

1 *To je filozofski roman izgrađen kao hibrid između naučne fantastike i trilera. Pri čemu triler služi samo da uvuče čitaoca u jednu misaonu igru i da ga pripremi na zaključke koje on, ako bi bili saopšteni u drugom obliku, verovatno ne bi bio kadar da primi, odnosno da shvati.* (Pekić 1993) Autor, nešto kasnije, objašnjava i sljedeće: *Sve ono što, na prvi pogled, bude izgledalo da pripada drugoj vrsti literature, bez obzira koliko ću se ja truditi to dobro da pišem, neće njoj pripadati, nego će biti instrument prave literature i prave misli.* (Pekić 1996: 202)

oblikovana slika ljudskog pamćenja, kognitivna sfera u koju je pohranjeno stvarno vrijeme ljudske istorije. Sam Pekić je rekao:

> *Sva ta moja „mitomahija" – ja sam o tome do sada retko pisao i govorio – potiče, zapravo, od dubokog ubeđenja da je čovek, da je čovečanstvo, ovakvo kakvo jeste – a drukčije više ne može biti – osuđeno na eksterminaciju i da se fatalna pogreška, ako se niz nesrećnih okolnosti ukupnog razvoja može tim terminom nazvati, nalazi daleko i z a nas, još na međi, ili bi bolje bilo reći r a s k r s n i c i , našeg prirodnog i istorijskog stanja, a da su svi mitovi što i danas komanduju našim umom i našim činovima tek neka vrsta garde koja nas na gubilište vodi. Taj poslednji mit, mit čoveka i čovečanstva, onaj iz koga jamačno proizilaze i svi ostali, nužan možda kao jedina protivteža uništavilu, pošto smo se drugih odavno odrekli, nameravam da ‚oči u oči' sretnem u jednoj svojoj budućoj knjizi koju sam koncipirao pod naslovom* ***Atlantis***. [...] *Tim pre, što mi se nekako čini, da sam po prvi put u toj knjizi na putu da se od mitomaha pretvorim u mitotvorca, što me intenzivno oneraspoložuje. Teši me jedino apokaliptično finale zamišljene povesti, ali me s druge strane plaši da taj užas koga tamo vidim, i patnja koju predviđam, nije tek umetnički dekor nekog panteističkog optimizma.* [2]

U skladu sa premisama samosvojne eksplicitne poetike, Pekić *Atlantidu* podnaslovljava sa *epos,* dodajući mu u *Predgovoru* i odrednicu antropološki. Ovakav postupak nas obavezuje da podnaslovljavanje teksta shvatimo kao poseban znak njegovog smisla, ali i poetske suštine, odnosno kao signal koji objedinjuje značenjsku disperziju teksta sa njenom formom „koja bi, usled privremene prevage ovakvog ili onakvog materijala, načina kazivanja, ove ili one subforme rukopisa, mogla biti jednostrano, pogrešno protumačena."[3] U vezi sa tim, značajno je da istaknemo da je, manevrom podnaslovljavanja, čitaocu ponuđena esencijalna bitnost teksta. Upravo, u „podnaslovu je, kod Pekića, po pravilu od koga se retko kad odstupa, skriveno precizno žanrovsko određenje dela, a u tom određenju je*, innuce,* logikom mitske figure jajeta u sokolu, dat osnovni tvorački princip i priroda pripovednog tona određenog narativnog teksta, kao što je u njegovom naslovu obično kondenzovan metaforički smisao pripovedanjem oblikovane slike sveta" (Pantić 1999: 22).

2 Citat iz pisma Nikoli Miloševiću, iz Londona, 1. decembra 1982, u: Pekić 2002: 16.

3 *Ja, u stvari, nijednu svoju knjigu nisam nazvao romanom. U prvom redu što nijednu, osim* ***Runa,*** *ne smatram romanom u onom smislu koji ja tom terminu pridajem…* (Pekić 1979: 79)

Istorija predstavlja demonijastički konstrukt, koji omogućava zlu da se otjelotvori i ponavlja. Tragom Pekićeve eksplicitne poetike, nailazimo na stav da mitovi poništavaju vidljivu/zvaničnu svjetovnu istoriju, istovremeno konstituišući jednu „vanvremensku primernu istoriju“[4] koja isključuje proticanje vremena. Kao u nekoj vrsti tajne kripte u mitološkom univerzumu se sustiču semantički disperzivna umjetnička, filozofska i religijska saznanja, u kojima se čovjek približava svojim izvorima, suštini postojanja, jer „mitološka svest ne okreće misao prema kraju – rezultatu, nego prema početku – izvoru.“ (Lotman 2004: 365)

U skladu sa autopoetičkim premisama, Pekić polazi od uvjerenja da mit, odnosno remitologizacija mora ići ka svom izvoru, a ne pravolinijski (vektorski) kako to zahtijeva istorijski razvoj ljudskog roda. Zapravo, njegovi remitološki manevri pronalaze čvrst oslonac u uvjerenju da su mitska i istorijska slika svijeta antipodi, što je zasnovano na ideji o postojanju cikličnog i linearnog vremenu. Posebno je značajno što shvatanje ovih kategorija, kao polarno suprotstavljenih koncepcija vremena, predstavlja razliku između „cikličkog shvaćanja vremena paganskog grčkog i linearnog hrišćanskog odnosno judeohrišćanskog“ (Petrović 2009: 184), tako da nije ni čudo što se njegova demitologizacija oslanja na osu istorijskog, a remitologizacija izvire iz cikličnog koncepta svijesti.

Upravo, sferična semantika *Atlantide* saobražena je zakonitostima mitskog vremena. Jer, u „mitu ne postoji nužnost, a od svakog je njegova dijela moguće početi čitati i naprijed i unazad. U književnome se djelu tematizira vrijeme koje ima svoj početak i kraj, a mitsko je vrijeme kružno, ono nikada ne završava, već se uvijek iznova ponavlja.“ (Solar 1988: 30) Zato nije slučajno što je pekićevska remitološka djelatnost pohranjena u simboličku sferu kruga, koja iz simboličkih obrisa Atlantide prerasta u princip neprekidnog kruženja i obnavljanja svega što postoji. Već na prološkoj granici *antropološkog eposa* Pekić dekonstruiše upravo istoriografski postupak. *Hronika Williama Bradforda* (*Mayflower Cronicler*) koja je u fiktivnoj dimenziji teksta označena kao vjerodostojni istorijski dokument, nije sadržavala činjenice čiji je očevidac bio njen kasniji čitalac:

4 U skladu sa navedenim je i sljedeće: ***Mene ne interesuje istorija po sebi****, već ono* iza nje, *što je bira, pokreće, upućuje, komanduje, ili ono što je inhibira. Ukratko, na bazi prototipa balkanskih, pa time i prvih evropskih mitova – određuje.* ***Mene zanima njena antropološka, a ne istorijska funkcija.*** *I zato ja to svoje „Zlatno runo“ smatram antropološkim, a ne istorijskim romanom.* (Pekić 2007: 161)

> *Za časnog Williama Bradforda je sve što se na brodu desilo bilo prirodno. Za Johna Aldena, kačara iz Southamptona - nije.* ***Za njega je časni Bradford nečasno lagao.*** (A, 23)

Nakon više od trista šezdeset godina, ta ista *Hronika* dobiće sumnjiv status i u rukama Johna Carvera, a postaće i uzrok njegovoj nemoći da protumači prirodu i pronađe uzrok priviđenju koje ga je opsijedalo:

> *To se, naravno, kosilo sa činjenicom da je priviđenje na ‚Mayfloweru' imalo na sebi kožnu esnafsku, a ne crnu puritansku odeću sa širokim belim okovratnikom, te da nije moglo biti Carver. A potom je protivurečilo Bradfordovom izveštaju o Howlandovom spasenju i o mladićevom pristupanju Povelji o savezu i ugovoru, dve nedelje kasnije.* (A, 46)

Instruiranoj istoriji, zasnovanoj na materijalnim dokazima suprotstavlja se nevidljiva antiistorija, u kojoj važe apsolutni zakoni. Te dvije istorije odvijaju se paralelno, one su antipodne, antagone i nepomirljive. Jedna teži Prirodi, druga Civilizaciji. Upravo, ovaj stav korespondira sa Pekićevom težnjom da se društvena istorija i budućnost čovječanstava objasne njegovom najdubljom prošlošću, u kojoj su skrivene njegova pokretačka istina i suština. Antiistorija projektuje dematerijalizaciju na svim nivoima. Na drugoj strani, u civilizaciji stvorenoj na temelju istorijske racionalizacije nagona za održanjem, egzistencijalni instinkt zveri pretvoren je u velike revolucionarne i reformatorske ideje, sa kojima se, makar samo u naznakama, Pekić bespoštedno obračunava.

Vremenski planovi Pekićevog *eposa* označeni su nekom vrstom temporalnih punktuma, odnosno odijeljenim vremenskim segmentima, subordiniranih motivom kružnog leta morske laste nad Atlantikom. Prvi vremenski segment čini prolegomena u narativnu sadašnjost. Ona se odnosi na plovidbu i iskrcavanje hodočasnika na putu iz Starog u Novi svijet i obuhvata zbivanja od 6. septembra do 16. decembra 1620. godine (uz proleptivni skok u 1687). S obzirom na to da „nefokalizovano pripovedanje može da se analizira kao višestruko fokalizovano" (Marčetić 2003: 220), slijedeći činjenice onoga ko vidi i onoga ko govori (po terminologiji Ž. Ženeta), fokalizator zbivanja je svijest junaka, u ovom slučaju Johna Aldenena, pretka (jer on je *onaj ko gleda*), dok je *onaj ko govori*, zapravo *neko* ko je izvan (ili iznad) samih događaja i predstavlja neku vrstu medijuma između paralelnih svjetova. Pripovjedačka situacija se usložnjava jer se, nakon grafički napravljenog reza pri kraju prve glave (čime se signalizira *izdvojenost*), pojavljuje neka vrsta ekstranarativnog komentara:

Sklonost jednog mladog čoveka zlatnih očiju usamljenosti i savest drugog, čije su oči posute gvozdenom rđom, učinile su da ova priča počne 16. juna 1988, na žalovima Pleasant Baya, između Chathama i Orleansa, tamo gde se Priroda i Civilizacija, spremne na presudan obračun, dodiruju ali ne razumeju, podnose ali ne mare.

...Pitaćemo se koliko stvarno ljudi ima na svetu. A na njenom kraju posumnjaćemo, bojim se, da su i oni potrebni.

U međuvremenu ćemo možda shvatiti da nema ništa čovečnije od leta žive ptice praznim nebom iznad oseke mora u zlatno predvečerje.

I ništa savršenije od Tajne. *(A, 32)*

Zahvaljujući neočekivanoj upotrebi prvog lica množine ovaj segment postaje neka vrsta referencijalnog kodiranja *priče,* prekoračujući granicu pripovijedne iluzije.

Drugi temporalni odjeljak pripada narativnoj sadašnjosti, koja započinje nakon temporalnog hijatusa *od nešto više od trista šezdeset godina*, započinje kao 16. jun 1988., a na njega se nadovezuje treći, uz narativni skok od deset godina, svoj epilog dobija 6. jula (*po robotskom*), odnosno 6. avgusta 1999. godine, po *atlantiđanskom kalendaru* (A, str. 462). Tu semantički izuzetno opterećenu narativnu dimenziju na pripovjedačkom planu odlikuje heterodijegetičko fokalizovano pripovijedanje, uz preklapanje narativnih planova, transpoziciju vremenskih ravni i transmutaciju personalnih medija, čime se mistifikuje ravan doživljavanja i do dovodi do alteracije konačnog značenja. Dalje, semantički disperzivna igra citatnosti i intertekstualnosti obuhvata sve nivoe teksta. Na taj način postaje jasno da „uspostavljanje intertekstualnih veza podrazumeva novu interpretaciju, rekonstitualizovanje upotrebljenog interteksta“ (Stojanović 2006: 33). A s obzirom na to da se preuzimaju iz različitih sistema, iz vertikalnog presjeka kulturnih sfera, njihova funkcija se može određivati na različitim nivoima. Naučno-esejistički diskurs dodatno opterećuje semantičku ravan, jer se upravo na tom nivou de(kon)strukciji podvrgava cjelokupan logičko-racionalistički sistem mišljenja, što na jednom polu pojačava informacionu napregnutost teksta, a na drugom smanjuje redundancu usmjeravanjem pažnje na pravac dematerijalizovanja.

Umetanje reporterskih/izvještajnih sekvenci u narativni tekst, koji su i grafički izdvojene kurzivom, dodatno usložnjava pripovjedačku situaciju. Riječ je o nizu bezglasnih izvještaja S*kitnice, Sobara, Studentkinje, gospođe Rozenberg, Bolničara,* koji su izdvojeni od okolnog teksta jer se regresivno

(naknadno) determinišu kao neakustični, odnosno mentalno poslati, a samim time i nedvosmisleni i istiniti:

> *Atlantiđani nisu imali jezik u robotskom smislu reči. Jezik kao nešto odvojeno od konteksta osećanja i misli. Telepatija nije dopuštala laži. S mislima udaljenom je korespondentu automatski slan i kontekst u kome je mišljenje nastalo i sazrelo. Suma emocija, zbir podznačenja, cela duša u svakoj, 'reči' sadržana. ... Ovakav lažni jezik, čija je uloga bila pre da sakrije misao nego da je iskaže, nastao je tokom robotske istorije, čija je laž zahtevala i lažnu ekspresiju.* (A, 397)

Pekić dekonstrukciji podvrgava sve nivoe koje teže materijalizaciji. Zapravo, njegova remitologizacija ide pravcem dosljednog de/kon/struisanja svih modelativnih, odnosno vještački stvorenih sistema. Otuđenje individue, otuđenje svjetova, otuđenje civilizacije počinje upravo na nivou lažnog modelovanja ekspresije, što remeti, pa i destruiše proces prenošenja poruke i pojačava nemogućnost uspostavljanja komunikacije između dva suprotstavljena, binarnoopozitna, paralelna svijeta. Upravo zbog toga se i oblik neverbalne komunikacija (*ljudi* se pozdravljaju praveći rukama pokret koji podsjeća na izlivanja vode iz Posejdonova krčaga) pretvara u simbol raspoznavanja.

Kompleksnosti upotrebljenih narativnih strategija dodaje se još jedan postmodernistički manevar, koji možemo smatrati samo jednim od zastupljenih mogućnosti metalepse (Genette 2006). Pekić u *Predgovoru,* ističe da nikada nije mislio da o Atlantidi napiše roman, već samo amaterski esej, koji će biti prilog *masovnom groblju knjiga na temu izgubljenog kontinenta*:

> *Onda sam imao **san** koji se ovog predgovora ne tiče, i iz njega shvatio da **moram** napisati roman. I tako već ulazimo u tajnu. A tajne se ne ispovedaju.* (*Predgovor*, A, 9, podvl. B. Pekić)

Ukrštanjem narativnog koda Predgovora i samog eposa, dolazimo do tačke presjeka, odnosno do pozicije u kojoj se Pekić kao autor Predgovora identifikuje sa pozicijom fikcionalnog lika. Ovakvim postupkom udvajanje postaje dosljedno i ima za rezultat prekoračenje granice između stvarnoga svijeta i iluzije, čime se izlazi iz okvira čitanja Predgovora i eposa kao semantički nezavisnih i narativno autonomnih cjelina:

> *Nije to bio samo san, Johne. Bila je to Atlantida. Trebalo bi da budeš ponosan. Ni ja ni dr Cortazar nismo videli Atlantidu, niti ćemo je ikada videti. To je dano samo izabranima, onima koji su Pow-Hna-Tani ili će to biti.*

- Pow-Hna-Tani?
- Vodolije. Čuvari Tajne. Prvosveštenici Hrama prozirnih zidova. (A, 331)

Na takav način se pripovijedna ravan proširuje van okvira samog teksta. Privid odvijanja vremena usložnjava se i pojavom međustvarnosti – vakuma između prošlosti i sadašnjosti. Na tom nivou se vremenske dimenzije aktera međusobno prelamaju, sustiču i spajaju u tačkama transmutacije Carverove/Howlandove svijesti. Njegovo saznanje biće obnovljeno sjećanje kao *deo moći kojima su svi Atlantiđani bili obdareni. Iskustvo jednog odmah postajaše iskustvo svih, kao da je preživljeno, i memorija je bila zajednička.* (A, 349)

Već se na prološkoj granici teksta aktivira mitološki kod, odnosno miješanje predstava i motiva koji potiču iz različitih mitoloških sistema, tako da je proces Pekićeve mitizacije zapravo postupak spajanja krhotina semantički destruiranih mitova u jedan nov, remitologizovani svijet:

> *Gospodar mora Posejdon gnevno zari zlatan trozubac u vodu i voda pobesne. Nije to bura kojoj se s nadom suprotstavljaju neustrašivost i veština. Od natprirodnih je, začaranih vremena, u kojima, ako im je do života, i sveci moraju da ga izmole od đavola* (A, 17).

Glavni junak John Carver/Howland izrasta na poetici udvajanja, koju omogućava paralelno postojanje dimenzija, negativnu sinhroniju, odnos originala i imitacije, koje mu omogućava *dobro oko i nešto neverice u zdrav razum (A, 61).* Dolazi do zaključka da je Ceo svet *okrenut naopako* (41) „Kao na slici u ogledalu na kojoj je sve tu, ništa ne nedostaje, ali je sve na suprotnoj strani od prave, sve na dugom mestu nego što treba da bude, sve – *imitacija.*“ (41). Njegov dvojnik-predak je mladić zlatnih očiju iz 1620. godine, a biološki dvojnik je njegov blizanac James. John Alden, policajac koji ima dvojnika u pretku gvozdenih očiju, na kraju romana postaje udvojen sa Johnom Carverom. Dakle, likovi-dvojnici predstavljaju *najelementarniji proizvod linearne preformulacije junaka cikličkog teksta* (Lotman 2004: 241), pa, samim time, u cikličnoj koncepciji teže redukciji na jedan lik. Iz robotske perspektive Johna Aldena to se projektuje na sljedeći način: *Kad bi trebalo da zamisli nekoga od koga se sasvim razlikuje, po svoj prilici bi izabrao Carvera. Bio je to magnetizam razlike* (A, 450). Umnožavanje se progresivno nastavlja, jer se, nakon njegovog saznanja da je čovjek, u njemu ovaploćuju i svi ljudi – svi Atlantiđani. Remitologizovana je slika da je čovječanstvo *Jedno*, da je ovaploćeno u Jednom.

Na duni Pleasant Bay-a, Johnu Carveru/Howland-u neprekidno se javlja utvara pretka koji je *greo po vodi*, a slika leta morske laste odražava se kao vezivna nit dva Johna – Howlanda i Aldena. Njihov pogled, usmjeren je u nebo, a i njihov je dijalog u potpunosti ponovljen na prološkoj i epiloškoj granici. Nakon Carverowog/Howlandovog pronalaženja sebe, postaje jasno da je koncepcija vremena određena nekom vrstom *faustovskog univerzuma*, u kojemu vrijeme zapravo teče unazad, ciklično se produkujući i potirući. Zato je i datum propasti robotskog svijeta 6. jula 1999. godine kada je po atlantiđanskom kalendaru propao ljudski svijet. Kao što se i vrijeme spaja u jednu tačku, susreću se i junaci pripovijesti. Ovo upućuje na to da je riječ o dvojnicima, ali ustanovljenim po principu negativnog odraza, koji pripada odijeljenim, suprotnim ravnima univerzuma i antiuniverzuma: *Pokreti u ogledalu, s kojim si poredio odnos našeg i faustovskog sveta, kao odnos predmeta i lika, prividno su obrnuti, a stvarno su to isti pokreti. Samo se ponavljaju*. (A, 376) Jedanaesta glava Atlantide (u starijim izdanjima Prva knjiga eposa), završava se istovjetnim prikazom utopljenika koji je petama dodirivao talase koji su ga nosili ka jedrenjaku. Međutim, umjesto na jedrenjak, bio je izvučen u policijski čamac. 1620, već 1988, i što se umesto na palubu jedrenjaka penje na policajski čamac. *Mladića zlatnih očiju*, nakon fantazmatične oluje iz vode izvlači zgrabivši ga za kosu mladić gvozdenih očiju. Dva Johna – Carver/Howland vezana su odnosom negativnog identiteta; kao gonič i progonjeni, ali i kao suprotno polarizovani. Alden pri susretu sa Carverom/Howlandom ne odgovara na pruženu ruku, što u sistemu kulturnih odnosa predstavlja incident (za to saznajemo iz analeptične projekcije Carverove/Howlandove svijeti. Međutim, ruku mu pruža tek ne znajući ko je on zapravo, kada se dvojnik prerušen gas maskom i u odijelu policijskog narednika izvlači kroz podrumski prozor ludnice iz koje bježi. S obzirom na to da kružni tekst teži preklapanju sižea, put ka epilogu je put ka redukciji na jedan lik, što je u skladu i sa shvatanjem Atlantiđana, a na drugoj strani na jedan svijet: mi smo u duhovnom smislu jedno telo, tek privremeno i dok smo od materije zavisni, razdvojeni na individualna ljudska bića (A, 329). Na semantičkom nivou, situaciju proširuje što se Alden na kraju pojavljuje iz mraka kao sjenka, koja povlači čitavu disperziju u procesu dešifrovanja na intertekstualnom nivou. Mrak u *eposu* odgovara rastakanju materijalnosti fizičkog svijeta, dok sjenka aktivira čitav niz mitoloških značenja.

Lajt-motiv leta ptice izuzetno je semantički produktivan. On se javlja više puta u tekstu, na različito funkcioniranim ravnima i sa različitim semantičkim isijavanjem, od nebeskog znaka i poruke, preko puta u saznanje, do

značenja inicijacije duše koja se oslobađa tjelesnosti, duhovnog koje prelazi u materiju i na kraju, vječnog povratka i uskrsnuća.[5]Prvi put je to na završetku prve glave, kao mjesto razgraničavanja narativne prošlosti i narativne sadašnjosti, a treći put razgraničava narativnu sadašnjost koja postaje narativna prošlost jer se sljedeća, osamnaesta glava nastavlja nakon preskoka od deset godina i preskače u 1999. godinu. Dakle, prisustvo motiva *leta žive ptice* nad morem odjeljuje vremenske ravni, predskazuje rezove u pripovijedanju, tako da predstavlja vrstu signala na graničnim djelovima teksta. Istovremeno, on predstavlja okvir drugog narativnog segmenta pripovijedanja.

Drugi put, a s obzirom na to da u formi autocitata predstavlja moto druge (naredne glave), prethodi susretu Johna Carvera/Howlanda i Johna Aldena, koji posmatraju let i strmoglavljanje morske laste. U drugom, nakon čudesnog erotskog doživljaja sa Luanom, kao prvi čovjek na svijetu. Oba puta ovaj autocitat dobija i neposredan kontekst – opširnu sliku leta ptice, koja je, takođe, u pojedinim segmentima različito kontekstualizovana. Ovo pojačava i transformacija elemenata na sintaksičkoj ravni, tako da se na paradigmatskom nivou njena simbolička disperzija usložnjava:

> *Nestala je kada je na praznom nebu iznad oseke mora u zlatno predvečerje, dotakla najdublju tajnu života,* ***tajnu smrti****, i time postala savršena. Biće bez duše našlo je u sebi više poštovanja i smisla za misteriju postojanja od njega, čoveka, bića izabranog da u nju pronikne. (A, 37, podvl. V. V. J)*

Njena regresivna simbolika ponovo se dovodi u vezu sa kruženjem vremena. Sama slika leta arktičke laste, ponavlja se tri puta u tekstu, opet na njegovim okvirima, a uslovljena je različitim kontekstualnim oznakama. Prvi put je ta lasta – robot, koji se sunovraćuje u vodu, nakon čega se javlja utvara Howlanda, pretka. Drugi put je lasta živa, javlja se u osvit i uz Howlandovo saznanje. Treći put, na kraju *eposa,* u prvoj pravoj noći *posle stoleća lažne svetlosti (A, 515).*

U ovom eposu se sve udvaja – paralelno egzistiraju dvije istorije, dvije stvarnosti, dva svijeta: robotski i atlantiđanski (ljudski).

Ponavljanje slike ptice koja nad vodom opisuje savršene kružnice na okvirima teksta dobija arhetipsko značenje, koje je Pekić *U traganju za Zlatnim runom* objasnio kroz Jungovo prvobitno opredjeljenje da arhetipove predstavi „kao ‘forme ili slike kolektivne prirode koje se pojavljuju na celoj zemlji, kao konstituante mitova i istovremeno kao individualni produkti nesvesnog

5 Više o tome u: Gerbran, Ševalije 2009: 479-480, 754-758.

porekla', da bi kasnije o njima govorio kao u urođenim datostima psihe, neispunjenim i od individue nedoživljenim formama, preko kojih istorijski, opšti čovek i praiskustvo čovečanstva uspostavljaju vezu sa upravo nastalim, individualnim čovekom" (Pekić 1997). Slika prvo egzistira kao iskustvo centralnih junaka, da bi na kraju postala dio ukupnog, kolektivnog iskustva. Taj ciklički ritam, varijabilno opterećen transfiguracijom znakova u okviru kontekstualne sfere, postaje stožerna tačka u kojoj se reflektuje apokaliptički svet ili ciklički poredak prirode. (Fraj 2007: 162)

Prostori ukrštanja vremenskih ravni nalaze se *kraj vode, majke svih privida* (A, 37), čime se insistira na semantičkoj disperziji susreta vode i zemlje (duna Pleasant Baya na kojoj se susreću *dvojnici* iz prošlosti i sadašnjosti), svitanje i sumrak, kao mjesta susreta obdanice i noći: Transmutacija Johna Carvera/Howlanda *je uvek tako počinjala, potmulim šumom tekuće vode, zmijskim šuštanjem oseke ili plime, ehom doticanja ili oticanja...* (A, 79) U ovo polje znakova se uključuje i transpozicija datuma određena postojanjem robotskog i atlantiđanskog kalendara, koja ukazuje na različito poimanje protoka vremena kod onih sa dušom i onih koji dušu nemaju. Ona omogućava odlaganje kraja Civilizacije i povećava napregnutost u igri sa neizvjesnošću. S tim u vezi, posebno je zanimljivo što se u *eposu* posebno markiraju i determinišu izvjesne *sastavne tačke* u hronotopu, za koje se vjeruje da imaju svojstvo otvaranja magijske dimenzije vremena i usljed čijeg se djelovanja neutrališu zakonitosti koje vladaju sferom određene realnosti. Na taj način realizuje se igra mogućeg i nemogućeg. Primjer hronotopičke magijske dimenzioniranosti jeste prvi susret *čovjeka zlatnih i čovjeka gvozdenih očiju.* On se odigrao pred svitanje prvog dana novembra (u vještičje vrijeme i pred osvit dana kada mrtvi izlaze) 1620. godine. Tada je John Alden-predak ugledao glavu mladog puritanca kojega je odvukao talas u more kako izranja iz *neprovidne jame iz koje se nikad ništa ne vraća:*

> *...Ali, umesto da potone, kao da je moćna elevacija uznesenja iz smrti proteruje, lagano se, gotovo svečano, nad vodom uspela. Crno telo petama je dodirivalo talas, koji ga je, grmeći, prema jedrenjaku nosio.*
>
> *Izgledalo je da morem grede.* (A, 18)

Posebnu semantičku vrijednost ostvaruje mitsko značenje pećine kao mjesta prolaska iz svijeta živih u svijet mrtvih. Zapravo, iz pećine Mount Olympus-a John Alden izlazi preobražen u čovjeka. Taj oblik transformacije ostvaren je posredstvom neprogramiranog čina kojim dolazi do *neizvjesnosti* kao supstancije ljudskosti. I ova priča predstavlja zatvaranje jedne od brojnih

narativnih kružnica *eposa*. Na prološkoj granici, priča o traganju za pećinom kroz koju se stiže u Pakao aktivira Alden-predak. On se prisjeća grčkog predanja o paklu i čovjeku koji je, slično Tezeju, tražio ulaz u drugi svijet, na koji su ljudi odavno zaboravili. Ona ima regresivno – projektivnu simboličku funkciju, jer se njeno pravo značenje dodatno osvjetljava tek sa epiloške pozicije. Naime, čovjek koji traga za Paklom susreće starca Powhnatana koji mu daje uputstva kako da stigne do tamo. Na kraju puta, pronašavši čudesnu pećinu, ostalo je u njemu još samo toliko života da vidi starca Powhnatana i shvati da je našao pakao.Umro je, nažalost, pre nego što je shvatio i drugu istinu – da ga je ovamo mogao poslati samo neko ko je put već prevalio, da je i mudri čovek bio mrtvac. (A, 30). Alden, je prekršivši zabranu došao do čovječnosti i postigao, kroz *neizvjesnost*, inicijaciju u čovjeka. Do pećine gdje se nalazio bog robota doveo ga je John Carver/Howland, koji je već prethodno preuzeo funkciju Pow-hna-tana, odnosno p*rvosveštenika Hrama prozirnih zidova.* Sa druge strane, s obzirom na to da je u memoriju njegovog pretka bila ugrađena memorija sa imenom prvosvešenika, priča se u okviru same naracije doživljava kao semantički referentna i na fikcionalnoj ravni, jer je predstavljena kao dio kao dio ljudskog/atlantiđanskog, a ne robotskog predanja. Dakle, njenu punu metaforičku funkciju shvatamo tek nakon Aldenovog povlačenja metalne ručice boga robota i isključivanjem svih robota iz programa *zbog neizvesnosti*. Dopunska značenja prističu iz mudrosti koju Carveru ukazuje stari Pow-hnatan: da je smisao tajne u ključu, jer se ona najčešće vidi, ali se ne primjećuje.

Epos dosljedno svjedoči o tome da su postojanje vremena i prostora samo iluzija (*Vrijeme je iluzija. Prostor je iluzija*. (A, 239). Takvo određenje je od posebne važnosti ne samo u pravilnom korišćenju antiutopijskog ključa, već i u smislu zatvaranja prološko-epiloških kružnica romana:

> *Kao da je išta razumnije od stanja u kome se između života i smrti potire razlika, simbioze u kojoj život sahranjuje smrt, a smrt održava život?* (A, str. 41).

Zato je u Pekićevoj poetskoj vizuri ljudski život ponovljena šansa. Snaga odupiranja robotizaciji, poznatom i izvjesnom, ponavljanju i automatizmu svake vrste počiva u samoosvješćivanju:

> *Radikalan i nekontrolisan razvitak nauke, debalansiranje prirode, zloupotreba njenih ograničenih izvora, perverzija ljudske inteligencije, razaranje duhovnih vrednosti i moralnih standarda, konfuzija uma i duše, zabuna u pogledu svrhe i cilja postojanja, materijalizacija, mehanizacija i najzad kompjuterizacija života, tiranija velikog broja i*

> *jednoobraznosti, kao i besomučnosti individualizma, bitka za prevlast između strana koje su iz veka u vek, u žudnji za što lakšim trijumfom, uprošćavale ljudske vidike, snižavale njihove vrednosti i eliminisale jedan po jedan obzir u njihovom postizanju, dovele su najzad do opšte katastrofe, u tradiciji zapamćene kao Potop* (A, 383).

Potop tako postaje simbol dehumanizacije i prijetnja destruizaciji kao produktu ljudskog uma. Antiutopijski svijet kraja *eposa* oslobođen je stoljeća lažne svjetlosti koju je isijavao razum. Destruktivni princip u čovjeku, a ne sila prirode, ima svojstvo samoaktiviranja. Mehanizam destrukcije pokrenut je kada se čovjek, na putu jednačenja sa bogovima okrenuo protiv sebe i inicirao u stvorenom (robotskom i robotizovanom) svijetu gdje se egzistira bez duše i svjesne volje, postojanje pakla tjelesnog trajanja. Želja čovjeka da sve poslove prepusti mašinama, dovodi do prve greške *iz koje posle sve nesreće proizidoše*. Upravo ta greška, osposobljavanje mašina, predstavlja i prvu Aldenovu ljudsku misao.

Pekićev antropološki epos otvara polifoniju značenja, koja isijavaju iz supstituisanog, remitologizovanog nukleusa prethodno demitologizovanih kulturalnih komponenti. U skladu sa tim, i „istina ima najviše izgleda da bude negde gde se naša mašta i tuđa realnost ukrštaju“ (Predgovor, A, 9).

Atlantida je fenomen ljudskog pamćenja, kognitivna sfera koja krije besmrtnost. Zato se prostor Atlantide, izgubljenog raja, Novog Jerusalima, mora shvatiti i prihvatiti alegorijski, kao što se tako moraju shvatati i prostor i vrijeme u eposu i ljudskom pamćenju. Spoznanje tajne je u čovjeku, unutar njega, a ne izvan sferičnih obrisa njegovog uma. Jer *Atlantida je* van vremena, *u antiuniverzumu*.

Pekić uvodi nepregledan niz polivalentnih znakova i simbola, čime se značenjska ravan premješta sa mikrostrukturnih na makrostrukturne elemente teksta, i dalje – uključuje kontekst cjelokupnog civilizacijskog pamćenja. Ovakav postupak određen je ulančavanjem kontekstualnih znakova, pri čemu se, sa svakim *novim čitanjem* otvara nova kontekstualna matrica. Drugim riječima, ono što je „sistemsko sa tačke gledišta jedne strukture, izgledaće kao ‘slučajno’ ako se posmatra sa druge tačke gledišta“ (Lotman 1976: 99).

Semantičko zračenje *Atlantide* odražava se u putanjama Pekićeve linearno-povratne naracije. Drugim riječima, struktura teksta teži fiktivnim obrisima Kristalnog grada:

A on je, taj grad, bio sav u koncentričnim krugovima zmija koje sebe za repove grizu, krug vode oko kruga zemlje, pa opet vode oko zemljanog kruga, jer krug je znak savršenstva, dovršenosti i Boga. (A, 330)

Remitologizovani tekst je u Pekićevom poetičkom opusu metafizički i metafikcijski. On ide tragom onih premisa koje se zasnivaju na fundamentalnoj afirmaciji događaja, ne zatvarajući nas u tekst koji je ovaploćen van svijeta i koji egzistira bez dodira sa njim, već se ovaploćuje kao transcendirana stvarnost. Pekić nam otvara izazov: da tragamo za odgonetanjem stvarnosti i privida, kroz „pokušaj racionalne formulacije metafizičkog odnosa prema stvarnosti i njenim prividima" (Pekić 1984: 70). *T*aj pohod je usmjeren ka postizanju *univerzalne sinteze,* kojom se ukazuje na povezivanje istorije, sadašnjosti i budućnosti u nadvremeno (vertikalno), a zatim i u vanvremeno (univerzalno) projektovanje mita kao *arhesuštine humane povijesti.*

Literatura

Genette, Gerard (2006), *Metalepsa*, prev. Ivana Franić, *Disput*, Zagreb

Gerbran, Alen, Žan Ševalije (2009), *Rečnik simbola*, Novi Sad

Fraj, Nortop (2007), Anatomija kritike, Orpheus – Nolit, Novi Sad – Beograd

Lotman, Jurij M. (1976), *Struktura umetničkog teksta*, Nolit, Beograd

Lotman, Jurij M. (2004), *Semiosfera,* Svetovi, Novi Sad

Marčetić, Andrijana (2003), *Figure pripovedanja*, Narodna knjiga/ALFA, Beograd

Pantić, Mihajlo (1999), *Aleksandrijski sindrom* 3*: Ogledi i kritike o savremenoj srpskoj prozi*, Matica srpska, Novi Sad

Pekić, Borislav (1979), *Iskustvo romansijera*, razgovor s Borislavom Pekićem, *Savremenik*, Beograd, 7.

Pekić, Borislav (1984), *Mit književnosti i mit stvarnosti*, Partizanska knjiga, Ljubljana – Beograd

Pekić, Borislav (1993), *Vreme reči*, prir. Božo Koprivica, BIGZ, Beograd

Pekić, Borislav (1996), *Rađanje Atlantide*, BIGZ, Beograd

Pekić, Borislav (1997), *U traganju za Zlatnim runom*, skinula sa magnetofonskih traka i priredila Ljiljana Pekić, BIGZ, Beograd

Pekić, Borislav (2002), *Korespondencija kao život*, Solaris, Novi Sad

Pekić, Borislav (2007), *Izabrani eseji*, Solaris, Novi Sad

Petrović, Svetozar (2009), *Nauka o književnosti*, prir. Zdenko Lešić, Službeni glasnik, Beograd

Solar, Milivoj (1988), *Roman i mit, Književnost – ideologija – mitologija*, August Cesarec, Zagreb

Stojanović, Milena (2006), *Pogled na piščev radni sto*, Pančevo

De(Con)Struction of Individual and Collective Memory in Borislav Pekić's 'Anthropological Epic Poem'

Summary

Borislav Pekić opens a field for an ontological de/stabilisation of the collective memory, which is split between the modes of semantic condensation (summary scanning) and semantic dispersion (sequential scanning). The analysis shows the main characteristics and procedures of this model of narration. Moreover, a dense tissue of symbolic codes is highly significant here, as it extends the semantic level of the novel **Atlantis,** activating the contextual underpinning as well. Accordingly, he shows the epistemological and ontological relativism of literature and in literature. The importance of a model of interpretation thus fashioned becomes clear with regard to the aspects of comprehending those meanings that have not be adequately explicated so far, although they represent an important part of Pekić's philosophy and psychology of creation.

Key words: *Pekić, Atlantis, myth, narration, symbolic, semantic dispersion*

UDK: 82.0

Šeherzada DŽAFIĆ

Čin(ovi) pričanja – fakcija, fikcija i fantastika

KLJUČNE RIJEČI: *fakcija, fikcija, fantastika, mimezis, reprezentacija stvarnosti, referencija*

Iako je pitanje odnosa književnosti i stvarnosti pitanje koje zaokuplja teoriju književnosti od njenih početaka još uvijek nemamo konačne niti adekvatne odgovore. Ono što je sigurno jeste da fikcija i realnost nisu odvojena niti ontološki jedinstvena područja – one se prožimaju, ali ni za jednu ne možemo tvrditi da je primarna niti da je fikcija odraz ili realizacija stvarnosti što je čest slučaj u praksi. Ovaj rad ima nakanu da ukaže kako se pri sagledavanju toga odnosa ne treba povoditi razlikama, već pažnju treba usmjeriti ka njihovoj funkciji i primjeni. Pristupe takvome sagledavanju postići ćemo pomoću tri čina fingiranja (Iser 1987) i tri stepena mimezisa (Ricœuer 1993), a sami pristupi prikazat će se kroz dva aspekta i to iz pozicije autora teksta, ali i samoga teksta.

Mimezis *vs*. reprezentacija stvarnosti

Pitanja odnosa stvarnosti i književnoga djela (kolika je referencija stvarnosti na književno djelo, u kolikoj mjeri je stvarnost materijal za nastanak književnoga djela i obrnuto, utiče li književno djelo na oblikovanje stvarnosti) pitanja su na koja, unatoč mnogobrojnim i raznovrsnim teorijama, odgovore nismo dobili. Na osnovu dosadašnjih istraživanja sa sigurnošću možemo utvrditi kako su ta pitanja stara koliko i književnost - Käte Hamburger u studiji *Logika književnosti* donoseći pregled istraživanja ovoga pitanja donosi konstataciju da je odnos književnosti, jezika i stvarnosti „još iz vremena antike, dobro poznat fenomen“ (1976: 74). Od starih Grka pa do danas pojam istine u refleksiji o umjetnosti upotrebljavao se na različite načine. U prvome redu, istina je promatrana u usko logičkom značenju. U drugome redu, istina je promatrana u proširenom značenju kao vjerno oponašanje stvarnosti. I naposljetku, istina je promatrana u prenesenom smislu kao jedinstveno oblikovanje djela. Istinito djelo smatrano je dobro napravljenim djelom. Zadnje gledište

podrazumijevalo je istinu kao iskrenost (autora) i suglasnost ciljeva i sredstava u izražavanju. Međutim, to (je) često dovodi(lo) do zabluda posebno kada je u pitanju odnos autor – lik pa se nerijetko u književnokritičkim tekstovima dešava da se izjednači „lik", „ličnost" pa čak i „karakter" što „dovodi do neodređenih i počesto krivih analitičkih rezultata" (Peleš 1977: 160). Iz tih razloga pojavile su se teorije (čak pravci i škole) koje su pokušale ukazati u kom su odnosu / referenciji stvarnost i književnost.

Fenomen istine i književnoga djela postao je (ne)jasniji Aristotelovim uvođenjem pojma *mimesis1*. Tako će pojam *mimesis* i njemu suprotan pojam *diagesis* postati podlogom mnogim kasnijim teorijama koje su odvajale stvarnost od fikcije (Peleš 1977, Routley 1987), ali koje su pokušavale ukazati na njihovu vezu (Rorty 1987, Iser 1987, Davis 1989, Ricœuer 1993). Međutim, mimezis se u teoriji različito tumači(o), a u praksi različito pa čak i pogrešno primjenjiva(o). Tako se analogijom na sam prijevod pojma mimezis „oponašanje stvarnosti" generalno zaključuje kako književnost oponaša stvarnost što je daleko od one prave funkcije stvarnosti u književnome djelu, i obrnuto. Novija književnoteorijska misao mjesto pojma mimezis koristi sintagmu „reprezentacija stvarnosti"[2] u čijoj se osnovi nalazi i osnovna hipoteza ovoga rada: za književno djelo ne smijemo reći da oponaša stvarnost, već da stvarnost ima višestruke (i različite) funkcije u nastanku fikcije, od čega ovisi i stepen referencije: ona može biti izražena u manjoj mjeri (fakcija), u većoj (fikcija) ili može potpuno izostati (fantastika). U svrhu ukazivanja na prethodno postavljenu hipotezu, odnosno ukazivanja na moguće funkcije stvarnosti u građenju fikcije za podlogu se uzimaju teorije Wolfganga Isera i Paula Ricœuera.

Wolfgang će Iser za nadomještanje uobičajene opozicije fikcija / stvarnost koristiti trijadu stvarno – imaginarno - fiktivno[3] što će mu omogućiti da ukaže na funkciju stvarnosti pri svakom pojedinom činu pričanja (pisanja /

1 Kako bi se analizirao status fikcije u odnosu na stvarnost potrebno je uvesti pojam *mimesis*. Aristotel je smatrao da umjetnosti u cjelini prikazuju imitirajući. Za njega istina ili stvarnost predstavlja model kojeg umjetnik treba oponašati. Umjetničko djelo postaje neka vrsta udvojene stvarnosti, tj. ono funkcionira „kao da" je stvarno, ono je simulacija stvarnosti (Aristotel 2005:45).

2 „Reprezentacija – predstavljanje ili reprezentovanje znači da je neko ili nešto – proizvod, predmet, reč, gest itd. – postavljen umesto nekoga ili nečega drugoga i da ga zastupa" (Mitchell 1990, u Juvan 2011: 248).

3 U činu fingiranja stvarnome se najprije pridružuju stanovite kvalitete imaginarnih tvorevina: autor to naziva prvim prekoračenjem granice ili irealizacijom realnog. Zatim se te kvalitete određuju i uobličuju stječući privid stvarnih kvaliteta: autor to naziva drugim prekoračenjem granice ili ostvarivanjem imaginarnog. Takvo polazište dopušta da se specifiraju tri vrste činova fingiranja (Iser 1987: 311).

čitanja) i to na sljedeći način: selekcija gradi tekstualni svijet preuređenjem referencijalnih polja i vantekstualnog ili intertekstualnog iskustva pri čemu kombinacija tropološki mijenja dana značenja i dijaloški uspostavlja fikcijske likove, „samorazotkrivanje naglašava da je tekst u cjelini samo predstavljeni diskurs i zato nema smisla prihvatati ga kao nefikcijske izjave – uobičajeno pozivanje sa stvarnim svijetom ipak nije ukinuto, ali stvarnost ostaje samo pozadina za poređenje sa fikcijskim svetom" (Iser 1989: 216 - 218). Ovime će Iser ukazati na osnovnu funkciju stvarnosti u fikciji. S druge strane Ricœuer će pri uvođenju stepena razlike između fakcije, fikcije i fantastike koristiti shvaćanje mimezisa kojega će vremenski raščlaniti na tri razine[4] čime će dati do znanja da i fakcija nužno ne podrazumijeva čistu stvarnost. Dakle, pogrešno je za neko književno djelo reći da oponaša stvarnost – stvarnost može imati samo određene funkcije pri njegovome stvaranju (nastanku). Primjenom ovih i sličnih gledišta smanjujemo mogućnost zablude ili padanja u iskušenja da u književnome djelu tražimo istinu ili da se dovedemo u situaciju da u fiktivnome liku prepoznajemo autora i obrnuto. Na osnovu toga vidimo kako je moguće propitati funkciju stvarnosti u građenju fikcije te, ovisno od udjela stvarnosti, unijeti razlike između fakcije, fikcije i fantastike. U narednim poglavljima za primjere ćemo uzeti tekstove, odnosno autore čija djela (ali i sami autori) omogućuju da se funkcija stvarnosti sagleda iz dvije različite perspektive: sa aspekta referencijalnog učinka te sa aspekta mogućih svjetova primjenjujući istovremeno Iserove činove fingiranja i Ricœuereve stepene mimezisa.

Prvi čin pričanja – fakcija

> Ono što je bilo istinito kada je fikcija prvi put ispričana, u njoj je istinito zauvijek. Jedino se naše znanje o tome što je istina u fikciji može povećavati ili smanjivati (Lewis 1987:148).

Ovaj čin pričanja odgovarao bi prvom stepenu mimezisa. On u najvećoj mjeri ima referenciju na stvarnost i predstavlja prvi stepen fikcije. U prilog tome ide i porijeklo riječi fakcija od engleske riječi *factio* koja se u književnosti prevodi kao „književna narativna proza zasnovana na stvarnim događajima,

4 Po njegovu mišljenju *mimezis I* je razina vremena prije oblikovanja priče. Tu se radi o čistom oponašanju, o deskripciji pojedinačne radnje i prepoznavanju osnovnih oblika ljudskoga djelovanja. *Mimezis II* je razina konfigurativnoga vremena, oblikujućeg vremena koje stvara fikciju; to je zajednička struktura historije i naracije. I napokon *mimezis III* kao refigurativno vrijeme, fikcija fikcije, odnosno neki treći svijet (Ricœuer 1993: 83-137).

dokumentarna književnost“[5]. Fakcija, dakle, upućuje na stvarne činjenice, ali ne i na apsolutnu stvarnost pa ju je iz tog razloga najbolje odrediti kao prvi stepen mimezisa. U skladu s time, i u prilog fakciji, ide konstatacija Gerarda Genettea da se fikcija ustvari sastoji od niza fakata i po njemu „faktografska priča zaslužuje posebnu pažnju“ (2002: 46) i / ili opaska Wolfganga Isera da „opozicija zbilje i fikcije pripada elementarnim sastavnicama našega *nijemog znanja*“ (1987: 311). Stoga, potpuno negiranje udjela stvarnosti u okviru književnoga stvaralaštva osiromašuje našu recepciju, dovodi do skučenosti i nepotpunih sudova / interpretacija / zaključaka jer „očito je da u fikcionalnom tekstu ima vrlo mnogo realnosti koja ne mora biti samo realnost neke prepoznatljive socijalne zbilje, nego isto tako može biti i realnost osjećaja i osjeta“ (Iser 1987: 312). Napokon, recepcija ne mora prihvatiti fikciju kao odraz zbilje jer se od nje to ni ne traži, ali se mora prihvatiti njena funkcija u kreiranju stvarnosti kako bismo, naposljetku, bili u mogućnosti razlikovati fikciju koja je bliža stvarnosti od fantastike.

Po porijeklu pojma, ali i mnogima navedenim gledištima, u svijet fakcije ušlo bi sve ono što se veže za neko djelo / nekog autora, a što bi bile činjenice, što ima veze sa stvarnošću. Na temelju toga možemo se pridružiti teoretičarima koji su u polje fakcije stavljali djela kao što su ona povijesnog karaktera, monografije, autobiografije i biografije (Lewis 1987, Iser 1987, Zlatar 1989). Na taj način fakcionalne tekstove suprotstavljamo fikcionalnim priznajući pritom tekstove koji računaju s nekom vrstom referencijalnosti: „Takvi su tekstovi u osnovi historiografske prirode makar se zadržavali samo na povijesti jedne osobe poput biografija, autobiografija“ (Zlatar 1989: 20). Slična pitanja postavljali su formalisti, pozitivisti, strukturalisti i, naravno, ta pitanja ulazila su u polje fenomenološke teorije koja je osporavala svaku vezu književnosti i stvarnosti[6]. U skladu s time, Terry Eagleton pri definiranju književnosti odabire jednostavnu definiciju po kojoj književnost opisuje kao *imaginative writing*, imajući pri tome na umu njenu fikcionalnost, činjenicu da se ne bavi doslovnom istinom. Ali, osvrćući se na historiju i na mnoge autobiografije, biografije, studije, monografije, Eagleton primjećuje da prethodna definicija ne može zadovoljiti[7] jer „engleska književnost sedamnaestoga stoljeća obuhvaća Shakespearea, Webstera, Maevella i Miltona, ali proteže se i na eseje

5 http://www.proz.com/kudoz/english_to_serbo_croat/poetry_literature/3847376-faction.htm

6 Fenomenološka kritika odbacuje povijesni kontekst u kojemu je djelo nastalo, odbacuje pisca, uslove nastanka djela, i najzad, čitatelja, a teži posve imanentnom čitanju teksta, čitanju na koje ne utiče ništa izvan teksta.

7 Po Eagletonu razlikovanje između „činjenice“ i „fikcije“, „istine“ i „mašte“ je često sporno. Riječ *novel* se neko vrijeme koristila za označavanje „istinitih i izmišljenih događaja, pa

Francisa Bacona, propovijedi Johna Donnea, duhovnu autobiografiju Bunyana i na pisanje Sir Thomasa Browna“ (Eagleton 1987: 9). I napokon, kada bi bilo logično da dobijemo odgovor, Eagleton ga ne nudi nego postavlja pitanje: „Kad kažemo da je književnost ‘kreativni’ ili ‘imaginativni’ oblik pisanja, mislimo li možda da su povijest, filozofija i prirodne znanosti nekreativne i neimaginativne?“ (1987: 10), iz kojeg će dobar poznavalac književnosti ustvari pročitati (pravi) odgovor.

U prilog navedenome idu i književna djela Ive Andrića koja u velikoj mjeri predstavljaju historiografsku fikciju jer je općepoznato da se u obilnom broju pripovjedaka, pa i u romanima, Andrić zadržava i rekonstruira historijsku sliku turskoga i austrijskoga perioda. Da je Andrić koristio historijske činjenice, utvrdila je opširna književna kritika o njegovome djelu (kao i sam autor) što omogućuje da stupimo u polje fakcije. Po njegovome mišljenju, historijske knjige imaju neprocjenjivu vrijednost za svakoga, a posebno za pisce koji žele i koji istražuju prošlost naglašavajući kako to nije nimalo jednostavan zadatak: „Ja sam po arhivama, bibliotekama i antikvarnicama prekopavao knjige kao pesak. Bože moj, koliko sam se samo izmučio proučavajući konzulska vremena u Travniku“ (Andrić, u Rizvić 1995: 657). Pored navedenoga, Andrić u svojim izjavama često naglašava kako je Bosna njegova inspiracija te da ga uvijek iznenađuje novim čudima. Vidno je da Andrić ni u kom slučaju nije bježao do činjenica, naprotiv, on se potrudio da ih u najvećoj mjeri i što vjerodostojnije unese u svoje djelo[8]. Ne krijući građu koju je koristio za svoja djela, Andrić navodi tačne nazive knjiga: „Sećam se, mnogo mi je pomogla knjiga na nemačkom jeziku koju je napisao Mađar Asbot. Tu sam naišao na zanimljivu prepisku između nekog Engleza i sarajevskog kadije“

ljudi ni izvještaje u dnevnim novinama gotovo nikad nisu smatrali činjeničnom istinom“ (1987: 10).

8 Znanje stranih jezika znatno mi je pomoglo u traganju za izvornom građom o istoriji Bosne. Ja sam dobar deo mladosti i života proveo po arhivama i bibliotekama u Budimpešti, Krakovu, Carigradu, Beču, Rimu, Vatikanu, Madridu, Berlinu, Parizu i drugim gradovima Evrope. Bez preterivanja mogao bih reći da sam prevrnuo gotovo svaki dokument koji se odnosi na prošlost Bosne, a da ne govorim o štampanoj literaturi. Pa i više od toga: morao sam da proučavam turske izvore i turska dokumenta, istoriju turske države, posebno doktrinu islama i islamske religije, hrišćanstva i slično. Bez toga ne bih ni mogao da pišem istorijske pripovesti (Andrić, u Rizvić 1995: 597).

(Andrić, u Rizvić 1995: 609). Muhsin Rizvić donosi neobjavljene[9] i objavljene[10] izvore „Travničke hronike" koji mogu služiti kao dokazi da je Andrić svoje romane gradio na historijskoj / činjeničnoj građi. Pored ovoga i književna će kritika Andrića i njegovo stvaralaštvo smjestiti u okvire tadašnjih društvenih zbivanja, a i iz njegovih biografskih crta može se vidjeti da je kao sarajevski srednjoškolac, zagrebački, bečki i krakovski student, učestvovao u pokretima tadašnje omladine, ali upravo će ove činjenice odvesti mnoge kritičare u pogrešnom pravcu jer su ideje likova u djelima poistovjećivali sa idejama koje je propagirao Ivo Andrić.

Najbolji način da se sagleda i utvrdi funkcija te učešće stvarnosti kod određenoga autora i u određenome tekstu jeste pronalaženje i dokazivanje postojećih izvora. U ovome slučaju kao paradigma može poslužiti književno djelo Irfana Horozovića posebno knjiga *Karta vremena* (1983) i njen dio *Minijature iz kronike*. Naime, u središnjom dijelu te knjige Horozović donosi fiktivni presjek povijesti Bosne pri čemu referira na stvarne činjenice, a koje se mogu dokazati iz objavljene monografije *Banja Luka i okolina* (1987) istoga autora. U prvoj priči pod nazivom *Lucius Sicinius Macrinus* (str. 17 - 20) nalazi se natpis koji je pronađen na Jupiterovom žrtveniku u Banjoj Luci:

> I(OVI) O(PTIMO) M(AXIMO) ET GENIO LOCI L(UCIUS) SICINIUS MACRINUS B(ENEFICIARIUS) CONS(ULARIS) P(ANONIAE) S(UPERIORIS) S(AVLIT) V(OTUM) L(IBINES) M(ERITO)[11] (Horozović 1987: 17)

Natpis u priči predstavlja motiv za dalji razvoj radnje, a kao dokumentarna činjenica svoje mjesto našla je i u monografiji *Banja Luka i okolina*[12]

9 Između ostaloga, prepisku Pjera Davida, francuskog konzula u Bosni od 1807. do 1814. (Prepiska je sačuvana u Arhivu Ministarstva spoljnih poslova u Parizu); Prepiska Paula fon Mitesera i Jakoba fon Paulića, austrijskih konzula u Bosni - Andrić je iz nje uzeo priličan broj činjenica (Rizvić 1995: 209).

10 Dr. Mihajlo Gavrilović: „Ispisi iz pariskih arhiva". U ovom djelu našao je Andrić niz izvještaja francuskog konzula; Vasilj Popović: *Trgovina i promet Bosne u Napoleonovo doba* (Andrić je crpio iz ovog napisa neke pojedinosti i podatke o putevima, udaljenosti, cijenama.); Izvod iz dnevnika Pjera Davida (1807-1808). Iz ovoga fragmenta Andrić uzima podatke za prvih 4-5 glava; Alfred D.: *Bilješka o Pjeru Davidu*; Žil David: *Biografska i književna bilješka o Pjeru Davidu*; Šomet de Fose. *Putovanje po Bosni*, godina 1807-1808 (Rizvić 1995: 212).

11 „Jupiteru najbolje, najvećem i geniju ovog mjesta, Lucije Sicinije Markin, konzulski beneficijarij iz provincije Gornje Panonije ispunio je svoj zavjet i dragovoljno i sa zahvalnošću" (Horozović 1987: 17).

12 Horozović, Irfan (1987), *Banja Luka i okolina*, monografija. Turistcomerc, Zagreb - Banja Luka

istoga autora. Ovo je primjer kako fakcija ulazi u fikciju, a koju možemo dokazati već i u djelu samoga autora fikcije, a ukoliko nismo sigurni u dokumentarni početak priče, pored natpisa navedenog u Monografiji, možemo potražiti i materijalni dokaz – natpis na žrtveniku Jupitera u Banjoj Luci. Koliko je dotični natpis važan za nastanak ove priče te nastanak i značenje cjelokupnoga djela može se vidjeti kroz interpretaciju fikcije.

Drugi čin pričanja – fikcija

> Pripovjedač tvrdi da priča istinu o stvarima o kojima nešto zna. Tvrdi da govori o likovima koji su mu poznati i kojima se simbolično obraća njihovim običnim vlastitim imenima. Ali ako je njegova priča fikcija, onda to ne radi (Lewis 1987: 142).

Drugi stepen mimezisa, svijet fikcije, više bi odgovarao koncepciji umjetnosti koju je propagirao Platon[13]. Fikcija, za razliku od fakcije, ne traži da bude dovedena u vezu sa stvarnošću. Ona je svijet za sebe, ona je „čisto i jednostavno hinjenje ili simulacija faktografske priče u kojoj romanopisac čini sve kako bi nas uvjerio da priča priču koja se uistinu dogodila, bez istinskoga traženja od čitatelja da mu vjeruje“ (Genette 2002: 48). S tim u vezi je i (auto) biografija pisca koja se, u određenom periodu, nije smjela dovoditi u vezu sa djelom[14], a kojoj ni sam autor nije pridavao pažnju (bitno je da se „priča“). Prihvatimo li Genettevo određenje i složimo li se sa Lewisom da je „pripovijedanje pretvaranje“, onda gubimo polje referencije na stvarnost i priznajemo da pisac „igra ulogu lašca, pretvarajući se da priča poznate činjenice iako to ustvari ne radi“ (Lewis 1987:142). Lewis dalje podcrtava:

> *Varljivo je o istini u fikciji zaključivati iz mješavine stvarne i fiktivne istine. Iz mješavine premise s prefiksom i onih bez njega ne proizlazi ništa. No, u praksi varka nije toliko loša. Činjenične premise u tom mješovitom zaključivanju mogu biti dio podloge naspram koje čitamo fikciju. One mogu vršiti prijenos u fikciju, ali ne zato što u njoj postoji*

13 Platon tvrdi da umjetnost ne imitira direktno ideje, nego slike ideja, pa je tako imitacija imitacije. Umjetnost oponaša ono što je već samo po sebi kopija, prolazna slika neprolaznih istinitih ideja. Kao treća u nizu, kao reprodukcija reprodukcije, umjetnost je nepremostivo udaljena od svijeta istine.

14 Da bismo upoznali tu svijest, ne smijemo koristiti ono što doista znamo o piscu – biografska kritika je strogo zabranjena – nego samo onim aspektima njegove ili njezine svijesti koji se očituju u samome djelu.

nešto eksplicitno koje ih čini istinitima, već prije zato što nema ničeg da ih učini lažnima (Lewis 1987: 145).

Ovo ukazuje kako je besmisleno tražiti istinu u fikciji što ide u prilog većini teorija koje su ukazivale na isto, između ostalih i teoriji Jan – Marie Schaffer (1999) koja predlaže tri definicije u kojima su najbolje opisane navedene pojave: semantička definicija - činjenična priča *je* izmišljena priča, referencijalna dok se ne primjenjuje (barem ne u "naš" svijet); sintaktička definicija: činjenične i fiktivne priče i pripovijesti mogu se razlikovati po svojoj logici - lingvističke sintakse; pragmatična definicija: činjenična priča napreduje ima referentnu istinitost dok izmišljena priča toga nema[15]. Schaeferrova ističe kako bi se ovim definicijama mogla dodati i četvrta definicija, *narratological u prirodi* - u činjeničnoj pripovijesti autor i pripovjedač su ista osoba, dok se u fikcionalnoj pripovijesti pripovjedač (koji je dio fiktivnog svijeta) razlikuje od autora (koji je dio svijeta u kojem živimo). Međutim, ova definicija nije provjerena niti dokazana u dosadašnjim istraživanjima.

Općenito uzevši, djelo fikcije je diskurs koji ima autora, komunikacija koja se sastoji od zamišljenih i izmišljenih tvrdnji gdje se prenosi priča u suprotnosti sa činjeničnim ili izvještajnim diskursom. Routley smatra da će „djelo fikcije uglavnom biti o fikcionalnim stvarima ili stvorenjima (tj. likovima), što znači da se radi o fikcijama u jednom drugom važnom značenju tog termina" (Routley 1987: 122). Po njegovome mišljenju otkako su otklonjene granice modalne semantike, ne postoji zahtjev za upotpunjavanjem svjetova fikcije. Međutim, potrebno je obuhvatiti materijal na koji djelo aludira (na koje se oslanja, ali ne iskazuje eksplicitno) da bi se „omogućilo razumijevanje priče i izbjegli izvjesni nesporazumi, i ništa više" (1987: 124). Pri tome recepcija „ne smije obuhvaćati empirijske, logičke ili kakve druge informacije koje su djelu izvanjske i nisu nužne za njegovo razumijevanje" (1987: 124). Ako navedeno primijenimo na književno stvaralaštvo Ive Andrića, vidjet ćemo da likovi unutar njegovoga djela (posebno u romanima) donose svoje viđenje politike i ustroja društva te obaveza prema društvu i vlastima, a koje je književna kritika (pogrešno i nepotrebno) dovodila u vezu sa samim Andrićem. To ćemo najbolje potkrijepiti pomoću romana *Na Drini ćuprija* i lika Galusa:

Kako svaki mlad čovek mora ne samo da ispuni večne, prirodne zahteve mladosti i sazrevanja nego pored toga i da plati harač savremenim strujanjima duha, pa i modi i navikama svoga vremena, koje trenutno

15 http://hup.sub.uni-hamburg.de/lhn/index.php/Fictional_vs._Factual_Narration

vladaju među omladinom, i Galus je pisao stihove i bio aktivan član revolucionarnih nacionalističkih đačkih organizacija (Andrić 1977: 32).

Poznata je činjenica (što je već prethodno i navedeno) da je Andrić bio član revolucionarnih nacionalističkih đačkih organizacija, ali to nije razlog da ga se dovodi u vezu sa onim što je napisao u djelu. Isto tako iz njegovih romana ''čitaju'' se ideje koje su kasnije realizirane u stvarnosti što (nas) opet dovodi u nepotrebnu zabludu. Iako smo vidjeli da Andrić vješto raspolaže sa građom i činjenicama, on će (in)direktno „progovoriti" i o fikciji naglašavajući upravo kako književnom djelu nije cilj da zabilježi nego da uputi pouku[16]. U većini slučajeva, Andrićev talent preobražava pozajmljenu građu, oblikuje je na svoj način, daje joj nove crte, tako historijska i dokumentarna građa postaje nešto sasvim drugo[17]. On to čini na razne načine - ponekad kontaminira građu, uprošćuje je, drugi put je razvija, ponekad stilizuje priču koju nađe u izvoru. Jednostavno, podaci koje pronađe podstiču njegovu misao na razmišljanje. U procesu stvaranja *Travničke hronike* Andrić se služio bogatom dokumentarnom građom iz oblasti historije civilizacije, etnologije i autentičnim spisima o historijskim ličnostima koje su predstavljene u romanu[18]. Historija je „utkana tako reći, u svaku rečenicu, dajući joj na taj način izvjesnu autentičnost i životnost" (Šamić 1962: 209). Midhat Šamić smatra da se u pogledu cjeline pa čak i detalja u ovom romanu može naučiti o historiji „isto toliko koliko iz jedne dobre istorijske monografije ako ne i više" (Šamić 1962: 211).

U procesu stvaranja Horozovićeve priče *Lucius Sicinius Macrinus* ključnu ulogu ima stvarni (postojeći) natpis na žrtveniku, ali sve drugo pripada drugome svijetu – svijetu fikcije. Ličnost iz natpisa postat će njegovim protagonistom koji će pomoći da se rekonstruira prošlost – u ovome slučaju Horozović će oživjeti okamenjeni lik i predstaviti ga kroz fikciju. Čim je ušao u svijet fikcije taj natpis je prestao biti stvarnom činjenicom kao i većina historijskih ličnosti i povijesnih događaja donesenih kroz ovo djelo, ali uvijek se

16 Za mene kažu da sam pisac - istoričar. Ja sam pre svega pisac, a prošlost je za me isto što i lepota za ženu. Međutim istoričari dolaze na kraju čina da bi prebrojali mrtve i ubeležili ime pobednika – razume se da neko mora i to; ali pisac je taj koji daje pouku i pomaže ljudima pre zla. Čini mi se da se tu negde kriju moć i nemoć književnosti (Andrić, u Rizvić 1995:659).

17 Midhat Šamić to pokazuje kroz konkretne primjere praveći usporedbu između lika u djelu i stvarne ličnosti: "Za Davila kao naučnika, taj je svijet u Bosni nepoverljiv i podrugljiv, gnevan i tvrdoglav, jer svuda oko sebe sluti neprijatelja; raja u Turcima, a Turci i muslimani u raji i u stvarnim silama interesujući se običajima i intimnim životom Bosanaca. Defose je sasvim drugačije doživio bosanskog čovjeka" (Šamić 1962: 209).

18 Pisac i umjetnik za Andrića „traži u arhivskoj građi pojedinost, često i beznačajnu sitnicu koja je slučajno ušla u arhiv za istorijske događaje" (Andrić 1972).

može reći da se u tekstu *referira*, kao i istražiti funkcija stvarnih činjenica koje su ušle i djelo - nikako ne njihovo izjednačavanje ili, u slučaju lika, poistovjećivanje. Iz navedenih razloga, uvijek moramo imati na umu da ono što ulazi u svijet djela prestaje biti činjenicom, ali zato upravo postoji svijet fakcije koji se u određenoj mjeri može uzeti u obzir i stvarnosno / činjenično unutar djela. Svijet fikcije je svijet za sebe i što ga manje budemo dovodili u vezu sa stvarnim, to ćemo ga bolje razumjeti. Navedena konstatacija posebno će pokazati pogodnom u trećemu činu pričanja – fantastici.

Treći čin pričanja – fantastika

> Naročito fikcionalni se svjetovi mogu kombinirati tako da daju druge svjetove (Routley 1987: 126)

Čini se da fakcija i fikcija svoje prave potvrde dobivaju uvođenjem trećeg čina / svijeta pričanja, trećeg stepena mimezisa – fantastike. Istovremeno, to je najjednostavniji i najkompleksniji oblik pripovijedanja. Jednostavan iz razloga što smo svjesni da smo dio nekog sasvim trećeg svijeta (nemamo dvojbu da li se odnosi na stvarnost), a komplikovan jer pokušavamo razumjeti i otkriti razloge odlaska u treći svijet. Za većinu teoretičara fantastika je potpuna promjena stvarnosti, a za neke to je samo mimezis. Kathryn Hume smatra da je književnost proizvod dvaju poriva: mimezisa i fantazije (oponašanja stvarnosti – promjene stvarnosti) pa predlaže „radnu definiciju fantastike koja teži tome da bude što inkluzivnija i što fleksibilnija“ (1984: 20). Tako bi se njena radna definicija svela na sljedeće: „Fantastika je svaki otklon od konsenzualne stvarnosti“, te se može manifestirati „u bezbroj varijacija, od monstruma do metafore“ (Hume 1984: 20). Za razliku od mnogih drugih teoretičara, Hume ne odvaja fantastičnu književnost od ostatka književnosti i ne određuje je kao žanr ili modus, već bi po njoj sve napisano na neki način bilo fantastika jer se pisanjem oponaša stvarnost, a ta stvarnost se prenosi u neki drugi, novi svijet.

Ono što je za nas u ovome trenutku bitno jeste da se činjenične i fiktivne naracije općenito definiraju kao suprotnosti[19]. To bi značilo da je referencija fantastike na stvarnost veoma mala: „Fantastika u svojoj klasičnoj varijanti koristi sumnju čak i tamo gdje njena volja za semantiziranjem inzistira na razrješenju“ (Lachmann 2002: 13). Po Lachmann fantastika će ponekad biti „modus reprezentacije još ne viđenoga i još ne mišljenoga“ (2002: 16) što bi odgovaralo Ricœuerevom trećem stepenu mimezisa (1993: 136). Svoju studiju

19 http://hup.sub.uni-hamburg.de/lhn/index.php/Fictional_vs._Factual_Narration

Phantasia, Memoria, Rethorica Lachmann će dalje nastaviti postavkom da je fantastika tradicija tajnoga znanja te da fantastika crpi svoja tajna znanja iz kabale, alikemije, ali i prirodnih znanosti i tehnike. Fantastika bi po tome bila neki „treći svijet".

Za Rosemary Jacksons[20] fantastika nema sposobnost predstaviti konačnu verziju „istine" ili „realnosti", a to čini da moderna fantastična književnost privlači pozornost na svoju vlastitu praksu. Strukturirani na suprotstavljanja i dvosmislenost fantastični tragovi izmiču artikulaciji ili onome što se predočava kao „neistinito" i „nestvarno". Nudeći problem reprezentacije empirijski „stvarnom" svijetu, fantastika postavlja pitanja o prirodi stvarnog i nestvarnog i odnos između njih postavlja kao središnji problem. Jacksons je stava da samo prava, visoka fantastika može dati odgovore na ova pitanja. I naposljetku, najprihvatljivijom čini se definicija Tzvetana Todorova po kojem fantastika „traje samo onoliko koliko i neodlučnost zajednička čitaocu i liku, na kojima je da odluče da li ono što opažaju potiče ili ne potiče od 'stvarnosti' kakva ona jeste prema opštem mišljenju" (Todorov 1987: 46). Todorov donosi podjele unutar fantastičnog na: čisto čudesno, fantastično čudno, fantastično čudesno i čisto čudesno što će postati podlogom svim kasnijim teorijama.

Teoretičarka fantastike Christine Brooke-Rose u studiji *A Rhetoric oft hr Unreal* (1983) na jasan i precizan način donosi razlike između načina pričanja osvrćući se posebno na pozadinu realno – fantastika. Po njezinu mišljenju: „Kompleksnost i suptilnost čistoga fantastičnog leži u njegovoj apsolutnoj neodređenosti" (Brooke-Rose 1981: 229). Ako nešto uspijemo odrediti, prepoznati, opisati, onda to gubi svoj smisao, odnosno besmisao / fantastiku. I tu vidimo da se pojam fantastičnog određuje odnosom prema pojmovima stvarnog i imaginarnog. Premda fikcija ne ide u polje stvarnosti, može se zamisliti u stvarnome svijetu dok fantastika ne.

Iako dosadašnja kritičko-teorijska književna praksa Ivu Andrića nije tretirala kao pisca fantastične književnosti, on u svojim djelima, posebno pripovijetkama, donosi naznake fantastike. Njegove pripovijetke poput *Jelena, žena koje nema*, *Žena od slonove kosti*, *Letovanje na jugu*, *Kod lekara* zalaze

20 U studiji *Fantastika: književnost subverzije* (1981) kao osnovni problem Rosemary Jackson ističe odnos između onih djela koja su zaista fantastična i onih koja su određena kao nadrealistička. To će se najbolje razumjeti ako se gleda na narativnu strukturu i na odnos između teksta i čitatelja. Nadrealistička književnost je mnogo bliža čudesnom i u nadrealističkoj književnosti sam pripovjedač, a samim tim i čitatelj je rijetko u poziciji neizvjesnosti: „*the surrealistic then is closer to the marvellous - it is super-real - and its etymology implies that it is presenting a world above this one rather than fracturing it from inside or below*" (Jacksons 1981: 36).

u svijet nemogućeg i donose čistu fantastiku. U romanu *Na Drini ćuprija* također je prisutna fantastika (doduše u malom obimu), ali ta će fantastika dosta doprinijeti osnovnoj poetici romana i usko je vezana sa legendama. U tekstu *Legenda o pobuni* (1971) Andrić donosi „istinu" otkud crpi ideje za fantastiku[21]. Nenad će Radanović istaći kako je Ivo Andrić prvi bosanskohercegovački književnik koji je pravu i u svim svojim segmentima modernu fantastičnu pripovijetku čitavog života uporno stvarao i da će ovaj veliki stvaralac usprkos realizmu katkad smjelo zakoračiti u predjele imaginarnog: „Ako bismo se sa više pažnje osvrnuli na Andrićeve fantastičke pripovijetke, lako bismo došli do saznanja da Andrićeva fantastika postoji kao konzistentna estetska činjenica u njegovom ukupnom pripovjedačkom opusu i da ga znatno i na poseban način obogaćuje (2004: 48). I po Radanoviću, Andrić je često „podlijegao" dozivima onostranog.

Jelena, žena (ali) *koje nema* primjer je pripovijetke u kojoj se iluzija identifikuje sa stvarnim. Jelena je žena demon, ali taj demon nije demon kakvog susrećemo u standardnoj fantastici. Ovaj demon je drag i priželjkivan: „Tako ona dolazi uvek, sa ljupkom šalom, sa muzikom ili mirisom" (Andrić 1986). Ipak, egzistencija imaginarne žene Jelene, *koje nema* „nestaje i umire kao što nestaju aveti i priseni, bez znaka i oproštaja. Nikad nije postojala. Sad je nema" (Andrić 1986). Zatim, opet, pojavi se:

> *U polutami nisam mogao da razaberem pojedinosti, ali ceo stav, u to nije moglo biti sumnje, odavao je ženu koju su velika žalost i neodoljiv plač oborili na zemlju, i koja rida nad stvarima spremnima za put. Pretrnuo sam i u istom trenutku nesvesno posegnuo za prekidačem pored vrata. Planula je bela svetlost i trenutno ugasivši crven prozor obasjala predsoblje i sve što je u njemu* (Andrić 1986).

Ona dolazi nenadano i svakodnevno ostavljajući opipljive dokaze o svome postojanju što pojačava fantastiku, stavljajući Andrićeve likove u svijet fantastike i dajući fantastične osobine kako su ih prikazali mnogi teoretičari fantastike (Jackson 1981, Hume 1984, Todorov 1987). Pored ove i druge pripovijetke su pravi primjeri fantastične proze „zamišljene kao dugo i tegobno raspoznavanje svijeta i čovjeka u njemu kao ne rijetko i ne bez razloga žrtve

21 Moje su dečačke godine bile trovane legendama i bajkama. Bilo ih je dosta i svakojakih. Pojedine od njih su se naročito isticale, zaklanjale sve druge i davale svoj pečat celom jednom kraćem ili dužem vremenskom periodu. Ponekad pomislim da od njih nisam stvarno nikad izlečen, jer ih je zaborav potiskivao, ali nije mogao da ih potpuno izbriše. Ja sam ih zaboravljao, a one su se svetile (Andrić 1971).

svekolikih, a najednom razbuđenih, nejasnoća kojima je, bez svijesti o njima, oduvijek bio okružen (Radanović 2004: 49). Primjetno je da Ivo Andrić svoju fantastiku nije gradio ni na kakvim već postojećim obrascima fantastičnog, da nije podlijegao nikakvim pravilima. Ali, iako je nema mnogo, fantastika je bila dio Andrićeva pripovjedačkog opusa i ne bi se smjela smatrati marginalnom. Ona predstavlja fantastiku u pravom smislu te riječi i odvaja Andrićeva fakcionalna i fikcionalna ostvarenja[22].

Dakako, treba posebno istaknuti da, kada je u pitanju fantastika, u bosanskohercegovačkoj književnosti posebne zasluge pripadaju upravo Irfanu Horozoviću. Njegova knjiga *Talhe ili Šedrvanski vrt* (1972) predstavlja paradigmu prave fantastike što će ustvrditi književna recepcija ovoga autora u mnogim južnoslavenskim književnostima, posebno u bosanskohercegovačkoj, a u novije vrijeme bošnjačkoj književnosti. Njegova fantastika pripada i zasebnom žanru visoke fantastike, a svim segmentima odgovorit će navedenim teorijama fantastike posebno nekim segmentima koje će razraditi Renate Lachmann kroz svoju drugu studiju *Metamorfoza činjenica i tajno znanje*. Jedan od segmenata jeste i metamorfoza činjenica što će do izražaja doći u već navedenoj Horozovićevoj priči. Po njezinu mišljenju: „Preobrazbe iz ljudskog u neljudsko prekoračenja su granica što ih je fantastički tekst spektakularno pokrenuo, a izvode se kao inverzija važećih pretpostavki o ljudskoj prirodi“ (Lachmann 2007: 114). U priči *Lucius Sicinius Macrinus* kada protagonist Lucius shvati koliko je besmisleno što vrijeme provodi, odnosno trati u tuđoj zemlji, sveti se preko zarobljenika i naređuje da se svi pobiju. Metamorfoza ljudske prirode dešava se kada Lucius ne polazi za rukom da jednim potezom ubije barbarina i kada sam postaje žrtvom svoga neljudskog čina: „U djeliću trenutka, kad mu je dodir sjekire već komadao tijelo, žignu ga onaj prastari ožiljak i učini mu se da je sve, čitav život, samo jedan tren sna, Jupiterova vjeđa sačinjena od oblaka niz koju se kotrlja zlatnik (…)“ (Horozović 1983: 19). Metamorfoze će doći u prvi plan u mnogim drugim Horozovićevim pričama, ali iz ovoga primjera je vidljivo kako je Horozović u pojedinim pričama vješto koristio sva tri čina pričanja – fakciju je uzeo za podlogu, unio je u priču pretvorivši je u fikciju da bi naposljetku kroz fikciju došao do fantastike preobrazivši stvarno u neki sasvim novi, treći svijet.

22 Ovo ujedno može biti hipoteza i mogućnost za dalja istraživanja segmenta koji kod Andrića nije (u dovoljnoj mjeri) istražen.

Zaključna razmatranja

Na osnovu svega iznesenog, a pozivajući se na pitanja i hipoteze koje su postavljene na početku rada, možemo donijeti nekoliko zaključaka. U prvome redu, književno djelo nije nužno odraz društvene zbilje, niti sredstvo za prenošenje ideja, ono postoji u jeziku, referira na stvarnost, ali je istovremeno svijet za sebe. U ovisnosti od toga kolika je referencija prema stvarnosti, svijet pričanja ćemo odrediti bližim ili daljim stepenom mimezisa. Mnoga djela napisana su da budu čitana kao književnost, ali mnoga i nisu. Povijesno ili filozofsko djelo može biti svrstano u književnost, a književno djelo u faktografsko ovisno od, ricœuerovski rečeno, stepena mimezisa i, iserovski predloženo, čina fingiranja. Stoga je poželjno da književna djela gledamo u odnosu na način i čin pričanja, na svijet koji se bliži ili udaljava od stvarnosti, od svijeta fakcije. Pri tome je bitno da se koristimo rječnikom novije teorije književnosti koja neadekvatan pojam mimezis zamjenjuje „formulom" reprezentacija stvarnosti, a da pri interpretaciji govorimo o referiranju na stvarnost i u prvome redu ukazujemo na funkcije stvarnog u građenju fikcije i fantastike.

Vidjeli smo da se pod fakcijom podrazumijeva određeni tip iskaza koji ima referencijalan odnos prema stvarnosti, tj. opis činjeničnih stanja kao što su npr. opisi raznih povijesnih događaja. Za fikciju je pitanje referencijalne verifikacije irelevantno jer fikcionalni iskazi operiraju kao pseudoiskazi koji, za razliku od opisanih i izjavnih iskaza, nemaju pretenzije na istinitost. Fantastika je u svakom pogledu svijet za sebe. To je paralelni svijet i koliko god bio konfuzan, on je u odnosu na stvarnost jasan.

Iz obimne teorije koju je zaokupilo ovo pitanje (i pri čemu se cijelo vrijeme ostalo samo na *pitanju*), možemo zaključiti da je potrebno imati rješenje - uvođenjem čina fingiranja i određivanjem fakcije, fikcije i fantastike po stepenu mimezisa pokušalo se ukazati da je moguće kod određenog autora / njegovoga književnog opusa napraviti razliku između činjeničnog i imaginarnog. Pri tome je potrebno imati u vidu cjelokupni opus, ali otići i dalje – vidjeti šta je prethodilo nastanku djela da bi se u potpunosti sagledalo književno stvaralaštvo određenoga autora. Nemoguće je iz književnoga stvaralaštva Ive Andrića i / ili Irfana Horozovića isključiti činjenice koje unose u svoja djela, a istovremeno pogrešno je u potpunosti dovoditi u vezu sa stvarnošću, posebno na kada je u pitanju fantastika. Ne treba dozvoliti da se likovi / događaji iz djela identificiraju sa autorom, da im se daju njegove osobine i obrnuto. Čak i biografije nekih pisaca treba uzimati sa dozom opreza, a posebno autobiografije jer pitanje je koliko je autor bio subjektivan / objektivan pri njenom ispisivanju.

Fakcija, fikcija i fantastika ne mogu bez stvarnoga svijeta. Uzajamno su povezani i samo je pitanje umijeća onoga ko stvara književno djelo na koji način će napraviti spoj, vezu između stvarnog i nestvarnog svijeta, ali i od recipijenta kako će sve to prihvatiti. Ukoliko je referencija prema stvarnosti velika, onda ćemo je staviti u svijet fakcije. Vidjeli smo da takva proza u većini slučajeva jest u relaciji sa stvarnosnom - preuzima neke njene konvencije, postupke i motive i prema njoj se na neki način subverzivno odnosi. Posve je razumljivo da je Andriću i Horozoviću historijska građa poslužila samo kao podloga za nastanak fikcije pri čemu ovi autori ne robuju izvorima i dokumentaciji - oni se njima koriste lahko i slobodno, rukovodeći se pri tome svojim instinktom pisca i umjetnika. Recepcija njihovoga djela bit će različita, i različito će tumačiti udio stvarnog u njihovim književnim djelima.

Iz svega prethodno navedenog vidimo da je čitatelj suočen s prozom koja stavlja znak pitanja na njegovu uvriježenu sliku realnosti i na taj način izaziva nesigurnost i postavlja pitanja na koja su mogući različiti odgovori. I naposljetku, preostaje nam samo da se složimo (ili ne) sa Eagletonovom opaskom da je „sve plod interpretacije, a nikako nešto činjenično dato“ (1987: 100). Referencija i recepcija određenoga književnog djela, u velikoj mjeri, ovisi od nas samih i od našeg interpretativnog umijeća.

Izvori

Andrić, Ivo (1977), *Na Drini ćuprija*, Izdavači; Svjetlost Sarajevo i Mladost Zagreb
Andrić, Ivo (1986), *Jelena, žena koje nema i druge pripovetke*, Svjetlost, Sarajevo
Horozović, Irfan (1983), *Karta vremena*, Veselin Masleša, Sarajevo
Horozović Irfan (1987), *Banja Luka i okolina*, Turistički savez, Banja Luka - Zagreb.

Literatura

Aristotel (2005), *O pjesničkom umijeću*, Školska knjiga, Zagreb
Andrić, Ivo (1971), *Legenda o pobuni*, Časopis *Život*, br. 1- 2, XX, Sarajevo
Andrić, Ivo (1975), *Kad je riječ o arhivima,* Časopis *Politika*, 4. jun, str.15., Beograd
Brooke Rose, Christine (1983), *A rethoric oft he Unreal*, Cambridge University Press,
Eagleton, Terry (1987), *Književna teorija*, ur. Viktor Žmegač, SNL, Zagreb
Genette, Gerrard (2002), *Fikcija i dikcija*, Ceres, Zagreb
Hamburger, Käte (1976), *Logika književnosti*, Nolit, Beograd
Hume, Kathryn (1984), *Fantasy and Mimezis*, Methuen, New York, London

Iser, Wolfgang (1987), *Činovi fingiranja ili što je fiktivno u fikcionalnom tekstu?*, Umjetnost riječi XXXI, 4, Zagreb, str. 311 – 335

Iser, Wolfgang (1989), *Towards a literary anthropology*, Cohen Ralph (ur.): *The future of literary theory*. Routledge, New Yourk – London, str. 208 - 228

Jackson, Rosemary (1981), *Fantasy, The literature of Subversion*, Routledge, London

Juvan, Marko (2011), *Nauka o književnosti u rekonstrukciji*, Sl.glasnik, Beograd

Lachmann, Renate (2002), *Phantasia, Memoria, Rhetorica*, Matica Hrvatska, Zagreb

Lachmann, Renate (2007), *Metmorfoza činjenica i tajno znanje*, Naklada Zoro, Zagreb

Lewis, David (1987), *Istina u fikciji*, pr. R.Vlahutin, Quorum, broj 6/7, str. 138-151

Peleš, Gajo (1977), *Lik i ličnost ili o odnosu književne i izvanknjiževne zbilje*, Umjetnost riječi, 21, br 1-3, Zagreb, str. 153 – 162

Radanović, Nenad (2004), *Moderna fantastička pripovijetka u Bosni i Hercegovini*, Život, 1-2, Sarajevo, str. 48 - 63

Ricœuer, Paul (Riker, P.) (1993), *Vreme i priča*, prev.Miletić S., Moralić A., Novi Sad

Rizvić, Muhsin (1995), *Bosanski muslimani u Andrićevu svijetu*, NIP Ljiljan, Sarajevo

Rorty, Richard (1986), *Postoji li problem fikcionalnog diskursa?* Književna kritika XVII, 1, Zagreb, str. 101 - 122

Routley, Richard (1987): *Problemi fikcije i fikcija*, s engl.prevela Andrea Montani, časopis Quorum 6/7, Zagreb, str. 119-151

Šamić, Mithad (1962), *Istorijski izvori Travničke hronike,* Sarajevo

Todorov, Tzvetan (1987), *Uvod u fantastičnu književnost*, Rad, Beograd

Zlatar, Andrea (1989), *Istinito, lažno, izmišljeno*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb

http://hup.sub.uni-hamburg.de/lhn/index.php/Fictional_vs._Factual_Narration (od 6.7. 2011)

http://www.proz.com/kudoz/english_to_serbo_croat/poetry_literature/3847376-faction.htm (od 21.7.2011)

World(S) Rank of Storytelling – Faction, Fiction and Fantasy

Summary

The question that preoccupies the theory of literature from its beginnings to the present day is the relation between literature and reality. We are aware that everything that was written in a literary work is unreal, imaginary, fictitious but how can we deny that reality did not influence the creation of a literary work and / or that the literary work is a reflection of reality? How are we to interpret fiction and stay insensible about the facts? How are we to recognize faction versus fiction, fiction versus fantasy? The aim of this paper is to point out the relationship and the connection between reality and literature by various degrees of mimesis. As an example we will use the literary creativity of Ivo Andrić, which will be used to set up hypotheses for further research of the authors and about possible worlds of storytelling.

Key words: *faction, fiction, fantasy, mimesis, representation of reality, reference*

UDK: 821.111(71).09-31 Atwood, M.

Ksenija KONDALI

Mapiranje identiteta i prostora u romanu *Gazela i kosac* Margaret Atwood[1]

KLJUČNE RIJEČI: *spekulativna fikcija, futuristički roman, postmodernistička distopija, identitet, osjet mjesta, spacijalnost, zone, moć, ograđene zajednice, ontološka nesigurnost*

U članku se analizira roman *Gazela i Kosac* kanadske spisateljice Margaret Atwood u okviru uloge prostora u oblikovanju identiteta i djelovanja moći, odnosno djelovanja moći u mapiranju identiteta i prostora. Ovaj je roman izazvao veliku čitateljsku i kritičku pozornost zbog tematskih obilježja koja su mu priskrbila različita žanrovska određenja (spekulativna fikcija, futuristički roman, postmodernistička distopija). Fokus rasprave u ovome radu usmjeren je na promišljanje načina uspostavljanja nove geografije u postapokaliptičnom i posthumanističkom svijetu koji je opisan u romanu. Tumačenje spacijalnih kategorija i odnosa u ovom književnom djelu temelji se na postavkama nekolicine vodećih teoretičara spacijalnosti, s posebnim osvrtom na koncept zona Briana McHalea. Polazeći od zona kao mjesta ontološke izmjene, ovaj rad ispituje njihovu pojavu kao paralelnih svjetova, prostora ograđenih elitističkih zajednica (*kompleksa*) i prostora grada (*plebeja*).

1. Uvod

Jedanaesti po redu roman kanadske autorice Margaret Atwood *Gazela i Kosac* (*Oryx and Crake*, 2003) predstavlja višeznačno i slojevito književno ostvarenje koje ukazuje na moguće stranputice posttehnološkog društva. Ova priča u maniru postmodernističke distopije s motivima koje su postulirali pisci poput Georgea Orwella i Arthura C. Clarkea dočarava apokaliptično okruženje u potpunoj ovisnosti o svijetu Interneta, genetičkog inženjeringa i velikih

1 Rad se temelji na izlaganju održanom 2. 9. 2011. u okviru međunarodne konferencije „Re-Thinking Humanities and Social Sciences: The Zone and Zones – Radical Spatiality in Our Times“ Sveučilišta u Zadru, Hrvatska.

korporacija. Priču o futurističkom svijetu autorica smješta u opustjeli krajolik Sjeverne Amerike (najvjerojatnije u državu Massachusetts) i postapokaliptičnu blisku budućnost, odnosno u kasno 21. stoljeće, no stanje opustošenosti svijeta ne pripisuje nuklearnoj katastrofi ili terorističkom napadu već propadanju okoliša uslijed djelovanja biotehnologije i ekološke katastrofe.[2] Naime, svijet je pretrpio agresivno globalno zatopljenje koje je dovelo do prejakih sunčevih zraka i podizanja razine mora koje je postalo „vreli metal, nebo je blijedoplavo, osim rupe koju je progorjelo sunce“ (Atwood 2003: 19). S vremenom „obalni izvori vode postali su slani, sjeverni se led otopio, golema je tundra klokotala zbog metana, suša u središnjim kontinentalnim ravnicama nikako nije prestajala, azijske stepe postale su pješčane dine“ (Atwood 2003: 30). Futurističku odrednicu ovaj roman zavrijeđuje i zbog predočavanja mračnog scenarija, ksenotransplantacije, tj. korištenja životinjskih organa u liječenju ljudi. Konkretnije rečeno, ova „satira o katastrofalnom potencijalu sve komodificiranije tehnoznanosti“ (Hollinger 2006: 452) opisuje primjene transgenetskih životinja u globaliziranom društvu u kojem vladaju bešćutne transnacionalne korporacije odlučne u nakani da upravljaju stanovništvom i iskorištavaju ga za vlastite ciljeve i ogromnu financijsku dobit. Tako se u laboratorijama tih korporacija proizvode smrtonosni virusi i genetski stvorene nove životinjske vrste poput kozopauka što je „križanac koze i pauka radi proizvodnje izdržljivih paukovih niti u mlijeku. Na kraju se proizvod najviše koristio za prsluke protiv metaka.“ (Atwood 2003:194)

U raspravama o žanrovskoj pripadnosti romana *Gazela i Kosac* sama autorica (Atwood 2004: 513) se opire nazivu „znanstvena fantastika“ i već u opisu ovog romana radije poseže za određenjem „spekulativna fikcija” jer za nju znanstvena fantastika označava knjige sa stvarima koje ne možemo učiniti, pa čak ni započeti raditi, o mjestima na koje ne možemo otići dok se spekulativna fikcija bavi stvarima koje su manje ili više već prisutne i događaju se na planeti Zemlji. Promatrano iz takve perspektive, čini se opravdanom ocjena da je roman „distopija čija je fantastika postignuta logičnim dovođenjem nekih stvari koje su već prisutne u sadašnjosti do ekstrema“ (Sumpor 2004: n.p.), u kontekstu globalizacije i neokolonijalizma. Međutim, Margaret Atwood (2004: 514) odbacuje kategorizaciju ovoga romana pod „klasičnu distopiju“

2 U vrijeme kada je M. Atwood pisala roman dogodio se napad 9. 11. 2001. u SAD-u, što je sama spisateljica prokomentirala (premda se u romanu ne govori o takvom obliku terorizma) kako je osjetila uznemirenost zbog približavanja njezina svijeta fikcije i svijeta zbilje, odnosno zbog osjećaja da se „stvarni život jezivo previše približio mojim izmišljenim stvarima“ (cit. u: Showalter 2003: 35).

premda ima očigledne distopijske elemente, jer „u stvari, u njoj nemamo pregled strukture društva“, te ističe da u romanu vidimo glavne likove koji žive svoje živote unutar uskih segmenata u društvu, kao što i sami živimo svoje. Ostatak svijeta likovi otkrivaju preko televizije i nterneta te je, kako veli, sumnjiv jer ga drugi uređuju. Stoga joj je prihvatljivija klasifikacija romana „avanturistička romansa“ (zato što opisuje doživljaje junaka koji odlazi u potragu)[3] uz jednu vrstu menipejske satire i na taj način predstavlja, kako sama Atwood objašnjava, „književni oblik koji se bavi intelektualnom opsesijom“ (Atwood 2004: 514).

Nesumnjivo je, dakle, da svojim žanrovsko-tematskim odlikama roman *Gazela i Kosac* otvara niz pitanja i potiče na promišljanje brojnih aspekata sutrašnjice, no ovdje se analiza neće usmjeriti ka temama koje su uobičajeno u prvom planu analize a kojima se Margaret Atwood kontinuirano bavi u svojemu opusu poput žrtava i njihovo preživljavanje u novome okruženju, što je tema koju Atwood drži osobito kanadskom.[4] Domišljat prikaz nove geografije zemlje u kojoj su se nepovratno izmijenili veliki dijelovi krajolika potvrđuje da *Gazela i Kosac* nije (samo) roman o Kanadi već prije svega poziv „da se izborimo s utjecajem koji suvremena industrija i tehnologija imaju na krajolik“ (Gilbert 2008: 81). Budući da od 1990-ih prostor postaje važnom referentnom kategorijom u najrazličitijim istraživačkim područjima, u ovom radu će se primijeniti neke od spoznaja i modela koji su proizašli iz prostornog obrata kako bi se roman *Gazela i Kosac* analizirao iz perspektive mapiranja identiteta i prostora.

2. Prostor i društveni odnosi, moć u prostoru i uspostava zona

U složenoj konceptualizaciji suvremene spacijalne teorije kritički uvid u važnost prostorne imaginacije polučio je novo razumijevanje odnosa mjesta i prostora i rastuću pozornost uvjetovanosti prostora društvenim procesima i ljudskim djelovanjem. Među najznačajnijim doprinosima ovoj raspravi svakako je i djelo Michela Foucaulta zbog razumijevanja prostora i upućivanja na

3 Upravo je potraga jedna od važnih razina priča o bijednom životarenju Snježnog, posljednjeg preživjelog čovjeka, svojevrsnom futurističkom Robinsonu Crusoeu čime se postiže i parodija žanra pustolovnog romana (Sumpor 2004: n.p.)

4 Ove je teme M. Atwood eksplicirala još 1972. godine u studiji *Survival: A Thematic Guide to Canadian Literature* (*Preživljavanje: tematski vodič za kanadsku književnost*), koja je neizostavno štivo za razumijevanje ne samo stvaralaštva ove spisateljice već i kanadskog književnog identiteta. Za uvid u ovu knjigu i povezanost njezinih ključnih ideja s Atwoodovim književnim ostvarenjima, osobito s romanom *Gazela i Kosac,* vidi Ingersoll 2009.

sustave koji govore o odnosima subjekata prema fizičkom i kulturnom okruženju. Prostor za Foucaulta je stoga neizbježan pri uspostavljanju znanja i društvene moći: „Prostor je temelj u svakome obliku života zajednice; prostor je temelj u svakome ispoljavanju moći" (Foucault 1986: 252). Na sličan je način svoje promišljanje spacijalnosti artikulirao i Henri Lefebvre (1991) prepoznavši aktivnu uključenost prostora u produkciji društvenih odnosa i novih oblika prostornosti. Zahvaljujući analizi povezanosti kapitalističke akumulacije i klasnog sukoba s prostorom, Lefebvre (1991: 141-147) ocjenjuje da ekonomske prakse (poput svih drugih praksi) nisu nikada samo smještene u prostoru nego su imanentno i same spacijalne i proizvode prostor. Zbog toga Lefebvre (slično Foucaultu) vidi prostor kao pogonsku snagu u društvenim odnosima, točnije rečeno, u uspostavljanju društvenih odnosa i svakodnevice.

Upravo se na brojnim primjerima u romanu *Gazela i Kosac* može čitati krajolik u svjetlu značaja predstavljanja prostora za protagoniste koji su korisnici ali i proizvođači prostora. U tome smislu roman oprimjeruje očitovanje prostornosti kao djelovanje razlika između mjesta koje se temelje na materijalnim i emotivnim dimenzijama krajolika. I sama priča u romanu otkriva povezanost prostora i oblikovanja identiteta koji se mapira složenim djelovanjem unutarnjih i vanjskih kretanja protagonista u svijetu biotehnološkog posthumanizma. Naime, ovu mračnu i dramatičnu priču o općoj propasti doznajemo analeptičkim pripovjedačkim postupkom kroz ograničenu fokalizaciju glavnog junaka Snježnoga (nekoć Jimmyja) kojim se predočavaju prošli događaji i njegov odnos prema prijateljima Koscu i djevojci Gazeli koju su obojica voljeli. Upravo su megalomanske ambicije Kosca i njegovi eksperimenti s bacilima doveli do globalne katastrofe koju je preživio samo Snježni, uz Koščiće, hominide nastale genetskim inženjeringom. Kosac, genijalni znanstvenik, stvoritelj je posthumanističkog svijeta i osobite rase „oglednih primjeraka" nove, poboljšane ljudske vrste koji su dio umjetnog svijeta korporacije Mladivota u kupoli znakovita imena Rajski Vrt (*Paradice*), čime se ironijski aludira na Miltonov ep *Izgubljeni raj* (*Paradise Lost*, 1667). Već je bilo riječi o tome kako roman predstavlja neku vrstu priče o traganju junaka čijom se fokalizacijom i prizivanjem uspomena omogućava prenošenje njegovih iskustava, osjećaja i razmišljanja. U isto vrijeme takvim prisjećanjem uspostavlja se zona unutar njegovog uma koja je mjesto destabilizacije prošlosti budući da se pripovijedanje kreće između različitih svjetova i vremena: sadašnjosti i prošlosti glavnog junaka, ali i sadašnjeg vremena i vremena prisjećanja. Logika predočavanja procesa uključenosti i isključenosti, unutarnjeg i vanjskog nezaobilazna je u ovom romanu, odnosno, kako navodi Eleonora Rao, izolacija i vremensko

izmještanje protagonista čini apsolutnim izopćenikom, koji mora „živjeti“, iako potajno, u prošlosti „koju naseljavaju maštanja, snovi, sjećanja i nostalgija“ (Rao 2006: 108). Upravo je o razlučivanju različitih prostornih aspekata ljudske svijesti pisao i Gaston Bachelard utvrdivši da su to osobni (unutarnji), javni (vanjski) i intimni prostori, te podcrtavajući kako pojedinci zahtijevaju i ostvaruju svoje vlastite prostore (Bachelard 1994: xxxvi). Drugim riječima, Bachelard smatra da bez obzira koliko dugo prebivali u nekom prostoru, nakon toga vremena prostor nije više prazan, nego postaje mjestom ili polaznom točkom za razmišljanje i maštanje. Stoga prostor u našoj sposobnosti zamišljanja ne može ostati neutralan ili ravnodušan. I glavni junak romana *Gazela i Kosac* suočava se s novom zbiljom u prostoru i mapiranjem novog odnosa prema sebi u kataklizmičnom okruženju u kojemu „daleki ocean ...udara u lažne grebene od zahrđalih automobilskih dijelova, rasutih cigala i raznog otpada“ (Atwood 2003: 11). Snježni živi na drvetu, ogrnut prljavom plahtom, skrivajući se od nemilosrdnog sunca koje doslovno prži kožu i nastoji preživjeti među zastrašujućim genetički modificiranim životinjama što čine postapokaliptični bestijarij: „Zato se preselio na stablo. Tamo nije bilo ni svinjona ni vukopasa, te vrlo malo tvorkuna koji su više voljeli grmlje. Na najvećim je granama izradio grubu platformu od dasaka i ljepljive trake. Nije to loše napravio, uvijek je bolje sastavljao stvari nego što je otac mislio.“ (Atwood 2003: 42) Upravo se ovakvim opisima prikazuje kako su Snježnog ophrvale uspomene iz prošlosti o potpuno drukčijem životu, uspomene koje ne uspijeva zatomiti. Njegovo emocionalno i memorijsko traganje za smislom daljnjeg života dobiva i fizičku komponentu jer okolnosti ga nagnaju da se vrati u prostor u kojemu je stvoreno sve ono što je dovelo do ovakvog ishoda, čime je prisiljen rekonstruirati svoje doživljaje iz prošlosti ne samo kroz sjećanja već i fizički odnosno prostorno povratkom na mjesto ranijeg života. Na taj način u romanu *Gazela i Kosac*, kako podcrtava Eleonora Rao, ideju geografskog i povijesnog doma zamjenjuju konstrukti imaginacije i sjećanja (Rao 2006: 108).

Jedna od bitnih odrednica strukturiranja ovog romana koja predstavlja i način mapiranja identiteta i prostora jest pojam zona. Trop zona kao mjesta ontološke izmjene koncept je Briana McHalea koji mu služi kao prizma iščitavanja postmodernog iskustva, ali može poslužiti i kao polazište za razmatranje mogućih alternativnih prostornosti u fikciji jer „nespojivi svjetovi koji tvore zonu zauzimaju različite, nepodudarne prostore“ (McHale 2004: 56). Budući da su „granice među svjetovima prekoračene, rezultat je neka vrsta prostora između svjetova — *zona*” (McHale 2004: 58). Ovakav koncept zona u književnosti primjenjiv je u analizi dvaju svjetova koje prelazi glavni

junakovog romana: jedan je kaotični teren ubogih „plebeja", „stvarnog" svijeta koji je oprečan drugom svijetu postmodernog obilja i prostora privilegiranosti u kojima virtualne zone video-igara naglo (pro)padaju u ontološki ponor nesigurnosti. Najprije će riječi biti o ovome potonjem, prostoru koji čine krajolici transnacionalnog korporacijskog kapitala. Njega oprimjeruju ograđene zajednice i kompleksi koji simboliziraju hijerarhijske i klasne podjele, ali i korporacijsko izdvajanje i odvajanje pojedinaca od ranijih mjesta, ljudi i zajednica čime se nepovratno briše bitan identifikacijski aspekt inherentan tom prostoru: „Nova Koža bila je podružnica tvrtke Zdravosan pa su preselili u Kompleks Zdravosan. Ovaj put imali su kuću u stilu talijanske renesanse, s izvinutim pročeljem i mnogo glaziranih pločica zemljane boje, a natkriveni bazen bio je veći od prethodnog." (Atwood 2003: 54) Ovakav opis zorno prikazuje kako prostor nikada nije izvan procesa promjena materijalnoga života (Soja 1989: 122), odnosno potvrđuje da prostor nije neka vrsta beznačajne podloge nego je ispunjen politikom i ideologijom. Stoga, kako nas podsjeća Edward Soja (1989: 6) „[m]oramo biti ustrajno svjesni kako su [...] odnosi moći i stege upisani u prividno bezazlenu spacijalnost društvenog života". Jimmyjeva majka već u ovoj fazi teritorijalnog ograničenja i ograđivanja iskazuje svoje negodovanje jer uspon u korporacijskom sustavu ima za posljedicu i pojačan represivni i seksistički nadzor: „Bunila se zbog strogih mjera sigurnosti na kapijama kompleksa – stražari su bili neuljudniji, sumnjali su na svakoga, voljeli su radi provjere svlačiti ljude, pogotovo žene." (Atwood 2003: 54-55) Ovaj primjer ukazuje kako je pojam „teritorije" bez sumnje više od geografske ideje, odnosno, prema riječima M. Foucaulta, to je prije svega pravno-politički pojam zbog kontrole određene vrste moći (1980: 68) i na taj način se prostor i moć međusobno uspostavljaju. Ovakvom demonstracijom moći sigurnosno-redarstvenih službi u Kompleksu, ali i čestom selidbom zaposlenika iz jednog kompleksa u drugi podriva se sigurnost i bliskost i s njime povezan diskurs identiteta, a u ljudima se usađuje predodžba o vlastitoj zamjenjivosti (Evans 2010:40), kao u sljedećem primjeru:

> *Kuća, bazen, namještaj – sve je pripadalo Kompleksu Organ d.o.o., gdje su živjeli ljudi na vrhu. ... Unatoč hermetičnim prijevoznim hodnicima i superbrzim vlakovima, uvijek je bilo opasno ići kroz grad.*
> *Jimmy nikad nije bio u gradu. Samo ga je vidio na televiziji – beskrajni plakati, neonski znakovi i redovi zgrada, visokih i niskih; beskrajne prljave ulice, bezbrojna vozila svih vrsta, od kojih su neka puštala oblake dima za sobom; tisuće ljudi koji trče, skandiraju, bune se. Bilo je i*

drugih gradova, bliskih i dalekih; neki su imali bolje četvrti, govorio je otac, gotovo kao Kompleksi, s visokim zidovima oko kuća, ali njih nisu mnogo pokazivali na televiziji.
Ljudi iz Kompleksa išli su u gradove jedino ako su morali, a ni onda nisu išli sami. Gradove su zvali plebejom. (Atwood 2003: 33)

Uspostavljanje ograda središnji je motiv u mapiranju prostora i identiteta u ovome romanu koji istodobno oslikava rastuću pojavu u stvarnim životima ljudi u brojnim zemljama, a ponajviše u zapadnim društvima u kojima su ne samo poslovni prostori već i prostori za stanovanje povlaštenih pripadnika zajednice odvojeni od ostatka svijeta obzidanim prostorom sa sustavima sigurnosne zaštite i nadgledanja. Jedan od učinaka takvog razgraničenja jest podrivanje prirode i uloge grada kao središta povijesne i kulturalne raznolikosti što ima za cilj „produbljivanje klasnih razlika koje vodi do getoizacije" (Sumpor 2004: n.p.). Obzidan i ograđen prostor svjedoči o prostoru u kojemu je „moć nevidljiva ali opipljivija više no ikad budući da je [...] slijedeći Foucaulta, višestruka i dolazi s mnogih mjesta" (Somacarrera 2006: 55). Stoga se može zaključiti, koristeći model Lefebvrea (1991: 288), da ovaj roman ukazuje na osobite „spacijalne prakse", a to su strukture prostora koji obuhvaćaju društvenu (re)produkciju te određene položaje i spacijalne cjeline kojima se odlikuju društvene formacije, pri čemu su Kompleksi – Lefebvreove (1991) „reprezentacije prostora" – prostori sklopova moći, znanja i spacijalnosti u kojima je upisan prevladavajući društveni poredak (u ovome slučaju korporacijski sustav kapitala i nadzora). Dakle, treba naglasiti da su po Lefebvreovom modelu „reprezentacije prostora" uvjetovane „poretkom" i vladajućim spacijalnim kodovima (koje se mogu nalaziti u bilo kojoj društvenoj konfiguraciji), a tu se radi poglavito o institucionaliziranim značenjima i označavanjima koja utječu na društvene prakse. Slijedeći određenje kako se djelovanje moći očituje u prostoru „jer prostor je hijerarhijski – sa zonama, odvajanjem, kapijom – te kodira i slobode i ograničenja – mobilnosti" (Balshaw i Kennedy 2000: 11), roman svojom narativnom strategijom mapiranja razotkriva i odnose Jimmyja i Kosca koji su odrasli u kompleksima tj. ograđenim zajednicama, sigurni od svih negativnih upliva iz vanjskog svijeta, kao privilegirana djeca istraživača u strogo povjerljivim biotehničkim i drugim korporacijama znakovita imena Zdravosan, Opet Mladi i Farme Organ d.o.o. Dječački dani u Kompleksu obilježeni su izazovima sve bizarnijih i agresivnijih video-igara: „Igrali su Istrijebiton i druge igre. Trodimenzionalni Waco, Barbarska Čizma, Instant-Osama. Svugdje su se morale koristiti paralelne strategije – trebao si znati kamo ideš

prije nego što stigneš, a morao si znati i kamo ide protivnik.“ (Atwood 2003: 44)

Upravo u kontekstu upisivanja institucionaliziranih značenja i označavanja koja oblikuju društvene prakse i prostorne odnose zanimljiv je pristup Jimmyjeva oca koji svome malenom sinu predstavlja njihov dom i prostor Kompleksa kao sigurno utočište naspram neograđenog prostora plebeja, po riječima Shari Evans (2010: 44), poput mjesta svih opasnosti, mjesta koje je nepoznato, neupisano u mape i nekontrolirano: “Nekad davno, u doba vitezova i zmajeva, kraljevi i vojvode živjeli su u utvrdama s visokim zidinama, pokretnim mostovima i prorezima u bedemima kroz koje si mogao izlijevati vrelu smolu na neprijatelje, govorio je otac, a Kompleksi su upravo nešto takvo. Utvrde čuvaju tebe i tvoje prijatelje na sigurnom te brane svima drugima da uđu.“ (Atwood 2003: 34) Poređenje s bajkovitim srednjovjekovnim motivima utvrde u službi je dočaravanja Kompleksa kao prostora koji pruža zaštitu, odmor i utjehu naspram kaosa i nepredvidivosti vanjskog okruženja, što podsjeća na promišljanje Gastona Bachelarda, koji je upravo kuću smatrao prostorom koji nas štiti i tješi, a osjet doma držao pribježištem koje dobiva na intenzitetu kada je izložen djejstvu prirodnih sila (Bachelard 1994: 47). U ovome se opisu dakako ne radi o prirodnim, već o neodređenim neprijateljskim silama, a osjet mjesta pripadanja Kompleksu gradi se u pravcu uspostavljanja povezanosti koju je Edward Relph nazivao „unutarnjost“: „biti unutar nekoga mjesta, znači pripadati mu i poistovjetiti se s njime i što je dublja unutarnjost u vama jače je to poistovjećivanje s mjestom“ (Relph 1976: 49). Dakle, takvo stanje poistovjećivanja je mjera u kojoj se ljudska bića osjećaju povezani s najvažnijim središtima njihovog neposrednog iskustva svijeta i gdje dolazi do stapanja i ljudskog i prirodnog uređenja. Osjet mjesta određuje ono što pojedinac osjeća „unutar“ nekog mjesta, drugim riječima, sigurnost, ograđenost i zaštićenost“ (Relph 1976: 141). Stanje „unutarnjosti“ zadobiva veći značaj upravo kad Snježni u očaju i bezizlaznosti svoje trenutačne situacije pokušava rekonstruirati događaje iz prošlosti i oživjeti osjet zaštićenosti i bezbrižnosti, dakle u trenutku kad dolazi do „slabljenja specifičnih i raznovrsnih iskustava i identitetâ mjestâ“ koje Relph (1976: 6) naziva „bezmjesnost“ (*placelessness*) što je oprečnost osjetu mjesta. Međutim, Jimmyjev identitet obilježen je prostornim odnosima i odnosima moći što se ogleda i u sljedećem primjeru: „Odrastao je u obzidanim prostorima, pa je na kraju i sam postao takav. Ogradio se od vanjskog svijeta.“ (Atwood 2003: 179)

3. Zone obrazovanja kao zone budućih razgraničenja

Razgraničenje između zaštićenog i bogatog Kompleksa i ostatka svijeta "tamo, na drugoj strani bodljikave žice" (Atwood 2003: 180), koji se u romanu naziva plebeja, primjer je koji konotira dinamiku uključenosti-isključenosti na svim razinama i u različitim sferama, te tako i u obrazovanju. Prikaz mapiranja identiteta temeljem tako postavljenih prostornih (a time i ekonomsko-društvenih i klasnih) odnosa osobito je dojmljiv u opisima elitističke visokoškolske institucije Watson-Crick koji pohađa privilegiraniji Kosac naspram minornog fakulteta humanističkih znanosti imena Martha Graham koji pohađa Jimmy. U zapuštenoj akademiji Martha Graham Jimmy spoznaje sve razmjere depresivnog okruženja, jer njegov kampus graniči s opasnim industrijskim zonama, a na loše uvjete u studentskom domu i učionicama može se žaliti u Studentskom servisu, gdje rade „istrošeni glumci iz televizijskih serija koji nisu mogli svijetu oprostiti što im je oduzeo marginalnu slavu" (Atwood 2003: 184). Potpuniju sliku stanja u ovoj instituciji i njezinih spacijalnih praksi dobivamo iz sljedećeg opisa:

> *Martha Graham se raspadala. ... Sigurnost na ulazu u Marthu Graham bila je smiješna. Stražari su drijemali, a zidove – posve išarane izbljijedjelim grafitima – mogao bi prijeći jednonogi patuljak. Unutar zidina, zgrade of lijevanog betona u stilu Bilbao prokišnjavale su, livade su bile blatnjave (pečeno ili tekuće blato, ovisno o godišnjem dobu), nije bilo nikakvih sportskih sadržaja osim bazena koji je izgledao i vonjao kao divovska limenka sardina. Klima u studentskim sobama polovicu vremena nije radila; povremeno nije bilo struje; hrana u kantini uglavnom je bila smeđa i izgledala kao govno tvorkuna. U sobama je bilo člankonožaca iz raznih porodica i rodova, ali polovica njih bili su žohari.* (Atwood 2003: 180-181)

Ranije opisana dinamika uključenosti-isključenosti i zona paralelnih svjetova oprimjerena je okruženjem ove ustanove koju čini plebeja predstavljena kao svojevrsna urbana džungla u kojoj žive široke mase stanovništva uskraćeno mogućnosti odnosno privilegije da se pridruži elitama koje žive i rade zaštićene u korporacijskim kompleksima, futurističkim naseljima u kojima interesima i potrebama obitelji upravlja korporacijsko vođstvo: „Bila je okružena ... najgorom vrstom plebeje: praznim skladištima, izgorjelim stambenim zgradama, praznim parkiralištima. Tu i tamo stajale su kolibe sastavljene od ugrabljenih materijala

– limenih ploča, komada iverice – u kojima su sigurno živjeli propalice. Od čega žive ti ljudi? Jimmy nije imao pojma.“ (Atwood 2003: 180)

Najuvjerljivi prikaz koji sadrži trop zona pojavljuje se u opisu kad Jimmy odlazi u posjet Crakeu koji studira na skupom institutu Watson-Crick: „U usporedbi s Marthom Graham, Watson-Crick je bio palača“ (Atwood 2003: 194), a „[s]tudent na tom institutu imao je osiguranu budućnost. Tako je nekad bilo na Harvardu, prije nego što je potopljen.“ (Atwood 2003: 169) Watson Crick je upravo jedan tipičan Kompleks sa sofisticiranim sustavom sigurnosti na kampusu u kojemu studenti žive u elegantnim apartmanima s poslugom i ugrađenim ozvučenjem i pohađaju nastavu u učionicama koje su opremljene najsuvremenijom tehnologijom. Na tome bogatom kampusu služi se i hrana visoke kvalitete poput pravih škampa, prave čokolade i slično, dok se u menzi instituta koji Jimmy pohađa služi isključivo jeftina hrana proizvedena genetičkom modifikacijom. Svojim studentima Watson-Crick osigurava i prostitutke po želji koje se naručuju preko Studentske službe, a sve u cilju podupiranja „briljantnih čudaka“ (Atwood 2003: 188) i njihovih potreba za vrijeme studija:

> *Velik prostor unutar sigurnosnog zida bio je prekrasno uređen: Kosac je rekao da je to djelo Fakulteta za oblikovanje prostora. Studenti na „Transgenetičkoj botanici“ (Ornamentalni odjel) stvorili su cijelu lepezu ukrštenih tropskih biljaka otpornih na sušu i poplavu, s cvijećem ili lišćem u kričavim nijansama krom žute, vatreno crvene, fosforno plave i neonske ružičaste. Staze, za razliku od dotrajalih cementnih puteva u Marthi Graham, bile su glatke i široke. Studenti profesori zujali su po stazama u električnim vozilima za golf.*
> *Goleme umjetne stijene, napravljene od mješavine recikliranih plastičnih boca i biljnih tvari iz divovskih kaktusa i raznih litopa – živih kamenih biljaka Mesembryanthemaceae – bile su raštrkane okolo. Taj patentirani proces, objasnio je Kosac, izvorno je stvoren u Watson-Cricku, a sada donosi lijep novac. Lažne stijene izgledaju kao prave, ali su lakše; ne samo to, upijaju vodu tijekom vlažnog razdoblja i ispuštaju je za vrijeme suše, pa funkcioniraju kao prirodna njega livade. Marka se zvala Njegastijena.* (Atwood 2003: 194)

Opis kampusa Watson-Cricka prožima slikovlje idealnog, futuristički obojenog turističkog odredišta nalik rajskom utočištu: studenti se prevoze električnim vozilima za golf preko terena koji su obrasli gustim tropskim biljem dobivenim genetičkim inženjeringom. U ovakvom prostoru očituje

se povezanost između promjena u proizvodnji prostora i ekonomskoj osnovi kapitalističkog društva, jer podjela rada u kapitalizmu ima posebnu spacijalnost koja je sastavni dio njezine strukture i reprodukcije, jednako kao i vremenitost. Ove promjene posljedica su suvremene tehnološke mreže današnjice koje su nepovratno izmijenile naše iskustvo prostora o čemu pišu vodeći teoretičari spacijalnosti, ponajviše Edward Soja, Fredric Jameson i David Harvey. Glavni krivci za sveopće razdvajanje po ekonomskim, društvenim, političkim i kulturalnim aspektima u svijetu opisan u romanu *Gazela i Kosac* su nedvojbeno transnacionalne korporacije koje predvode globalnu integraciju i daju svoj oboj geografiji svijeta. Stoga se čini opravdanim kad Gearóid Ó Tuathail podsjeća da se u slučaju geografije radi o moći, jer, premda se nerijetko smatra kako je geografija svijeta bezazlena, ona nije proizvod prirode nego proizvod povijesti borbi između autoritetâ za moć organiziranja, okupiranja i upravljanja prostorom (2005: 1).

Svijet privilegiranog obrazovanja Watson-Cricka jeste Koščev svijet u kojemu on usavršava svoje birokratske sklonosti koje će mu osigurati veliku moć upravljanja ograđenom zajednicom gdje biotehničko-znanstvena elita neometano radi, dobiva basnoslovne nagrade za ideje i uživaju u moći kojom raspolažu. U isto vrijeme, ostatak svijeta doživljava rasap koji privilegirani pojedinci mogu opaziti tek na tren i povremeno ako se upute supersoničnim vlakovima iz jednog sigurnog kompleksa u drugi. Jimmy ima priliku za uvid u ekonomsku i političku fragmentaciju društva kad se uputi u posjet Koscu:

> *Između Marthe Graham i Watsona-Cricka vozio je superbrzi vlak sa samo jednim presjedanjem. Jimmy je proveo veliki dio trosatnog putovanja gledajući kroz prozor kako prolazi plebeja. Redovi dotrajalih kuća; stambene zgrade sa sitnim balkonima i opranom robom na šipkama; tvornice s dimom koji kulja iz dimjaka; šljunčare. Golema hrpa smeća kraj nečega što je vjerojatno bila spalionica. Robna kuća poput onih u Zdravosanu, ali ovdje su na parkiralištima bili automobili, a ne električna vozila za golf. Neonski znakovi ispod kojih stoje barovi, lokali s curama i kinodvorana koja možda ima arheološku vrijednost. Ugledao je nekoliko parkirališta za kampkućice i pitao se kako bi bilo živjeti u jednoj od njih: već od pomisli mu se zavrtjelo u glavi, jer je zamišljao pustinju i more. Sve u plebeji izgledalo je bezgranično, rahlo, izloženo, širom otvoreno. Tako prepušteno slučaju.* (Atwood 2003: 191)

Razlike koju Jimmy opaža u prostoru plebeje u odnosu na svoj Kompleks zorno ukazuju kako „[d]ruštvene preobrazbe prostora, mjesta i okoliša nisu ni neutralne ni nedužne u odnosu na prakse dominacije i nadzora" (Harvey 2001: 185). Opis plebejske nedotjeranosti, bezgraničja, zbrkanosti, nereda i otvorenosti za Jimmyja i kulturu kojoj pripada konotira mogućnost novih iskustava, ali i destabilizaciju identiteta oblikovanog u strogo uređenim zajednicama Kompleksa. Jimmyjevo uzbuđenje pri pogledu na takav prostor upućuje i na neizvjesnost identiteta u postnacionalnom svijetu pri čemu opis plebeje ima obrise klasnih razlika koji su za Briana Jarvisa (1998: 7) razvidni u krajolicima kapitala smještenim u geografiji nejednakog razvoja, u strukturama potpune razgraničenosti centra i margine. Osim toga, Jimmyjeva reakcija na plebeju i njegovo razmišljanje o njemu proleptička je aluzija na njegovu fizičku izloženost sličnom nepredvidivom i nesigurnom svijetu u fazi preživljavanja nakon katastrofe:

> *Narodna mudrost u Kompleksima glasila je da plebeja nema ništa zanimljivo osim kupovine i prodaje: nema nikakvog duševnog života. Kupovina, prodaja i mnogo kriminala; ali Jimmyju se plebeja činila tajanstvenom i uzbudljivom, tamo na drugoj strani zaštitnih rampa. I opasnom. Tamo ne bi znao kako se što radi, ne bi se znao ponašati.* (Atwood 2003: 191)

Prilikom ove posjete Koščevom kompleksu poslobrane u kojemu je zaposlen Kosac poziva Jimmyja na obilazak barova po plebeji i Jimmy otkriva kako uživa u neočekivanom iskustvu plebeje prikazana poput grada koji je „prostor razlike... smjestište intersubjektivnih i kolektivnih susretanja kroz koja se spacijalizira tvorba identiteta" (Balshaw i Kennedy 2000: 11). Jimmyjev ushit s takvim prostorom otvorenosti i višeznačnosti konotira da je to primjereniji prostor njegovom identitetu koji, unatoč ranijem djelovanju odnosa stege, nije sveden na samo jednu neponovljivu kategoriju. Ranije naslućeno prekoračenje obzidanih sigurnosnih sustava putem maštanja doživljava svoje uprizorenje koje otkriva i nove spacijalne odnose koji se upisuju strukturama moći i nadzora:

> *Pet sati kasnije šetali su se kroz plebeju sjeverno od Novog New Yorka. Trebalo im je samo par sati da stignu tamo – superbrzi vlak do najbližeg Kompleksa, onda službeni automobil Poslobrane s naoružanim vozačem, za koji su se pobrinuli nepoznati ljudi što su ispunjavali Koščeve želje. Automobil ih je odvezao u srce onoga što je Kosac zvao akcijom, te ih je tamo ostavio. Svejedno, pratit će ih, rekao je Kosac. Štitit će ih.*

Ne može im se dogoditi ništa loše. Jimmy nikad dotad nije bio u plebeji, samo je virio preko zida. (Atwood 2003: 279)

Budući da se plebeja predočava kao neka radikalna zona koju stvaraju i ispunjavaju marginalizirane osobe, otvara se mogućnost za njezino tumačenje kao svojevrsnog prostora „radikalne otvorenosti" (Soja 1996: 276), prostora u kojemu će se otvoriti mogućnosti nadilaženja „obzidanih" prostornih i s njima povezanih društvenih odnosa i iznjedriti prekoračajni potencijal.

4. Zaključak

Predočavajući distopijsku viziju smaka svijeta i propast ljudske vrste u ne tako dalekoj budućnosti u romanu *Gazela i Kosac*, Margaret Atwood nas poziva da budemo oprezni na skliskom terenu kojim se krećemo vođeni suvremenim tehnološko-znanstvenim napretkom i s njime povezanim spacijalnim praksama koje oblikuju naš identitet. Stoga je u ovome radu glavna nakana bila osvijetliti mogućnost iščitavanja ovog romana kroz prizmu rastućih spoznaja o značenjima prostornosti. i razotkriti tragove neizbrisive prostorne obilježenosti. Upravo se značaj spacijalnog aspekta očituje i u zamjetnom interesu za prostor u brojnim kritičko-teorijskim djelima koja dokazuju kako prikazi krajolika ne služe samo za opisivanje pozadine događanja u književnom djelu nego otkrivaju kako se proizvode društveni odnosi protagonista u tome prostoru. Zbog toga je ovo čitanje romana imalo za cilj sagledati prostorno obzorje kao jednu od odrednica u strukturiranju romana pomoću mapiranja prostora i identiteta koristeći se konceptom zona Briana McHale (2004) u kojima se prekoračuju granice među svjetovima. Pri takvoj analizi posebna se pozornost pridaje suodnosu prostora i moći (Foucault 1986), te aktivnoj uključenosti prostora u produkciji društvenih odnosa i novih oblika prostornosti (Lefebvre 1991), odnosno prostora kao bitnog pokretača društvenih odnosa. U promišljanju mapiranja identiteta i prostora u romanu se prepoznaje središnji motiv uspostavljanja ograda kojima se stvaraju prostori moći, znanja i prostornosti u kojima je upisan prevladavajući društveni poredak (Lefebvre 1991). Razgraničenja u prostornim i društvenim odnosima u romanu oprimjeruju elitistički kompleksi ograđenih zajednica kojima upravljaju transnacionalne korporacije i njihov kapital naspram gradova koji se nazivaju plebeja i u kojima su upisane težnje za otporom praksama dominacije i nadzora što potvrđuje društveni utjecaji na prostor (Harvey 2001). Plebeja stoga sadrži potencijalni podrivalački naboj u odnosu na materijalnu i imaginativnu prostornost krajolika kapitala koji su smješteni u geografiji nejednakog razvoja (Jarvis 1998) i u odnosu na identitet se pojavljuje kao višedimenzionalna danost.

IZVORI I LITERATURA

Atwood, Margaret (1972), *Survival: A Thematic Guide to Canadian Literature*, Anansiland and Stewart, Toronto, 1972

Atwood, Margaret (2003), *Gazela i Kosac*, prev. Marko Maras, Profil, Zagreb

Atwood, Margaret (2004), "The Handmaid's Tale and Oryx and Crake 'In Context'", *PMLA*, 119/3, 513-517

Atwood, Margaret (2004), *Survival: A Thematic Guide to Canadian Literature*, 1972, McClelland and Stewart, Toronto

Bachelard, Gaston (1994), *The Poetics of Space,* prev. s franc. Maria Jolas, Beacon Press, Boston

Balshaw, Maria i Liam Kennedy (2000), "Introduction: Urban Space and Representation", u: *Urban Space and Representation*, ur. Maria Balshaw i Liam Kennedy, 1-21, Pluto Press, London

Evans, Shari (2010), "'Not unmarked:' From Themed Space to a Feminist Ethics of Engagement in Atwood's *Oryx and Crake", Femspec*, 10/2, 35-58

Foucault, Michel (1980), *Power/Knowledge. Selected Interviews and Other Writings 1972-1977*, ur. Colin Gordon, Pantheon Books, New York

Foucault, Michel (1986), "Space, Knowledge and Power", *The Foucault Reader,* r. Paul Rabinow, 239–54, Penguin, London

Gilbert, Emily (2008), "Beyond Survival? Wilderness and Canadian National Identity into the Twenty-First Century", *British Journal of Canadian Studies*, 21/1, 63-88

Harvey, David (2001), *Spaces of Capital: Towards a Critical Geography*, Edinburgh University Press, Edinburgh

Hollinger, Veronica (2006), "Stories about the future. From patterns of expectation to pattern recognition", *Science Fiction Studies*, 33/3, 452-472

Ingersoll, Earl G. (2009), "Survival in Margaret Atwood's Novel *Oryx and Crake*", u: *Bloom's Modern Critical Views: Margaret Atwood—New Edition*, ur. Harold Bloom, 111-126, Infobase Publishing, New York

Jarvis, Brian (1998), "Introduction: A Brief History of Space", u: *Postmodern Cartographies. The Geographical Imagination in Contemporary American Culture*, ur. Brian Jarvis, 1-10, Pluto Press, London

Lefebvre, Henri (1991), *The Production of Space*, 1974, prev. s franc. Donald Nicholson-Smith, Blackwell, Oxford

McHale, Brian (2004), *Postmodernist Fiction*, 1987, Routledge, London & New York

Ó Tuathail, Gearóid (2005), *Critical Geopolitics. The Politics of Writing Global Space*, 1996, Routledge/Taylor & Francis e-library, London

Rao, Eleonora (2006), "Home and nation in Margaret Atwood's later fiction", u: *The Cambridge Companion to Margaret Atwood*, ur. Coral Ann Howells, 100-113, Cambridge University Press, Cambridge

Relph, Edward (1976), *Place and Placelessness,* Pion, London

Showalter, Elaine (2003), "'The Snowman Cometh.' Rev. of *Oryx and Crake*, by Margaret Atwood", *London Review of Books,* 25/14, 35

Soja, Edward (1989), *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*, Verso, London & New York

Soja, Edward (1996), *Thirdspace. Journeys to Los Angeles and Other Real-And-Imagined Places*, Blackwell, Malden, MA & Oxford

Somacarrera, Pilar (2006), "Power politics: power and identity", u: *The Cambridge Companion to Margaret Atwood*, ur. Coral Ann Howells, 42-57, Cambridge University Press, Cambridge

Sumpor, Svjetlana (2004). „Sve za besmrtnost". *Vijenac*, 267/27, http://www.matica.hr/Vijenac/vijenac267.nsf/AllWebDocs/Kosac

Mapping Identity and Space in Margaret Atwood's *Oryx And Crake*

Summary

This paper analyzes Margaret Atwood's novel *Oryx and Crake* in terms of the role of space in shaping identity and the effects of power in mapping identity and space. The novel has received considerable attention by readers and critics due to its thematic considerations which have earned it different genre designations (speculative fiction, futuristic novel, postmodernist dystopia). The focus of the discussion in this paper relates primarily to the ways in which new geographies are constructed in the postapocalyptic and posthumanist world portrayed in this novel. The interpretation of spatial categories and and relations is based on the ideas of several leading spatial theorists, in particular on Brian McHale's concept of the zone. Understanding the zone as a site of ontological alteration, the paper explores its instance as parallel worlds: the space of elitist gated communities (*Compounds*) and space of the city (*pleeblands*).

Key words: *speculative fiction, futuristic novel, postmodernist dystopia, identity, sense of place, spatiality, zones, power, gated communities, ontological insecurity*

II. PRILOZI

Lejla TEKEŠINOVIĆ

O TRANSLATIVIMA U TESNIÈREOVOJ TRANSLACIJI DRUGOG STEPENA

1. UVOD

U okviru Tesnièreove sintaksičke teorije razlikuju se tri ključna fenomena: koneksija (*connexion*), junkcija (*jonction*) i translacija (*translation*). Koneksija se odnosi na organizaciju jednostavne rečenice (*phrase simple*) dok junkciju i translaciju susrećemo kod složene rečenice (*phrase complexe*).

Translacija je pojava koja nastaje kada neka puna riječ biva prenesena iz jedne gramatičke kategorije u drugu, tj. kada se jedna vrsta riječi pretvara u drugu.[1] Tesnière dijeli riječi na dvije velike skupine: to su, već spomenute, pune riječi (*mots pleins*), gdje spadaju imenice, pridjevi, glagoli i prilozi tradicionalne gramatike i prazne riječi (*mots vides*), gdje spadaju junktivi (*jonctifs*), koji odgovaraju veznicima koordinacije (*conjonctions de coordination*), i translativi (*translatifs*),[2] kategorija koja je originalna Tesnièreova kreacija, što otežava povlačenje paralele,[3] a kojoj, pored prijedloga i zavisnih veznika (*conjonctions de subordination*), također pripadaju pomoćni glagoli, članovi, relativne zamjenice te nastavci.[4]

Translativ je jedan od tri osnovna elementa ili faktora translacije. To je gramatičko sredstvo, ili morfološki označitelj translacije. Pored njega, svaka translacija uključuje još i: transferend (*transférende*) ili element koji se prenosi, odnosno riječ onakva kakva jest prije nego što se podvrgne translaciji i transferirano (*transféré*) ili preneseni element, odnosno riječ koja nastaje kao rezultat translacije.[5] Grafički prikaz, vizualizaciju, strukture iskaza Tesnière naziva stemom (*stemma*) na kojoj se nadređeni element uvijek pojavljuje iznad

1 V. Tesnière 1966: chap. 152, par. 1.
2 V. Tesnière 1953: 7 i 1966: chap. 28.
3 V. Varga 1994: 61.
4 V. Tesnière 1966: chap. 176, par. 11.
5 V. Tesnière 1953: 17 i 1966: chap. 154, par. 3, 4, 5.

njemu podređenog elementa. Horizontalna crta na stemi ukazuje na elemente istog statusa, tj. iste funkcije, dok se vertikalnom crtom prikazuje hijerarhijska međuovisnost elemenata.

Kod grafičkog prikazivanja translacije, Tesnière se odlučuje za modificirano početno slovo te riječi. Ispod horizontalne crte (koja je u slučaju translacije drugog stepena dvostruka) upisuje se lijevo od vertikalne crte translativ (odnosno, desno ukoliko se u linearnoj realizaciji iskaza radi o postpoziciji), na preostalo mjesto upisuje se element nad kojim se vrši translacija, tj. transferend, dok se oznaka translacijom dobivene kategorije, tj. transferirano, upisuje iznad horizontalne crte:[6]

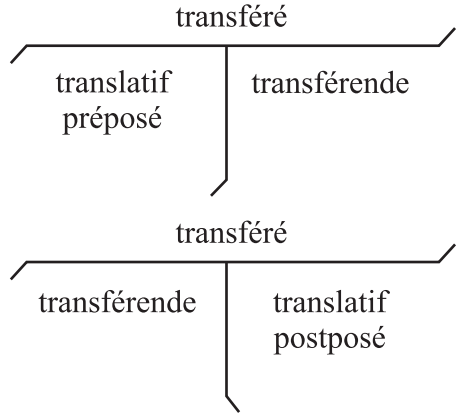

Tesnière predviđa korištenje simbola koji su zapravo preuzeti iz esperanta. Radi se o četiri slova koja u esperantu odgovaraju nastavcima za četiri vrste riječi: - O za imenice, - A za pridjeve, - I za glagole, - E za priloge.[7] Pored toga, Tesnière koristi oznaku > koja predstavlja translaciju prvog stepena kao i oznaku >> za translaciju drugog stepena. U francuskom jeziku susrećemo međutim i takve primjere u kojima translativ morfološki uopće nije iskazan što ne utiče na sam sintaksički fenomen translacije koji uprkos tome ostaje isti. Takav slučaj imamo u primjerima *un ruban orange*, *une étoffe citron*, *la tour Eiffel*[8] u kojima, kako vidimo, nema nikakvog morfološkog znaka translacije, ali je i pored toga očito da imenice *orange*, *citron*, *Eiffel* ovdje imaju vrijednost pridjeva, ili predstavljeno pomoću simbola: O > A. Ovdje je dakle riječ o

6 V. Tesnière 1966: chap. 155, par. 13.
7 V. Franić 2006: 21.
8 V. Tesnière 1966: chap.162, par. 2, 3.

translaciji bez translativa (*translation sans translatif*), a na Tesnièreovoj stemi prepoznajemo je po simbolu ⊙ koji predstavlja nulti translativ:[9]

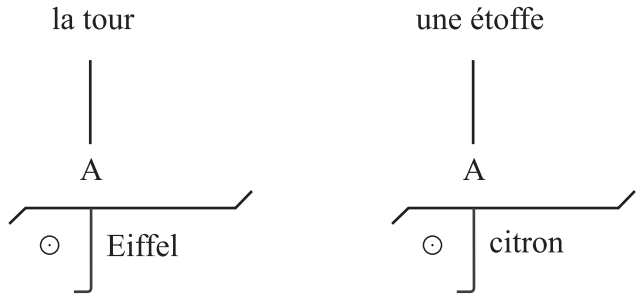

Translacija bez translativa je prisutna i u primjerima poput *boire frais*, *boire sec*, *taper dur*[10] u kojima su pridjevi *frais*, *sec*, *dur,* bez ikakvog morfološkog znaka translacije, transferirani u priloge, odnosno: A > E.

2. Translacija drugog stepena

Tesnière razlikuje translaciju I stepena i translaciju II stepena. Dok su predmet translacije prvog stepena pojedini rečenični elementi, translacijom drugog stepena čitava rečenica, glagolski čvor[11] (*noeud verbal*), biva transformirana u određenu vrstu riječi, odnosno translacija drugog stepena se javlja kada upravni čvor biva transferiran, tj. prenesen u vrstu riječi koja ima ulogu zavisnog elementa (*subordonné*) u drugome hijerarhijski višem upravnom čvoru.[12]

Dakle, kod translacije drugog stepena u poziciji transferenda nalazi se glagol, tj. glagolski čvor, odnosno nezavisna rečenica, dok je u poziciji transferiranog elementa zavisna rečenica. Translativ drugog stepena je subordinativni tj. zavisni veznik u tradicionalnoj gramatici.

Glagol transferend (I) se može transferirati u svaku od preostale tri vrste punih riječi, tj. O, A i E, prema tome, Tesnière razlikuje tri tipa zavisnih rečenica:[13] supstantivne (kompletivne) gdje se glagolski čvor (I) transferira u imenicu (O), zatim adjektivne, tj. pridjevske (relativne) gdje se glagolski čvor (I) transferira u pridjev (A) i adverbijalne (cirkumstancijalne) gdje se glagolski

9 V. Tesnière 1953: 18.
10 V. Tesnière 1966: chap. 162, par. 5.
11 Glagolski čvor predstavlja čvor čvorova, kako Tesnière naziva centralni čvor koji se identificira sa rečenicom. (v. Varga 1994: 62)
12 V. Tesnière 1953: 24 i 1966: chap. 164, par.15.
13 V. Tesnière 1953: 24.

čvor (I) transferira u prilog (E). U nastavku ćemo se osvrnuti na sva tri spomenuta tipa zavisnih rečenica kao i na translative koji se u njima pojavljuju.

2.1. Supstantivne zavisne rečenice: i >> o

U primjeru *Je crois qu'Alfred frappe Bernard*, transferend je nezavisna rečenica *Alfred frappe Bernard.* Transferirani element je zavisna rečenica *qu'Alfred frappe Bernard,* koja funkcionira kao imenica (O), u ovom slučaju kao drugi aktant[14] upravnog glagola *crois.* Translativ je zavisni veznik *que.* Drugim riječima, glagolski čvor (I) transferira se u imenicu (O): I >>O,[15] odnosno predstavljeno na stemi:

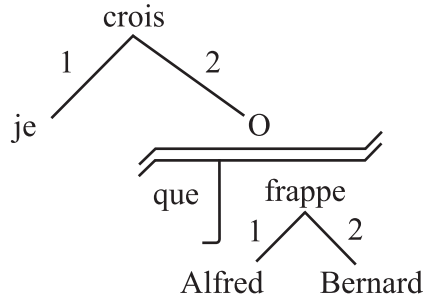

Ovdje je dakle riječ o supstantivnoj ili aktancijalnoj zavisnoj rečenici (*subordonnée substantives ou actancielles*),[16] odnosno o kompletivnoj rečenici gdje se, kako smo vidjeli, u ulozi translativa pojavljuje veznik *que*. Ukoliko je međutim, transferend direktno pitanje, transferirano je u tom slučaju indirektno pitanje, tj. zavisna upitna rečenica. Ako je pri tome riječ o totalnom pitanju,[17] tj. ako se pitanje odnosi na sam upravni glagol, translativ je veznik *si*:

direktno pitanje: *Jean demande: Alfred frappe-t-il Bernard?*

indirektno pitanje: *Jean demande si Alfred frappe Bernard*.[18]

14 Tj. onaj koji trpi radnju, ili direktni objekt u tradicionalnoj gramatici. Na stemi se obilježava brojem 2. Brojem 1 Tesnière označava prvi aktant (*prime actant*), koji odgovara tradicionalnom subjektu, dok se treći aktant (*tiers actant*) označava na stemi brojem 3, a odgovara indirektnom objektu.

15 V. Tesnière 1953: 24.

16 V. Tesnière 1953: 24.

17 Kod Tesnièrea (1953: 6 i 1966: 203-215) je to koneksiono pitanje (*interrogation connexionnelle*).

18 V. Tesnière 1953: 25.

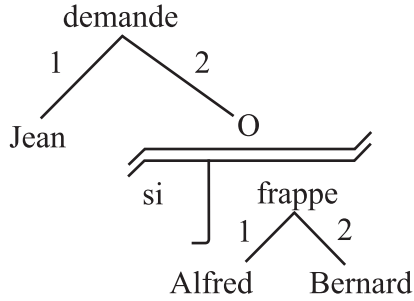

2.2. Adjektivne zavisne rečenice: i >> a

U primjeru *les livres que vous avez sont précieux*, zavisna rečenica *que vous avez* je, po Tesnièreu, epitet koji bliže određuje imenicu *les livres,* jednako kao što je to slučaj sa pridjevom epitetom *rares* u primjeru *les livres rares sont précieux*.[19] Prema tome, ovdje se glagolski čvor (I), odnosno nezavisna rečenica u poziciji transferenda, transferira u pridjev (*adjectif*) epitet (A), tako da je u ovom slučaju riječ o zavisnoj adjektivnoj ili epitetskoj rečenici (*subordonnée adjective ou épithète*),[20] u kojoj se u ulozi translativa pojavljuju relativne zamjenice, pa se otuda u tradicionalnoj gramatici za ovaj tip zavisne rečenice upotrebljava naziv relativna ili odnosna.

Ono što odmah možemo zapaziti kad je riječ o translativima u zavisnoj adjektivnoj rečenici je to da je translativ, odnosno u ovom slučaju relativna zamjenica, promjenjiva riječ. U francuskom jeziku to su: *qui*, *que*, *quoi*, *dont, lequel, laquelle*, *lesquels*, *lesquelles*. S druge strane, relativna zamjenica je riječ dvostruke prirode koja je sačinjena od dva sintaksička elementa[21] objedinjena u jednu cjelinu. To su:

1) translativ, tj. prazna riječ koja na stemi zauzima poziciju namijenjenu translativima, a koju Tesnière označava terminom *transferema* (*transférème*).
2) naznačnik / oznaka (*indice*)[22] koji na stemi zauzima mjesto aktanta podređenog glagolu transferendu.[23] Ovaj element Tesnière označava terminom *anaforema* (*anaphorème*).[24]

19 V. Tesnière 1966: chap. 245, par. 2.
20 V. Tesnière 1953: 25.
21 V. Tesnière 1966: chap. 246, par 11.
22 Za razliku od translativa, koji mijenjaju kategoriju punih riječi, naznačnici (oznake) samo naznačuju bez obaveze da mijenjaju (Franić 2006: 11).
23 V. Tesnière 1966: chap. 246, par 8.
24 V. Tesnière 1953: 25 i 1966: chap. 246, par.14.

Na stemi su, dakle, ova dva sintaksička elementa istovremeno prisutna na dva različita mjesta (stema 1), s tim da je anaforema uvijek u anaforičkoj vezi sa imenicom antecedentom što se predstavlja jednom isprekidanom linijom. Međutim, da bi stema ostala vjerna slika, u ovom slučaju, adjektivne ili relativne rečenice, na njoj ne može dva puta biti predstavljena riječ (u ovom slučaju, dakle, relativna zamjenica) koja se u datoj rečenici pojavljuje samo jednom.[25] Stoga Tesnière predlaže da se *qu-* na stemi prikaže u poziciji transfereme, odnosno prazne riječi, a da se *-i* prikaže u poziciji anaforeme. Na ovaj način, relativna zamjenica *qui* u primjeru *l'homme qui écrit* pojavljuje se samo jednom ali u dva dijela *qu* + *i* = *qui* (stema 2):[26]

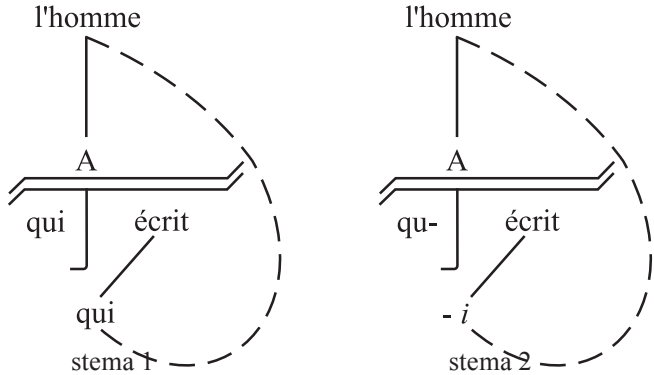

Pored toga, moguća je i upotreba zagrade kao u primjeru *le livre qui contient cette histoire*[27]

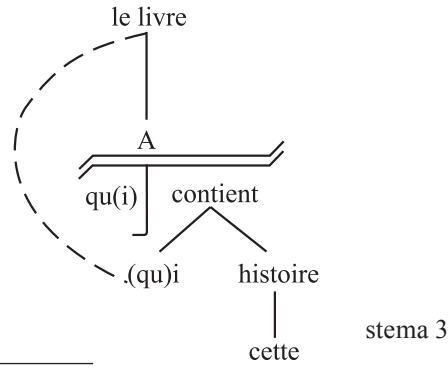

25 V. Tesnière 1966: chap. 246, par 10.
26 V. Tesnière 1966: chap. 246, par 13,15,16.
27 V. Tesnière 1953: 25.

Kako vidimo, u navedenim primjerima anaforema je u poziciji prvog aktanta, odnosno subjekta. Pogledajmo sada grafički prikaz primjera *le livre que vous lisez*[28] (stema 4):

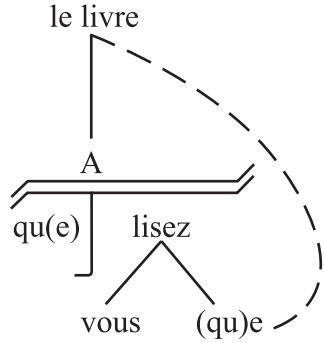

stema 4

Ovoga puta, kako vidimo, anaforema je u poziciji drugog aktanta, odnosno direktnog objekta.

Ako se, međutim, relativna zamjenica ne može posmatrati, odnosno analizirati na prethodno navedeni način, onda se u zagradu stavlja onaj njen element koji se nalazi ispod modificiranog T[29] kao što je to slučaj sa relativnom zamjenicom, odnosno transferemom *dont* (stema 5) u primjeru *le livre dont la couverture est rouge*.[30] Ovoga puta, kao što to možemo vidjeti na samoj stemi, anaforema *dont* se pojavljuje u funkciji dopune uz imenicu *couverture: la couverture [de ce livre] est rouge*.

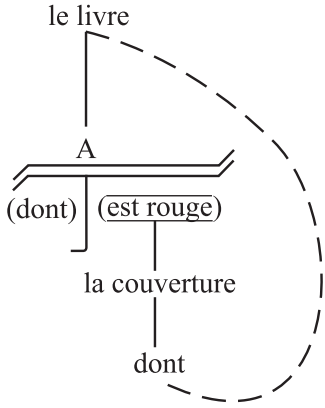

stema 5

28 Ibid.
29 Ibid.
30 Ibid.

2.3. Adverbijalne zavisne rečenice: i >> e

Po Tesnièreu, malo je adverbijalnih rečenica koje u francuskom jeziku nastaju kao rezultat jednostavne translacije drugog stepena (*translation du second degré simple*). U tom smislu, on navodi jedino vremensku rečenicu sa translativom *quand* te pogodbenu sa translativom *si* (koji se dakako mora razlikovati od translativa *si* u supstantivnoj zavisnoj rečenici) te u skladu sa tim primjer *Vous viendrez quand vous voudrez* vizuelno predstavlja na sljedeći način:[31]

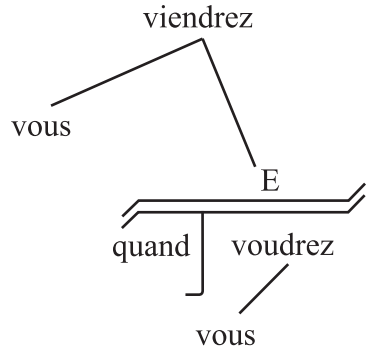

Zavisne adverbijalne rečenice, osim dakle spomenute vremenske i pogodbene sa translativima *quand* i *si*, rezultat su zapravo ne jednostavne nego kompleksne, i to konkretno dvostruke translacije drugog stepena (*translation double*). Pri tome je važno napomenuti da kod složene translacije drugog stepena, bilo da je ona dvostruka ili višestruka, samo prva translacija može biti drugog stepena dok su ostale uvijek prvog stepena.

2.3.1. Dvostruka translacija tipa i >> o > e

Dakle, po Tesnièreu gotovo sve adverbijalne rečenice nastaju kao rezultat kompleksne, tačnije dvostruke translacije drugog stepena koja podrazumijeva dvije translacije od kojih je samo prva translacija drugog stepena jer se njome glagolski čvor (I), odnosno nezavisna rečenica, transferira, tj. prenosi u imenicu (O) koja se potom u drugoj translaciji, sada prvog stepena, konačno transferira u prilog (E) odnosno cirkumstant (*circonstant*),[32] pa otuda i naziv cirkumstancijalne rečenice (*propositions circonstancielles*). Translativ koji je

31 V. Tesnière 1953: 27.

32 Koji na stemi zauzima finalnu poziciju, tj. iza subjekta (prvog aktanta), direktnog objekta (drugog aktanta) i indirektnog objekta (trećeg aktanta).

u linearnom slijedu prvi jeste translativ druge translacije, translacije prvog stepena, kojom se imenica transferira u prilog. Taj translativ je najčešće neki prijedlog koji varira prema smislu, odnosno značenju transferiranog priloga: *avant*, *après*, *depuis*, *selon* itd. Naprotiv, translativ koji je u linearnom slijedu drugi jeste translativ prve translacije, translacije drugog stepena. Taj translativ je uvijek *que* zato što je uvijek u pitanju ista operacija kojom se najprije glagolski čvor transferira u imenicu.[33]

Riječ je, dakle, o dva različita translativa pa se otuda, po Tesnièreu, većina zavisnih veznika u francuskom jeziku sastoji iz dvije riječi (*avant que, après que*, *depuis que, selon que,* itd.) koje su ponekad spojene u jednu (*lorsque, puisque*,[34] itd.). Na sljedećoj stemi predstavljena je vremenska rečenica *Avant que le coq chante, tu me renieras trois fois*:[35]

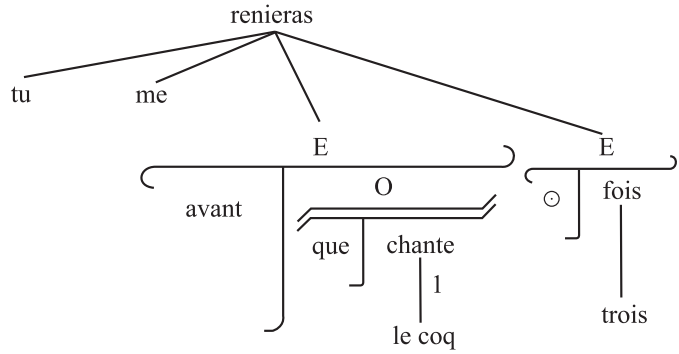

33 Ovdje je značajno naglasiti da se prethodno spomenuta vremenska rečenica sa translativom *quand* i pogodbena sa translativom *si* također mogu posmatrati u svjetlu dvostuke translacije ukoliko pretpostavimo da je *que* prisutno i kod ovih translativa, odnosno ukoliko *que* u ovom slučaju posmatramo kao neiskazani element spomenutih translativa (ovdje im možemo pridružiti i veznik *comme*), tj. element koji se podrazumijeva (detaljnije o ovome vidjeti Varga 2005: 94 i 109). Iako je, dakle, riječ o translativima kod kojih *que* nije eksplicitno prisutno, pojedine rečenične konstrukcije na izvjestan način potvrđuju iznesenu pretpostavku. Radi se o primjerima adverbijalnih rečenica sa translativima *quand*, *si* i *comme* u kojima se *que* pojavljuje kao njihova zamjena uvodeći drugu po redu zavisnu rečenicu iza veznika *et* (detaljnije o ovome vidjeti Varga 2005: 131, 132): - ***Quand*** *ils terminent leur travail* ***et que*** *tous s'endorment, elle reprend sa lecture interrompue*. (Varga 2005: 131)

– ***Comme*** *il se réveillait* ***et qu****'il s'apprêtait à se lever, le téléphone sonna*. (Moline 2008: 95)

– ***S****'il venait* ***et qu****'il me voie encore là, je serais perdu*. (Wartburg / Zumthor 1958: 120)

Ostajući i dalje u okviru dvostruke translacije, spomenute translative također je moguće posmatrati u ulozi translativa prve translacije (drugog stepena) te pretpostaviti da se druga translacija (prvog stepena) odvija bez morfološke oznake, odnosno pomoću neiskazanog elementa spomenutih translativa (v. Varga 2005: 67, fn. 97).

34 Ovdje je riječ o spoju priloga (*lors, puis*) i veznika *que*.

35 V. Tesnière 1953: 27.

Na prethodnoj stemi uočavamo dvije translacije od kojih je jedna kompleksna, tj. dvostruka. Ovom dvostrukom translacijom glagolski čvor, odnosno nezavisna rečenica *le coq chante* transferira se, pomoću translativa *que*, u imenicu (očito je da u ovoj poziciji sasvim prirodno može stajati imenica, odnosno imenska sintagma, npr.: *tu me renieras avant mon départ / l'aube* itd.). Ovako dobivena imenica prenosi se, zatim, pomoću translativa *avant,* u prilog, odnosno cirkumstant (u ovom slučaju sa vremenskim značenjem) koji je podređen hijerarhijski višem upravnom čvoru. Ovaj transferirani prilog, odnosno cirkumstant jeste zapravo zavisna cirkumstancijalna vremenska rečenica *avant que le coq chante.* Druga translacija predstavlja imenicu *fois* (u okviru imenske sintagme *trois fois*) koja se, bez prisutnog morfološkog znaka translacije, tj. pomoću nultog translativa, također transferira u prilog, odnosno cirkumstant, ovoga puta sa značenjem načina.

3. Zaključak

U Tesnièreovoj sintaksičkoj teoriji translativi se, zajedno sa junktivima, svrstavaju u prazne riječi. I dok za junktive možemo reći da odgovaraju koordinativnim veznicima u tradicionalnoj gramatici, translativi predstavljaju širu i u isto vrijeme kompleksniju kategoriju riječi. Translative smo, u opsegu dopuštenom ovakvim radom, posmatrali u okviru translacije drugog stepena, tačnije u okviru tri vrste zavisnih rečenica: supstantivnih, adjektivnih i adverbijalnih. Kad je riječ o supstantivnim zavisnim rečenicama, u ulozi translativa pojavljuju se veznici *que* i *si*. U zavisnim adjektivnim rečenicama translativi su relativne zamjenice. Konkretno u francuskom jeziku to su: *qui*, *que*, *quoi*, *dont, lequel, laquelle*, *lesquels*, *lesquelles*. Ono što je ovdje posebno značajno naglasiti jeste to da je relativna zamjenica, po Tesnièreu, riječ dvostruke prirode koja je sačinjena od dva sintaksička elementa objedinjena u jednu cjelinu, a koja on označava terminima *transferema* (*transférème*) i *anaforema* (*anaphorème*). Veznici *quand* i *si* su translativi adverbijalne vremenske i pogodbene rečenice koje su, po Tesnièreu, rezultat jednostavne translacije drugog stepena. Ostale adverbijalne rečenice rezultat su kompleksne, tačnije dvostruke translacije drugog stepena gdje se u ulozi translativa pojavljuju veznik *que* (u prvoj translaciji drugog stepena) i obično neki prijedlog ili prilog (u drugoj translaciji prvog stepena).

LITERATURA

Franić, Ivana (2006), „Jezikoslovno nazivlje u Tesnièrovim *Éléments de sintaxe structurale*“, *Filologija,* 46-47, str. 77-99, Zagreb

Moline, Estelle (2008), „Elle volait pour voler, comme on aime pour aimer: Les propositions d'analogie en comme“, *Langue française*, 159, Paris

Tesnière, Lucien (1953), *Esquisse d'une syntaxe structurale*, C. Klincksieck, Paris

Tesnière, Lucien (1966), *Éléments de syntaxe structurale*, deuxième édition revue et corrigée, C. Klincksieck, Paris

Varga, Dražen (1994), „Strukturalna sintaksa Luciena Tesnièrea“, *Suvremena lingvistika*, 38, svezak 20, 59-79, Zagreb

Varga, Dražen (2005), *Syntaxe du français,* Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu-FF press, Zagreb

Wartburg, von Walter; Zumthor, Paul (1958), *Précis de syntaxe du français contemporain*, Éd. A. Francke S. A., Berne

III. OSVRTI I PRIKAZI

Adna SMAJLOVIĆ

MANFRED GEIER (2003): *ORIENTIERUNG LINGUISTIK. WAS SIE KANN, WAS SIE WILL*

(2. Auflage, Reinbek Bei Hamburg:
Rowohlt Taschenbuch Verlag Gmbh)

Manfred Geier rođen je 1943. godine u Troppau u Češkoj. Nakon što je 1962. maturirao, Geier je studirao germanistiku, političke nauke i filozofiju na univerzitetima u Frankfurtu, Berlinu i Marburgu. Od 1970. do 1979. radio je kao asistent i viši asistent, a 1973. godine doktorirao je kod profesora Gisberta Keselinga s temom *Linguistischer Strukturalismus als Sprachkompetenztheorie. Zu Noam Chomskys Revolutionierung der Linguistik.* Od 1982. do 1987. radio je kao vanredni profesor jezičkih i književnih nauka na univerzitetu Hannover. Svoju profesorsku djelatnost okončao je 1998. godine. Danas živi u Hamburgu, gdje djeluje kao slobodni naučni publicist i autor. Najpoznatija Geierova djela jesu: *Worüber kluge Menschen denken*, *Die kleinen Dinge des großen Philosophen*, *Orientierung Germanistik. Was sie kann, was sie will* i dr.

Ova knjiga Manfreda Geiera prije svega je namijenjena maturantima koji se namjeravaju upisati na neki od jezičkih, tj. lingvističkih studija (npr. germanistika, anglistika, romanistika i sl.). No, i pored toga nudi opsežan broj tema studentima koji obrađuju različite lingvističke sadržaje. Na samom početku autor sebi postavlja tri ključna pitanja od kojih kreće, te ovo djelo dijeli u pet većih poglavlja koja se protežu na ukupno 204 stranice.

Autor čitaoca u prvo poglavlje uvodi Wittgensteinovim riječima kojima se jezik upoređuje s ljudskim karakterima i piše: „Wenn wir einen Chinesen hören, so sind wir geneigt, sein Sprechen wie ein unartikuliertes Gurgeln zu halten. Einer der Chinesisch versteht, wird

darin die Sprache erkennen. So kann ich oft nicht den Menschen im Menschen erkennen“[1] (str. 10). To se poglavlje odnosi na lingvistiku kao studijski premet. Prije svega riječ je o jezičkoj sposobnosti uopće, koja prelazi na logično usvajanje prvog ili maternjeg jezika, koje se zatim uzdiže kao lingvistička disciplina i nauka. Manfred Geier ovim djelom ohrabruje buduće studente za upis na studij društvenih nauka, navodeći tako bitne razloge i prednosti lingvističkog studija.

Drugo poglavlje u potpunosti je posvećeno utemeljitelju moderne lingvistike i strukturalizma Ferdinandu de Saussureu i njegovom tumačenju lingvistike. U njegovom posthumno objavljenom djelu *Cours de linguistique générale* (Tečaj opće lingvistike) ravijena je opća teorija jezika kao sistema znakova. De Saussure je odredio predmet lingvistike i rekao da je to jezik, objašnjavajući pritom distinkciju između jezika i govora. Po njegovom mišljenju predmet neke nauke mora biti sistem, a jezik to jeste. Cilj je opće lingvistike prije svega odvojiti lingvistiku u užem smislu riječi od gramatike i filologije i definirati područje njezina djelovanja. De Saussure se oslanja i na nauku sv. Augustina, jednog od najutjecajnijih kršćanskih učitelja, koji je uvijek razlikovao označitelja (*signifié*) i označenika (*signifiant*). On djelimično i preuzima Augustinovu teoriju u svom tumačenju jezika kao sistema znakova i kreće sa stajališta da jezički znak uvijek stoji za nešto drugo, nešto što označava, preslikava, prikazuje i predstavlja, kao npr. ime za neki predmet, izjavu o nekom činjeničnom stanju ili tekst za neku priču. Pojmovi ‘langage’, ‘langue’ i ‘parole’ De Saussurove jezičke teorije zauzimaju središte ovog poglavlja. Geier također navodi i nedostatke De Saussurove teorije, objašnjavajući zašto se *Cours de linguistique générale* ne preporučuje kao početna, tj. uvodna literatura u jezikoslovlje.

Treće je poglavlje ujedno i najopširnije. Kao i u sva ostala poglavlja, tako i u ovo treće autor nas uvodi citatima, ovdje riječima Karla Poppersa: „Meine These ist, dass jede wissenschaftliche Entwicklung nur so zu verstehen ist, dass ihr Ausgangspunkt ein Problem ist, oder eine Problemsituation, das heißt, das Auftauchen eines Problems in einer bestimmten Situation unseres Gesamtwissens“ (str. 52). Na osnovu deset odabranih lingvističkih problema djelimično se predstavlja predmet istraživanja jezikoslovlja. Ti su problemi širokog spektra, a

1 Kad čujemo Kineza, često smo prinuđeni njegov govor tumačiti kao neartikulirano mrmljanje. Onaj koji kineski razumije prepoznat će u govoru jezik. Tako ja često u čovjeku ne mogu prepoznati čovjeka.

kreću se od govornih poremećaja do poteškoća simuliranja prirodnog jezika pomoću kompjuterskih programa. Ova tzv. kompjuterska lingvistika mlada je disciplina u jezikoslovlju i još se uvijek nalazi u središtu istraživanja. Empirijska istraživanja usredočena su na mogućnost algoritmičkog prerađivanja prirodnog jezika u obliku tekstualnih i govornih podataka pomoću kompjutera. Iz toga proizlazi da je kompjuterska lingvistika jedan sklop između jezikoslovlja i informatike. Ona je disciplina koja se trenutno najbrže razvija, najbolje finansira, tehnološki je najuspješnija, ali je uza sve to sporna disciplina u internacionalnoj lingvistici, jer pokriva široko istraživačko polje: komunikaciju čovjek – mašina, automatsku obradu teksta, uspoređivanje i pozivanje baze podataka, mašinsko prevođenje, mehaničko prepoznavanje i očitovanje govora / jezika, programe simulacije kognitivnih procesa tzv. ‚vještačka inteligencija' (eng. AI *artificial intelligence*).

Kako posmatrati jezik iz lingvističke perspektive, detaljno je objašnjeno na osnovu pet različitih tipova jezikoslovaca u četvrtom poglavlju ovog djela. Naravno da veliku ulogu igraju naučne upute i smjernice na osnovu kojih je jasno da svaki korak u nauci mora naučno biti potkrijepljen argumentima. Ne postoji metoda koja je općeprihvatljiva i koja će biti rješenje svakog problema.

U posljednjem poglavlju autor predstavlja glavna područja jezikoslovlja i prikazuje na jednostavan i pregledan način istraživačka područja i paradigme u lingvistici. U ovom se poglavlju još jednom osvrće na De Saussurovu teoriju i tumačenje jezika kao sistema znakova uspoređujući je s tradicionalnom fonologijom i morfologijom. Nimalo manje vrijedno u ovoj vezi nije Humboldtovo tumačenje jezika. On se suprotstavlja gramatičkoj redukciji jezika koja je sastavni dio naučnog rada i obrazovanja. Štaviše, on je mišljenja da se jezik spoznaje i prati tek u svom povezanom govoru, sa svim svojim elementima. Iz toga se zaključuje da je jezik dinamična i promjenjiva materija kao i proces u kojem se riješavaju konkretni problemi koji se javljuju i nastaju iz različitih razloga.[2]

Razmotrimo li još jednom naslov djela, doći ćemo do zaključka da sve ovisi o pojedinačnom naučniku, što će on moći, htjeti, kako će svoja istraživanja znati tumačiti i koliko će ona kao takva u nauci biti djelotvorna. Ovo bi se djelo moglo

2 „(...), dass die Linguistik kein festgefügtes Gebäude ist, sondern ein Prozeß, in dem es um die Lösung konkreter Probleme geht, die aus unterschiedlichen Gründen auftauchen." (str. 121)

tumačiti kao udžbenik koji naučne probleme i spoznaje stavlja u središte, polazi od uvjerenja da život na univerzitetima ovisi o vlastitom uspješnom naučnom radu te nudi uvid u jezikoslovlje i sposobnost jezikoslovlja. Opširni dodatak na kraju knjige nudi čitaocu mnogobrojne osnovne orijentacije lingvističkog studija, kao što su npr. informacije, adrese, bibliografije, linkovi i dr.

Džana ZAHIROVIĆ

ELISABETH WEHLING & GEORGE LAKOFF (2009): *AUF LEISEN SOHLEN INS GEHIRN – POLITISCHE SPRACHE UND IHRE HEIMLICHE MACHT*

George Lakoff i Elisabeth Wehling knjigom *Auf leisen Sohlen ins Gehirn – Politische Sprache und ihre heimliche Macht* na inovativan i jednostavan način pokušavaju čitaocu objasniti i dokazati moć metafore u političkom diskursu. Naziv knjige, u slobodnom prijevodu „Tihim koracima u mozak – Jezik u politici i njegova tajna moć", metaforom ukazuje na suštinu i ulogu metafore u jeziku politike. Forma je knjige nekonvencionalna u tom smislu da je nastala kao rezultat intervjua koji je Wehling vodila sa Lakoffom o temi političkog diskursa i metafore.

Intervju koji Wehling vodi s Lakoffom tiče se moći jezika unutar političkog diskursa. Knjiga je objavljena u njemačkoj izdavačkoj kući „Carl-Auer" u martu 2009. godine. Temelj konverzacije jesu teorije koje je Lakoff obradio u svoja dva najpoznatija djela: *Metaphors we live by* i *Don't think of an Elephant*. U prvoj navedenoj knjizi Lakoff, zajedno s Marcom Johnsonom, dokazuje kako metafore nisu isključivo pojava govora. Lakoff i Johnson smatraju se začetnicima kognitivne lingvistike. Teorijom da metaforama ne samo da govorimo nego i razmišljamo, pa čak i djelujemo, doprinijeli su posmatranju metafora iz potpuno nove perspektive. Tematika koju Lakoff obrađuje u svojoj knjizi *Don't think of an Elephant* jeste manipulativna funkcija jezika politike. Određenim riječima i rečenicama u mozgu čovjeka aktiviraju se tzv. *frames* (okviri) i na taj način samim jezikom može se vršiti, strogo rečeno, manipulacija ljudima i njihovim političkim odlukama. Primjer je i sam naziv knjige „Nemoj misliti na slona". Iako u ovoj rečenici zahtijevamo da se ne misli na slona, automatski se samim spomenom te riječi u našem mozgu aktivira okvir (*frame*) „slon" i cijeli niz asocijacija vezanih

za ovaj okvir. Dakle, osnovne teorije na kojima se ova knjiga bazira jesu metafore kojima govorimo, mislimo i djelujemo, tzv. jezički okviri, te sam značaj ovih teorija za jezik politike.

Knjiga je podijeljena u tri tematska dijela. U prvom dijelu Wehling i Lakoff razgovaraju o razvoju teorije o metaforama, o tome kako razmišljamo i djelujemo metaforama. Pojam metafora ranije se vezao isključivo za poetski jezik i smatralo se da ona ne pripada jeziku svakodnevnice. Lakoff ovu teoriju opovrgava i argumentira primjerima metafora koje koristimo svakodnevno. Lakoff ne samo da dokazuje da su metafore česta pojava u jeziku svakodnevnice, nego primjerima, kao što je konceptualna metafora „gore je više – dolje je manje", dokazuje da u jeziku postoje metafore koje su čvrst i neizostavan dio jezika svakodnevnice. Iz konceptualne metafore „gore je dobro – dolje je loše" izvlačimo veliki dio metafora kojima se svakodnevno služimo, a da često nismo ni svjesni samog korištenja metafore. Kao primjer Lakoff navodi metaforu „rast cijena". Cijene u biti ne rastu, nego se povećavaju, cijene rastu samo u našim glavama, a riječi „rast i opadanje" cijena koristimo zbog toga što razmišljamo metaforom „gore je više – dolje je manje". Kao logičan razlog koji se krije iza metafore Lakoff navodi naše iskustvo koje smo stekli učeći od malih nogu. S metaforom „gore je više – dolje je manje" povezuje se najosnovniji element naših života – voda. Kad točimo vodu u čašu, njen nivo raste, ali ujedno se povećava i količina tečnosti – jedno konkretno iskustvo pomoću kojeg metaforičkim prenošenjem osobina stvaramo jasnu sliku o apstraktnim stvarima u životu, kao što su u ovom primjeru cijene. Dakle, u ovom primjeru iz konkretne pojave prebacujemo osobine na apstraktnu pojavu da bismo je lakše shvatili, što je jedna od osnovnih osobina metafore. Ovim Lakoff dokazuje da su metafore svakodnevna i neizostavna pojava u jeziku.

U drugom dijelu Lakoff i Wehling fokusiraju se na jezik politike i ulogu metafore u njemu, analiziraju američki politički sistem. Lakoff dolazi do zaključka da je cijeli politički sistem Amerike (demokrate i republikanci) zasnovan na metafori „Nacija kao porodica". Kao primjere navodi politiku bivšeg američkog predsjednika Georgea W. Busha i trenutnog predsjednika Baracka Obame. Naime republikanci su, prema Lakoffu, samo metafora tradicionalne, patrijarhalne porodice u kojoj strogi otac (metaforički Bush) ima glavnu i posljednju riječ. Demokrate su, za razliku od republikanaca, empatična porodica, čiji su članovi puni razumijevanja i gdje se

zajedničkim snagama rješavaju svi problemi (Obamin slogan za predizbornu kampanju „Yes, we can!“). Lakoff dalje odgovara na pitanja koliko je duboko metafora „nacija kao porodica“ ušla u svijest ljudi i koji utjecaj ima na političku svijest ljudi. Lakoff daje odgovore na pitanja koliko je duboko metafora ušla u samu politiku, kako političari i do najmanjih detalja u vođenju države djeluju po ovoj metafori i da li i koliko političari iskorištavaju ovu metaforu u svrhu „zavođenja“ ljudi. U ovom dijelu Lakoff dokazuje kolika je moć metafore u političkom diskursu.

Treća tema koje se Wehling i Lakoff u knjizi dotiču jeste teorija o tzv. okvirima *(frames*) koja se bazira na Lakoffovoj knjizi *Don't think of an Elephant*. Teorija je okvira, prema Lakoffu, osnova jezika politike. Primjere uzima iz američkog političkog sistema i tvrdi da republikanci jako dobro koriste ovu teoriju. Republikanci koriste okvire (*frames*) za promoviranje svojih političkih ciljeva, dok demokrate negiraju te iste okvire, što je prema Lakoffu ogromna greška. On, naime, tvrdi da ideje ne možemo negirati a da ih ne aktiviramo (primjer sa slonom). Kao klasičan primjer tzv. *framinga* Lakoff navodi „Pro-Life“ kampanju, koja se u Sjedinjenim Američkim Državama bori protiv abortusa. Nazivom kampanje „Pro-Life“ (za život) aktivira se niz pozitivnih okvira i asocijacija u mozgu. Lakoff ovu kampanju svrstava u moralnu i tradicionalnu politiku republikanaca. Suprostavljanjem ovoj kampanji suprostavljate se i životu, dakle niste „Pro-Life“, nego „Anti-Life“ ili drugačije rečeno „Pro-Death“ (za smrt). Činjenica je da politika demokrata ovo pitanje vidi kao pitanje ličnog interesa i privatnog života i kao „nemoralno“ osuđuje uplitanje države u privatni svijet pojedinca. Da bi ovaj okvir (koji aktivira niz pozitivnih asocijacija) postao dio ljudske svijesti, mora se javno govoriti u ovom okviru, a ne negiranjem republikanskih stavova. Lakoff dalje odgovara na pitanja kako određeni okviri vremenom postanu dio našeg iskustva, dio našeg „common sense“. Takođe se dotiču tema koliku moć i značaj imaju *framing* i metafore za vanjsku politiku Sjedinjenih Američkih Država.

Knjiga *Auf leisen Sohlen ins Gehirn* jednostavno je rečeno intervju s velikim ekspertom za metafore i jezik politike. Specifično za ovu knjigu jeste da ciljana publika nije isključivo stručni kadar kao npr. lingvisti ili politolozi, nego je knjiga posvećena i široj publici. Koncipirana je tako da može biti zanimljiva i nestručnoj javnosti, ali također može poslužiti kao literatura za eseje i naučne radove posvećene tematici metafore i politike. Vrlo je

važna činjenica da je knjiga čitljiva, bez previše stručnih termina, lagana je lektira, ali i ozbiljna svojim sadržajem. Elisabeth Wehling odlično vodi razgovor s jednim od najpriznatijih lingvista današnjice, stavlja se u poziciju nestručnog čitaoca i zahtijeva od Lakoffa objašnjenja do najsitnijih detalja. Wehling i Lakoff uspjeli su u jednoj knjizi, na jasan i nimalo složen način, osvijetliti suštinu Lakoffovog lingvističkog djelovanja. Uprkos činjenici da Lakoff svoje teorije i teze objašnjava i do najsitnijih detalja, knjige *Metaphors we live by* i *Don't think of an Elephant* jako su bitne kao temeljna literatura za bolje razumijevanje tematike.

Linda PRUGO-BABIĆ

VAŽAN PRILOG ISTRAŽIVANJU SLAVENSKE ETNOLINGVISTIKE

(E. S. Uzenjova /2010/: *Bugarska svadba. Etnolingvističko istraživanje* /Moskva: Indrik/)

Knjiga „Bugarska svadba: etnolingvističko istraživanje“ dr. Elene S. Uzenjove objavljena 2010. g. (izdavač Indrik, Moskva) rezultat je dugogodišnjeg istraživačkog rada na polju etnolingvistike. Kao što sama autorica navodi u predgovoru, ova knjiga nastala je na osnovu njene doktorske disertacije pod nazivom „Terminologija bugarskog svadbenog obreda u etnolingvističkom svjetlu“. U knjizi je data analiza strukture, semantike i terminologije bugarskog svadbenog obreda, posebnog fenomena bugarske, i općeslavenske, duhovne kulture.

Etnolingvistika, relativno mlada znanstvena disciplina, inače inspirirana američkom antropologijom, podrazumijeva interdisciplinarne, komparativne i kontrastivne metode proučavanja kao i razmatranje jezičnih činjenica u širem kulturnom kontekstu. Takva usmjerenost istraživanja proizlazi iz činjenice da etnolingvistika stoji u uskoj vezi sa srodnim disciplinama kao što su lingvistika, etimologija, etnografija, folkloristika, antropologija i etnosemiotika.

Etnolingvistički pravac u slavistici svoje utemeljenje duguje ruskim filolozima A. N. Afanasjevu, A. A. Potebnji, V. V. Vinogradovu, zatim D. K. Zelenjinu, P. G. Bogatirjevu koji su u svojim radovima paralelno proučavali jezične, folklorne i etnografske pojave. I sama autorica pripada krugu moskovske etnolingvističke škole i svojim se radom upisuje kao nastavljač N. I. Tolstoja, S. M. Tolstoje, te ostalih predstavnika od kojih našoj publici može biti poznatija A. A. Plotnikova.

Moskovska etnolingvistička škola svoj znanstveni pristup bazira upravo na spajanju i ispreplitanju spomenutih disciplina a ističe i važnost kartografiranja kako leksike tako i terminologije. Karte nastaju zahvaljujući ekspedicijama i terenskim istraživanjima. Arealna istraživanja

ovakve vrste imaju cilj sačuvati autohtone elemente određene duhovne kulture, nastojeći ih očuvati i spasiti od zaborava.

U analizi strukture obreda važno je naglasiti da je kôd shvaćen kao složeni sistem znakova i relevantnih osobina. Prema mišljenju autorice, najvažniji svadbeni kôdovi su kôd lica / aktera, predmetni kôd koji podrazumijeva svadbene rekvizite, npr. posebnu odjeću, ukrase, atribute kao što su svadbeno drvce i barjak, te akcionalni kôd, koji obuhvaća ritualne radnje obrednih lica.

Već u naslovu ukazano je na glavni predmet istraživanja – svadbeni obred, koji kao jedan od najelementarnijih i najarhaičnijih fragmenata narodne duhovne kulture predstavlja bogato polje za istraživanje obredne leksike i terminologije. Tretirana je i semantika osnovnih motiva svadbe i narodnih vjerovanja koja su s njima povezana. U osnovne semantičke dominante svadbe svakako spadaju „prijelaz“, „ujedinjenje“ te „plodnost“ (bogatstvo, obilje).

Uzenjova skreće pažnju upravo na motiv „prijelaza“ jer svadbeni obred kao socijalni čin rezultira promjenom društvenog položaja mlade i mladoženje, ali mijenajući društveni status glavnih aktera on utječe i na širu društvenu zajednicu. Tako „prijelaz“ podrazumijeva narušavanje granica i prelaženje omeđenih prostora (svojih, tuđih).

U prvom poglavlju „Kôd lica / aktera svadbenog obreda i njegova terminologija“ obredna lica / akteri diferencirani su po tipološkim obilježjima. Neka od njih su individualne osobine (starosna dob i opozicija mlad / star; spol, mjesto koje zauzima u porodici, krasnorječivost, smisao za šalu, vještina zagonetanja zagonetki), jedna su funkcionalna (odnose se na vezu i srodstvo sa objema svadbenim stranama), dok su druga eksterno markirana atributima (odjeća, ukrasi, ukrašavanje životinja) ili obrednim funkcijama (muzičar). U pravilu, svaki lik ima strogo uređen skup funkcija u obredu, što svjedoči o hijerarhičnosti strogo definirane strukture svadbe, a što nas uvodi i u prostor socijalne semiotike.

Najopširnija leksičko-semantička grupa odnosi se na nominaciju likova / aktera koji sudjeluju u svadbenom obredu. Kao u morfologiji bajke, i u svadbi se razlikuju glavni i sporedni likovi. Institut kumstva zauzima posebno mjesto kod Bugara pa se tako identificira sa krvnom vezom i prenosi se sa oca na sina, a autoritet kuma posebno se poštuje.

U drugom poglavlju Monografije predstavljen je predmetni kôd svadbenog obreda, čija je struktura bazirana na predmetnim simbolima koji predstavljaju najrazličitije re-

alije a koje imaju različita ritualna i simbolička značenja. Predmetni kôd je sistem čiji su elementi atributi kao što su *kruh, obredno drvce, barjak, vjenčići, buketi, odjeća, svadbena jela, vino, svadbeni pokloni, obredne životinje (npr. pijetao, kokoška, ovan, konj)* te prirodni elementi kao što su voda i vatra. Potrebno je svakako naglasiti i važnu ulogu koju ima svadbena odjeća, jer ona predstavlja zasebnu grupu i stoji kao odvojeni podsistem predmetnog svadbenog kôda.

U drugom poglavlju autorica pažnju posebno fokusira na svadbeni kruh. Ukazujući na različite vrste obrednog kruha i njihovu simboliku, ona nudi klasifikaciju različitih vrsta i oblika kruha, navodi načine njihove pripreme čiji su motivi magičnog porijekla i često su povezani sa plodnošću u širem smislu. Funkcije kruha mogu biti različite, od praktične, estetske, komunikativne (po Janjevoj) do magične, apotropejske i žrtvene. Raznovrsne su i radnje sa kruhom koje se mogu odvijati na različitim lokusima. Priprema kruha i s njom povezane radnje vremenski su markirane kao sakralne. Potrebno je reći da su svi navedeni atributi koji čine glavnu sastavnicu predmetnog kôda promatrani ne isključivo kao gotovi predmet ili konačni uradak, već kao rezultat proizvodnog procesa u kojem sudjeluje cijela zajednica. Tu nalazi svoje mjesto etimološki komentar koji opisuje radnje od sakupljanja i mljevenja pšenice do pripreme tijesta, pečenja i ukrašavanja kruha te na kraju i izvođenje prigodnih pjesama u čast kruhu. S druge strane, pripremanje barjaka praćeno je pjevanjem pjesama, sakupljanjem orašastih plodova i biljaka. Dugo i brižno pripreman, barjak se nakon svadbe uništavao, a često je simbolizirao samu mladenku. Terminološke grupe kojima su nominirani svadbeni kruh, drvce i barjak povezane su međusobno tzv. „ključnim riječima“, tj. riječima ili korijenima riječi koji su tvorbeno i semantički veoma produktivni.

U trećem poglavlju posebno je obrađen akcionalni kôd, kao jedan od centralnih kôdova svadbenog obreda. Govoreći o akcionalnom kôdu, autorica posebno izdvaja kretanje, shvaćeno kao prostorno premještanje, pripremu ritualnih predmeta i verbalni kôd. Ta tri najdominantnija motiva semantiziraju se tek u obrednoj situaciji. Motiv „prijelaza“, koji kulminira u prvoj bračnoj noći, kontrastira statiku i dinamiku, život i smrt i cikličnog je karaktera. Nevjesta na kraju „prijelaza“ posjećuje roditeljski dom iz kojeg je krenula, ali ona sada ima drugačiji društveni položaj. Tim činom se „prijelaz“ zatvara i dovršava. Priprema ritualnih predmeta vezana je za plodnost, čistoću i novi

početak. Ponekad se spomenuti dominantni motivi semantiziraju kroz određena mjesta, lokuse (svadbeni plesovi na glavnom seoskom trgu) ili vrijeme (temporalno markirani „sretni“ i „nesretni“ dani za vjeridbu). U određenim obrednim radnjama realiziraju se ili odražavaju određene kulturne metafore. Verbalni kôd kao poseban podsistem podrazumijeva verbalne radnje čisto znakovnog karaktera a realizira se u leksici, terminologiji, ali i u pjesmama, ritualnim dijalozima, dobrim željama.

Proučavanje obredne terminologije pokazalo je da su termini bugarske svadbe uvelike slični terminima u drugim slavenskim tradicijama, čemu je dokaz prisutnost određenih korijena i tvorbenih modela. Polazeći od izomorfizma slavenske materijalne, socijalne i duhovne kulture, autorica izomorfama strukturira i nijansira široki geografski prostor Bugarske, ali zaključuje da taj prostor nije jedinstven i jednorodan, već ima jasne etnografske i lingvističke granice. Shodno tome, autorica izdvaja slijedeće regione: sjeverni, južni, zapadni i istočni, posebno vodeći računa o dijalekatskim granicama.

Ova monografija nudi podrobnu sistematizaciju karakteristične bugarske dijalekatske leksike vezane za svadbeni obred. U iscrpnoj analizi, kojom je obuhvaćeno više od dvije tisuće termina vezanih za bugarski svadbeni obred, utvrđeno je da je najveći dio bugarske svadbene leksike autohton, a uzimajući u obzir mnogostoljetni bilingvizam (bugarsko-turski i bugarsko-grčki), u knjizi su ponuđeni i pregled posuđenica iz turskog, grčkog i rumunjskog jezika, kao i neki arhaizmi. O važnosti istraživanja koje je autorica realizirala u prilog govori i činjenica da je u svojim terenskim istraživanjima obišla dvadeset pet bugarskih sela, brojne povijesne i etnografske muzeje, amaterske udruge narodnog stvaralaštva. Osim ove monografije, autorica je također sastavila i rječnik bugarske svadbene terminologije, za koji je građu sakupljala tijekom dvadeset godina. Po njenim riječima, spomenuti rječnik vjerovatno će svjetlo dana ugledati kao posebno izdanje s obzirom na ograničen fizički opseg ove monografije.

Ne treba zaboraviti ni dvadeset pet autoričinih zapisa koji pružaju uvid u mjesto i vrijeme ekspedicija, od 1998. do 2008. godine, kao ni priložene karte i tablice te fotografije u boji koje vizualnom konkretizacijom tekstovno obrađenog materijala pružaju osvježenje čitatelju.

Na kraju treba reći i da monografija daje iscrpan spisak korištene literature koji svakom istraživaču, ali i svakom zainteresiranom za

etnolingvistiku na širokom slavenskom području, može poslužiti kao koristan putokaz. Osim ruskih i bugarskih, navode se rumunjski, poljski, slovenski, makedonski, engleski, njemački kao i bosanski, hrvatski i srpski izvori. Sigurna sam da će ova monografija vremenom dobiti svoj probrani čitalački krug upravo stoga što pruža mogućnost produbljivanja saznanja kritičkom čitatelju isto kao i čitatelju koji joj pristupa sa vanjske pozicije. Upravo zahvaljujući različitim prilozima na sedamdesetak stranica, i uopće, okviru ovog naučnog teksta, čitatelju koji se susretne s monografijom osigurana je jednostavna komunikacija s njom.

Po riječima same autorice, knjiga je namijenjena znanstvenicima raznih profila, od lingvista, stručnjaka za slavensku dijalektologiju i lingvogeografiju, etnologa, proučavatelja folklora i kulturologa pa do svih onih koje zanimaju problemi tradicionalne duhovne slavenske kulture.

I konačno, nemoguće je ne spomenuti da je monografija „Bugarska svadba: etnolingvističko istraživanje“ Elene S. Uzenjove svakako vrijedan doprinos u oblasti slavenske etnolingvistike i da će zasigurno poslužiti kao poticaj za daljnja istraživanja kako u spomenutoj oblasti, tako, sigurna sam, i u ostalim srodnim disciplinama.

Vlado SUČIĆ

PAUL LOUIS THOMAS – VLADIMIR OSIPOV (2012): *GRAMATIKA BOSANSKOG/CRNOGORSKOG/HRVATSKOG/ SRPSKOG JEZIKA*

(Paris: Institut d'etudes slaves, 621 str.)

Htjeli bismo ovim skromnim i kratkim prikazom da skrenemo pažnju na prvu sistematsku gramatiku našeg jezika, odnosno naših jezika, savremeno koncipiranu koja počiva na čvrstoj i studiozno proučenoj savremenoj lingvističkoj nauci, namijenjenu strancima čiji je maternji jezik francuski. Oslobođena okvira trandicionalnih metoda ova, Gramatika u stručnom i naučnom pogledu predstavlja neku vrstu tematske konvergencije između francuskog i našeg jezika (naših jezika). Napisali su je renomirani univerzitetski profesori Paul-Louis Thomas, predsjednik Katedre za bosanski/crnogorski/hrvatski/ srpski jezik na Sorboni, Université Paris IV i Vladimir Osipov, bivši profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu, a sada umirovljeni profesor Instituta za orijentalne jezike u Parizu (INALCO). Utemeljena na savremenim lingvističkim načelima i dostignućima Gramatika je prvenstveno namijenjena studentima slavistike na Sorboni i Institutu za orijentalne jezike u Parizu i, naravno, frankofonoj publici koja pokazuje interes za naše jezike.

Neobičan je i zanimljiv naslov ove Gramatike: *Grammaire du Bosniaque, Croate, Montenegrin, Serbe.*

Potpisnik ovih redova bio je u prilici da provede dvije akademske godine u svojstvu lektora srpskohrvatskog/hrvatskosrpskog na Sorboni (Université Paris IV), kako se tada zvao naš jezik.

Koliko nam je poznato, na Sorboni i Institutu za orijetnalne jezike u Parizu, na studijama slavistike, naziv za naš jezik, u predratnom periodu kao i tokom rata, bio je srpskohrvatski jezik, da bi potom promijenio naziv u bosanski/hrvatski/ srpski, a odnedavno mu je dodan i crnogorski. Pitanje naziva jezika je kompleksno, a najsloženija jezička situacija je u Bosni i Hercegovini.

Mišljenja smo da su autori Gramatike u pravu što ostaju pri stavu da je u pitanju jedan jezik, a ne četiri, jer govori Srba, Hrvata, Bošnjaka i Crnogoraca čine jedan jezik.

Građa udžbenika struktuirana je kroz sljedeće gramatičke cjeline:

1. Uvod, 2. Pismo, Fonetika i Fonologija, 3. Morfologija, Morfosintaksa, 4. Sintaksa.

Uz to, udžbenik sadrži i: Selektivnu bibiliografiju, Francuski indeks i Indeks bosanskog/crnogorskog/hrvatskog/srpskog jezika (bchs).

Ovako koncipirana gramatička građa, sinteza naučne i didaktičke misli, rezultat je dugogodišnjeg naučnog i nastavničkog rada autora Gramatike. Naći mjeru i uspostaviti sklad između nauke o jeziku i didaktike jezika, između naučnog i stručnog čina, nije nimalo lak i jednostavan posao. Neobično širok i obiman gramatički materijal koji Gramatika obuhvata izložen je sistematično i pregledno, a u kompoziciji, jeziku i stilu ne vidi se da su na Gramatici radila dva autora. Naročito treba istaći preciznost i tačnost u formulaciji gramatičkih pravila, u svim segmentima jezika, što od prve do posljednje stranice ostaje na zavidnom nivou.

Gramatika lingvista Thomasa i Osipova predstavlja prvu živu didaktičku gramatiku savremenog bosanskog/crnogorskog/hrvatskog/srpskog jezika namijenjenu francuskim studentima. Kad se danas govori o jednom lingvisti, uvijek se postavlja pitanje u koji teorijski i metodološki koncept ga smjestiti. Odrediti pravo mjesto za nekoga u ovako složenom mozaiku nije nimalo lako. Isto tako, pisac jedne gramatike, koji je ujedno i sručnjak za nastavu jezika, svoj metod bazira na lingvističkoj misli jednog određenog lingviste ili primjenjuje različite metodološke osnove različitih lingvističkih pravaca.

Današnje moderne i razmjerno dobre normativne gramatike imaju krupne nedostatke: mnogo toga važnog i neotuđivoga u jeziku nije potpuno obuhvaćeno definicijama i pravilima. Gramatika koja sadrže primjere iz raznih vremenskih razdoblja prikazuje jezik koji nije nikada postojao u isto vrijeme, a ista je stvar i sa udžbenicima koji su sastavljeni prema toj gramatici.

Strani jezik koji učimo mora odražavati autentičan govorni jezik koji je u funkciji u sadašnjem momentu.

Thomas i Osipov u svojoj Gramatici o jeziku primarno govore polazeći od jezičke strukture, od onoga što sam jezik nudi. Oni, dakle, opisuju studij funkicioniranja jezika *hic et nunc* (ovdje i sada), a ne studije njegove evolucije. Sva lingvistička građa koju oni opisuju pripada živom, savremenom bo-

sanskom, crnogorskom, hrvatskom, srpskom jeziku. Kao osnovu za analizu oni uzimaju standardni, odnosno opći jezik. To je jezički model koji je zajednički i svim registrima, ne pripadajući posebno nijednom od njih, i koji se koristi i u govoru i u pismu. Ove činjenice govore ne samo o naučnoj i stručnoj obavještenosti dvojice autora nego i o širini njihove obavještenosti i njihovoj kritičkoj sposobnosti da ostanu u domenu onoga što je relevantno u lingvistici i didaktici jezika uopće. Za razliku od tradicionalnih gramatika, koje najčešće predstavljaju duge popisne liste izuzetaka u jeziku, ova se Gramatika s mjerom bavi osnovnim morfosintaksičkim strukturama čije usvajanje vodi ka ovladavanju govornim i govorenim jezikom.

U redoslijedu stjecanja znanja jednog stranog jezika ne može se više ići starim uhodanim putovima. Eksplicitna gramatika, pomoćno sredstvo za sistematizaciju već ranije stečenog znanja, mora voditi računa o izboru onih gramatičkih struktura koje su najfrekventnije u jeziku, jer je učenje stranog jezika vremenski ograničeno - razlog zbog kojeg Thomasova i Osipova Gramatika ne sadrži onu građu koja ne pripada živom savremenom bchs jeziku. Praktičnim ciljevima i zadacima nastave bosanskom/ crnogorskom/hrvatskom/srpskom jeziku autori su podredili svoju metodologiju rada tako da ova Gramatika predstavlja živ oblik jezičkog ponašanja od prve do posljednje stranice. Uz to, treba napomenuti da autori konstanto imaju u vidu govorni i pisani kôd, kao i činjenicu da je jezik sistem, da je skup podsistema. Gramatička fakta čvrsto su povezana, s tim što se, kad god je to potrebno, ukazuje na razlike u sistemu i strukturi francuskog i bosanskog/crnogorskog/hrvatskog/ srpskog jezika kao i na neznatne razlike koje postoje u normama tih jezika.

Autori minucioznom analizom, koja je rezultat odlične obavještenosti, ukazuju i na neznatne razlike koje postoje u govoru Bošnjaka, Srba, Hrvata i Crnogoraca. Ovdje ćemo navesti jednu razliku između zapadne i istočne varijante u našem jeziku na koju autori Gramatike ukazuju (Gramatika, str. 501) :

> Elle m'a raconté *qu*'elle faisait chaque jour des crêpes à son fils.
>
> Ispričala mi je *kako* svakog dana pravi sinu palačinke.
>
> Ispričala mi je *da* svakog dana pravi sinu palačinke.

Upotreba *kako* uz glagole govorenja i mišljenja češća je u Hrvatskoj, dok se *da* uz ove glagole više upotrebljava u BiH, Srbiji i Crnoj Gori.

Glagoski aspekat u našim jezicima je morfološka kategorija, a u francuskom sintaksička. Evo kako autori Gramatike upozoravaju francuske studente da prilikom prevođenja sa naših jezika na francuski dobro paze da naš *perfekt* i *aorist* ne prevode uvijek svršenim glagolskom vidom jer se ponekad moraju prevesti imperfektivno i kao primjer navode famoznu rečenicu kojom počinje *A la recherche du temps perdu* Marcela Prousta:

„*Longtemps je me suis couché de bonne heure.*“

Dugo sam nekada legao rano.

(Srpski prijevod Živojina Živojinovića)

Dugo sam vremena legao rano.

(Hrvatski prijevod Miroslava Branta)

Glagoski prilog sadašnji ili particip prezenta – gérondif présent (Grammaire, str. 348.)

Normativne gramatike, kako francuskog tako i naših jezika, zahtijevaju da subjekat radnje (ili stanja) iskazan participom prezenta bude isti kao i subjekat glavnog glagola:

Gledajući dnevnik, tata pijucka pivo.

„En regardant le journal télévisé, papa sirote une bière.“

U ovom primjeru ispoštovana je i francuska i naša norma.

U našem jeziku medija i književnih djela često se narušava ovo pravilo o upotrebi participa prezenta:

Pokušavajući da pronađe lijek protiv kolere, njegovu pažnju je privukla jedna nova vrsta bakterija.

„Alors qu'i s'efforçait de trouver un remède contre le choléra, son attention fut attirée par une nouvelle sorte de bactéries.“

Dok je pokušavao da pronađe lijek protiv kolere njegovu pažnju je privukla jedna nova vrsta bakterija.

Autori Gramatike navode da mnogi govornici, pa i oni koji su završili visoke studije, i kojima su ovi jezici maternji, odbacuju ovo pravilo o upotrebi glagoskog priloga sadašnjeg. Čak navode i sljedeći primjer našeg nobelovca Ive Andrića, u kojem je pogrešno upotrijebljen particip prezenta:

Jašući ispod groblja, konj se plahnu od bijela krsta.

„Alors qu'il chevauchait en dessous du cimetière, le cheval fut effarouché par une croix blanche.“

Ovih nekoliko primjera upućuju na činjenicu da bi neka pravila u našim gramatikama trebalo redefinisati.

Rađeno akribično, precizno, sa odličnim poznavanjem problema iz

domena lingvistike, psiholingvistike, primijenjene lingvistike i didaktike jezika, ova Gramatika svojom strukturom jezičkih zakonitosti privlači pažnju i pobuđuje interes. Znalačkim i studioznim izborom jezičkog materijala – primjera za ilustraciju jezičkih zakonitosti - autori su uspjeli do mjere koja imponuje i koja potpuno ulazi u atmosferu sredine koja se tim jezikom služi, čime se izbjegava svaka opasnost od artificijelnosti i arhaičnosti.

Napuštajući tradicionalni metod, autori su uspjeli da određene jezičke zakonitosti, u domenu strukuralne lingvistike, prezentiraju na sasvim nov, pristupačan i uvjerljiv način. Ovdje se za razliku od drugih normativnih gramatika pisanih za strance susreću novine i u pogledu artikuliranja kao i vizuelnog rasporeda gramatičke građe koja za strance predstavlja kamen spoticanja, odnosno onih gramatičkih kategorija koje on ne nosi u svom jezičkom osjećanju nego ih mora upotrebom asimilirati. Oni iz obilja gramatičke građe u prvi plan stavljaju one probleme koji su zaista problemi, a koje tradicionalne gramatike ne obrađuju ili, ukoliko ih obrađuju, samo se djelimično, i to uvijek u sklopu nekog drugog jezičkog pitanja, zadržavaju na njima. I odličan poznavalac bosanskog/crnogorskog/hrvatskog/srpskog jezika, kad kođe u dodir sa ovom Gramatikom bit će impresioniran teorijski izgrađenim metodom. Dovoljno je pogledati bilo koje poglavlje ovog udžbenika i uvjeriti se da su autori ostvarili uspješnu sintezu fundamentalnog i primijenjenog, odnosno sintezu teorijskog lingvističkog sistema i novog metoda, gdje nema mjesta improvizaciji i slučajnosti.

U cjelini posmatrana, ova Gramatika je operativna, pisana francuskim jezikom koji teče poput bistrog planinskog potoka i stoga je preporučujemo, pored toga što je namijenjena strancima, i svim našim nastavnicima i profesorima francuskog jezika čiji je maternji jezik bosanski/crnogorski/hrvatski/srpski, kao i svim našim studentima francuskog jezika, jer će im ova gramatika, poput odličnog leksikona, riješiti mnoge dileme kad rade *thème* ili *version*.

Munir DRKIĆ

NAMIR KARAHALILOVIĆ (2012): KRITIČKO IZDANJE DJELA *SVJETILJKA SRCIMA (SERĀĞ AL-QOLŪB)* AUTORA QATTĀNA ĠAZNAWĪJA

(Sarajevo: Naučnoistraživački institut „Ibn Sina“)

Jedna od naučnih disciplina kojoj dosad u Bosni i Hercegovini nije posvećena adekvatna pažnja s obzirom na značaj koji joj pripada jeste paleografija. Naime, može se bez ustezanja ustvrditi kako pisana baština Bošnjaka na trima orijentalnim i bosanskom jeziku, kao i postojeća rukopisna građa općenito, nije u potpunosti i na zadovoljavajuć način valorizirana niti kritički analizirana prema strogim naučnim kriterijima. Ta činjenica ostavlja prostor za obezvređivanje tog stvaralaštva i njegovog stvarnog značaja s jedne strane, ali isto tako ostavlja prostor onima koji tom stvaralaštvu nekritički pridaju značaj što mu ne pripada i koji često nisu u stanju valjano argumentirati. Za pretpostavku je, međutim, da će i ovaj nedostatak biti otklonjen, jer u posljednje vrijeme svjedočimo širokom interesu za rukopisne tekstove koji se nalaze u različitim bibliotekama i na drugim mjestima u Bosni i Hercegovini.

Općeniti razvitak jednog društva omogućava se stjecanjem valjanog uvida u prošlost tog društva. Prošlost i naslijeđe moraju biti znanstveno, kritički, nepristrasno i objektivno vrednovani, a jedan od pouzdanih načina za objektivan uvid u prošlost jeste kritička analiza i valoriziranje tekstova nastalih u ranijim historijskim razdobljima. (Karahalilović, *Kritičko izdanje*... str. 51)

Knjiga *Kritičko izdanje djela Svjetilja srcima (Serāğ al-qolūb) autora Qattāna Ġaznawīja*, kako joj i sam naslov glasi, predstavlja kritičko izdanje proznoga teksta na perzijskom jeziku, nastalog na području današnje države Afganistan u drugoj polovini XI ili prvoj polovini XII stoljeća. Samo djelo *Serāğ al-qolūb* predstavlja vrijedan tekst na perzijskom jeziku moralno-didaktičkog karaktera religijske provinijencije s osobenostima *vrhunske jednostavne proze* (na-

sr-e morsal-e ʻālī). (str. 75) Prema vremenu nastanka, ono se svrstava u krug poznatijih proznih djela na perzijskom jeziku s osobenostima *proze prijelaznog perioda* (nasr-e beināibein), dok prema jezičko-stilskim karakteristikama više sličnosti ima s nekim ranije nastalim djelima.

Ova knjiga sastoji se iz tri osnovna dijela: uvodne studije (str. 11 – 83), kritičkog izdanja teksta na perzijskom jeziku (83 – 172) i prijevoda originalnog teksta na bosanski jezik s komentarima (173 – 306), uz dodatak sažetka na bosanskom i engleskom jeziku, popisa izvora i literature, indeksa imena i pojmova, te priloga originalnih rukopisnih primjeraka analiziranog teksta. Već se iz ovoga vidi da je posrijedi veoma seriozna studija, koja bi se – prema obimu obavljenog posla i ozbiljnosti pristupa – mogla nazvati i trima odvojenim knjigama.

Uvodna studija podijeljena je u tri poglavlja, i to poglavlja o autoru, o samome djelu i o pripremi kritičkog izdanja djela. Što se tiče samoga autora djela *Svjetilja srcima*, Karahalilović utvrđuje kako je njegovo ime *Abū Mansūr Saʻī Mohammad Qattān Ġaznawī*. Vrijeme njegova života utvrđuje nešto kasnije (str. 75), i to na osnovu karakteristika samoga djela. Ovdje još saznajemo kako je Qattān Ġaznawī vjerovatno porijeklom iz Ġazne, grada u današnjem Afganistanu, kako je bio široko obrazovan, te kako je slijedio umjereni sunitski islam. U nastavku su predstavljeni struktura djela, njegov sadržaj i ishodišta. Kao moguća ishodišta ovoga djela navode se sljedećim redom: *Kur'an, Hadis, Tefsir, Historijski izvori, Kazivanja o poslanicima i vjerovjesnicima, Teološka djela i Israilijat predanja*. Karahalilović utvrđuje da je autor više koristio izvore na arapskom jeziku, kojih je u to vrijeme bilo i više nego onih na perzijskom. No, među svim djelima potrebno je naglasiti značaj dvaju napisanih na perzijskom, a to su *Prijevod Taberijeva Tefsira* (Tarğome-ye Tafsīr-e Tabarī) i *Bel'amijeva Historija* (Tārīx-e Balʻamī). Između mnoštva mogućih izvora na arapskom, ovo su dva teksta na perzijskom jeziku koja imaju izuzetan značaj u perzijskoj književnosti i koja sam tekst *Svjetiljke srcima* vezuju za pisanu tradiciju na perzijskom jeziku.

Vrijedilo bi posebno istaknuti kratak osvrt na originalnost djela (str. 45 – 47). Karahalilović ovdje navodi kako se za originalnost u filologiji orijentalno-islamskog kruga upotrebljava termin *esālat*, koji podrazumijeva *autentičnost* i *originalnost*. Pod autentičnošću se podrazumijeva izvornost djela, a dužnost istraživača jeste otkloniti svaku sumnju da je posrijedi krivotvoreno djelo ili plagijat. Origi-

nalnost znači inovativan karakter djela, artikuliranje novih tema i ideja, ili pristup problematiziranim i tretiranim temama iz nove perspektive, odnosno razjašnjenje određenog nerazjašnjenog problema. Sasvim opravdano i čak neophodno za pravilno razumijevanje originalnosti, ovdje se ukazuje na različito shvatanje tog pojma u zapadnoj i klasičnoj orijentalno-islamskoj kulturi. Karahalilović potcrtava da, iako svako djelo sadrži karakteristike koje ga odlikuju u odnosu na ostala djela istoga žanra, klasični autori u orijentalno-islamskoj kulturi više oponašaju općeprihvaćene uzore iz etablirane tradicije nego što teže inovativnosti. Tako i djelo *Svjetijlka srcima* ne odstupa od tradicije posuđivanja i kompiliranja, odnosno citiranja bez navodnika, što je razumljivo s obzirom na didaktički karakter samoga teksta. To je potkrijepljeno s nekoliko primjera na kojima Qattān Ġaznawī, autor *Svjetiljke srcima*, pokazuje zavidnu umješnost u dijalogu s tradicijom i preradi ranije ustaljenih tema i motiva, što bi trebalo značiti kako ovo djelo možemo smatrati originalnim, onako kako se to shvata u orijentalno-islamskoj kulturnoj tradiciji. Što se tiče vrijednosti djela, može se zaključiti da ono ne spada u najveća remek-djela perzijske proze, ali ga krase brojne književno-esteske vrijednosti, od kojih se posebno ističu „karakteristična upotreba pitanja i odgovora“ (bez presedana dotad u pisanoj tradiciji na perzijskom jeziku), te „iznimno lijepa i tečna perzijska proza“. (str. 48) Treći dio uvodne studije govori o pripremi kritičkog izdanja djela *Svjetiljka srcima*, gdje su predstavljeni rukopisni primjerci korišteni prilikom pripreme kritičkog izdanja, zatim predočene osnovne jezičko-stilske osobenosti osnovnog rukopisa i konačno izložen metod pripreme kritičkog izdanja djela.

Drugi dio ove knjige (str. 83 – 172) predstavlja kritičko izdanje teksta djela *Serāğ al-qolūb* na perzijskom jeziku. Inače, osnovna svrha pripreme kritičkog djela jeste njegova rekonstrukcija bez ukrašavanja i prilagođavanja, a ukrašavanje i prilagođavanje tekstova iz prethodnih historijskih perioda nije rijetka pojava. Na osnovu jezičko-stilskih karakteristika teksta, Karahalilović utvrđuje da je on nastao pet do šest stoljeća prije okončanja prijepisa danas najstarijeg dostupnog rukopisa. Treba napomenuti da ovo kritičko izdanje nije prvo štampano izdanje teksta ovoga djela. Naime, u međuvremenu su se pojavilo jedanaest štampanih izdanja teksta, od kojih prvi 1878, a posljednji 1997. godine. Međutim, ni u jednom od štampanih primjeraka nije naznačeno na osnovu kojeg je rukopisnog primjerka tekst objav-

ljen. Stoga, kritičko izdanje koje je priredio Namir Karahalilović ne samo da je opravdan već je u naučnom smislu neophodan postupak. Kao takvo, ovo kritičko izdanje predstavlja veoma vrijedan doprinos perzijskoj pismenosti uopće, s obzirom na činjenicu da je *Serāğ al-qolūb* jedno od najstarijih djela na perzijskom jeziku koje sadrži kazivanja o vjerovjesnicima, a ovim je konačno – naučnom metodologijom – utvrđen barem približan tekst djela. To je adekvatno prepoznato u Iranu, pa je tekst kritičkog izdanja na perzijskom jeziku, s uvodnom studijom, znatno kraćom od ove na bosanskom jeziku, koji je objavio *Centar za univerzitetsko izdavaštvo* (Markaz-e našr-e dānešgāhī) u Teheranu 2005. godine.

Konačno, treći dio knjige (str. 173 – 306) je prijevod teksta na bosanski jezik i prijevod komentara. Može se reći da je prijevod urađen sasvim korektno i veoma lijepim, nerijetko i pomalo arhaičnim jezikom; jezik prijevoda tako govori sam za sebe, što čitanje teksta čini dodatno zanimljivim. Međutim, posebno vrijedni u ovome dijelu knjige jesu brojni komentari, koji obimom premašuju tekst samoga djela. U komentarima su objašnjena značenja brojnih pojmova, nerijetko i specifična upotreba u datom kontekstu, date su dopune u vezi s nekim navodima u originalnom tekstu, a sve je popraćeno navođenjem brojnih podataka vrijednih za čitanje i razumijevanje teksta na perzijskom jeziku. Pritom su korišteni izvori na različitim jezicima, ali i iz različitih kulturnih i religijskih tradicija, a ne samo orijentalno-islamske, kojoj djelo pripada. Komentari nude i pregršt podataka o specifičnostima iranske kulture, te je uvode u kontekst šire orijentalno-islamske kulture. Nadasve, bez ovih komentara prijevod bi bio neuporedivo siromašniji. Zbog svega toga, bilo bi svrsishodno ovaj dio knjige objaviti kao posebno izdanje, a siguran sam da bi tekst naišao na dobar prijem u širim krugovima.

Često se ne zna ili se previđa koliko je paleografko-filološka obrada i analiza te priprema kritičkog izdanja nekog teksta zahtjevan i obiman posao, kao i to koliku informiranost i umješnost mora posjedovati neko ko se upusti u taj posao. Sama filologija jeste nauka koja u sebi objedinjuje književne studije, historiju i lingvistiku, što znači da filološka analiza mora uključiti saznanja iz ovih triju naučnih disciplina. Priprema kritičkog izdanja ovakvog i sličnih tekstova jeste posao u koji se teško upuštaju i vanredno obrazovani nativni govornici perzijskog jezika, a Namir Karahalilović obavio je pred sebe postavljeni zadatak skoro besprijekorno. S tim u vezi, bez imalo pretjerivanja može se

reći kako bi ova knjiga svima koji se na ovim prostorima žele upustiti u paleografsko-filološku obradu i kritičku analizu tekstova na trima orijentalnim i bosanskom jeziku trebala biti nezaobilazan izvor i uputa, jer – koliko mi je poznato – predstavlja najcjelovitiju obradu jednoga djela dosad u Bosni i Hercegovini. Kao takva, ova studija olakšat će posao istraživačima u budućnosti. Lično bih volio da su u uvodnoj studiji još šire i detaljnije objašnjeni neki fenomeni i osobenosti, od čega je autor ove knjige odustao vjerovatno smatrajući kako bi tako opteretio ionako složenu i raznovrsnu strukturu knjige.

Azra HODŽIĆ-ČAVKIĆ

Sarajevski filološki susreti I: Zbornik radova, knjiga I (ur. Ismail Palić)

(Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2012)

Zbornik radova s prvih *Sarajevskih filoloških susreta* održanih 9. i 10. decembra 2010. godine skup je devetnaest referata pripremljenih i predanih u okviru te mlade filološke konferencije. S obzirom na to da je te godine obilježeno više važnih jubileja u bosanskohercegovačkoj kulturi, sama konferencija bila je tematski u uskoj vezi sa tim jubilejima. Naime, prvi je tematski okvir bio *Književno djelo Meše Selimovića, Skendera Kulenovića i Derviša Sušića* koji je donio trinaest referata iz oblasti jezika. Drugi je okvir nosio naziv *Kategorije riječi* i u ovom Zborniku nalazi se šest referata koji pripadaju toj temi.

Od trinaest referata, koji tematski pripadaju prvom okviru, prva se četiri bave morfosintaksičkim i sintaksičkim pitanjima; sljedeća dva rada bave se pitanjima semantike; zatim, jedan referat problematizira pitanje retorike; a posljednja tri rada osvjetljavaju neke od tačaka komparativistike i prevodilaštva.

Otvaračku ulogu ovog Zbornika nosi referat pod nazivom *Sistem padeža sa kvalifikativnim značenjem u kopulativnom predikatu u romanu Ostrvo Meše Selimovića* autorice Jelene Redli. U njemu se analiziraju i klasificiraju padežne i prijedložno-padežne konstrukcije sa kvalifikativnim značenjem kao predikativom kopulativnog predikata. S obzirom na to da je mjesto glagola *biti* u sintaksičkom smislu podijeljeno na situacije u kojima je sintaksički nepunoznačan (gramatička kopuna/spona) i one u kojima je sintaksički punoznačan (kad je tzv. **proverbum**, tj. kad je semantička varijanta glagola *postojati*, *egzistirati*, *imati*), za ovaj rad validne su samo prve situacije. Naime, tada glagol *biti* mora imati sintaksički punoznačnu riječ uz koju će dobiti sintaksičku ulogu kopulativnog predikata.

Autorica navodi niz situacija u kojima predikativi u nominati-

vu mogu biti dopunjeni različitim prijedložno-padežnim konstrukcijama (nominativ supstantiva, nominativ adjektiva sa genitivnom i prijedložno-genitivnom dopunom, nominativ adjektiva sa bespijedložnom dopunom u dativu, nominativ adjektiva sa prijedložnom dopunom u akuzativu, nominativ adjektiva sa dopunom u besprijedložnom instrumentalu i nominativ sa rečeničnom dopunom). Zaključak nakon analiziranih primjera jeste da su predikativi u nominativu nosioci svojstva koja se pripisuju čovjeku kao svjesnom biću, pa se njegovi postupci tumače kao signali njegove unutrašnjosti.

Nakon nominativa, Redli analizira kvalifikativne predikative u besprijedložnom genitivu sa obaveznom dopunom (*Bio je...* opuštene *kože i* nakostriješene *dlake...*) i genitivu s prijedlozima *bez*, *izvan* i *do*. Besprijedložni predikativ koji je blokiran prisustvom obavezne dopune (opuštene, nakostriješene) koristi se kada se želi kvalificirati subjekt sa određenom osobinom s kojom čini jedinstvenu cjelinu. Genitivni predikativi s prijedlogom bez se upotrebljava u slučajevima tzv. karakteristične pojedinosti. Prijedlog *izvan* u predikativima je uglavnom signal metaforičke prostornosti, a primarno značenje predikativa s prijedlogom *do* jeste protolokaciona direktivnost. Redli analizira i kvalifikativne predikative u instrumentalu s prijedlogom *sa* i kvalifikativne predikative u lokativu s prijedlogom *po* i *u*. Na kraju, analizirani su primjeri u kojima su predikativi sastavljeni od *kao*-konstrukcija. Svi su zaključci u vezi s ovim konstrukcijama uglavnom usmjereni ka metaforizaciji duševnog stanja kao omeđenog prostora.

Nakon ovog referata, Aleksandar Stefanović predstavlja svoj rad u kojem se bavi brojevima u romanima M. Selimovića. Ključno polje zanimanja u ovom referatu je deklinabilnost i indeklinabilnost kardinalnih i zbirnih brojeva u pet Selimovićevih romana. Autor posebnu pažnju posvećuje specifičnim semantičkim karakteristikama zbirnih brojeva o kojima se u lingvističkoj literaturi rijetko kad raspravlja. Zaključci do kojih Stefanović dolazi u toku istraživanja mogu se grupirati u četiri kategorije. Prva kategorija odnosi se na brojeve *dva*, *tri* i *četiri* koji se u ispitanom korpusu isključivo upotrebljavaju u indeklinabilnoj formi. Drugi se zaključak odnosi na zbirne brojeve koji se dosta koriste za generalno navođenje količine i za isticanje irelevantnosti spola osoba koje se kvantifikuju. Treći je zaključak u vezi sa brojnim imenicama na *–ica* čiji je broj znatno veći kada nije u kombinaciji sa imenicom ili kada brojna konstrukcija nije u nominativnoj/akuzativnoj

funkciji. Četvrti segment zaključka zaokružuje ispitani korpus u svjetlu brojnih pridjeva koje Selimović ne izbjegava koristiti.

Naziv referata kojim se na prvim Sarajevskim filološkim susretima predstavio Halid Bulić je *Dopune modalnim i faznim glagolima u djelima Meše Selimovića, Skendera Kulenovića i Derviša Sušića*. Cilj ovog rada bio je ispitati frekventnost finitne i infinitne dopune glagolima u složenom glagolskom predikatu. S obzirom na to da se i u ranijoj ovdašnjoj lingvistici govorilo o zamjenljivosti tih konstrukcija, ispitani korpus ponudio je realnu sliku o tome šta bosanski jezik preferira. Najzanimljiviji zaključci mogu se izvesti u vezi sa glagolom *htjeti* zbog toga što njegov enklitički oblik učestvuje u tvorbi futura I. Generalni zaključak koji donosi kraj ovog referata je da standardni bosanski jezik jednako koristi i infinitnu i finitnu dopunu modalnim glagolima u složenom glagolskom predikatu.

Tatjana Lovre se također bavi sintaksičkom problematikom u referatu pod nazivom *Parcelisane subordinirane klauze u romanu „Derviš i smrt" Meše Selimovića*. Osnovni cilj ovog rada je istraživanje koje uključuje sintaksičko-semantičku i lingvostilističku analizu načina na koji diskurs određuje upotrebu parcelata i efekta njegove upotrebe. U romanu *Derviš i smrt* Meše Selimovića, stoji u Zaključku rada, nisu toliko zastupljene parcelacije, barem ne onoliko koliko u drugim djelima druge polovine XX stoljeća. Parcelacija se u ovom romanu uglavnom vrši u rečenicama u kojima je semantička veza između superordiniranih i subordiniranih rečenica oslabila, što je omogućilo parcelaciju koja ne narušava rečeničnu strukturu.

Prvi rad sa semantičkom problematikom u Zborniku je rad Alena Kalajdžije u kojem se aktualizira problem antonima u *Uhodama* Derviša Sušića. Zadatak rada je objasniti funkcioniranje antonima u navedenom korpusu. Ono što nudi ovaj rad je i kategorizacija određene vrste antonimije. Kalajdžijino istraživanje pokazuje da je antonimija čisto leksičko-semantički fenomen koji ima specifične reperkusije u sadržajnoj razini teksta. Kalajdžija navodi niz primjera imeničkih antonima, pridjevskih antonima, glagolskih antonima i priložnih antonima. Antonimija se u *Uhodama* Derviša Sušića zasniva na principima suprotnosti koja može biti *komplementarna*, *nekomplementarna* i *graduabilna*. U djelu se ističe tendencija da se komplementarna antonimija češće pojavljuje kod imeničkih, a nekomplementarna kod pridjevskih antonima. Antonimi koji su pronađenu u djelu mogu

se, po porijeklu, podijeliti na *istokorijenske* i *raznokorijenske*. Druga podjela antonima u Uhodama je podjela na *općejezičke* i *individualne*. Naročito su za lingvostilističku analizu zanimljivi ovi individualni, jer predstavljaju svjestan književnoumjetnički postupak.

Nastavak semantičke problematike nalazimo u referatu Jasmina Hodžića *Figurativni jezik književnog teksta na primjeru metafore i metonimije u romanu „Pobune" Derviša Sušića*. Hodžić u svom radu pokazuje kako funkcionira veza među riječima u figurativnom jeziku u kojem riječi stupaju u nove odnose. Po modelu metaforizacije i metonimizacije autor vrši analizu gramatičkih odnosa u sintagmama, frazama i kolokacijama. Ovaj se rad temelji na pretpostavci da je svakodnevni jezik također visokofigurativan, jer oneobičavanje jezičkog izraza nije ekskluzivno pravo književnog jezika.

Lingvostilističkim pitanjima bave se sljedeća tri rada u Zborniku. Remzija Haždiefendić-Parić tretira vokativ, koji se često „tjera" iz sintakse jer ne može popunjavati niti jednu poziciju unutar rečenice. Analizi vokativa autorica pristupa kao obraćanju, s obzirom na to da je vokativ u uskoj vezi sa pragmatikom i komunikacijskim činom. Kao zaključak, Hadžiefendić-Parić sugerira formiranje poddiscipline tradicionalne sintakse padeža koju bismo mogli nazvati sintaksom obraćanja. U tom bi slučaju mjesto vokativa bilo bolje definirano.

Heterogenosti stila Derviša Sušića istražuje Marina Katnić-Bakaršić kojoj je ta paradigma jednaka paradigmi heterogenosti kulture. Katnić-Bakaršić pokazuje kako se u piščevom djelu dešava postupak preregistracije. Kao osnovnu stilsku dominantu koja se nametnula u toku istraživanja autorica navodi poetizaciju i ritmizaciju proznih djela. Naročiti akcent Sušić daje figuri Stranca kao Drugog. Sam Sušićev stil postaje metaforom koji svjedoči o potrebi objedinjenja heterogenih elemenata i kulture Bosne.

Posljednja lingvistilistička interpretacija je *Stil putopisa Skendera Kulenovića* autorice Bernise Puriš. U ovom se radu analiziraju i interpretiraju stilistička obilježja putopisa Skendera Kulenovića. Na makrostilističkom planu Puriš analizira i interpretira paralelnu strukturu, a na mikrostilističkom ekspresivnu sintaksu i trope. Putopisni se stil Skendera Kulenovića raspoznaje po lirsko-meditativnim figurama opisa s mnoštvom različitih postupaka.

Jedini koji se bavio retorikom u Zborniku je Ivan Trifunjagić. Cilj njegovog rada je prikazati kako analiza retoričke strukture romana *Derviš i smrt* odražava diskur-

sne funkcije novinske književne kritike. Rezultati njegove analize pokazali su opravdanom tezu o hijerarhijskoj ustrojenoj i funkcionalno organiziranoj retoričkog strukturi teksta. Dekonstrukcija komunikacijskog cilja pokazala je dvije koherentne strukture u funkciji logičkih retoričkih jedinica među kojima je uspostavljen odnos u funkciji ilokucije.

Posljednja tri rada u okviru prve tematske cjeline bave se oblastima komparativistike i prevodilaštva. Đurđa Strsoglavec i Sonja Dolžan predstavile su prijevode Selimovića, Kulenovića i Sušića u Makedoniji i Sloveniji. Na osnovu prijevoda zaključuju da slovenski čitatelj posredstvom nekompetentniog prijevoda često stječe neadekvatnu predodžbu o kulturnom prostoru koji tematiziraju ova tri pisca, što naravno utječe i na recepciju istih pisaca. Prijedlog ove dvije autorice jesu novi prijevodi ovih djela s obzirom na to da su postojeći nastali za vrijeme zajedničke države. Novijim naraštajima mora se pružiti adekvatniji prikaz pomenutih pisaca, ali ne samo njih.

Edina Špago-Ćumurija bavi se prijevodima Selimovića na engleski jezik. Dva najpoznatija romana Meše Selimovića prevedena su na engleski jezik. Njeni zaključci potvrđuju da je traženje ekvivalencije književnog djela i njegovo preizražavanje na drugom jeziku kompleksan i mukotrpan posao, naročito kad je riječ o velikim piscima kakav je Selimović. Prijevod ovih djela je uglavnom omeđen na kompromis koji mijenja originalni Selimovićev stil i intenciju.

Jedini referat u Zborniku na nekom drugom jeziku je referat Marka Jesenšeka koji se također bavi pitanjima prevodilaštva, konkretno, na primjeru Selimovićevog romana *Derviš i smrt*. Jedan od osnovnih nedostataka prijevoda jeste tretiranje pitanja turcizama kao odlika arhaičnog jezika. Ti su izrazi prevedeni što je utjecalo na osiromašenje Selimovićevog izraza. I on, kao i Đurđa Strsoglavec i Sonja Dolžan, predlaže novi prijevod djela koja su iz Bosne i Hercegovine.

Druga radna tema izrodila je šest referata koji se uglavnom bave podjelom riječi, ali iz različitih perspektiva.

Ivo Pranjković u *Hibridnim oblicima i vrstama riječi* raspravlja o tome kako različite vrste riječi dolaze u međusobne suodnose, a kao rezultat javljaju se raznovrsni tipovi hibridizacije. Pranjković razlikuje dva osnovna tipa hibridizacije: kategorijalnu i funkcionalnu. Prva je na razini vrste riječi, a druga je sintaksički uvjetovana. Za prvu vrstu su karakteristični hibridi glagola i ostalih vrsta riječi, kao glagolski pridjevi, glagolski prilozi i glagol-

ske imenice. Za drugu je karakteristično to da se riječi u većim sintaksičkim cjelinama pojavljuju u netipičnim funkcijama što rezultira supstantivizacijom pridjeva, adjektivizacijom i adverbijalizacijom imenica, prepozicionalizacijom priloga, adverbalizacijom prijedloga, konjukcijalizacijom zamjenica i čestica, partikulacijom veznika i sl. Pranjković zaključuje kako je ovakva hibridizacija zapravo tipična za indoevropske jezike, kojima pripada i hrvatski jezik.

Branimir Belaj u svom referatu pod nazivom *Kognitivna gramatika i vrste riječi* donosi objašnjenje konceptualnosemantičkog pristupa jezičkim kategorijama koje se u kognitivnoj gramatici dijele na *nominalne profile*, *atemporalne relacijske predikacije* i *procese*. Nominalni profili u tradicionalnoj gramatici odgovaraju terminu imenice, *atemporalne relacijske predikacije* obuhvataju pridjeve, prijedloge, priloge i veznike, a *procesi* su glagoli. Autor obraća posebnu pažnju na hibridne vrste relacijskih imenica, glagolskog pridjeva trpnog i infinitiva. I, kako i sam iznosi u Zaključku, pokazuje kako su savremeni pristupi opisu jezičke strukture u potpunosti primjenljive na hrvatski jezik.

Rajka Glušica u referatu *Teorije o vrstama riječi u našim gramatikama* predstavlja jedan od najinteresantnijih problema u lingvistici: način klasificiranja riječi u vrste. Svim se istraživanjima neprestano preispituju kriteriji za klasifikaciju riječi na vrste, granice među problematičnim vrstama, pripadnost iste riječi različitim vrstama itd. Te su podjele uglavnom tradicionalne. Klasifikacija riječi u gramatikama s kraja XIX i početka XX stoljeća je uglavnom ujednačena. Svi gramatičari zastupaju podjelu riječi na devet (osam) vrsta. U novijim se gramatikama kombiniraju tri nivoa jezičke analize, pa je klasifikacija riječi uglavniom svedena na deset kategorija. Novina ovih gramatika je u tome što se pri opisivanju i definiranju nepromjenljivih vrsta riječi uzima funkcionalni i distribucioni kriterij ili kriterij kombiniranja određene vrtse riječi sa drugim riječima.

Ismail Palić predstavlja *Opis veznika u gramatikama bosanskoga jezika*. U Zaključku rada stoji da naše gramatike uglavnom pogrešno interpretiraju veznike kao morfološku kategoriju riječi, ne obazirući se na veznike kao sintaksičku kategoriju. To poteže pitanje veznika kao formalnih pokazatelja subordiniranosti i koordiniranosti u rečenici. Pri klasifikaciji veznika oni se moraju posmatrati u ukupnosti svojih osobina i funkcija.

Pragmatičkim aspektom veznih sredstava na razini rečenice i teksta

bave se Lada Badurina i Nikolina Palašić. U radu se problematiziraju tradicionalni gramatički opisi veznih sredstava. Kao direktni produkt ovog rada su potpuno nove jedinice koje se smatraju veznim sredstima, a za koje tradicionalni opisi ne nude nikakve informacije. Ova se kategorija ne može nazvati *urednom* gramatičkom kategorijom, jer je pod pritiskom stalne komunikacije čime se ova kategorija neprestano hibridizira.

Zatvaračka uloga u Zborniku pripada referatu Vesne Požgaj Hadži, Maše Plešković, Tomislava Ćužića i Tatjane Balažić Bulc pod nazivom *Glagolska morfologija u udžbenicima hrvatskoga kao stranoga jezika*. S obzirom na to da je ovladavanje glagolskom morfologijom u hrvatskom jeziku kao stranom otežano, autori su pregledom i kompariranjem udžbenika hrvatskog jezika pokušali otkriti osnovni razlog nesistematičnosti. Rezultati analize glagolske morfologije koja je namijenjena početnim stadijima učenja pokazuju da postoji više različitih pristupa opisu glagolskih oblika. U ispitanim udžbenicima, kao što je i očekivano, prezent se obrađuje na prvom mjestu. Nakon prezenta, opisuju se perfekt i futur I, s obzirom na to da su česti u komunikaciji. Ostalim se glagolskim vremenima udžbenici ne bave zbog rjeđe upotrebe u svakodnevnoj komunikaciji.

Ovaj Zbornik u kojem je predstavljena plejada lingvista s prvih *Sarajevskih filoloških susreta* mora biti zanimljiv širokom čitateljstvu jer je na svoj način revolucionaran, baš onako kako su i *Susreti* revolucionarni.

Nehrudin REBIHIĆ

PISCI, KANONI, TRADICIJE I KULTURE

(*Sarajevski filološki susreti I*, Zbornik radova, knj. II,
ur. Sanjin Kodrić, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2012)

U zemlji nevelikih mogućnosti i velike društvene apatije, u zemlji koja za kulturu i njenu afirmaciju ne izdvaja pa skoro ni onoliko koliko bi joj trebalo da preživi, u zemlji u kojoj iz dana u dan dolazi do osipanja i urušavanja svega onoga što je njen simbolički i kulturni kapital, u zemlji čiji građani, kulturni i javi radnici sve što biva korisno, afirmativno i reprezentativno prečesto gledaju s podozrenjem i s mogućim ovim ili onim primislima, u takvim nezahvalnim okolnostima odvažila se jedna skupina iz Bosanskog filološkog društva da, uprkos svim ovim (ne)mogućnostima, organizira međunarodnu naučnu konferenciju iz oblasti lingvistike i nauke o književnosti, a koja je, napokon, održana u Sarajevu 9. i 10. 12. 2010. godine pod nazivom *Sarajevski filološki susreti I: Kanonska vrijednost kao živa tradicija: Književno djelo M. Selimovića, S. Kulenovića i D. Sušića*.[1] Ove, 2012. godine, uoči održavanja *Sarajevskih filoloških susreta II*, objavljena su i dva Zbornika radova s ove konferencije, od kojih je jedan ukoričio radove lingvističke prirode (knj. I, ur. Ismail Palić), a drugi radove iz oblasti nauke o književnosti, posvećene književnom djelu već u naslovu konferencije apostrofiranih pisaca – M. Selimovića, S. Kulenovića i D. Sušića (knj. II, ur. Sanjin Kodrić).

Drugi zbornik, onaj iz oblasti nauke o književnosti, podijeljen je u pet tematskih cjelina. Prve tri cjeline obuhvataju pojedinačna čitanja, književnohistorijske i kritičke osvrte na opuse M. Selimovića, S. Kulenovića i D. Sušića, dok četvr-

1 Organizator: Bosansko filološko društvo; suorganizator: Filozofski fakultet u Sarajevu; Organizacioni odbor: Sanjin Kodrić (predsjednik), Adnan Kadrić, Munir Mujić, Ismail Palić, Vahidin Preljević i Amela Šehović; Sekretarijat Organizacionog odbora: Nihada Lubovac, Nehrudin Rebihić i Nudžejma Softić.

ta i peta cjelina nastoje obuhvatiti opuse ovih autora u komparatističkoj i recepcijskoj perspektivi, uključujući i pitanja prevodilaštva, o čemu cjelovito govori peti dio Zbornika. Pristup književnom radu posmatranih autora u Zborniku je ostvaren pomoću različitih metoda i interpretativnih strategija, ali bez sužavanja i ograničavanja čitaoca Zbornika da ostvari cjelovite uvide u opuse ovih književnika. Obilje postavljenih pitanja te metoda i načina pristupa književnom tekstu u ovom zborniku, kao i na konferenciji koja mu je prethodila, doprinijelo je, pritom, tome da on ne ostane samo prilika za univerzitetsko-elitistički način proučavanja književnosti, nego da to bude raznorodan, a, uz to, i plodan književni i kulturni susret na svim razinama.

Ono što je također vrijednost ovog zbornika jeste i njegova naučna razina, posebno visoka u pojedinim dijelovima, kao i činjenica da je na jednom mjestu okupio književne znalce iz različitih sredina i akademskih zajednica, kao i različitih generacija, uključujući, dakle, i one afirmirane, ali i mlađe autore. Neki od njih ostali su vjerni stilističkoj školi i njenoj interpretaciji književnog teksta, drugi, pak, imanentnom ili strukturalističko-naratološkom, odnosno nekom drugom starijem ili već uvriježenom pristupu, a neki, naročito mlađi, posegnuli su za savremenijim i novijim interpretativnim strategijama, posebno onim poststrukturalističke provenijencije i sl. (feministička ili postkolonijalna teorija i kritika, imagologija itd.). Uz ove, zanimljivim se čine i oni radovi koji su utemeljeni na uočavanju intertekstualnih obnavljanja različitih vidova tradicije te njihovog transkodiranja u novijoj bošnjačkoj / bosanskohercegovačkoj književnosti, što će uveliko osvjedočiti uspostavljanje kontinuiteta razvojnih procesa ove literature, ali i što će u najmanju ruku biti postupak otkrivanja njenih konektivnih struktura te njene unutrašnje procesualnosti. Tu su, naravno, i oni radovi koji se bave onim što je nezaobilazna karakteristika novije bošnjačke / bosanskohercegovačke književnosti, a to su historijske teme i reprezentacijska pitanja, odnosno pitanja prostora sjećanja i kulturnog mapiranja u tekst. Ovakvo što ponajviše se vidi u radovima koji fokusiraju djela S. Kulenovića i D. Sušića, u kojima tradicija i historija imaju višeslojna značenja, ali i u kojima se najbolje može vidjeti kolektivna samorefleksija i autoimaginacija u različitim povijesnim razdobljima. Ovi radovi, utemeljeni uglavnom na savremenijim pristupima književnosti, književni tekst vide kao sastavni dio *kulturnog teksta*, u kojem on, kao takav, postaje dio kulturnog arhiva zajednice, ali i čest oslonac

njenih imaginacija i diskurzivnih reprezentacija o sebi.

Isto tako, posebna su tu interesantna i kontekstualna čitanja posmatranih autora, koja ukazuju i na sve unutarknjiževne i izvanknjiževne refleksije i reperkusije određenog teksta, pri čemu su, s druge stane, ovakva čitanja, vezući se za prostor tradicije i kulture, pokazala i to da bosanskohercegovačka kultura, a posebice kultura i književnost kojoj pripadaju posmatrani autori, bošnjačka, ne može se posmatrati kao monotetična, homogena i hermetična, nego kao sedimentirana i sinkretična, a često u sebi i antitetična pojava, što je vjerovatno bila i jedna od ideja-vodilja pri uređenju Zbornika. Ono što Zbornik također pokazuje, a posebno sagleda li se u širim okvirima ili interkulturalnim procesima, jeste svakako to da djela M. Selimovića, S. Kulenovića i D. Sušića itekako potvrđuju zajednička, opća poetička načela šire južnoslavenske interliterarne zajednice, kao i stilskoformacijska obilježja makropoetike modernizma, s većim ili manjim odstupanjima, ali da, opet, takve pripadnosti ne anuliraju unutarknjiževne i kulturne specifičnost tradicije u kojoj su nastajala kao takva. U tom smislu, posebno zanimljivim čini se razmatrati diskurzivna polazišta radova iz prva tri dijela Zbornika i onih iz njegovog četvrtog i petog dijela. Tad se može uočiti naročita uzajamna veza između onih tekstova koji posmatrane autore, Selimovića, Kulenovića i Sušića, vide unutar pojedinačne književnosti, kao pisce koji reprezentiraju i literarno oblikuju neke važne njene unutrašnje osobnosti i sl., s jedne strane, i onih tekstova koji, s druge strane, nastoje posmatrane autorske opuse sagledati u širim, izvannacionalnim, interliterarnim odnosima i recepcijskim kontekstima, a kad se i jedni i drugi radovi u Zborniku uzajamno nadopunjuju, odnosno kad se ispostavlja to da njihova diskurzivna polazišta i nisu (odveć) suprotna ili međusobno isključujuća. Koliko je ovakvo što uvjetovano djelima posmatranih pisaca, a koliko onim što su u ovaj Zbornik unijeli autori radova koje sadrži, i koliko je na opuse posmatranih autora i njihovih tumača utjecala međuknjiževna i međukulturna komunikacija, takvo što iziskuje dublje i analitičnije pristupe. Ali, na kraju, ono što je sasvim vidljivo jeste i raznovrsnost konteksta iz kojih dolaze autori ovog zbornika (Austrija, BiH, Crna Gora, Hrvatska, Mađarska, Makedonija, Poljska, Rumunija i Srbija), što je, uz uspjeh samog Zbornika, unaprijed opravdalo i namjeru organizatora da međunarodnu naučnu konferenciju *Sarajevski filološki susreti* ponovi i u decembru 2012. godine, ovaj put s temom *Bosna,*

Evropa i Orijent u književnosti i kulturi. Zbornik radova s ovogodišnjih *Sarajevskih filoloških susreta II* u pripremi je, a u njemu opet očekujemo raznovrsnost tekstova i njihovih pristupa, uvida i zaključaka, novi dar Sarajevu te našoj književnonaučnoj i kulturnoj javnosti, ali i novi čin prkošenja onim društvenopolitičkim prilikama spomenutim na početku ovog prikaza.

Dijana HADŽIZUKIĆ

O KNJIŽEVNOJ PROŠLOSTI, KULTURI I PAMĆENJU

(dvije knjige Sanjina Kodrića)

Studije dr. Sanjina Kodrića, docenta za oblasti *Bošnjačka književnost* i *Teorija književnosti* na Odsjeku za književnosti naroda BiH Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, *Književna prošlost i poetika kulture (Teorija novog historicizma u bosanskohercegovačkoj književnohistorijskoj praksi)* (Slavistički komitet, Sarajevo, 2010, 209 str.) i *Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti* (Slavistički komitet, Sarajevo, 2012, 496 str.) dio su niza monografija objavljenih u ediciji *Bosnistika* Slavističkog komiteta u BiH, za čije pokretanje i, uza sve poteškoće, trajanje, velike zasluge ima upravo Sanjin Kodrić. Svojim studijama, kao i svim ostalim knjigama kojima je bio urednik, Kodrić je započeo veliki projekt istraživanja bosanskohercegovačke i, kao jedne od njenih sastavnica, bošnjačke književnosti, koja je tek u novije vrijeme dobila svoje prve antologije, a ne tako davno i prve ozbiljne studije. U tom smislu, Kodrićeva *Književna prošlost i poetika kulture*, kao prva knjiga iz oblasti književnosti u spomenutoj ediciji, otvara pitanja historije bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti i, uopće, historičnosti ovih literatura kako na tematsko-motivskom nivou, tako i na ostalima.

Studijom kakva je *Književna prošlost i poetika kulture* uspostavlja se čvrsta veza između jedne od savremenih književnih teorija, s jedne, i proučavanja bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, s druge strane, te pokazuje na koji je način moguće teoriju novog historicizma primijeniti na čitanje historije bošnjačke i bosanskohercegovačke književnosti, što i stoji u podnaslovu knjige. To je razlog zbog kojega je ova studija podijeljena na tri dijela. Prvi, koji bih nazvala čisto teorijskim, bavi se teorijom

novog historicizma, a drugi i teći donose dva bosanskohercegovačka primjera – prva je studija o slučaju drame *Djelidba* Skendera Kulenovića i njenoj recepciji unutar politike jugoslavenskog socijalizma, a druga se odnosi na rani kanonizacijski rad Midhata Begića i nevolje s prihvatanjem bosanskohercegovačke književnosti kao zasebne i osobene unutar jugoslavenske literarne zajednice. Na ovakav način Kodrić pokazuje ne samo znanje i razumijevanje teorijskih postavki već i sposobnost da s vlastitim iskustvom novohistoricističkog čitanja književnohistorijskih i kulturnih pojava doprinese našem razumijevanju ne tako davne književne prošlosti.

Autor svoje razmatranje započinje temom književnosti u historiji, kulturi i politici, i to, najprije, kulturnohistorijskim i književnoteorijskim kontekstom u kojem se pojavila ideja i teorija novog historicizma, da bi se, zatim, bavio temeljnim postavkama ove teorije koja primarno pripada sjevernoameričkom akademskom prostoru. U ovom dijelu knjiga obiluje navodima i tumačenjima izvornih novohistoricističkih tekstova te komparacijama s ostalim sličnim (kao što je kulturni materijalizam) ili opozitnim teorijskim stavovima. Ono što je posebno važno za ovu teoriju, a što će Kodriću biti bitno u studijama o Skenderu Kulenoviću i Midhatu Begiću, jeste politička osviještenost teoretičara u pristupu književnohistorijskim pojavama. A to dalje znači da nijedno književno djelo, koliko god ga mi htjeli prepoznati kao zasebni i neponovljivi umjetnički artefakt, nije nastalo izvan nekog konteksta, političkog trenutka, recepcije, bilo da se radi o prihvatanju ili osporavanju, kao ni bez pratećih kotekstova koji utječu na tekst u pred- ili postčitanju.

Istaći ću da je u prvom, i obimnijem dijelu knjige, Sanjin Kodrić naučno precizno, sistematično i jasno dao pregled temeljnih tekstova i ideja novog historicizma, što će uveliko mlađim kolegama, a pogotovo studentima, olakšati najprije razumijevanje, a zatim i vlastita daljnja istraživanja u ovom pravcu. „Upravo u ovom smislu moguća su i potrebna i novohistoricistička teorijska promišljanja i novohistoricistički praktični rad i izvan konteksta proučavanja renesanse, i izvan američke akademske zajednice, u bitno drugačijim književnoznanstvenim uvjetima i tradicijama, i u vezi s bitno drugačijim predmetima proučavanja, pa tako – razumljivo je samo po sebi – i u bosanskohercegovačkoj situaciji“, piše Kodrić (str. 124) i, završavajući ovim riječima prvi dio knjige, s posla tumača jedne teorije prelazi na posao njene praktične primjene,

ili novohistoricističku praksu, na, naime, dva bosanskohercegovačka primjera.

Studija o Kulenovićevoj *Djelidbi* pokušava razotkriti okolnosti nastanka ove komedije, njenog odbacivanja i skidanja s repertoara Narodnog pozorišta u Sarajevu u vremenu neposredno nakon Drugog svjetskog rata, ali i njene izvedbe nekoliko godina kasnije u Mostaru. Slijedeći teoriju koja uključuje izvanknjiževne okolnosti, autor uz kraći prikaz drame uvodi pitanja historijskog i političkog konteksta u kojemu ona nije mogla biti prihvaćena te 1947. godine. Svi koji su čitali *Djelidbu* znaju da je u pitanju komedija o našoj „djelidbi" na tri naroda i njihovim međusobnim odnosima koje je Kulević doveo do groteske. Uspoređujući dvije varijante, Kodrić nam ukazuje na to da je mnogo važnija bila promjena društveno-političke situacije u periodu od 1947. do 1957 godine, kada je drama bez problema igrana, nego promjene unutar teksta koje je Kulenović napravio. Ova studija obiluje citatima iz tekstova objavljenih u tadašnjem režimskom časopisu „Brazda" o značaju književnosti u procesu izgradnje socijalističke države te navodima socrealističkih kritičara koji su komediju ocijenili izrazito negativno. Kodrić će završiti konstatacijom da je u razmaku od samo deset godina promijenjena recepcija teksta te da su, imajući takvu činjenicu na umu, nova čitanja Skendera Kulenovića, i ne samo njega, itekako neophodna.

Druga studija nosi naslov *Nevolje s kanonom: Slučaj bosanske i/ili bošnjačke književne historije (Na primjeru okolnosti i karaktera ranog kanonizacijskog rada Midhata Begića)*, u kojoj autor istražuje, naravno opet primjenjujući teoriju novog historicizma, tekstove Midhata Begića, društveno-političke i historijske okolnosti u kojima su nastajali te njihov značaj za konačno priznavanje bosanskohercegovačke književnosti. Uza sve ovo, Kodrić ne zanemaruje ni književno-historijske okolnosti šezdesetih i sedamdesetih godina 20. vijeka koje su donijele ključna djela novije bošnjačke i bosanskohercegovačke te njihov utjecaj i na Begića, ali i na prihvatanje ideje o zasebnoj književnosti. Promjene Ustava iz 1974, tekst Muhameda Filipovića *Bosanski duh u književnosti – šta je to?*, čuveni Simpozij o savremenoj književnosti Bosne i Hercegovine, referati Midhata Begića i koreferati Miodraga Bogićevića – uz ostale, predmet su Kodrićevog proučavanja i analize konteksta u kome Begić istrajava na imenu bosanskohercegovačke književnosti, a što će biti ocijenjeno kao revolucionarno: „A ovakvo što u nekadašnjem, Begićevu vremenu bilo je više nego

značajno, gotovo revolucionarno, jer je ova autorova intervencija u dotadašnjem višedesetljetnom razumijevanju bosanskohercegovačkih i jugoslavenskih odnosa na praktičnoj razini predstavljala posve utemeljen argument koji je konačno trebao omogućiti i priznavanje kako književne relevantnosti, tako i književne posebnosti bosanskohercegovačkoj, ali i bošnjačkoj nacionalno-kulturnoj komponenti društva socijalističke Jugoslavije." (str. 163)

Na ovoj osnovi, i na tragu velikih prethodnika, Sanjin Kodrić svojom drugom knjigom – *Književnost sjećanja: Kulturalno pamćenje i reprezentacija prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti* nastavlja s proučavanjem bošnjačke književnosti, otvara nova čitanja starih tekstova, odnosno uočava načine *reprezentacije prošlosti u novijoj bošnjačkoj književnosti*. Studija je koncipirana tako da se oslanja na tri ključna segmenta savremene nauke o književnosti – književnu teoriju, historiju i kritiku, s posebnim akcentom na savremenoj kulturologiji te pitanjima reprezentacije prošlosti i intertekstualnih relacija u književnosti. I ova Kodrićeva studija podijeljena je u tri ključna dijela, i to: *Književnost, prošlost i kulturalno pamćenje*, *Novija bošnjačka književnost, „unutrašnja" povijest, prošlost i predaja kulturnog smisla* te *„Austrougarska tema" i oblikovanje historijske traume u romanima „Zeleno busenje" Edhema Mulabdića i „Ponornica" Skendera Kulenovića*, a njen cilj je, riječima autora, da bude i jedno od mogućih polazišta za dalja istraživanja književno-kulturalne tradicije BiH unutar ukupnog južnoslavenskog književnog i kulturalnog prostora.

Prvi dio studije tretira književnohistorijske osobenosti novije bošnjačke književnosti uz razmatranje ideje „kulturalnomemorijske historije književnosti", najprije definirajući bošnjačku književnost kao onu čije granice nisu čvrste ni apsolutne, već podrazumijevaju prisustvo različitih i brojnih veza i književnih uzajamnosti, ali i vlastiti identitet koji se, između ostalog, ogleda upravo u toj raznolikosti. Nakon kratkog historijata izučavanja bosanskohercegovačke i bošnjačke književnosti, autor konstatira da još uvijek ne postoji u potpunosti književnohistorijski definirana njena bit te da se pred buduće naraštaje istraživača svi zatečeni problemi pojavljuju u multipliciranom obliku. Naime, „pitanje o odgovarajućem književnom statusu i uopće književnopovijesnim značajkama ovih dviju literatura prirodno prerasta, kao rijetko gdje, i u pitanje o najpodesnijim modusima proučavanja kao bosanskohercegovačke, tako i – posebno – bošnjačke

književnosti“ (str. 33). Tvrdeći da je kulturalnomemorijska historija književnosti samo jedan od mogućih načina čitanja i razumijevanja literature, Kodrić smatra da upravo ona može biti jedan od temelja njene „pripovijesno-narativne samoosviještenosti“, bez potrebe za negiranjem i svih starijih tumačenja i načina historizacije književnosti. U osnovi, ovakvo tumačenje u središte proučavanja književnosti dovodi problem „kulturalno označenog“ koje se trajno ili povremeno komunicira unutar jedne književnosti, a složeno je i slojevito „upravo onoliko koliko su kompleksne one unutrašnje veze koje pojedinačnu književnost održavaju kao cjelinu“ (str. 50). I sve to bez ikakve ekskluzivne monolitnosti, metanaracije ili dominantne kulturalne matrice. Autor, konačno, ovakvo čitanje vidi kao jedan od mogućih savremenih pristupa književnoj prošlosti, pogotovo u slučajevima kulturalno kompleksnih zajednica kakva je bosanskohercegovačka, ili kod onih koje po prvi put pokušavaju ispisati ili iznova prečitati vlastitu književno-kulturalnu prošlost, kakva je bošnjačka zajednica.

U poglavlju *Novija bošnjačka književnost, „unutrašnja“ povijest, prošlost i predaja kulturalnog smisla* autor najprije razmatra pitanje odnosa kulture sjećanja i književnih konektivnih struktura, razmišljajući o karakterističnoj dinamici pojavljivanja kulturalnomemorijskih makromodela, specifičnih memorijskih figura ili „poetike“, „retorike“ i „politike“ pamćenja u književnosti. Analizirajući povijest bošnjačke moderne književnosti, uz tvrdnju da ona započinje u traumatičnom razdoblju s kraja 19. vijeka, Kodrić će njen razvoj, kao i razvoj ukupnosti bošnjačke kulture, prepoznati kao „eksploziju“ u Lotmanovom smislu, s kasnijim razvojem koji je svojim najvećim dijelom „nepredvidiv“ i „samoopisiv“. Na taj način „smisao za historiju“ i „okrenutost tradiciji“ dobivaju semiotički smisao. O kulturalnomemorijskim makromodelima, memorijskim figurama i memorijskim formatima govori se unutar objašnjenja kanonskog kulturalnomemorijskog makromodela, i to kroz folklorni romantizam i prosvjetiteljski realizam preporodnog doba, socijalnu literaturu, književnost NOB-a i socijalistički realizam. Iako su različiti modeli u pitanju, Kodrić upravo u njihovom kanonskom karakteru nalazi zajedničke crte, kao i u kulturalnim strategijama, te nemogućnosti razvoja u odnosu na druge književno-kulturalne opcije. Naredni model koji se u studiji propituje jeste politradicijski kulturalnomemorijski makromodel unutar preporodnog modernizma, postpreporodnog tradicionalizma, avan-

gardizma, neoizama i poetičkih alijansi međuratnog doba te poratnog predmodernizma. Ovaj model, generalno, karakterizira ideološko rasterećenje i liberalizacija književno-kulturalnog diskurza, kao i liminalno-hibridne pojave u domenu kulturalne memorije. Također, napominje autor, ova praksa u bošnjačkoj književnosti bila je otvorena ka propitivanju kulturalno „novog", i to kroz eksperiment i kreativnu inovativnost. Kao izraziti primjer ovoga tipa tretirana je pojava M. Ć. Ćatića te pratilaca A. K. Hasanbegova i F. Kurtagića, nakon kojih su uslijedile pojave reprezentativnog avangardizma u književnim djelima H. Hume i A. Muradbegovića. Kao posljednji u hronološkom nizu pojavljuje se poratni predmodernizam s izrazitom unutrašnjom raznorodnošću, višestrukošću i naporednošću te pobunom protiv simplificiranja i rigidne ideologije u književnosti. U tom trenutku zaokret su napravili kasniji veliki autori: D. Sušić, M. Selimović, S. Kulenović i M. Dizdar, počeli su izlaziti časopisi „Život" i „Izraz", pojavili se čuveni tekstovi I. Fochta i I. Fogla, pa će Sanjin Kodrić ovaj period nazvati posljednjom velikom „eksplozijom" u bosanskohercegovačkoj i bošnjačkoj književnosti. Metaforičnost i univerzalnost književnih svjetova značio je put ka uspješnoj transformaciji u onu vrstu modernizma koji će se ostvariti u okvirima postkanonskog kulturalnomemorijskog makromodela, a što je tema narednog poglavlja studije. Unutar spomenutog makromodela Kodrić identificira poratni modernizam, postmodernizam, „ratno pismo" i „poetiku svjedočenja". Poratni modernizam pokazuje znatno stabilnije stanje konektivnih struktura „unutrašnje" povijesti bošnjačke literature, ali i načelo razlike gdje pojedinačni autorski opusi čine zasebne literarne podsisteme (među ostalima spomenuti su: Ć. Sijarić, N. Ibrišimović, A. Sidran, Z. Džumhur, I. Sarajlić, M. Kondžić, H. Bašić, B. Alikadić, J. Musabegović i dr.). Kod većine ovih autora dolazi do „estetsko-idejne reverzije, povratka, obratljivosti, odnosno estetsko-emocionalnog, duhovno-ambijentalnog, tematsko-motivskog i idejnog obnavljanja, autoinspiracije u svojoj književnoj tradiciji", zaključuje Kodrić nastavljajući tragom Muhsina Rizvića (str. 199).

Treći, najobimniji dio studije Sanjina Kodrića propituje „austrougarsku temu" i oblikovanje historijske traume u romanima *Zeleno busenje* Edhema Mulabdića i *Ponornica* Skendera Kulenovića. Polazeći od zaključka da je bošnjačka književnost kao jednu od svojih memorijskih figura ostvarila figuru „novih vremena" i povijesnih raskršća te, unutar nje, osobito „austrou-

garsku temu“, Kodrić uočava njeno kasnije razvijanje unutar kompatibilnih memorijskih sadržaja. To je tema koja se javlja u specifičnom književno-historijskom kontekstu i traumatičnim društvenim i kulturalnim okolnostima tzv. preporodnog doba, a njena važnost ogleda se u kontinuiranoj prisutnosti, od prvih tada napisanih tekstova, do velikog broja onih nastalih kasnije. Autor studije pokazao je sposobnost da prepozna i pomno ispita figuru nastalu u vrijeme najradikalnijeg loma u kompletnoj novijoj bosanskohercegovačkoj povijesti te primijeti da, bez obzira na frekventnost tematsko-motivskog prisustva „austrougarske teme“ u bošnjačkoj književnost, ipak ne postoji u potpunosti realiziran historijski roman. U najvećem broju slučajeva ova tema javlja se kao okvir koji otvara problem politika identiteta na različitim nivoima „nacionalne (auto) imaginacije, što i samu povijest ovdašnje kulture sjećanja čini posebno složenom i, isto tako, specifičnom, kako to, uz druge primjere, pokazuje već i realizacija izazova što ga predstavlja ‘austrougarska tema’ u Mulabdićevu i Kulenovićevu romanu“ (str. 214).

Svojim radom Kodrić u nastavku studiozno propituje „austrougarsku temu“ i figuru „novih vremena“ i povijesnih raskršća u romanu *Zeleno busenje*, kao tekstu nastalom u trenutku historijskog raskola i kao primjeru književno-umjetničkog teksta koji reprezentativno utjelovljuje jedno književno-historijsko razdoblje. Prihvatajući sve ranije konstatacije književnih historičara i kritičara o ovom romanu, autor ide korak dalje prepoznajući u njemu važan element naročite „unutrašnje“ povijesti jedne književnosti. Mulabdićev roman proizišao je iz perspektive vezane za sudbinu kolektiva i svijesti o njemu, pa je, u tom smislu, tema realizirana ekstenzivno, kao široko razuđeni i složeni književni svijet. I dalje, ovo je roman, piše Kodrić, koji nosi brojna prepoznatljiva i politička, ali i kulturalnomemorijska obilježja cjeline preporodnog književno-kulturalnog diskurza s kraja 19. vijeka, funkcionirajući u tom trenutku kao karakteristično „mjesto pamćenja“, pa i dvostrukog sjećanja. Iako o ovom romanu govori kao i o svojevrsnoj preteči politradicijskog stanja u novijoj bošnjačkoj književnosti, autor će uočiti da on, ipak, nije mogao na viši nivo dovesti svoju otvorenost ka kulturalnoj Drugosti, a što će kasniji romani uspjeti.

Naravno, takav je roman *Ponornica* Skendera Kulenovića u kojemu se „austrougarska tema“ cjelovito izdigla do „mjesta pamćenja“ višeg, sistemskog reda, i to ne samo u aspektima književnog oblikovanja već i svim ostalim ele-

mentima strukturiranja književnog diskurza. *Ponornica* „u cijelosti počiva na bavljenju ovim tematskim kompleksom“ (str. 274) te pripada onim ostvarenjima koja „vlastitu književno-kulturalnu tradiciju ne samo da manje ili više podrazumijevaju (čak i onda kad to, opirući joj se, i ne žele) već je, bitno drugačije, svjesno i hotimično čine u cijelosti sasvim vidljivom i neposredno prisutnom“ (str. 275), naravno bez arhaičnosti i historijskog anahronizma. Reprezentacija prošlosti u tom je romanu rezultat unutrašnjih razvojnih procesa, kao i književno-kulturalnog konteksta vremena u kojem je nastao. Autor će skrenuti pažnju na „prostor“ od Mulabdića do Kulenovića, kao i na neke od temeljnih elemenata konektivnih struktura „kulturalne gramatike“ bošnjačke književnosti. Umjesto tradicionalnih memorijskih „filtera“ u *Ponornici* se pojavljuju individualni, a onda i kulturalni filteri, koji će dovesti do ključne transformacije u mnemopolitičkoj strategiji oblikovanja „austrougarske teme“, ali i predodžbe o prošlosti. Tako će Kodrić primijetiti da i protagonista *Ponornice* funkcionira na sličnom principu: ne može se cjelovito vratiti u prošlost koja ga muči, pa se sjećanjem vraća i rekapitulira historijski sadržaj na temelju kojega će pokušati iznova proživjeti vlastiti život i razriješiti svoju i kolektivnu i individualnu identitetsku dramu. Tako se, nastavlja Kodrić, Kulenovićev roman formirao kao tekst koji modificira iz preporodnog doba naslijeđenu tradiciju „austrougarske teme“, ali i roman koji je prije svega modernistički tekst egzistencijalističkog tipa. To je i roman kulturalnog pamćenja koji „u kondenziranom obliku ponavlja razvojni put bošnjačke književnosti i kulture u svoj njihovoj složenosti i nesvodljivosti“ (str. 304). Za razliku od Mulabdićevog romana, gdje se prepoznaju tek naznake, u Kulenovićevoj *Ponornici*, tvrdi Kodrić, jasno se i u punom obimu otkriva tradicijski kontinuitet kao temeljni mnemotehnički mehanizam i temeljni princip kulturalne reprodukcije: „U ovom smislu, dakle, treba posmatrati i sam čin transformacije mulabdićevskih ‘mjesta pamćenja’ u ‘prostore sjećanja’ kakvi se susreću u Kulenovićevu romanu“ (str. 324). Kroz niz citiranih i analiziranih odlomaka pokazano je u kojoj mjeri *Ponornica* jeste roman kulturalnog pamćenja te primjer kulturalnomemorijskog prostora u kome se može aktualizirati stara, tradicijska priča.

Sagledana u perspektivi „kulturalnomemorijske historije književnosti“, novija bošnjačka književnost pokazala se kao semiosfera čija su ključna obilježja raznorodnost, asimetričnost, graničnost te situacija

izrazito burne književno-kulturalne dinamike, osobito mitomotorike sjećanja i književne mnemonike. Također, zaključit ćemo, i studija koja donosi ovakvu temu itekako je važna i aktuelna, osobito ako imamo na umu savremeni trenutak bosanskohercegovačke književnosti, koja je iznova suočena s proživljenim historijskim dramama, a nastaje u kulturi ponovo izloženoj traumi „modernizacije“ i „evropeizacije“ na neki novi i drugačiji način. I ova, kao i prethodna studija Sanjina Kodrića, predstavlja važan doprinos u proučavanju bosanskohercegovačke i, posebno, bošnjačke književnosti, koja se samopotvrđuje u vlastitoj tradiciji i historiji. Odlično poznavanje savremenih književnih teorija autoru je omogućilo uvid u sve hijate, nedosljednosti i diskontinuitete bošnjačke književnosti, kao i uvid u sva važna mjesta kulturalnog pamćenja po kojima ona i jeste specifična i prepoznatljiva. Preciznošću u analizama i izvođenju zaključaka Sanjin Kodrić napisao je naučno utemeljene studije koje stoje nasuprot svih onih ideološki pojednostavljenih čitanja koja tvrde da bosanskohercegovačka, a pogotovo bošnjačka književnost nisu realni književni identiteti ili da jednostavno ne postoje kao (i) zasebne književnohistorijske jedinice.

Nehrudin REBIHIĆ

ODRŽANA MEĐUNARODNA NAUČNA KONFERENCIJA *SARAJEVSKI FILOLOŠKI SUSRETI II* (Sarajevo, 13. i 14. 12. 2012)

Bosansko filološko društvo po drugi put je organiziralo Međunarodnu naučnu konferenciju *Sarajevski filološki susreti*. Ovaj put, tačnije 13. i 14. decembra 2012. godine, kao i prije dvije godine, kada su održani *Sarajevski filološki susreti I*, *Sarajevski filološki susreti II* ugostili su stotinjak respektabilnih naučnika iz oblasti lingvistike i književnih nauka. U ova dva dana oni su nastojali odgovoriti na danas dvije značajne filološke teme: *Savremena lingvistička misao* i *Bosna, Evropa i Orijent u književnosti i kulturi*. Ako je suditi po izboru tema te broju učesnika na ovoj konferenciji, ali i raznovrsnosti zemalja iz kojih oni dolaze (Azerbejdžan, BiH, Crna Gora, Hrvatska, Slovenija, Srbija itd.), onda se, i ovaj put, s pravom može reći da se Organizacioni odbor[1] ove konferencije s velikom pažnjom posvetio odabiru tematskih okvira za konferenciju, kao i učesnika konferencije. Upravo stoga je Federalno ministarstvo kulture i sporta prepoznalo njen značaj u afirmaciji BiH te je zbog toga po drugi put novčano podržalo ovu konferenciju.

Konferencija je bila podijeljena u tri sekcije: u prvoj su izlagani radove lingvističkog karaktera, koji su razmatrali savremene, današnje, pa i ovdašnje probleme u lingvistici, često tematizirajući dosad neriješena lingvistička pitanja iz oblasti fonetike, morfologije i sintakse, ali ne izostavljajući pri tome ni šira razmatranja kao što su analiza diskursa, odnosi lingvistike i politike,

1 Predsjednik Organizacionog odbora: doc. dr. Vahidin Preljević; Organizacioni odbor: prof. dr. Ismail Palić, doc. dr. Adnan Kadrić, doc. dr. Sanjin Kodrić, doc. dr. Munir Mujić, doc. dr. Vahidin Preljević, dr. Agata Jawoszek; Sekretarijat Organizacionog odbora: Damir Muharemović, MA, Nehrudin Rebihić, MA, i Nudžejma Softić, MA.

jezika i moći itd. Otuda, u ovoj sekciji mogla su se primijetiti raznovrsna, često i suprotna, metodološka promatranja savremenih lingvističkih pojava, od onih koje su danas jezički specifične, pa do onih metoda koje razvoj jezika (historiju jezika) i njegove unutrašnje specifične mijene sagledavaju i naučno valoriziraju u novijem, savremenijem lingvističkom ključu.

Drugu i treću sekciju karakterizirali su radovi književnohistorijske i književnoteorijske prirode, s posebnim osvrtom na promatranje književnosti naroda BiH u odnosu na evropski i orijentalno-islamski kulturno-civilizacijski kontekst, nastojeći tako interpretirati, naučno i estetski prepoznavati njihove uzajamnosti i veze te to na koji su način različiti kulturno-civilizacijski procesi, bilo ideološke, bilo kulturne prirode, i evropski i orijentalni, utjecali na razvoj kultura i književnosti na području BiH. Raznovrsnost metoda, načina čitanja te prepoznavanja kulturnih i književnih specifičnosti Bosne, njenog oblikovanja u literaturi bio je osnovni zadatak ovih sekcija.

Usto, ove sekcije bile su i još bogatije, utoliko prije što su uključile i radove koji nisu u tolikoj mjeri vezani za bosanskohercegovačke autore i literature, na taj način otvarajući šire, interliterarne i interkulturalne uvide u druge i drugačije kulturne i literarne procese te otkrivajući tako sličnosti u razvojnim pojavama onih kultura koje su po svom habitusu, nastanku i razvoju slične bosanskohercegovačkoj/im kulturi/ama i književnosti/ima. Također, značajan broj radova tematizirao je načine konstruiranja književnih i kulturnih identiteta u književnostima i kulturama naroda BiH, najčešće primjenjujući savremene metode interpretacije književnosti i kulture, od postkolonijalnih, preko imagoloških, pa do kulturalnih metoda, po čemu ova konferencija i jeste posebno značajna. Pri svemu tome, ne smijemo zanemariti ni one pristupe književnom tekstu koji afirmiraju i one imanentne, strukturalno-naratološke pristupe, čiji je zadatak bio da ostanu vjerni unutrašnjim zakonomjernostima djela.

Na kraju, ukoliko pažljivije pogledamo program konferencije[2], možemo vidjeti da je, pogotovo u drugoj i trećoj sekciji, obuhvaćena literarna i kulturna raznolikost od usmene, narodne književnosti, pa sve do autora i kulturnih fenomena koji su reprezentativni za određene nacionalne literature i kulture, odnosno sve do prepoznavanja zajedničkih i sinkretičkih osobenosti ovih literatura na širem (srednjo) južnoslavenskom području. Stoga, promatrajući naučne učinke i na-

2 Dostupan na: http://bfd.ba/dokumenti/SFS2-program.pdf.

učnu raznovrsnost postignuća ove konferencije, s pravom možemo zaključiti da su *Sarajevski filološki susreti II*, kao i *Sarajevski filološki susret I*, značajna naučna konferencija koja svoje domete postavlja kao kriterije ispod kojih bosanskohercegovačka filološka nauka u budućnosti ne bi smjela ili trebala ići.

Lejla KODRIĆ ZAIMOVIĆ

In memoriam prof. dr. Emina Memija (1938–2012)

Životni vijek kao priča o posvećenosti jednoj kulturi

I.

Biografija prof. dr. Emine Memije, sad već, nažalost, preminule profesorice emerite na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, započinje 27. 5. 1938. godine u Fojnici, u kojoj prof. dr. Emina Memija stječe osnovnoškolsko obrazovanje, da bi potom svoje gimnazijsko školovanje nastavila u Dubrovniku. Njezin poznati interes za složena i plodna suodnošenja kultura ovdašnjih krajeva, za njihovo supostojanje i preplitanje te njihovo međusobno razumijevanje, započeo je – možda – već tad, oblikujući u ličnosti prof. dr. Emine Memije kasniji suptilni osjećaj potrebe za traganjem i upoznavanjem ne samo vlastite kulture već i njezina odnošenja spram drugih kultura, a što će životni i profesionalni put prof. dr. Emine Memije zasigurno potvrditi. Ovakvo što – sad sasvim jasno – nastavlja se i na njezinu studiju orijentalne filologije, koji je prof. dr. Emina Memija pohađala na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu od 1960. do 1964. godine, dakle upravo onoliko koliko je bilo potrebno da se u sjajnoj, višestruko dokazanoj i potvrđenoj studentici orijentalnih jezika i književnosti probudi i do kraja ostvari interes za orijentalnu filologiju i kulturu uopće, a posebno za onaj njezin bosanskohercegovački varijetet. Upravo temeljem ovog interesa, interesa za orijentalnu kulturu u Bosni i Hercegovini, prof. dr. Emina Memija gradit će svoja kasnija ključna naučna zanimanja, koja će se konačno proširiti i na bosanskohercegovačku kulturu uopće, uključujući i onu informacijsku te

bibliotečku. No, prije toga, u skladu sa svojim raznovrsnim, najprije filološkim i kulturološkim, a prije svega orijentalističkim zanimanjima, prof. dr. Emina Memija, nakon kratkog, ali – kako će se to u njezinu kasnijem profesionalnom radu pokazati – vrlo važnog oprobavanja u novinarstvu kao novinarke sarajevskih *Večernjih novina*, odlazi u Tunis, na visoku specijalizaciju arapskog jezika i književnosti, gdje, uz osnovne obaveze povezane s postdiplomskim studijem te uz uporedni predani angažman na školovanju učenika u jugoslavenskoj školi u ovoj sjevernoafričkoj zemlji, prof. dr. Emina Memija jednako uspješno ostvaruje i svoja važna naučna htijenja, tragajući u bibliotekama Tunisa za rukopisima koji bilo posredno, bilo neposredno tematiziraju Bosnu i Hercegovinu, pokazujući i dokazujući već tad ozbiljnost svojeg zanimanja za pitanja bosanskohercegovačke kulturne i informacijske historije.

Po povratku iz Tunisa, a prije konačnog prvenstvenog angažmana u proučavanju bosanskohercegovačke kulturne i informacijske povijesti, na tragu svojih višestrukih profesionalnih i ljudskih kvaliteta prof. dr. Emina Memija ponovo se vraća publicistici i novinarstvu, radeći jedno vrijeme u listu *Oslobođenje* te potom u glasovitoj reviji za nauku, kulturu i umjetnost *Odjek*, gdje je niz godina bila zamjenica glavnog i odgovornog urednika. No, iako aktivna u savremenoj publicistici i novinarstvu, prof. dr. Emina Memija ni tad ne gubi zanimanje za bosanskohercegovačku kulturnu i informacijsku prošlost, već ga, naprotiv, dograđuje, bivajući ponukana potrebom da naučnu i kulturnu javnost Bosne i Hercegovine obogati vlastitim interpretiranjem, ali i akribičnim izučavanjem povijesti ovdašnje štampe te njezina razvoja, i to – što posebno valja istaknuti – u njezinu zasigurno najznačajnijem trenutku – trenutku formiranja društvenih i kulturnih uvjeta za otvaranje prve bosanskohercegovačke aktivne štamparije – Vilajetske štamparije u Sarajevu, ali i prvih desetljeća postojanja ove, za dotadašnje bosanskohercegovačke okolnosti nove djelatnosti i nove profesije. Rezultat ove naučne svijesti i istančanog naučnog osjećaja jeste i doktorska disertacija prof. dr. Emine Memije *Štampana knjiga i periodika u Bosni i Hercegovini: 1800–1878*, odbranjena na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 19. 2. 1985. godine. Ovaj interes, interes za bosanskohercegovačku štamparsku te uopće informacijsku kulturu, ostat će trajna poveznica te ključno mjesto naučnog bavljenja i u kasnijim tekstovima, ali i knjigama prof. dr. Emine Memije.

Akademski rad prof. dr. Emine Memije započinje izborom u zvanje docentice na Katedri za bibliotekarstvo Odsjeka za komparativnu književnost i bibliotekarstvo Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu akademske 1992/1993. godine, u trenutku u kojem je, zbog bojazni za vlastiti život, i poziv univerzitetskog predavača bio na istinskoj kušnji, a u kojem je prof. dr. Emina Memija, kao i svaki put ranije, dokazala istinsku odanost obavezi koje se prihvatila, bez prekida tokom cijelog ratnog perioda radeći sa studentima u tom, za Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu zasigurno najtežem vremenu. Pokazujući širinu svojeg naučnog interesa i djelovanja, od akademske 1994/1995. godine prof. dr. Emina Memija na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu predaje i stariju bošnjačku književnost na Odsjeku za književnosti naroda BiH, na ovaj način i u svojem akademskom radu plodno interdisciplinirajući niz oblasti povezanih s bosanskohercegovačkim kulturnim prostorom. Od 1997. godine prof. dr. Emina Memija u zvanju je vanredne profesorice, a od 2003. godine u zvanju redovne profesorice na Katedri za bibliotekarstvo Odsjeka za komparativnu književnost i bibliotekarstvo Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, dok po odlasku u penziju 2008. godine prof. dr. Emina Memija stječe i visoko akademsko zvanje *professor emeritus*, zahvaljujući čemu i dalje biva omogućen njezin nesebični profesorski, naučni, ali i ljudski angažman na Odsjeku za komparativnu književnost i bibliotekarstvo, i to doslovce sve do posljednjih trenutaka njezina života – do 6. 1. 2012. godine, kad nas je – zatvorivši u konačnici smrtnosti i kraja ljudskog, ali ne i naučnog postojanja krug jedne naučne i ljudske posebnosti – napustila naša voljena i ugledna profesorica, istaknuta javna djelatnica te odana prijateljica i kolegica – prof. dr. Emina Memija.

II.

Akademski, naučni i stručni interesi prof. dr. Emine Memije tokom njezina cijeli ljudski vijek dugog predanog rada realizirali su se mahom u interdisciplinarnom vidu, ali i kao interesi vezani za pojedinačne nauke, naučne discipline i teme. Počevši sa zanimanjem za pismenost i književnost osmanskog perioda u Bosni s akcentom na historiji štampe i periodike, proširujući ga potom ka bosanskohercegovačkoj kulturi uopće te šireći ga i dalje, sve do za nju naučno nesumnjivo naročito važnog zanimanja za informacijsku kulturu te – što je još važnije – za onu bibliotečku, prof. dr. Emina Memija postala je jedna od rijetkih autorica u Bosni i Hercegovini koja se na izuzetan sintetizirajući

način bavila nizom srodnih disciplina, tvoreći tako svojim naučnim radom interdisciplinarne okvire unutar kojih se smještaju temelji za kasnija bavljenja čitavim nizom posebno važnih bosanskohercegovačkih kulturnobaštinskih, informacijskih i bibliotečkih tema. Kao rezultat ovih naučnih interesa, prof. dr. Emina Memija niz godina bila je predavačica na predmetima *Historija pisma, knjige i biblioteka* te *Organizacija biblioteka*, a kasnije, u reformiranom nastavnom planu i programu, i na predmetima *Opća historija informacijske kulture*, *Historija informacijske kulture BiH*, *Osnove bibliotečke djelatnosti* te *Izgradnja i upravljanje bibliotečkim zbirkama* na Katedri za bibliotekarstvo Odsjeka za komparativnu književnost i bibliotekarstvo Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu. Pritom, ovako složeni, međusobno interdisciplinirano ukršteni te i sami po sebi zahtjevni i široki njezini naučni interesi rezultirali su i jednako takvim naučnim i stručnim opusom prof. dr. Emine Memije, a koji se, otud, ne može ograničiti jednom disciplinom pojedinačno, već je takav da svojom složenošću odnosa i poveznicama u liku i djelu prof. dr. Emine Memije gradi složenu i cjelovitu naučnu ličnost, takvu da su nakon nje na gubitku bosanskohercegovačka nauka i kultura uopće.

Uz mnoštvo novinskih, publicističkih, a otpočetka akademske karijere i naučnih te stručnih tekstova, prof. dr. Emina Memija objavila je i nekolike knjige, kako one autorske, tako i one koautorske, pri čemu među njezinim autorskim knjigama svakako valja izdvojiti knjige *Bosanski vjesnici* (1996) te *Od slike do knjige: iz historije pisma, knjige, štampe i biblioteka* (2003). *Bosanski vjesnici* upravo su nagovijestili iznimno plodno razdoblje u naučnom radu prof. dr. Emine Memije, već tad potvrđujući ozbiljnost njezina naučnog pristupa odabranim temama, utoliko prije što je ova knjiga kao prikaz začetaka, ustanovljenja i razvoja štamparske djelatnosti u Bosni i Hercegovini u mnogim svojim dijelovima posve inovativna i originalna, i to u smislu otkrivanja, interpretiranja i sistematiziranja niza arhivske građe, dokumenata i dotad nepoznatih ili manje poznatih činjenica iz naše kulturne prošlosti, čemu svakako treba pridodati i dotad prvi put priređenu kompletnu bibliografiju pisaca i djela iz vremena od 1866. do 1878. godine, odnosno građe iz prvog perioda po otvaranju štamparije u Sarajevu i Mostaru. U drugoj važnoj knjizi prof. dr. Emine Memije, knjizi *Od slike do knjige: iz historije pisma, knjige, štampe i biblioteka* (2003), sistematizirana su i cjelovito zaokružena mnogostruka složena pitanja prožimanja

pojava u vezi s razvojem pisma, knjige, štampe, periodike i biblioteka, a koja smo prije pojave ove knjige u bosanskohercegovačkom kontekstu mogli čitati i razumijevati samo separatno, odnosno s interesom za pojedine aspekte ovih pitanja. Na ovaj način sintetizirajući te vlastitim sudom interpretirajući niz važnih tema, prof. dr. Emina Memija pružila je sigurnu osnovu te popunila očigledno postojeću prazninu nepostojanja adekvatne akademske literature za potrebe formalnog obrazovanja studenata na Katedri za bibliotekarstvo Odsjeka za komparativnu književnost i bibliotekarstvo Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, kao i studenata na Odsjeku za književnosti naroda BiH istog fakulteta, ali i kandidata za polaganje stručnog ispita iz oblasti bibliotekarstva pri Nacionalnoj i univerzitetskoj biblioteci BiH, pri čemu je, također, ispunila i naučnu prazninu koja je, kad je ova oblast u pitanju, i inače postojala u bosanskohercegovačkom kontekstu uopće.

U istinski cjeloživotnom, rijetko kad viđenom profesionalnom, ali i ljudskom partnerstvu, prof. dr. Emina Memija u koautorstvu s cijenjenom profesoricom emeritom Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu prof. dr. Lamijom Hadžiosmanović objavila je i nekolike koautorske knjige, koje su odmah po objavljivanju izazvale veliku pažnju akademske, naučno-stručne i kulturne javnosti uopće – knjige za koje bi se već sad moglo reći da su na najbolji način kanonizirale pojedina važna pitanja kojima su bile posvećene. Počev od *Poezije Bošnjaka na orijentalnim jezicima* (1995), preko *Antologije bošnjačke poezije na orijentalnim jezicima* (1997) i knjige *Biser: književnohistorijska monografija i bibliografija* (1998), pa sve do one konačne, posljednje knjige prof. dr. Emine Memije – *Antologije tariha* (2008), a koja gotovo sudbonosno i simbolički, poput tariha na kakvoj građevini, zatvara jedan vijek ljudskog, ali ne i naučnog postojanja (jer ostaje da bude *tarih*), kreće se zajedničko pisanje, moglo bi se reći i življenje, dviju profesorica, prijateljica, ali i istinskih *Učiteljica* za mnoge koji su došli nakon.

III.

Uz predani naučni i nastavni rad na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu, prof. dr. Emina Memija aktivno je sarađivala i s nizom naučnih i stručnih ustanova te je djelovala u prostoru javnog i kulturnog života Bosne i Hercegovine, doprinoseći im svojim znanjem, iskustvom, mudrošću, ali i uvijek prisutnim, prof. dr. Emini Memiji naglašeno svojstvenim zdravorazumskim poimanjem.

U BZK „Preporod“ prof. dr. Emina Memija bila je predsjednica Izvršnog odbora, potom urednica edicije *Bošnjačka književnost u 100 knjiga*, kao i jedna od autorica priloga za *Bošnjački bibliografski leksikon*, a obavljala je i dužnost članice Upravnog odbora Orijentalnog instituta u Sarajevu. U oblasti bibliotekarstva, odnosno u stručnoj bibliotečkoj dimenziji, također je dala nesumnjiv i trajan doprinos, između ostalog i kao članica Redakcije časopisa *Bosniaca* u izdanju Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH, a potom i kao članica Savjeta Narodne i univerzitetske biblioteke „Derviš Sušić“ u Tuzli te kao predsjednica Komisije za polaganje stručnih ispita Nacionalne i univerzitetske biblioteke BiH.

Na kraju, prisjećajući se sa sjetom Profesoricine fascinacije nad erudicijom i društvenim angažmanom Mehmeda Šakira Kurtćehajića, za kojeg je običavala reći da je „paradigma Bosne“, te tragom sjećanja da je po njegovoj preranoj smrti u osmanskoj štampi objavljen za to vrijeme dužinom neuobičajen nekrolog sa svršetkom *Smrtni smo svi, ali dvojinom je veća žalost kad smrt u mladosti svoju žrtvu traži*, duboko osjećajući prazninu Profesoricinog odsustva, ali i odsustva Kemala Bakaršića – jednako tragično i ne tako davno izgubljenog profesora na Katedri za bibliotekarstvo Odsjeka za komparativnu književnost i bibliotekarstvo Filozofskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu – dopisujem nekrolog riječima *Smrtni smo svi, ali dvojinom je veća žalost kad smrt u Učitelju svoju žrtvu traži*.

IV. BIBLIOGRAFIJA

UDK : 016 : 81/82“2003-2012“

Senada DIZDAR, Lejla HAJDARPAŠIĆ, Alma MEŠIĆ

Bibliografija radova objavljenih u časopisu *Pismo* 2003–2012.

Izraditi bibliografiju i sačiniti efikasan bibliografski model uvijek predstavlja izazovan poduhvat, jer je riječ o konsolidiranju informacija s ciljem modificiranja ili transformiranja informacija i informacijskog toka u svrhu njegove veće propulzivnosti i mogućnosti korištenja. Zapravo, riječ je o aktivnosti koja se sprovodi u smislu organizacije znanja, a kojoj je cilj odslikati ne samo sadržaj tog znanja nego i aktere i načine na koje je to znanje organizirano.

Razumijevajući izradu bibliografije u tom smislu, od bibliografa se zahtijeva ne samo poznavanje tehnika organiziranja znanja i informacija nego i svijest o tome kome će informacije biti upućene, kako će se najuspješnije koristiti i, na kraju, spoznaju da bibliografije predstavljaju svjedočanstvo o aktivnosti koja se sprovodila u određenoj djelatnosti, te da je to duboka mreža i struktura same te djelatnosti. Zato i izrada bibliografije radova objavljenih u *Pismu: Časopisu za jezik i književnost* nije imala za cilj samo bibliografski predstaviti jednu publikaciju, nego sačiniti bibliografiju koja će transparentno pokazati razvoj jezičko-književne nauke u Bosni i Hercegovini i opravdati nakanu redakcije izrečenu u *Uvodnoj riječi* prvog broja ovog časopisa iz 2003. godine:

> „U ovom nesretnom historijskom trenutku, kad je princip isplativosti i aktualnosti postao temeljnim orijentirom djelovanja, praviti naučni časopis za jezik i književnost može se doimati suludim i anahronim poduhvatom. Međutim, upravo zato što su jezik i književnost danas definitivno postali glavnim polignima za raznolike političke igre, njihovo kritičko-naučno promišljanje čini nam se neizbježnim i ravno je njihovu spašavanju iz ponora manipulacije. Pri tome, zamisao da koncipiramo časopis za jezik i književnost ne znači povratak staroj pozitivističkoj filološkoj školi, premda joj se smatramo privrženim u njezinu utemeljivanju i poštovanju strogih naučnih kriterija koji se danas, nažalost, sve više gube.“

Tako je 2003. godine u bibliografskoj bazi podataka za serijske publikacije pod brojem ISSN 1512-9357 registrirano *Pismo: Časopis za jezik i književnost*, koji će izlaziti jedanput godišnje, a čiji je glavni i odgovorni urednik od prvoga do desetog godišta ostao Ismail Palić. Realizatori projekta i članovi prve redakcije časopisa bili su Adnan Kadrić, Munir Mujić, Merima Osmankadić, Vahidin Preljević, Vedad Smailagić i Amela Šehović. Tokom proteklih deset godina sastav se Redakcije mijenjao: od trećega godišta (2005) njezin je član Sanjin Kodrić, a od desetoga (2012) Munir Drkić i Ksenija Kondali; također, od devetoga godišta (2011) član Redakcije nije Merima Osmankadić, a od desetoga (2012) Vedad Smailagić.

Od samog početka izlaženja časopis ima i Savjet u sastavu: Esad Duraković (Sarajevo), Dževad Karahasan (Graz – Sarajevo), Svein Mønnesland (Oslo), Angela Richter (Halle), Norbert Ricard Wolf (Würzburg). Savjetu se od desetoga godišta pridružuje Ivo Pranjković (Zagreb).

Sekretar Redakcije od četvrtoga (2006) do devetoga godišta (2011) bila je Senka Ahmetović-Palić, a od desetoga godišta (2012) Azra Hodžić-Čavkić i Nehrudin Rebihić.

Časopis *Pismo* od svoga prvog broja indeksiran je u bibliografskoj bazi podataka *Modern Language Association (MLA)*, New York, SAD.

Da bi se odgovorilo zadatku, novom vremenu i novim korisnicima, Bibliografija *Pisma* (2003–2012) rađena je uz pomoć specijaliziranog softvera za izradu bibliografskih baza podataka i bibliografija *ProCite* (verzija 5.1.) korištenjem *Journal Article* ulaznog formulara za opis članaka. S obzirom na to da struktura sloga podrazumijeva kompletan opis koji se može dodijeliti prilozima (člancima) u časopisu, u načelu je popunjavan selektirani izbor polja, s podacima koji su realno bili na raspolaganju na originalnoj bibliografskoj građi. U cilju što potpunije identifikacije bibliografskih referenci, spomenutom ulaznom formularu dodana su polja *Mjesto izdanja* i *Naziv izdavača* te je u tom smislu za potrebe ove bibliografije sačinjen, na osnovu ISBD(CR), format bibliografskog ispisa sa sljedećim rasporedom elemenata i interpunkcijom:

<Record Number.>|<01 Author Analitic.>|<20 Date of Publication.>|<04 Article Title = Translated Title.>|<06 Connective Phrase>|<10 Journal Title.>|<18 Place of Publication:>|<19 Publisher Name.>|<22 Volume Issue,>|<20 Date of Publication,>|<25Pages.>|<42 Notes:>|<43 Abstract:>|<45 Keywords:>

Bibliografski opis svih priloga u štampanom obliku sadrži podatke o autoru, godini štampe, naslovu djela, podnaslovu djela, uporednom naslovu, uporednom podnaslovu, nazivu časopisa, mjestu izdanja, izdavaču, broju i godini izdavanja te broju stranica na kojima se u časopisu prilozi nalaze. U bibliografskoj bazi podataka *ProCite*, uz spomenuta su polja popunjavana i polja *Apstrakt*, *Napomene* te polje *Ključne riječi*, gdje smo upisivali ključne riječi i naslov rubrika u kojima su se pojavljivali članci. Nakon prvog ispisa i pregledavanja bibliografije shvatili smo da bi bilo nerealno da se kompletna bibliografija štampa, te smo odlučili da ona ima i svoju e-inačicu, koja će biti obimnija i *online* pretraživa. Tako će polja *Apstrakt*, *Napomene* i *Ključne riječi* biti vidljiva samo u e-obliku bibliografije koja će biti dostupna na stranici Bosanskoga filološkog društva http://www.bfd.ba.

Ovde je važno napomenuti da su svi podaci za izradu bibliografije uzimani na osnovu izvora (de visu) i da nije vršena nikakva autorska kontrola u smislu ujednačavanja pojmova, koja bi se mogla učiniti u području autorstava ili ključnih riječi. U rasporedu bibliografskih jedinica ostali smo dosljedni rubrikama koje se zastupljene u *Pismu*: Rasprave i članci: Jezik, Rasprave i članci: Književnost, Prilozi, Osvrti i prikazi i Gostujući prilozi i članci.

Sačinjena bibliografija *Pisma* sadrži ukupno 254 reference. Izrađena je kao tematska bibliogarafija, s abecedno sređenim bibliografskim jedinicama. Napominjemo da termin *tematska bibliografija* koristimo uvjetno, s obzirom da teme predstavljaju rubrike u časopisu, kojima smo predstavili i strukturu samog časopisa. Registar uz štampanu bibliografiju jeste indeks autora (131 autor) i njima pripadajućih referenci.

I na kraju, moguće je reći da su (nakon deset godina redovitog izlaženja *Pisma,* prateći bibliografske refence, a time i sadržaj časopisa) ostvareni ciljevi koje je redakcija na početku izlaženja zacrtala, te da je časopis stekao ugled među časopisima ovakve vrste u regionu, sudeći između ostalog i po autorima koji su objavljivali u njemu. Sigurno je, međutim, da bi jedna bibliometrijska analiza ovog časopisa mogla egzaktno dokazati njegovu vrijednost, u koju ne sumnjamo.

RASPRAVE I ČLANCI: JEZIK

1. AHMETOVIĆ-PALIĆ, Senka. 2008. Clitics in English and Bosnian = Klitike u engleskom i bosanskom jeziku // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 28-51.
2. AHMETOVIĆ-PALIĆ, Senka. 2011. Vršilac radnje iskazane sadašnjim participom u engleskom i bosanskom jeziku = The Agent of the Action Expressed by the Present Participle in English and Bosnian // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 69-80.
3. AKBAROV, Azamat. 2011. Error Correction of the Bosnian University Students' Second Language Writing = Ispravljanje grešaka u pisanju bosanskih studenata stranog jezika // Pismo: časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 149-164.
4. ARNAUT-KAROVIĆ, Kamiah. 2008. The subclasses of the open class degree adverbs in English = Potklase otvorene klase priloga stepena // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 78-95.
5. BADURINA, Lada. 2011. Glagoli govorenja i tekst = Verbs of Speaking and Text // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 125-137.
6. BAKŠIĆ, Sabina. 2007. Izražavanje neslaganja u turskom i bosanskom jeziku = Expression of disagreement in Turkish and Bosnian // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 72-86.
7. BAKŠIĆ, Sabina. 2003. Neka zapažanja o upitnim rečenicama u turskom i bosanskom jeziku = Some Remarks on Interrogative Sentences in Turkish and Bosnian // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 153-161.
8. BAKŠIĆ, Sabina. 2009. O riječi *kao* = Classification of the word "kao" // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 53-60.
9. BOŠKOVIĆ, Željko. 2007. Imenička fraza - DP ili NP? = What will we have: DP or NP? // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 13-33.
10. BRKIĆ-MEĐEDOVIĆ, Sedina. 2008. Načini nastanka frazema u bosansko-hercegovačkoj štampi = Ways of phrase development in bosnian-herzegovinian

press // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 147-166.

11. BULIĆ, Halid. 2009. Indeklinabilni pridjevi u bosanskom jeziku = The indeclinable adjectives in Bosnian // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 26-52.
12. BULIĆ, Halid. 2011. Klasificiranje pridjeva u bosanskom jeziku = Classifying Adjectives in Bosnian Language // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 11-38.
13. BULIĆ, Refik. 2004. Ekavska zamjena dugog jata u govorima Tešnja i Maglaja prema popunjenim kvestionarima "Pitanja o govoru prostoga naroda" iz 1897. godine = Ekavian substitution of the long *Yat* in the spoken language of Tešanj and Maglaj according to the quistionniares "Questions about the spoken language of the common people" done in 1897. // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 32-39.
14. BULIĆ, Refik. 2010. Zamjena dugog jata u ekavsko-jekavskim govorima tešanjsko-maglajskoga kraja = The Substitution of the Long Yat in Ekavian-Jekavian Speeches of the Tešanj-Maglaj Area // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 11-31.
15. ČENGIĆ, Nermina. 2008. O aspektu i polifunkcionalnosti gerundiva u italijanskom jeziku = Sull'aspetto e sulla polifunzionalita' del gerundio nella lingua italiana // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 52-69.
16. ČOVIĆ, Alma. 2004. Ein Beitrag zur kontrastiven phraseologischen Untersuchungen = Modifikacija frazeologizama u njemačkim novinskim tekstovima // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str.119-150.
17. DIZDAR, Elma. 2007. Hijerarhija dostupnosti u arapskoj i bosanskoj relativnoj rečenici = Hierarchy of Accessibility in Arabic and Bosnian Relative Clause // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 87-101.
18. DIZDAR, Elma. 2004. O restriktivnim i nerestriktivnim relativnim rečenicama u arapskom jeziku = On restrictive and non-restrictive relative clauses in the Arabic language // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 84-98.
19. DIZDAR, Elma. 2011. O specifičnoj formi modifikatora u arapskoj imeničkoj frazi = About a Specific Form of Modifier in Arabic Noun Phrase // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 81-92.

20. DRKIĆ, Munir. 2005. Arapski utjecaj na nastanak novoperzijskoga jezika (7–11. st.) = Arabic Influence on Formation of the Modern Persian Language (in First Four Centuries after Hegira) // Pismo : Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 25-39.
21. DRKIĆ, Munir. 2006. Etimologija riječi *musliman* = The Etymology Of The Word *Musliman* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 43-53.
22. DRKIĆ, Munir. 2010. Glagolski oblici za iskazivanje učtivosti u perzijskom jeziku = Verb Forms That Express Politeness in Persian Language // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 119-135.
23. DRKIĆ, Munir. 2012. Zašto je Dželaluddin Rumi napisao *Mesneviju* na perzijskom jeziku? = Why Did Jalaluddin Rumin write the *Mathnawi* in Persian? // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 99-112.
24. DŽINDO, Jasmin. 2008. Jezik likova u "Gepardu" Giuseppea Tomasija di Lampeduse = Il linguaggio dei personaggi del "Ghepardo" di Giuseppe Tomasi di Lampedusa // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 121-128.
25. DŽINDO, Jasmin. 2004. Leksičke deformacije i nove tvorenice u priči *Quattro figlie ebbe e ciascuna regina* Carla Emilija Gadde = Deformazioni efermazini e neofrmazini lassicalinel racconto "Quattro figlie ebbe e ciascuna regina" di Carlo Emilijo Gaddo // Pismo: Časopis za jezik i kniževnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 99-118.
26. DŽINDO, Jasmin. 2003. O polirematičnim oblicima u italijanskom jeziku = Sule forme polirematiche nela lingua italiana // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 35-57.
27. DŽINDO, Jasmin. 2007. Uno sguardo diacronico ai neologismi nella lingua dei giornali = Dijahronijski pogled na neologizme u jeziku novina // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 183-196.
28. DŽINDO, Jasmin. 2010. Upotreba prefiksoida i sufiksoida u italijanskom novinarskom registru = L'uso dei preffisoidi e suffissoidi nel registro giornalistico italiano // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 62-81.
29. GAČANIN, Sabaheta. 2004. Prilog klasifikaciji glagolskih vremena u perzijskom jeziku = A contribution to the classification of tenses in Persian language // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 70-83.

30. GAČANIN, Sabaheta. 2009. Sound Figures in Ahmad Khatem's Ghazals = Glasovne figure u gazelima Ahmeda Hatema // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 139-163.
31. GAČANIN, Sabaheta. 2003. Teorijski okvir za kontrastivno izučavanje semantike glagolskog aspekta u perzijskom i bosanskom jeziku = A Theoretical Framework for the Contrastive Analysis of the Semantics of the Verbal Aspect in Persian and Bosnian // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 115-129.
32. GRANOV, Alma. 2007. Model rekcijske fonologije u slučaju bosanskog jezika = The government phonology model of Bosnian language // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 139-152.
33. GREBOVIĆ, Selma. 2003. Skraćenice u bosanskom jeziku = Kurzwörter im Bosnischen // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 59-71.
34. HABUL-ŠABANOVIĆ, Izela. 2009. Kontrastivna analiza infinitivne fraze u pridjevskoj komplementaciji u engleskom i bosanskom jeziku = A contrastive analysis of the infinitive phrase in adjectival complementation in English and Bosnian // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 61-79.
35. HADŽIZUKIĆ, Dijana. 2005. Čovjek i kosmička harmonija (romani Ćamila Sijarića) = Mensch und kosmische Harmonie // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 154-165.
36. HAVERIĆ, Đenita. 2011. Leksički sinonimi u djelu *Bulbulistan* Fevzije Mostarca = The Lexical Synonyms in Fevzija Mostarac's *Bulbulistan* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 111-124.
37. HAVERIĆ, Đenita. 2005. Značenja prijedloga ب [ba] u perzijskom jeziku i njegovi prijevodni ekvivalenti u bosanskom jeziku = Meanings of the Preposition ب [ba] in Persian and Its Translational Equivalentes in Bosnian // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 62-72.
38. HODŽIĆ-ČAVKIĆ, Azra. 2012. Pragmasemantička analiza konceptualnih metafora u dijalozima ekspresionističkih likova Ahmeda Murabdegovića = Pragma-Semantic Analysis of Conceptual Metaphors in Ahmed Muradbegović's Expressionistics Dramas // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 84-98.
39. HRUSTIĆ, Meliha. 2003. Frazemi sa vlastitim imenom kao komponentom u njemačkom i bosanskom jeziku = Idioms with a Prope Name as a Component in German and Bosnian // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 11-18.

40. HRUSTIĆ, Meliha. 2006. Kopulativni glagoli i kopulativne partikule u njemačkom i u bosanskom jeziku = Kopulaverben Und Kopulapartikeln Im Deutschen Und Im Bosnischen // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 130-146.

41. HRUSTIĆ, Meliha. 2012. O statusu gerundiva u njemačkom jeziku = Zum Status des Gerundivs in der deutschen Sprache // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 69-83.

42. HRUSTIĆ, Meliha. 2005. Pridjevske dopune u njemačkom i u bosanskom jeziku - prikaz na modelu gramatike zavisnosti = Ergänzungen des Adjektivs im Deutschen und im Bosnischen -Ein Dartellung auf dem Modell der Dependenzgrammatik // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 95-108.

43. IMAMOVIĆ-HAVERIĆ, Đenita. 2004. Značenja prijedloga به [be] u perzijskom jeziku i njegovi prijevodni ekvivalenti u bosanskom jeziku = Meanings of the preposition به [Be] in Persian and its translational equivalentes in Bosnian // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 54-70.

44. JAHIĆ, Mustafa. 2010. Klasifikacija riječi u arapskome jeziku = Word Classification in Arabic // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 32-50.

45. KADRIĆ, Adnan. 2003. O problematici teorijskog određenja i opisa zamjenica u gramatici "Bosanski turski učitelj" (1893) = On the Problem of the Theoretical Definition and Description of Pronouns in the Grammar Book "Bosanski turski učitelj" (1893) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 131-152.

46. KADRIĆ, Adnan. 2008. Sintaksostilska izražajnost stilskih figura u poeziji Sabita Užičanina = Syntactostylistic expressivity of figures of speech in Sabit Užičanin's poetry // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 96-120.

47. KAFADAR, Enisa. 2004. Rani bilingvizam: za i protiv = Vorteile des Frühen Bilingualismus // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 11-31.

48. KALAJDŽIJA, Alen. 2004. Jezički karakter pjesme *Ašiklijski elif ba* u kontekstu novoštokavske folklorne koine i redigiranja njezine jezičke izvornosti = Linguistic character of the poem *Ašiklijski elif ba* in the context of the neo-štokavian folkloristic koine and editing of its linguistic origin. // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str: 40-53.

49. KALAJDŽIJA, Alen. 2005. Usmeno jezičko stvaralaštvo Umihane Čuvidine = Linguistic Features in Umihana Cuvidina's Work in Oral Tradition // Pismo:

Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 40-54.

50. KALAJDŽISALIHOVIĆ, Nejla. 2011. Authorship Attribution to Four English Translations of Ayahs on Man = Atribucija autorstva u četiri prijevoda ajetâ o čovjeku na engleski jezik // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 138-148.
51. KARAHASANOVIĆ, Amila. 2005. The Means of Rendering the English Present Perfect in Bosnian/Croatian/Serbian = Načini prijenosa engleskog prezent-perfekta u bosanskome/hrvatskom/srpskome // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 73-94.
52. KARAVDIĆ-MECO, Zenaida. 2006. Tipovi strukturno nepotpunih rečenica u bosanskome jeziku = Types Of Structurally Incomplete Clauses // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 115-129.
53. KHOEINI, Esmat. 2010. Odstupanja od književnog uzusa perzijskog jezika u djelu *Bulbulistan* Fevzije Mostarca = Deviations from the Literary Norm of the Persian Language in Fawzi Mostari's *Bulbulistan* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 82-100.
54. KICO, Mehmed. 2006. Vjernost u prevođenju = Faithfulness in translation // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 11-25.
55. KOSEVSKI PULJIĆ, Brigita. 2009. Das reflexive Praktikum als Prinzip der Lehrerbildung = Praksa reflektivnog podučavanja kao princip nastavnikovog obrazovanja // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 164-177.
56. LEKO, Nedžad. 2007. Imenička sintagma: NP, DP, ili …?: (Povodom Boškovićevog: *Imenička fraza DP ili NP?,* u Pismu V/1) = Noun phrases: NPS, or DPS, or …? // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 13-27.
57. LEKO, Nedžad. 2007. Kategorijski status kvantitativnih izraza = The Categorial Status of Quantity Expressions // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 33-47.
58. MARIĆ, Dario. 2005. Das system der aussprachefehler der deutsch lernenden Bosnier und Herzegowiner = Sustav izgovorenih pogrešaka Bosanaca i Hercegovaca koji uče njemački jezik // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str.116-136.
59. MARUŠIĆ, Franc. ŽAUCER, Rok. 2007. On the Adjectival Definite Article in Slovenian = O pridjevskom određenom članu u slovenskom jeziku // Pismo:

Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 102-124.

60. MEŠANOVIĆ-MEŠA, Emira. 2012. Refleks jata u zakonima na bosanskome standardnom jeziku = The Yat Reflex in the Laws in the Bosnian Standard Language // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 11-24.
61. MEŠIĆ, Sanela. 2011. Zum Gebrauch von *denn* = Upotreba riječi *denn* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 94-110.
62. MUJIĆ, Munir. 2005. Odnos arapske stilistike i susjednih disciplina = The Relationship between Arabic stylistics and neighbouring disciplines // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1. (2005), str. 268-278.
63. MULOVIĆ, Amra. 2005. Diglosija u savremenom arapskom jeziku = Diglossia in Contemporary Arabic // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 11-24.
64. MULOVIĆ, Amra. 2007. Uloga basranske i kufske filološke škole u procesu kodifikacije arapskog jezika = The role of the Basrian and Kufian philology school in the codification process of Arabic // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 166-182.
65. OKIČIĆ, Melisa. 2010. Endocentrične sintetičke složene imenice u engleskom jeziku: Struktura, klasifikacija i prijevodni ekvivalenti = Endocentric Synthetic Nominal Compounds in the English Language: Structure, Classification and Translation Equivalents // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 51-61.
66. OMEROVIĆ, Mirela. 2012. Supstantivne sintagme s načinskim značenjem u bosanskome jeziku = Noun Phrases with the Meaning of "Means" in the Bosian // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 25-32.
67. PALIĆ, Ismail. 2012. Da li je apozicija održiv sintaksički pojam = Is Apposition a Viable Syntactic Notion? // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 44-69.
68. PALIĆ, Ismail. 2003. O klasifikaciji nepromjenljivih riječi u bosanskome jeziku = Über die Klassifizierung der Unflektierbaren Wörter im bosnischen // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 93-102.
69. PALIĆ, Ismail. 2006. Pragmatički dativ u bosanskome jeziku = Pragmatic Dative In Bosnian // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 73-87.

70. PALIĆ, Ismail. 2007. Tijelo i njegovi dijelovi između dativa i akuzativa = The Body and its Parts Between the Dative and the Accusative // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 125-138.
71. PALIĆ, Ismail. 2011. Za novi pristup gramatičkoj strukturi rečenice u bosnistici = For a New Aproach to the Grammatical Structure of the Sentence in Bosnistics // Pismo: Časopis za jezik i književnost Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 39-68.
72. PEHLIĆ, Amina. 2006. Fonetsko-fonološke osobine govora Donjeg Kamička (kod Sanskog Mosta) = The Phonetic And Phonological Characteristics Of Donji Kamičak's Subdialect // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 54-72.
73. PEHLIĆ, Amina. 2009. Fonetsko-fonološke osobine govora Donjeg Kamička (kod Sanskog Mosta): Vokalizam = The phonetic and phonological characteristics of the speech of Donji Kamičak (near Sanski Most): vowels // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 11-25.
74. POLAJNAR, Janja. 2008. Nicht immer, aber immer öfter: ausdrucksformen und Funktionen von eingeprägten Werbewörtern und -sprüchen in der Allgemeinsprache = "Nicht immer, aber immer öfter" izražajni oblici i funkcije reklamnih riječi i fraza u svakodnevnom jeziku // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 129-146.
75. PRANJKOVIĆ, Ivo. 2012. Upitno, pojačano, namjerno i uvjetno *li* = The Interogative, Emphatic, Purpose and Conditional Particle *Li* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 33-43.
76. PRANJKOVIĆ, Ivo. 2005. Što je *kao* = How to Classify the Word *Kao* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 55-61.
77. RIZVIĆ-EMINOVIĆ, Edina. 2009. Distribucija prijevodnih ekvivalenata engleske gerundske fraze u bosanskom jeziku analizirana na korpusu iz pravnog registra = Distribution of the translation equivalents of the English gerund phrase in Bosnian analysed on the corpus collected from the legal register // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 80-102.
78. SEJMENOVIĆ, Amela. 2004. Modifizierte Phraseologismen Zur Klassifizierung modifizierter Phraseologismen = Modificirani frazeologizmi klasifikacija modificiranih frazeologizama // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 151-171.

79. SMAILAGIĆ, Vedad. 2003. Analiza novinskih naslova u BiH (Pokušaj sintaksičke i stilsko-semantičke analize naslova u bh. štampi) = Analyse von Schlagzielen in Bosnien –Herzegowina // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 163-173.

80. SMAILAGIĆ, Vedad. 2006. Konstrukcije za + infinitiv u bosanskom jeziku = *Za* + Infinitive Constructions In The Bosnian Language // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 107-114.

81. SMAILAGIĆ, Vedad. 2007. Modalni dativ u bosanskom jeziku = Modal dative in Bosnian // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 59-71.

82. SOFTIĆ, Mejra. 2003. Neka zapažanja o arapskom padežnom sistemu s posebnim osvrtom na dvopadežnu deklinaciju = Some Remarks on the Arabic Case System with Special Reference to the Two-Case Declination // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 103-113.

83. SOLDIN, Lejla. 2003. Problem prevođenja realija: (Ogled na materijalu ruskog prijevoda "Tvrđave" Mešše Selimovića) = Проблема перевода реалии (Очерк на материале русского перевода "Крепости" Меши Селимовича) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 19-34.

84. ŠEHOVIĆ, Amela. 2005. Društveno-politička stvarnost - izvorište novih kolokvijalnih frazema u bosanskome jeziku = Socio-Political Happenings - Source of new Phrasal Idioms in Contemporary Colloquial Bosnian Language // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str.109-115.

85. ŠEHOVIĆ, Amela. 2010. Govorni činovi kao parametri moći (na primjeru ekspresiva u bosanskohercegovačkim dramama) = The Speech Acts as the Parameters of Power (On the Example of Expessives in Bosnian-Herzegovinian Drammas) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 101-118.

86. ŠEHOVIĆ, Amela. 2007. Leksičke promjene – pokazatelj društvenih promjena = Lexical changes - the indicator of social changes // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 48-58.

87. ŠEHOVIĆ, Amela. 2009. Mjesto i funkcija anglicizama u savremenom bosanskom jeziku = Place and function of anglicisms in modern Bosnian language // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 122-138.

88. ŠEHOVIĆ, Amela. 2006. Pozdravi u bosanskohercegovačkim dramama 20. vijeka (sociolingvistička analiza) = Greetings in the bosnian-herzegovinian dramas

of the 20th century // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 26-42.

89. ŠEHOVIĆ, Amela. 2003. Upotreba mocionih sufiksa (u nomina agentis et professionis) u savremenom razgovornom bosanskom jeziku = The use of Motional Suffixes (in nomina agentis et professionis) in Contemporary Conversational in Bosnian // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 73-92.
90. ŠPAGO-ĆUMURIJA, Edina. 2007. (Ne)prevodivost ili (ne)mogućnost transpozicije djela Meše Selimovića u prijevodu na engleski jezik – gramatičko / semantičko / pragmatičko / stilistička analiza = "(Un)translatibility" or (im)possibility of transposition of Meša Selimović's works in the translation in English gramatical / semantical / pragmatical / stylistic analysis // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 153-165.
91. TEKEŠINOVIĆ, Lejla. 2009. Nedimenzionalna značenja francuskog prijedloga de = Les significations abstraites ou notionnelles de la préposition française *de* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 103-121.
92. TEKEŠINOVIĆ, Lejla. 2008. Sintaksički i semantički osvrt na prijedloge u francuskom jeziku = La préposition en français: questions de syntaxe et de sémantique // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 70-77.
93. VELIĆ, Emina. 2006. Značenja i funkcije lokativa s prijedlozima *u*, *na* i *po* u bosanskome jeziku = The Meaning And the Function Of the Locative With the Articles *u, na, po,* In Bosnian // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 88-106.

RASPRAVE I ČLANCI: KNJIŽEVNOST

94. ALIHODŽIĆ-HADŽIALIĆ, Nina. 2007. Romaneskno propitivanje identiteta (Roman *Foe* J. M. Coetzeea) = Novelistic questioning of identity (Novel "Foe" by J. M. Coetzee) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 328-336.
95. ARNAUTOVIĆ, Amina. 2011. Colonial Discourse and the Critique of Colonialism in Conrad's "An Outpost of Progress" = Kolonijalni diskurs i kritika kolonijalizma u Conradovom djelu *Outpost of progress* // Pismo: časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 266-281.

96. ARSENIJEVIĆ, Damir. 2005. Authentic Subjectivity - a Valuable Fiction?: A Reading of *The Lover* by Margaret Duras and *Lost in Translation* by Eva Hoffman = Autentični subjekt - vrijedna fikcija?: Čitanje romana *The Lover* Margaret Duras i *Lost in Translation* Eve Hoffmann // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 259-267.

97. ARSENIJEVIĆ, Damir. 2004. Intellectual debates and the French revolution = Intelektualne debate i Francuska revolucija // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 175-186.

98. BAJRAKTAREVIĆ, Faruk. 2009. *Crni album* – preispitivanje ideoloških dihotomija u svijetu implozija = The Black Album - questioning ideological dichotomies in the world of implosions // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 335-351.

99. BAJRAMOVIĆ, Muris. 2007. *Istorija bolesti* Tvrtka Kulenovića kao metafikcija = Tvrtko Kulenović's *History of Disease* as metafiction // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 227-240.

100. BAJRIĆ, Berin. 2009. Stilske osobenosti kur'anske binarne opozicije svjetlost – tmina = Stylistic characteristics of the qur'anic binary opposition light – darkness // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 181-195.

101. BEGOVIĆ, Ena. 2009. Fantastička pripovijetka u Bosni i Hercegovini = The fantastic narrative in Bosnia and Herzegovina // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 220-248.

102. BEČANOVIĆ, Tatjana. 2008. Hronotop hajke u Šćepanovićevom tekstu *Usta puna zemlje* = Chronotope of persecution in Šćepanović's text *Mouth Full of Earth* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 342-354.

103. BEČANOVIĆ, Tatjana. 2012. Struktura narativne instance u romanu *Derviš i smrt* Meše Selimovića = Structure of Narrative Instance in the novel *Derviš i smrt* by Meša Selimović // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 153-174.

104. ĆATOVIĆ, Alena. 2010. Antikasida u osmanskoj književnoj tradiciji: "Kasida razrušenoj kući" Hasana Zijaije Mostarca = Anti-Qasida in the Ottoman Literary Tradition: "Kasida razrušenoj kući" by Hasan Zijaije Mostarac // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 186-200.

105. ĆATOVIĆ, Alena. 2003. Osmanski kalendari iz rukopisne zbirke GHB biblioteke u Sarajevu: Prateće bilješke u kalendarskim tablicama // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 259-273.

106. ČIRIĆ-FAZLIJA, Ifeta. 2011. Social Constructivism and The Other in Tom Stoppard's *Arcadia* and *Indian Ink* = Društveni konstruktivizam i "drugi" u djelima Toma Stopparda *Arcadia* i *Indian Ink* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 282-295.

107. ČIRIĆ, Ifeta. 2008. Britanski teatar XX stoljeća = British theatre in the twentieth century // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 329-341.

108. ČIRIĆ, Ifeta. 2007. Dramski jezik Samuela Becketta = The Dramatic Language of Samuel Beckett // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 293-312.

109. ČIRIĆ, Ifeta. 2009. Historijski pregled razvoja dramskog žanra u Sjedinjenim Američkim Državama = Historical survey of American drama // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 315-334.

110. DEMIRAGIĆ, Ajla. 2005. Književna fikcija u okviru teorije mogućih svjetova: Koncept narativnih svjetova Lubomira Doležela = Literary Fiction within the Framework of the Possible Worlds Theory: Lubomir Doležel's Concept of the Narrative Worlds // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 139-153.

111. DEMIRAGIĆ, Ajla. 2007. Kontemplacija o *Pijanistici* Elfride Jelinek = Contemplation about Elfride Jelinek's *the Pianist* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 313-327.

112. DURAKOVIĆ, Esad. 2011. Tradicionalizam ili dinamičnost tradicije: Žanr *tahmis* u orijentalno-islamskoj književnosti = Traditionalism or the Dynamism of Tradition: The Genre *Tahmis* in Oriental-islamic Literature // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 167-184.

113. DURAKOVIĆ, Irma. 2009. Wahrnehmungsraum in Rainer Maria Rilkes *Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge* = Prostorna opažanja u romanu *Zapisi Malte Laurios Brigge* Rainera Marie Rilkea // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 271-291.

114. DURAKOVIĆ, Irma. 2008. "...Im toten Winkel unserer Selbst..." das Distanzierte sehen in das *abenteuerliche Herz* Ernst Jüngers und der Bezug zur inneren Emigration = *"...U mrtvom uglu nas samih..."*Distancirani pogled u *Pustolovnom srcu* Ernsta Jüngera i veza s "unutarnjom emigracijom" // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 266-285.

115. DŽAFIĆ, Šeherzada. 2012. Čin(ovi) pričanja: fakcija, fikcija i fantastika = World(s) Ranging of Storytelling - Faction, Fiction and Fantasy // Pismo: Časopis

za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 188-204.

116. HADŽIZUKIĆ, Dijana. 2006. Funkcija i značaj epizodnih ženskih likova u romanima Ćamila Sijarića = The Function And The Importance Of Episodic Female Characters In Ćamil Sijarić's Novels // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 149-170.
117. HADŽIZUKIĆ, Dijana. 2008. Samosvjesni dramatizovani pripovjedač u postupku poetizacije romanesknog diskursa: (Na primjerima romana M. Selimovića, S. Kulenovića, Ć. Sijarića i I. Horozovića) = Self-conscious dramatized narrator in the act of poetisation of the novelistic discourse // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 204-226.
118. IBRIŠIMOVIĆ-ŠABIĆ, Adijata. 2006. Ekfrazis Kamenog spavača Mehmedalije Maka Dizdara (ili Kameni spavač kao ekfrazis) = Экфразис в поэтическом сборнике "Каменный спящий" боснийского поэта Мехмедалии Мака Диздара // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 171-192.
119. IBRIŠIMOVIĆ-ŠABIĆ, Adijata. 2005. Orijentacija na riječ u *Kamenom spavaču* Maka Dizdara = Установка на слово в поэтическом сборнике "Kameni spavač"("Каменный спящий") боснийского поэта Мака Диздара // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 166-175.
120. KADRIĆ, Adnan. 2010. Tragom poezije Derviš-Paše Bajezidagića (Ko je pjesnik Derviš Džami Mostarac?) = Following the poetry of Derviš-Paša Bajezidagić (Who is the Poet Derviš Džami Mostarac?) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 170-185.
121. KAMENAREVIĆ, Emina. 2006. Ljubav ili *metafizički nukleus ravnoteže različitosti* u romanu "Istočni diwan" Dževada Karahasana = Love Or *The Metaphysical Nucleus Of The Balance Of Differences* In Dževad Karahasan's Novel "The Eastern Diwan" // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 193-212.
122. KARAHALILOVIĆ, Namir. 2007. O strukturnoj nekonvencionalnosti jednog gazela Nabija Tuzlaka na perzijskom jeziku = About the structural unconvencionality of one ghazel in Persian by Nabi Tuzlak // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 199-206.
123. KARAHALILOVIĆ, Namir. 2006. O strukturnoj nekonvencionalnosti jednog gazela Nabija Tuzlaka na perzijskom jeziku = About The Structural Unconvencionality Of One Ghazel In Persian By Nabi Tuzlak // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 220-228.

124. KARAHALILOVIĆ, Namir. 2012. O tematsko-motivskom utjecaju prvog gazela Hafizovog *Divana* na jedan gazel Zijaije Mostarca na perzijskom jeziku = The Impact of Themese and Motifs in the First Ghazal of Hafiz's *Divan* on a Ghazal of Ziyayi Mostarac in Persian // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str.115-136.

125. KARIĆ, Dženita. 2010. Sukob i susret različitosti u romanu *Ana Zolotti* Abdurezaka Hifzije Bjelevca = Clash and Dialogue of Differences in the Novel *Ana Zolotti* by Abdurezak Hifzi Bjelevac // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 201-214.

126. KODRIĆ, Sanjin. 2008. Modeli kulturalnog pamćenja i interkulturalna preplitanja u bošnjačkoj / bosanskohercegovačkoj književnosti 20. stoljeća: (Od "novih književnih historija" ka "kulturalnomemorijskoj historiji književnosti") = Models of cultural memory and intercultural interweaving in the 20th century bosniak / bosnian-herzegovinian literature (From "New Literary Histories" Towards "Cultural-Memory Literary History") // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 169-186.

127. KODRIĆ, Sanjin. 2007. Pjesništvo Maka Dizdara: kulturalno pamćenje i interes za socijalnu, historijsku i intimnu drugost (Skica za književnohistorijsku retrospekciju) = Mak Dizdar's poetry: Cultural memory and interest for social, historical and intimate otherness (a sketch for literaryhistorical retrospection) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 207-226.

128. KODRIĆ, Sanjin. 2009. 'Cultural-Memory Literary History' and 20th Century Bosniak Literature (Literary-Theoretical and Literary-Historical Prolegomena) = "Kulturalnomemorijska historija književnosti" i bošnjačka književnost 20. stoljeća (Književnoteorijska i književnohistorijska prolegomena) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 196-219.

129. KODRIĆ, Sanjin. 2011. "Turske priče" I. Andrića i književno-kulturalni arhiv njegova pripovjedačko-romanesknog djela: (Skica za moguća interkulturalna čitanja) = I. Andrić's 'Turkish Stories' and Literary-Cultural Archive of His Narrative-Novelistic Work (A sketch for Potential Intercultural Readings) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 228-249.

130. KODRIĆ, Sanjin O. 2004. Dramatološki aspekti teodramskog diskursa u *Hazreti Fatimi* Safeta Plakala = Dramentheoretische aspekte des teodramatischen Diskurses in *Hazreti Fatima* des bosnischen Autors Safet Plakalo // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 266-274.

131. KODRIĆ, Sanjin O. 2003. Iskazivanje fakto/fikcije u *Večernjem aktu* Pavla Pavličića ili U potrazi za Bakom iz izgubljene bajke = Expressing facto/fiction in "Večernji akt" by Pavao Pavličić or In search of Grandma from the lost fairytale // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 197-210.

132. KODRIĆ, Sanjin O. 2006. Literary Canon and Case of Bosnian and/or Bosniak Literary History (Example of Circumstances and Character of Early M. Begić's Canonization Work) = Književni kanon i slučaj bosanske i/ili boššnjačke književne historije (Na primjeru okolnosti i karaktera ranog kanonizacijskog rada M. Begića) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 229-243.

133. KONDALI, Ksenija. 2010. Formalističko čitanje *Portreta umjetnika u mladosti* Jamesa Joycea = A Formalist Reading of James Joyce's *A Portrait of the Artist as a Young Man* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 229-245.

134. KONDALI, Ksenija. 2012. Mapiranje identiteta i prostora u romanu *Gazela i kosac* Margaret Atwood = Mapping Identity and Space in Margaret Atwood's *Oryx and Crake* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 205-219.

135. KONDALI, Ksenija. 2008. Nova obzorja u američkom naturalizmu: roman *Maggie* Stephena Cranea = New horizons in american naturalism: Stephen Crane's *Maggie* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 310-328.

136. KUNIĆ, Mirsad. 2003. "Begovski pivač" Meho Kolaković = Meho Kolaković - a Ballad-Singer who Sang at Beys' Courts' // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 211-218.

137. LUBOVAC, Nihada. 2009. Kontekst i problem žanra = Context and problem of genre // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 249-270.

138. LUGHOFER, Johann Georg. 2011. Bertha von Suttner: A Prototypical European Writer = Bertha von Suttner: Prototipski evropski pisac // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 186-209.

139. MEJDANIJA, Mirza. 2009. Nesposobni – neprilagođeni junak Itala Sveva = L'eroe inetto di Italo Svevo // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 301-314.

140. MEĐEDOVIĆ, Dino. 2004. Bosanskohercegovačka ratna proza (dva romana) = Bosnische-Herzegowinische kriegsprosa (Zwei romane) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1. (2004), str. 246-266.

141. MEĐEDOVIĆ, Dino. 2007. Narativni principi Zilhada Ključanina (*Šehid* i *Koliko je srce u mrava*) = Zilhad Ključanin's Narrative principles ("Šehid" and "Koliko je srce u mrava") // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 241-255.

142. MOKER, Mubina. 2012. Omer Hajjam: hakim ili gnostik = Omer Hajjam: a Wise Man or a Gnostic? // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 137-152.

143. MUJIĆ, Munir. 2003. Orijentalizam i nesvjesno = Orientalism and the Unconscious // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), 241-258.

144. MUJIĆ, Munir. 2007. Posezanje za arhetipom: *Halladžova tragedija* Sąlāha'abd al-Sąbūra = Reaching for an archetype: Sąlāh'abd al-Sąbūr's *Tragedy of Hallāğ* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 266-273.

145. MULALIĆ, Lejla. 2008. Postmoderna biografija kao model (ne)komunikacije s prošlošću = Postmodern biography as a model of (non)-communication with the past // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 297-309.

146. MULOVIĆ, Amra. 2003. Problem autentičnosti prijeislamske poezije: Prema djelu"Studije orijentalista o autentičnosti prijeislamske poezije" = The Problem of the of Pre-Islamic Poetry: on the Work 'The Studies of Orientalists on the Authenticity of Pre-Islamic Poetry" // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 219-239.

147. MURTIĆ, Edina. 2011. Tragikomično, ambivalentno obilježje pripovjedačke poetike Branka Ćopića = Tragicomic, Ambivalent Characteristic of Branko Copić's Narrative Poetics // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 250-265.

148. OSMANKADIĆ, Merima. 2003. Cultural Hegemony or Cultural Encounters // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 275-290.

149. OSMANOVIĆ, Nina. 2010. *Die Blechtrommel* - Verfremdete Historie = *Limeni doboš* - oneobičena povijest // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 246-259.

150. PETROVIĆ-ZIEMER, Ljubinka. 2005. Ideology and History in the Contemporary British Novel = Ideologija i povijest u savremenom britanskom romanu // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 176-196.

151. PETROVIĆ-ZIEMER, Ljubinka. 2004. Ingeborg Bachmanns Roman *Malina* und Peter Handkes Kurzroman *Die Angst des Tormans beim Elfmeter* im

Zeichen des Neuen Romans = Roman Igeborg Bachmann *Malina* i kratki roman Petera Handkea *Strah golmana od jedanaesterca* u znaku "novog romana" // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 210-230.

152. POBRIĆ, Edin. 2010. U labirintu između teorije i fikcije = Im Labyrinth zwischen Theorie und Fiction // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 260-279.
153. PRELJEVIĆ, Vahidin. 2003. Granice strukturalističke književne teorije: Na primjeru Barthesove koncepcije pripovjednih jedinica = Die Grenzen der Strukturalistischen Literatutheorie : Am Beispiel von Barthes Konzeption der Erzähleinheiten // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 177-195.
154. PRELJEVIĆ, Vahidin. 2005. Odbijanje pripovijedanja i "smisao za mogućnost": Pokušaj određenja narativne poetike Roberta Musila u kontekstu moderne = Die erzähl Verweigerung und der "Möglichkeitssinn": Der Versuch der Bestimmtung einer narrativen Poetik Robert Musils Kontext der Moderne // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 212-231.
155. PRELJEVIĆ, Vahidin. 2004. Verfallsbilder und Ordnungskritik Die Negativität der Moderne in Rainer Maria Rilkes *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge* und Robert Musils *Der Mann ohne Eigenschaften* = Slike propasti i kritika poretka Negativnost moderne u *Zapisima Malte Laurids Briggea* Rainera Marie Rilkea i *Čovjeku bez svojstava* Roberta Musila // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 187-208.
156. RALJEVIĆ, Selma. 2011. Silence of the Other in E. Annie Proulx's "Brokeback Mountain" = Tišina drugog u "Brokeback mountain" E. Annie Proulx // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 296-305.
157. REBIHIĆ, Nehrudin. 2011. Figura "novih vremena" i povijesnih raskršća u bošnjačkoj pripovjednoj prozi preporodnog doba: ("Treći simbolički prostor" izmedu književne imaginacije i deskripcije na primjerima iz pripovjedne proze Osmana Aziza) = The Figure of "New Times" and Historical Crossroads in Bosniak Literature of the Revival Period: ("The Third Symbolic Space" between Imagination and Description Exemplified by Osman Aziz's Narrative Fiction) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 210-267.
158. SAMIDE, Irena. 2008. Freundschaft als Beweggrund zum Schreiben: Dialogizität von Romantikerinnen = Prijateljstvo kao poticaj na pisanje: dijalogičnost kod romantičkih književnica // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 239-251.

159. SARAJKIĆ, Mirza. 2006. "Medžnun i Lejla" pred oltarom politike = "Layla and Majnun" In Front Of The Altar Of Politics // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 213-219.

160. SARAJKIĆ, Mirza. 2005. Mustafa Lutfi al-Manfaluti i počeci arapske esejistike = Mustafa Lutfi al-Manfaluti and the Development of Arabic Essay // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 279-289.

161. SARAJKIĆ, Mirza. 2007. OŠŠeherzadinim čarima – Analiza okvirne priče *Hiljadu i jedne noći* = A word about Shaharzad (An Analysis of the Frame Story of *A Thousand nights and a night*) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 256-265.

162. STRELKA, Joseph. 2005. Zum Wiener Literaturcafé = O bečkoj književnoj kafani // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 197-211.

163. ŠATOR, Muhamed. 2004. Intertekstualnost kao polazište u tumačenju Kamenog spavača = Intertextualität als interprettationsansatz in der deutung der gedichtssammlung *Kameni spavač* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 231-246.

164. ŠEMSOVIĆ, Sead. 2010. Glas pjesnika u epici Avda Međedovića = Die Stimme des Dichters in der Epik Avdo Međedović´ // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 139-169.

165. ŠEMSOVIĆ, Sead. 2004. Tematsko-fabularni nivo utjecaja balade *Hasanaginica* na dramu *Hasanaginica* Nijaza Alispahića = Thematic-fabular level of intertextuality (exemplifield by intertextual relation between *Hasanaginica* balade and *Hasanaginica* drama written by Nijaz Alispahić) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 274-285.

166. ŠEČEROVIĆ, Naser. 2005. Führertypen in Hermann Brochs Roman *Der Versucher* = Tipovi vođe u romanu *Demeter* Hermanna Brocha // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 232-258.

167. ŠEČEROVIĆ, Naser. 2008. Spuren des Faustmotivs in Franz Kafkas *Process* = Tragovi faustovskih motiva u *Procesu* Franza Kafke // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 252-265.

168. ŠLIBAR, Neva. 2008. Transformationsraum Literaturunterricht? Literarische Kompetenzen als Herausforderung und Chance = Nastava književnosti kao prostor transformacije književne kompetencije kao izazov i prilika // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 187-203.

169. TEKEŠINOVIĆ, Amila. 2009. Religijski odbljesci u Proustovom *Traganju za izgubljenim vremenom* (Jedna komparacija književnosti s pojedinim segmentima islama i zen budizma) = Sur une nouvelle interprétation de l'oeuvre de Marcel Proust: Est-ce que Marcel Proust est entré en littérature comme on entre en religion? // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 292-300.

170. VIRANT, Špela. 2008. Der Weltensammler und der Welterfinder*:* Zu *Der Weltensammler* von Ilija Trojanow und *Wie der Soldat das Grammofon repariert* von Saša Stanišić = Sakupljač i izumitelj svijeta: O *Sakupljaču svijeta* Ilije Trojanova i *Kako vojnik popravlja gramofon* Saše Stanišića // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 286-296.

171. VRANAC, Amela. 2010. Mala izba Muse Ćazima Čatića - njegov veliki svijet: Analiza drame "Kako Musa dere jarca" Zlatka Topčića = Die kleine Bude von Musa Ćazim Ćatić seine grose Welt: Analyse des dramas *Kako Musa dere jarca* von Zlatko Topčić // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 215-228.

172. VRANAC, Amela. 2008. Šta je Nora nama ženama?: (Drama *Lutkino bespuće* Safeta Plakala) = What is Nora for us women?(Safet Plakalo's Play *Lutkino bespuće*) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 227-238.

173. VUKIĆEVIĆ-JANKOVIĆ, Vesna. 2012. De(kon)strukcija individualne i kolektivne memorije u Pekićevom "Antropološkom eposu" = De(con)struction of Individual and Collective Memory in Pekic's "Anthropological Epic Poem" // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 174-187.

174. YAR KHAN, Fahran Ebadat. 2006. *Mourning Becomes Electra*: Myth Recreated = *Žalost postaje Elektra:* oživljeni mit // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 254-266.

175. YAR KHAN, Shahab. 2006. The Orient and the Occident in Shakespearean Drama = Istok i zapad u Shakespeareovim dramama // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 244-253.

176. ZEKIĆ, Ivana. 2007. Die Frühromantiker in Jena Eine kulturgeschichtliche Perspektive = Predstavnici ranog romantizma u Jeni (kulturno-historijska perspektiva) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 274-292.

PRILOZI

177. AHMETOVIĆ, Senka. 2006. O mogućnostima primjene generativnog pristupa na sintaksu bosanskoga jezika // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 269-286.
178. ALISPAHIĆ, Zehra. 2007. O problemima u učenju arapskog jezika = About the problems of Arabic language learning // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 355-369.
179. HADŽIBEGIĆ-BICCIATO, Amina. 2010. Postmetodsko doba ili eklekticizam u nastavi stranog jezika // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 291-300.
180. IMAMOVIĆ, Hurija. 2010. Bosanska leksikografija kroz historiju: Kratak pregled // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 301-311.
181. KALAJDŽISALIHOVIĆ, Nejla. 2010. Značaj kompjuterski potpomognutog i mašinskog prevođenja // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 283-290.
182. KARAHALILOVIĆ, Namir. 2003. Jedna kasida – pohvalnica Nabija Tuzlaka na perzijskom jeziku // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 293-297.
183. TEKEŠINOVIĆ, Lejla. 2012. O translativima u Tensièrovoj translaciji drugog stepena // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 222-233.

OSVRTI I PRIKAZI

184. ARIFHODŽIĆ, Maja. 2006. *Geschichte (ge-)brauchen. Literatur und Geschichtskultur im Staatssozialismus: Jugoslavien und Bulgarien* (ur. Angela Richter / Barbara Beyer) (Frank & Timme, Berlin, 2006) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 298-301.
185. ARNAUT, Alica. 2006. Hasnija Muratagić-Tuna: *Bosanski, hrvatski, srpski aktuelni pravopisi (sličnosti i razlike)* (Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2005) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 289-293.
186. BAJRAMOVIĆ, Muris. 2009. O *Malim pričama* Zilhada Ključanina (Zilhad Ključanin: *Male priče od životne važnosti*, Connectum, Sarajevo, 2009) // Pismo:

Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 365-367.

187. BAKŠIĆ, Sabina. 2004. Ekrem Čaušević: Turkološka čitanka. Izbor tekstova iz turskog tiska s glosarom i komentarima (IBIS grafika, Zagreb: 2002) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 327-328.

188. DRKIĆ, Munir. 2012. Namir Karahalilović (2012): Kritičko izdanje djela *Svjetiljka srcima (Serāğ al-qolūb)* autora Quattāna Gaznawīja (Sarajevo: Naučno-istraživački institut "Ibn Sina") // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 255-259.

189. DURAKOVIĆ, Irma. 2009. Kafkino kinematografsko pripovijedanje (Peter-André Alt: *Kafka und der Film. Über kinematographisches Erzählen*. München: C.H. Beck, 2009, str. 237) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 372-373.

190. DURAKOVIĆ, Irma. 2010. Nuevo Cine Mexicano (*Film-Konzepte: Die jungen Mexikaner /Heft 15/*) (hrg. Thomas Koebner und Fabienne Liptay), München: Edition text+kritik in Richard Boorberg, 2009/8, str. 111 // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 354-358.

191. EFENDIĆ, Nirha. 2010. Novi prilog proučavanju teme Morića (Đenana Buturović, *Morić - smisao sjećanja i pamćenja*, Svjetlost, Sarajevo, 2009, 308 str.) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 348-351.

192. EFENDIĆ, Nirha. 2009. Sevdalinke Janka M. Veselinovića u obnovljenom izdanju // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 362-364.

193. GORJANC, Vojko. 2006. *Bez predrasuda i stereotipa: Interkulturalna komunikacijska kompetencija u društvenom i političkom kontekstu* (ur. Mirjana Benjak i Vesna Požgaj Hadži) (Izdavač ki centar Rijeka, Rijeka, 2005) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 294-297.

194. HADŽIZUKIĆ, Dijana. 2012. O književnoj prošlosti, kulturi i pamćenju (dvije knjige Sanjina Kodrića) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str: 271-279.

195. HADŽIZUKIĆ, Dijana. RALJEVIĆ, Selma. 2009. U otplitanju krvavog čvora Selimovićevih oblika pripovijedanja (Elbisa Ustamujić: *Oblici pripovijedanja u romanu Meše Selimovića*, Fakultet humanističkih nauka Univerziteta "Džemal Bijedić", Mostar, 2009) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 368-371.

196. HODŽIĆ-ČAVKIĆ, Azra. 2011. Mirela Omerović: Nekongruentni atribut u bosanskome jeziku: (Slavistički komitet, Sarajevo, 2011) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 328-330.

197. HODŽIĆ-ČAVKIĆ, Azra. 2012. Sarajevski filološki susreti I: Zbornik radova, knjiga I (ur. Ismail Palić) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 260-266.

198. HRUSTIĆ, Meliha. 2009. Đorđević, Miloje / Engel, Ulrich (2009): *Wörterbuch zur Verbvalenz Deutsch – Bosnisch/Kroatisch/Serbisch*, Iudictum Verlag, München, 686 stranica // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 358-361.

199. IVOJEVIĆ, Enisa. 2011. Ismail Palić: Dativ u bosanskome jeziku (Bookline, Sarajevo, 2010) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 317-320.

200. IVOJEVIĆ, Enisa. 2010. Jezična politika i jezična stvarnost (ur. Jagoda Granić), Hrvatsko društvo za primijenjenu lingvistiku, Zagreb, 2009. // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 327-335.

201. KADRIĆ, Adnan. 2010. Hasan Zijaija Mostarac: Divan (napisala, prevela i priredila Alena Catovic), Dobra knjiga, Sarajevo, 2010, 217 str. // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 343-345.

202. KADRIĆ, Adnan. 2010. Trojezički rječnik // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 315-318.

203. KATNIĆ-BAKARŠIĆ, Marina. 2003. Inspirativni slavistički susreti // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 301-303.

204. KEŠO, Safet. 2003. Milan Mihaljević: Slavenska poredbena gramatika (Školska knjiga, Zagreb, 2002) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 309-315.

205. KODRIĆ, Sanjin. 2010. O stanju bosanskohercegovačke postmoderne metaproze (Muris Bajramović, *Bosanskohercegovačka metaproza*, Bookline, Sarajevo, 2010, 255 str.) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 352-353.

206. KODRIĆ, Sanjin. 2007. Teatarsko činjenje i činjenje za teatar: Dramatološke sinteze Gordane Muzaferije // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 376-382.

207. KODRIĆ, Sanjin. 2011. Životna storija i književna historija: Nedžad Ibrišimović (1940 - 2011) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 347-351.

208. KODRIĆ, Sanjin O. 2005. *Politički roman: fikcije totalitarizma* Nikole Kovača - teorijska (pri)povijest o iskustvu čovjeka u svijetu prinude i nasilja // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 314-318.
209. KODRIĆ, Sanjin O. 2005. Sedamdeset godina života i pola stoljeća nastavno-znanstvenog rada akademika prof. dr. Zdenka Lešića (pokušaj kratke bio-bibliografije) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 319-322.
210. KODRIĆ ZAIMOVIĆ, Lejla. 2012. In memoriam prof. dr. Emina Memija. Životni vijek kao priča o posvećenosti jednoj kulturi // Pismo: Časopis za jezik i knjževnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 283-288.
211. KOLENIĆ, Ljiljana. 2007. Međunarodni znanstveni lingvistički skup u Tuzli // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 373-375.
212. KONDALI, Ksenija. 2008. Michael J. Lewis, *American Art And Architecture* // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 372-378.
213. KORDIĆ, Snježana. 2004. Ada Vidovič Muha: *Slovensko leksikalno pomenoslovje* (Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, Ljubljana, 2000) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 316-318.
214. KORDIĆ, Snježana. 2005. Ljiljana Subotić: *Istorijska lingvistika* (Filozofski fakultet, Novi Sad, 2002) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 298-300.
215. KORDIĆ, Snježana. 2004. Stephen M. Dickey: *Parameters of Slavic Aspect: A Cognitive Approach* (Center for the Study of Language and Information, Stanford, 2000) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 319-321.
216. LJEVO-OVČINA, Amela. 2011. Robert Bońkowski: Słowianie środkowopołudniowi na przełomie xx i xxi wieku. Język religia naród państwo: (Katowice, 2010, 351 str.) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 324-327.
217. LUBOVAC, Nihada. 2010. Međunarodna naučna konferencija „Sarajevski filološki susreti I“ // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 359-360.
218. MATIĆ, Vikica. 2011. Ljubinka Petrović-Ziemer: Mit Leib und Körper. Zur Korporalität in der deutschsprachigen Gegenwartsdramatik: (Verlag, Bielefeld, 2011,147 str.) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 339-342.

219. MEŠANOVIĆ-MEŠA, Emira. 2011. Senahid Halilović - Ismail Palić - Amela Šehović: Rječnik bosanskoga jezika: (Filozofski fakultet u Sarajevu, Sarajevo, 2010) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 321-323.

220. MUJIĆ, Munir. 2006. *Esad Duraković: Orijentologija: univerzum sakralnoga teksta* (Tugra, Sarajevo, 2007, 395 str.) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IV/1 (2006), str. 302-307.

221. MUJIĆ, Munir. 2005. Najnoviji prijevod Kur'ana na bosanski jezik // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 306-310.

222. MURATAGIĆ-TUNA, Hasnija. 2011. In memoriam akademik Asim Peco (1927-2011): Zapis o profesoru i čovjeku // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 343-346.

223. NAKAŠ, Lejla. 2010. Matej Šekli: Geografski nazivi i vlastita imena u kraju Livek i okolici (Založba ZRC /Zbirka Lingvistica et philologica; 22/,ZRC SAZU, Ljubljana, 2008) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 319-323.

224. NAKAŠ, Lejla. 2010. (Otkud su došli idoli - religijsko-polemički manuskript iz tatarske ostavštine Velikog vojvodstva Litva) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 334-340.

225. OMEROVIĆ, Mirela. 2011. Emira Mešanović-Meša: Kontrastivna analiza bosanskog, hrvatskog i srpskog jezika u zakonima Federacije Bosne i Hercegovine: (Slavistički komitet, Sarajevo, 2011) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 331-333.

226. OSMANKADIĆ, Merima. 2004. Duška Klikovac, Katarina Rasuli. (ur.): *Jezik, društvo, saznanje – profesoru Ranku Bugarskom od njegovih studenata* (Filološki fakultet, Beograd, 2003) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 322-326.

227. OSMANČEVIĆ, Asja. 2011. Literatura kao odraz stvarnosti: Prikaz zbornika radova "Gedichte und Geschichte" stipendista Franz-Werfel programa: (Hrsg. Arnulf Knafl, Wien 2011) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 336-338.

228. PALIĆ, Ismail. 2011. Da ti ja kažem kojim jezikom govoriš (povodom učestalih nastupa "bošnjaštva" Branka Tošovića) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1. (2011), str. 309-316.

229. PALIĆ, Ismail. 2010. Jezična skladanja: Zbornik o šezdesetogodišnjici prof. dr. Ive Pranjkovića (Zagreb, 2010) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 341-342.

230. PRELJEVIĆ, Vahidin. 2004. Kulturološka književna znanost u Njemačkoj (Die Negativität der Moderne in Rainer Maria Rilkes *Die Aufzeichnungen des Malte Laurids Brigge* und Robert Musils *Der Mann ohne Eigenschaften*) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 329-332.

231. PRUGO-BABIĆ, Linda. 2012. Važan prilog istraživanju slavenske etnolingvistike (E.S. Uzenjova /2010/: Bugarska svadba. Etnolingvističko istraživanje / Moskva: Indrik/) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 245-249.

232. REBIHIĆ, Nehrudin. 2012. Održana međunarodna naučna konferencija Sarajevski filološli susreti II (Sarajevo, 13. i 14. 12. 2012) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 280-282.

233. REBIHIĆ, Nehrudin. 2012. Pisci, kanoni, tradicije i kulture (Sarajevski filološki susreti I, Zbornik radova, knj. II, ur. Sanjin Kodrić, Bosansko filološko društvo, Sarajevo, 2012) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 267-270.

234. SARAJKIĆ, Mirza. 2007. Balkanske perle od sevdaha // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 383-385.

235. SARAJKIĆ, Mirza. 2007. O čudesnoj otvorenosti Teksta // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 383-385.

236. SARAJKIĆ, Mirza. 2008. Vrijedna studija na arapskom jeziku o bošnjačkom narodu // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 369-371.

237. SMAILAGIĆ, Vedad. 2005. *Höflichkeitsstile. Cross Cultural Communication* (2. Korr. Auflage. Frankfurt: Peter Lang – Lüger, Heinz-Helmut, 2002) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 301-305.

238. SMAILAGIĆ, Vedad. 2004. Riječi ovog vremena // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 311-313.

239. SMAILAGIĆ, Vedad. 2004. Sprachwissenschaft. Ein Reader // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 314-315.

240. SMAILAGIĆ, Vedad. 2010. Uršula Krevs Birk: Argumentenellipse (Gunter Narr) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 346-347.

241. SMAILAGIĆ, Vedad. 2005. *Valentna gramatika danas* (na primjerima: Ulrich Engel /2004/: *Deutsche Grammatik – Neubearbeitung.* Iudicum. München, i Hans-Werner Eroms /2000/: *Syntax der deutschen Sprache.* WdG. Berlin) //

Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 293-297.

242. SMAILAGIĆ, Vedad. 2009. Zrinjka Glovacki-Bernardi: *Kad student zatrudni. Rasprava o rodnoj perspektivi u jeziku* (Alfa, Zagreb, 2008, 113 strana) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VII/1 (2009), str. 355-357.
243. SMAJLOVIĆ, Adna. 2012. Manfred Geier (2003): Orientierung Linguistik. Was sie kann, was sie will (2. Auflage, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuch Verlag GmbH) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012)., str. 237-240.
244. SUČIĆ, Vlado. (2012). Paul Louis Thomas - Vladimir Osipov (2012): Gramatika bosanskog/crnogorskog/hrvatskog/srpskog jezika (Paris: Institut D'etudes Slaves, 621 str.). // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 250-254.
245. ŠEHOVIĆ, Amela. 2003. Marina Katnić-Bakaršić: *Stilistika dramskog diskursa*: (Vrijeme, Zenica, 2003) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. I/1 (2003), str. 305-307.
246. ŠEHOVIĆ, Amela. 2010. Rod i jezik (priredile Svenka Savić, Marijana Čanak, Veronika Mitro i Gordana Štasni, Ženske studije i istraživanja i Futura publikacije, Novi Sad, 2009) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VIII/1 (2010), str. 324-326.
247. ŠEČEROVIĆ, Naser. 2005. Joseph P. Strelka, *Ernst Schönwiese. Werk und Leben* (Peter Lang. Europäischer Verlag der Wissenschaften, Frankfurt a.M. 2005) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. III/1 (2005), str. 311-313.
248. ŠEČEROVIĆ, Naser. 2004. Problematična ekskluzivnost (Franz Haas / Hermann Schlösser / Klaus Zeyringer, Blicke von außen:Österreichische Litreratur im Internationalen Kontext / Pogledi izvana:Austrijska literatura u internacionalnom kontekstu/, Haymon-Verlag, Innsbruck, 2003) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 333-336.
249. TURANOVIĆ, Mirsad. 2011. Sabina Bakšić - Alena Ćatović - Esra Ertanir: Vrijeme je za turski: (Fono, Istanbul, 2011, 355 str.) // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. IX/1 (2011), str. 334-335.
250. ZAHIROVIĆ, Džana. 2012. Elisabeth Wehling & George Lakoff (2009): Auf leisen Sohlen ins Gehirn -Politische Sprache und ihre heimliche Macht // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 241-244.

GOSTUJUĆI ČLANCI I PRILOZI

251. DIZDAR, Senada. 2007. Odnosi među pojmovima u jezicima za označavanje = Die Beziehung der Begrifflichkeiten in den Indexierungssprachen // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. V/1 (2007), str. 339-352.

252. IBRULJ, Nijaz. 2004. Holizam identiteta = The Holism of the identity // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. II/1 (2004), str. 287-305.

253. KODRIĆ, Lejla. 2008. O baštinskim ustanovama u kontekstu teorija kulturnog pamćenja = On Heritage Institutions in the Context of the Theories of Cultural Memory // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. VI/1 (2008), str. 357-366.

BIBLIOGRAFIJA

254. DIZDAR, Senada. HAJDARPAŠIĆ, Lejla. MEŠIĆ, Alma. 2012. Bibliografija radova objavljenih u časopisu Pismo 2003-2012 // Pismo: Časopis za jezik i književnost. Sarajevo: Bosansko filološko društvo. X/1 (2012), str. 291-321.

REGISTAR AUTORA

AHMETOVIĆ-PALIĆ, Senka (2) 1, 2
AHMETOVIĆ, Senka (1) 177
AKBAROV, Azamat (1) 3
ALIHODŽIĆ-HADŽIALIĆ, Nina (1) 94
ALISPAHIĆ, Zehra (1) 178
ARIFHODŽIĆ, Maja (1) 184
ARNAUT, Alica (1) 185
ARNAUT-KAROVIĆ, Kamiah (1) 4
ARNAUTOVIĆ, Amina (1) 95
ARSENIJEVIĆ, Damir (2) 96, 97

BADURINA, Lada (1) 5
BAJRAKTAREVIĆ, Faruk (1) 98
BAJRAMOVIĆ, Muris (2) 99, 186
BAJRIĆ, Berin (1) 100
BAKŠIĆ, Sabina (4) 6, 7, 8, 187
BEGOVIĆ, Ena (1) 101
BEČANOVIĆ, Tatjana (2) 102, 103
BOŠKOVIĆ, Željko (1) 9
BRKIĆ-MEĐEDOVIĆ, Sedina (1) 10
BULIĆ, Halid (2) 11, 12
BULIĆ, Refik (2) 13, 14

ĆATOVIĆ, Alena (2) 104, 105
ČENGIĆ, Nermina (1) 15
ČIRIĆ-FAZLIJA, Ifeta (1) 106
ČIRIĆ, Ifeta (3) 107, 108, 109
ČOVIĆ, Alma (1) 16

DEMIRAGIĆ, Ajla (2) 110, 111
DIZDAR, Elma (3) 17, 18, 19
DIZDAR, Senada (2) 251, 254
DRKIĆ, Munir (5) 20, 21, 22, 23, 188
DURAKOVIĆ, Esad (1) 112
DURAKOVIĆ, Irma (4) 113, 114, 189, 190

DŽAFIĆ, Šeherzada (1) 115
DŽINDO, Jasmin (5) 24, 25, 26, 27, 28

EFENDIĆ, Nirha (2) 191, 192

GAČANIN, Sabaheta (3) 29, 30, 31
GORJANC, Vojko (1) 193
GRANOV, Alma (1) 32
GREBOVIĆ, Selma (1) 33

HABUL-ŠABANOVIĆ, Izela (1) 34
HADŽIBEGIĆ-BICCIATO, Amina (1) 179
HADŽIZUKIĆ, Dijana (4) 35, 116, 117, 194, 195
HAJDARPAŠIĆ, Lejla (1) 254
HAVERIĆ, Đenita (2) 36, 37
HODŽIĆ-ČAVKIĆ, Azra (3) 38, 196, 197
HRUSTIĆ, Meliha (5) 39, 40, 41, 42, 198

IBRIŠIMOVIĆ-ŠABIĆ, Adijata (2) 118, 119
IBRULJ, Nijaz (1) 252
IMAMOVIĆ-HAVERIĆ, Đenita (1) 43
IMAMOVIĆ, Hurija (1) 180
IVOJEVIĆ, Enisa (2) 199, 200

JAHIĆ, Mustafa (1) 44

KADRIĆ, Adnan (5) 45, 46, 201, 202, 120
KAFADAR, Enisa (1) 47
KALAJDŽIJA, Alen (2) 48, 49
KALAJDŽISALIHOVIĆ, Nejla (2) 50, 181
KAMENAREVIĆ, Emina (1) 121
KARAHALILOVIĆ, Namir (4) 122, 123, 124, 182
KARAHASANOVIĆ, Amila (1) 51
KARAVDIĆ-MECO, Zenaida (1) 52
KARIĆ, Dženita (1) 125
KATNIĆ-BAKARŠIĆ, Marina (1) 203
KEŠO, Safet (1) 204
KHOEINI, Esmat (1) 53
KICO, Mehmed (1) 54
KODRIĆ, Lejla (1) 253
KODRIĆ, Sanjin (7) 126, 127, 128, 129, 205, 206, 207
KODRIĆ, Sanjin O. (5) 130, 131, 132, 208, 209
KODRIĆ-ZAIMOVIĆ, Lejla (1) 210
KOLENIĆ, Ljiljana (1) 211
KONDALI, Ksenija (4) 133, 134, 135, 212
KORDIĆ, Snježana (3) 213, 214, 215
KOSEVSKI PULJIĆ, Brigita (1) 55
KUNIĆ, Mirsad (1) 136

LEKO, Nedžad (2) 56, 57
LUBOVAC, Nihada (2) 137, 217
LUGHOFER, Johann Georg (1) 116

LJEVO-OVČINA, Amela (1) 216

MARIĆ, Dario (1) 58
MARUŠIĆ, Franc (1) 59
MATIĆ, Vikica (1) 218
MEJDANIJA, Mirza (1) 139
MEŠANOVIĆ-MEŠA, Emira (2) 60, 219
MEŠIĆ, Alma (1) 254
MEŠIĆ, Sanela (1) 61
MEĐEDOVIĆ, Dino (2) 140, 141
MOKER, Mubina (1) 142
MUJIĆ, Munir (5) 62, 143, 144, 220, 221
MULALIĆ, Lejla (1) 145
MULOVIĆ, Amra (3) 63, 64, 146
MURATAGIĆ-TUNA, Hasnija (1) 222
MURTIĆ, Edina (1) 147

NAKAŠ, Lejla (2) 223, 224

OKIČIĆ, Melisa (1) 65
OMEROVIĆ, Mirela (2) 66, 225
OSMANKADIĆ, Merima (2) 148, 226

OSMANOVIĆ, Nina (1) 149
OSMANČEVIĆ, Asja (1) 227

PALIĆ, Ismail (7) 67, 68, 69, 70, 71, 228, 229
PEHLIĆ, Amina (2) 72, 73
PETROVIĆ-ZIEMER, Ljubinka (2) 150, 151
POBRIĆ, Edin (1) 152
POLAJNAR, Janja (1) 74
PRANJKOVIĆ, Ivo (2) 75, 76
PRELJEVIĆ, Vahidin (4) 153, 154, 155, 230
PRUGO-BABIĆ, Linda (1) 231

RALJEVIĆ, Selma (2) 156, 195
REBIHIĆ, Nehrudin (3) 157, 232, 233,
RIZVIĆ-EMINOVIĆ, Edina (1) 77

SAMIDE, Irena (1) 158
SARAJKIĆ, Mirza (6) 159, 160, 161, 234, 235, 236
SEJMENOVIĆ, Amela (1) 78
SMAILAGIĆ, Vedad (9) 79, 80, 81, 237, 238, 239, 240, 241, 242
SMAJLOVIĆ, Adna (1) 243
SOFTIĆ, Mejra (1) 82
SOLDIN, Lejla (1) 83
STRELKA, Joseph (1) 162
SUČIĆ, Vlado (1) 244

ŠATOR, Muhamed (1) 163
ŠEHOVIĆ, Amela (8) 84, 85, 86, 87, 88, 89, 245, 245
ŠEMSOVIĆ, Sead (2) 164, 165
ŠEČEROVIĆ, Naser (4) 166, 167, 247, 248
ŠLIBAR, Neva (1) 168
ŠPAGO-ĆUMURIJA, Edina (1) 90

TEKEŠINOVIĆ, Amila (1) 169
TEKEŠINOVIĆ, Lejla (3) 91, 92, 183
TURANOVIĆ, Mirsad (1) 249

VELIĆ, Emina (1) 93
VIRANT, Špela (1) 170
VRANAC, Amela (2) 171, 172
VUKIĆEVIĆ-JANKOVIĆ, Vesna (1) 173

ZAHIROVIĆ, Džana (1) 250
ZEKIĆ, Ivana (1) 176

ŽAUCER, Rok (1) 59

YAR KHAN, Fahran Ebadat (1) 174
YAR KHAN, Shahab (1) 175

Podaci o autorima

Tatjana Bečanović
Filozofski fakultet
Nikšić
alextatjana@t-com.me

Senada Dizdar
Filozofski fakultet
Sarajevo
senada.dizdar@ff.unsa.ba

Munir Drkić
Filozofski fakultet
Sarajevo
munir.drkic@ff.unsa.ba

Šeherzada Džafić
Univerzitet u Bihaću
Seherzad@365.ba

Dijana Hadžizukić
Fakultet humanističkih nauka
Mostar
dijana.hadzizukic@unmo.ba

Lejla Hajdarpašić
Filozofski fakultet
Sarajevo
lejla.hajdarpasic@ff.unsa.ba

Azra Hodžić-Čavkić
Filozofski fakultet
Sarajevo
azra.e.hodzic@gmail.com

Meliha Hrustić
Filozofski fakultet
Tuzla
meliha.h@bih.net.ba

Namir Karahalilović
Filozofski fakultet
Sarajevo
namir.karahalilovic@gmail.com

Lejla Kodrić Zaimović
Filozofski fakultet
Sarajevo
lejla.kodric@ff.unsa.ba

Ksenija Kondali
Filozofski fakultet
Sarajevo
ksenija.kondali@ff.unsa.ba

Emira Mešanović-Meša
Pedagoški fakultet
Sarajevo
mesanovicemira@hotmail.com

Alma Mešić
Sarajevo

Mubina Moker
Naučnoistraživački institut "Ibn Sina"
Sarajevo
mubina.moker@ibn-sina.net

Mirela Omerović
Pedagoški fakultet
Sarajevo
mirelamuftic@yahoo.com

Ismail Palić
Filozofski fakultet
Sarajevo
ismailpalic@ff.unsa.ba

Ivo Pranjković
Filozofski fakultet
Zagreb
ivo.pranjkovic@htnet.hr

Linda Prugo-Babić
Filozofski fakultet
Sarajevo
linda.prugo-babic@ff.unsa.ba

Nehrudin Rebihić
Filozofski fakultet
Sarajevo
nehrudinrebihic@hotmail.com

Adna Smajlović
Sanski Most

Vlado Sučić
Filozofski fakultet
sarajevo
vlado.sucic@ff.unsa.ba

Vesna Vukićević-Janković
Filozofski fakultet
Nikšić
vesnajan@ac.me

Džana Zahirović
Sarajevo
dzanazahirovic@hotmail.com

UPUTE ZA AUTORE

Radovi trebaju biti pisani u standardnome formatu A4 (prored 1,5, Times New Roman, veličina slova 12). Napomene stoje na dnu stranice, a ne na kraju teksta.

Rukopis treba organizirati i numerirati na sljedeći način:

0. stranica: naslov i podnaslov, ime(na) autora, ustanova, adresa (uključujući i e-mail);

1. stranica: naslov i podnaslov, ključne riječi, sažetak na jeziku na kojem je napisan tekst (u slučaju rasprava i članaka);

2. stranica i dalje: glavni dio teksta.

Ako je tekst pisan na bosanskome jeziku, na njegovu kraju treba dati sažetak (na novoj stranici) na engleskom, njemačkom, francuskom ili italijanskom (uključujući i navođenje naslova), a ako je pisan na engleskom ili njemačkom jeziku, sažetak treba biti na bosanskome.

Popis izvora i literature treba početi na novoj stranici.

Na kraju treba dodati sve posebne dijelove (crteže, tablice, slike) koji nisu mogli biti uvršteni u tekst.

Ukoliko se numeriraju, odjeljci trebaju biti označeni arapskim brojkama (1./1.1./1.1.1). Za različite razine upotrebljavati različite tipove slova:

1. Masnim slovima (Times New Roman)

1.1. Broj masnim slovima, ***a naslov masnim kosim slovima (Times new Roman)***

1.1.1. Broj običnim slovima*, a naslov kurzivom (Times New Roman)*

Navodi u tekstu sastoje se od prezimena autora i godine objavljivanja rada, te, ako je značajno, broja stranice nakon dvotačke (sve u zagradama), npr.: (Jackendoff 2002) ili (Bolinger 1972:246). Ako je ime autora sastavni dio teksta, navodi se na sljedeći način: Allerton (1987:18) tvrdi...

Kraće citate treba započeti i završiti navodnim znacima, a sve duže citate treba oblikovati kao poseban odlomak, odvojen praznim redom od ostatka teksta, uvučeno i kurzivom, bez navodnih znakova.

Riječi ili izraze iz jezika različitog od jezika teksta treba pisati kurzivom i popratiti prijevodom u zagradi, npr.: *noun phrase* (imenička fraza).

Primjere u radu koji se normalno ne uklapaju u rečenicu u tekstu treba brojčano označiti koristeći arapske brojke u zagradama i odvojiti ih od glavnog teksta praznim redovima. Ako je potrebno, primjeri se mogu grupirati upotrebom malih slova, a u tekstu se pozivati na primjere: (3), (3a), (3a, b) ili (3 a-b).

Na kraju rukopisa, na posebnoj stranici s naslovom **Literatura**, treba dati cjelovit popis korištene literature. Bibliografske jedinice trebaju biti poredane abecednim redom prema prezimenima autora; svaka jedinica u posebnom odjeljku; drugi i svaki daljnji red uvučen; bez praznih redova između jedinica. Radove istog autora složiti hronološkim redom, od ranijih prema novijima, a radove jednog autora objavljene u istoj godini obilježiti malim slovima (npr. 2001a, 2001b). Ako se navodi više od jednog članka iz iste knjige, treba navesti tu knjigu kao posebnu jedinicu pod imenom urednika, pa u jedinicama za pojedine članke uputiti na cijelu knjigu.

Imena autora po mogućnosti treba dati u cijelosti.

Svaka jedinica treba sadržavati sljedeće elemente, poredane ovim redom i uz upotrebu sljedećih interpunkcijskih znakova:

- prezime (prvog autora), ime ili inicijal (odvojene zarezom), ime i prezime drugih autora (odvojene zarezom od drugih imena i prezimena);
- godina objavljivanja u zagradi iza koje slijedi zarez;
- potpun naslov i podnaslov rada, između kojih se stavlja tačka;
- uz članke u časopisima navesti ime časopisa, godište i broj, te nakon zareza brojeve stranica početka i kraja članka;
- uz članke u knjigama: prezime i ime urednika, nakon zareza skraćenica ur., naslov knjige, nakon zareza broj stranica početka i kraja članka;
- uz knjige i monografije: izdanje (po potrebi), niz te broj u nizu (po potrebi), izdavač, mjesto izdavanja;
- naslove knjiga i časopisa treba pisati kurzivom;
- naslove članaka iz časopisa ili zbornika treba pisati pod navodnim znacima.

Nekoliko primjera:

Beaugrande, R. de, W. Dressler (1981), *Introduction to Text Linguistics*, Longman, London

Crystal, David, ur. (1995), *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*,

Cambridge University Press, Cambridge

Ivić, Milka (1979), "O srpskohrvatskim prilozima za način", *Južnoslovenski filolog* 35, 1-18.

Peters, Hans (1993), *Die englischen Gradadverbien der Kategorie booster*, Gunter Narr Verlag, Tübingen

Thorne, J. P. (1970), "Generative Grammar and Stylistic Analysis", u: J. Lyons, ur., *New Horizons in Linguistics*, 185-197, Penguin Books, Harmondsworth

Guidelines For Authors

Contributions should be written using standard A4 format (1,5 spacing, Times New Roman 12). Use footnotes rather than endnotes.

Use the following order and numbering of pages:

Page 0: title and subtitle, author's (or authors') name(s) and affiliation, complete address (including e-mail address).

Page 1: title and subtitle, abstract in the language in which the article is written (in case of full-length articles).

Page 2 etc.: body of the article

If the article is written in Bosnian, the summary (on a new page) should be written in English, German, French, or Italian (including the title of the article). If it is written in English or german, the summary should be written in Bosnian.

References, beginning of the new page.

At the end of the article, on a new page, any special matter (i.e. drawings, tables, figures) that could not be integrated into the body of the text.

If sections and subsections in the text are numbered, it should be done with Arabic numerals (e.g. 1./1.1./1.1.1.). Different font types should be used for section titles at different levels:

1. Bold (Times New Roman)

1.1. Numbers in bold, *title in bold italics (Times New Roman)*

1.1.1. Numbers in roman, t*itle in italics (Times New Roman)*

Within the text, citations should be given in brackets, consisting of the author's surname, the year of publication, and page numbers where relevant, e.g. (Jackendoff 2002) or (Bolinger 1972: 246). If the author's name is part of the text, use this form: Allerton (1987: 18) claims...

Quotations should be given between double quotation marks; longer quotations should be intented and set apart from the main body of the text by leaving one blank line before and after, printed in italics, without quotation marks.

Words or phrases in languages other than the language of the article should be in italics and accompanied by a translation in brackets, e.g. *padež* (case).

Examples should be numbered with Arabic numerals between brackets and set apart from the main body of the text by leaving spaces before and after. Use lowercase letters to group sets of related examples. In the text, refer to numbered items as ((3), (3a), (3a, b) or (3 a-b).

At the end of the manuscript provide a full bibliography, beginning on a separate page with the heading **References**. Arrange the entries separately by the surnames

of authors, with each entry as a separate hanging intented paragraph. List multiple works by the same author in ascending chronological order. Use suffixed letters a, b, c, etc. to distinguish more than one item published by a single author in the same year (e.g. 2001a, 2001b). If more than one article is cited from the same book, list the book as a separate entry under the editor's (or editors') name(s), with crossreferences to the book in the entries for each article.

Use given names instead of initials whenever possible.

Each entry should contain the following elements in the order and punctuation given:

- (First) author's surname, given name(s) or initial(s), given name and surname of other authors, year of publication in brackets follwed by a comma;
- Full title and subtitle of the work;
- For a journal article: Full name of the journal and volume number, inclusive page numbers;
- For an article in a book: full name(s) of editor(s), ed., title of the book, inclusive page numbers;
- For books and monographs: the edition, volume or part number (if applicable), and series title (if any). Publisher, place of publication;
- Titles of books and journals should be in italics;
- Titles of articles should be in double quotation marks.

Some examples:

Beaugrande, R. de, W. Dressler (1981), *Introduction to Text Linguistics,* Longman, London

Crystal, David, ed. (1995), *The Cambridge Encyclopedia of the English Language*. Cambridge University Press, Cambridge

Ivić, Milka (1979), "O srpskohrvatskim prilozima za način", *Južnoslovenski filolog* 35, 1-18.

Peters, Hans (1993), *Die englischen Gradadverbien der Kategorie booster,* Gunter Narr Verlag, Tübingen

Thorne, J. P. (1970), "Generative Grammar and Stylistic Analysis" in J. Lyons, ed. *New Horizons in Linguistics*, 185-197, Penguin Books, Harmondsworth

Hinweise für Autoren

Beiträge werden im Standardformat DIN-A4 (1,5-zeilig, Times New Roman, Schriftgröße 12 pt) geschrieben. Gebrauchen Sie Fußnoten und nicht Endnoten.

Gestaltung des Manuskripts and Numerierung:

Seite 0: Titel und Untertitel, Autorenname(n), Institution, Anschrift (einschließlich e-mail)

Seite 1: Titel und Untertitel, Abstract in der Sprache des Textes (bei Besprechungen und Artikel)

Seite 2 und weiter: Haupttext

Wenn der Artikel im Bosnischen geschrieben wird, dann wird die Zusammenfassung (auf der neuen Seite) im Englischen, Deutschen, Französischen oder Italienischen geschrieben, einschließlich Titel. Wenn er aber im Englischen oder Deutschen geschrieben wird, dann erfolgt die Zusammenfassung im Bosnischen.

Das Literaturverzeichnis auf der neuen Seite.

Im Anhang sind alle nichttextuellen Teile (Zeichnungen, Tabellen, Abbildungen, u.ä.) beizufügen, die in den Haupttext nicht integriert werden konnten.

Falls Sie Kapitel, Abschnitte und Unterabschnitte numerieren, verwenden Sie eine Dezimalgliederung (1./1.1./1.1.1.). Für verschiedene Ebenen der Untergliederung ist unterschiedliche Schreibweise zu verwenden:

1. fett (Times New Roman).

1.1. die Ziffer fett, *die Überschrift fett und kursiv (Times New Roman).*

1.1.1. die Ziffer in Grundschrift, *die Überschrift kursiv (Times New Roman).*

Beim Zitieren im Text sind Autorenname(n) und das Erscheinungsjahr, ggf. auch die Seitennummer nach einem Doppelpunkt anzugeben (alles in Klammern), z.B. (Jackendoff 2002) oder (Bolinger 1972: 246). Ist der Autorenname Bestandteil des Satzes, steht er ausserhalb der Klammern, z.B. Allerton (1987: 18) behauptet, ...

Kürzere Zitate sind mit Anführungszeichen zu eröffnen und zu beschließen, alle längeren Zitate sind als besonderer Absatz zu schreiben, jeweils mit einer Leerzeile vom Rest des Textes getrennt, eingerückt, kursiv, ohne Anführungszeichen.

Fremdsprachige Ausdrücke sind kursiv zu schreiben und in die Sprache des Haupttextes zu übersetzen, die Übersetzung ist in Klammern zu kennzeichen, z.B. *noun phrase* (Nominalphrase).

Beispiele sind mit arabischen Ziffern in Klammern zu numerieren, ggf. durch Kleinbuchstaben neben den Ziffern zu gruppieren, und vom übrigen Text jeweils durch eine Leerzeile zu trennen. Im Text erfolgt der Bezug auf einzelne Beispiele als (3), (3a), (3a, b) oder (3 a-b).

Auf den Haupttext folgt auf der neuen Seite mit der Überschrift **Literatur** das vollständige Verzeichnis der im Haupttext zitierten Literatur. Die bibliographischen Einheiten sind alphabetisch nach Namen der Autoren zu ordnen, jede Einheit im eigenen Absatz, zweite und alle weiteren Zeilen des Absatzes eingerückt, ohne Leerzeile zwischen Absätzen. Mehrere Schriften desselben Autors sind chronologisch von den älteren zu den neueren zu ordnen, bei gleichem Erscheinungsjahr mit Kleinbuchstaben gekennzeichent (z.B. 2001a, 2001b). Wenn mehr als ein Artikel aus einem Buch zitiert werden, sind sowohl die Artikel unter Autorennamen und Verweis auf das Buch als auch dieses Buch unter dem Namen des Herausgebers als gesonderte bibliographische Einheiten zu verzeichnen.

Die Autorennamen sind möglicherweise vollständig anzugeben und nicht durch Initiale zu ersetzen.

In jeder bibliographischen Einheit sind folgende Daten anzugeben, in folgender Reihenfolge und Interpunktion:

- Name und Vorname des (ersten) Autors (durch ein Komma getrennt), danach vom ersten Autor durch ein Komma getrennt ggf. Vor-und Name(n) des anderen Autors, bzw. der übrigen Autoren (falls mehrere, jeweils durch ein Komma voneinander getrennt);
- Erscheinungsjahr in den Klammern, mit einem Komma hinter der Klammer;
- Vollständiger Titel und ggf. Untertitel;
- Bei Zeitschriftenartikeln: Name der Zeitschrift und Jahrgang, davon mit einem Komma getrennt die Seitenangabe in der Zeitschrift;
- Bei Beiträgen in Büchern: Vor-und Name des Herausgebers, bzw. der Herausgeber, Hrsg., Titel des Buches, die Seitenangabe im Buch;
- Bei Büchern und Monographien: ggf. Auflage, Reihe und ggf. Nummer (Heft) in der Reihe, Verlag, Eerscheinungsort;
- Buch-und Zeitschriftentitel sind kursiv zu schreiben;
- Titel der Artikel sind mit Anführungszeichen zu kennzeichen;

Einige Beispiele:

Beaugrande, R. de, W. Dressler (1981), *Introduction to Text Linguistics,* Longman, London.

Crystal, D., Hrsg. (1995), *The Cambridge Encyclopedia of the English Language,*

Cambridge University Press, Cambridge

Ivić, Milka (1979), "O srpskohrvatskim prilozima za način", *Južnoslovenski filolog* 35, 1-18.

Peters, H. (1993), *Die englischen Gradadverbien der Kategorie booster,* Gunter Narr Verlag, Tübingen

Thorne, J. P. (1970). "Generative Grammar and Stylistic Analysis" in J. Lyons, Hrsg. *New Horizons in Linguistics,*. 185-97, Penguin Books, Harmondsworth

Priprema:
TDP d.o.o. Sarajevo

Štampa:
AMOS GRAF d.o.o., Sarajevo

Tiraž:
300 primjeraka

Časopis je u elektronskom obliku dostupan na internetskoj stranici izdavača
www.bfd.ba